

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1974

ТВОРИ
В ДВОХ ТОМАХ

МАРКО

ЧЕРЕМШИНА

ТОМ
ПЕРШИЙ

КАРБИ

СЕЛО ЗА ВІЙНИ

ВЕРХОВИНА

ПАРАСОЧКА

У 1
Ч-46

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
О. Є. ЗАСЕНКО (голова),
О. В. МИШАНИЧ,
Ф. П. ПОГРЕБЕННИК

УПОРЯДКУВАННЯ
ТА ПРИМІТКИ
О. В. МИШАНИЧА

РЕДАКТОР ТОМУ
І АВТОР ВСТУПНОЇ СТАТТІ
О. Є. ЗАСЕНКО

РЕДАКЦІЯ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ч $\frac{70303 - 167}{М 221 (04 - 74)}$ 10 — 74

© Видавництво
«Наукова думка»
1974 р.

**ВИДАТНИЙ
ПИСЬМЕННИК-ДЕМОКРАТ**



Марко Черемшина. Фото 1925 р.

В українській літературі кінця XIX — першої чверті XX ст. в колі своїх сучасників — письменників демократичного напрямку — Марко Черемшина посів одне з найпочесніших місць. Його літературна і культурно-громадська діяльність розвивалась у найтеснішому зв'язку з суспільно-політичними процесами на західноукраїнських землях, з літературним і культурно-мистецьким життям того часу, в органічному ідейному спілкуванні з діяльністю передової частини західноукраїнської інтелігенції, на чолі якої протягом майже сорока років стояв великий революційно-демократичний письменник-реаліст, учений і громадський діяч Іван Франко.

В той час в українській літературі плідно працювала ціла плеяда видатних митців художнього слова, зокрема високообдарованих майстрів малої прози. Внаслідок творчих зусиль таких українських прозаїків-реалістів, як І. Франко, М. Коцюбинський, Т. Бордуляк, О. Кобилянська, О. Маковей, В. Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович, А. Тесленко, С. Васильченко, українська новелістика, глибоко соціальна, демократична своїм змістом і гуманістична громадянським пафосом, досягла високого рівня розвитку, стала помітним явищем у світовій літературі. Це дало поважну підставу І. Франкові ще на початку XX ст. з почуттям законної гордості сказати: «Наша проза під пером Кобилянської, Стефаника, Черемшини, Ядкова набрала поетичного лету, мелодій-

ності, ніжності, грації та різноманітності... Це гарні здобутки нашого розвою, і їх не годиться нам затрачувати»¹.

Життя і творчість Марка Черемшини невіддільні від народного життя його рідного краю — карпатських верховин, любові його серцю Гуцульщини. Незвичайно важкі історичні обставини випали на долю західноукраїнських земель, у тому числі Гуцульщини. Багатовікове перебування під зверхністю сусідніх монополістичних держав, самовіддана боротьба проти соціального і національного поневолення, нарешті, своєрідність природних умов — усе це наклало відбиток на господарський і громадський лад життя гуцулів, на їх побут, звичаї і весь духовний світ.

З юних років Марко Черемшина пізнав нужду-бідкування своїх земляків, ділив з ними болі й радощі, ввібрав у свою чутливу на красу свідомість усі чари розкішної карпатської природи, перейнявся наскрізь казками, піснями, образами народної творчості, переказами та легендами про важке й героїчне минуле праотньої землі, усталеними багатовіковим досвідом уявленнями гуцулів про природу та людські стосунки.

Народна поезія (колядки, щедрівки, похоронні голосіння, історичні думи, пісні, легенди і приурочені до всіх подій селянського гуцульського життя співанки-коломийки) стала для нього найпершою і найзначнішою школою мистецтва слова. Все це в поєднанні з гуцульським діалектом, яким писав твори Марко Черемшина, надало його живопису словом самобутнього колориту, незвичайної оригінальності, художньої принади. «Цікавий талант і оригінальний», — відгукнулася про Черемшину його велика сучасниця Леся Українка під час свого перебування в Чернівцях у О. Кобилянської влітку 1901 р.² А один із визначних поетів нашої епохи Максим Рильський у листі до дружини Марка Черемшини Н. В. Семанюк писав: «Ні з чим краще не можна порівняти творчість улюбленого мого Марка Черемшини, як, власне, з гірськими квітами... Дарма, що чимало в тій творчості трагічного»³.

Вирішальне значення у формуванні суспільно-політичних і літературно-естетичних поглядів Марка Черемшини мали перелусні умови сучасної йому соціальної дійсності, конкретні класові і побутові взаємини в гуцульському селі. Поряд з цим велику роль зіграла і читана письменником література. Саме під впливом

¹ І в а н Ф р а н к о. Літературно-критичні статті. К., Держлітвидав України, 1950, стор. 346.

² Спогади про Леся Українку. Видання друге, доповнене. К., «Дніпро», 1971, стор. 196.

³ Лист зберігається в адресатки.

революційно-демократичних ідей передових російських і українських письменників XIX ст. сформувалося його глибоке народолюбство, виробилося палке бажання в міру своїх сил прислужитися справі матеріального і культурного піднесення трудящого гуцульського селянства. Посиленню розуміння процесів класового розшарування в середовищі селян-верховинців сприяло також знайомство Марка Черемшини з окремими працями Маркса й Енгельса, з теорією наукового соціалізму.

Народолюбство, чи, точніше, мужиколубство, Марка Черемшини, як і його літературного побратима Василя Стефаника, спиралося на почуття приналежності до трудящого селянства, на всеосяжне розуміння його психології, духовного світу, на вищу мірою гуманістичне усвідомлення обов'язку оплатити хоч частково борг трудівникам землі, що своєю кривавою працею, насущним хлібом годували усе суспільство. Саме ці ідейно-політичні, морально-етичні, а водночас і естетичні засади становлять сутність, серцевину творчості Марка Черемшини. Вони зумовили й особливості його реалізму, основою якого є правда народного життя, освітлена через «магічне скло» психології типових образів — представників різних прошарків гуцульського села на межі XIX і XX ст.

* * *

Марко Черемшина (Іван Юрійович Семанюк) народився 13 червня 1874 р. в с. Кобаках Косівського повіту (тепер Косівського району Івано-Франківської області) в селянській сім'ї. 1889 р., коли Іван закінчив початкову школу, батько віддав його «в науку» до гімназії в м. Коломию. Гімназія зустріла селянського хлопця непривітно. Навчання велося тут польською мовою, якої він зовсім не знав. Вчителі відсилали «хлопського сина «гній возити», панки-гімназисти глузували з його мужицького одягу, а коли Семанюк одягнув гімназичну форму, зустріли його нестерпним глузом. «Сам себе не пізнавав у панськiм плахтiю», «соромився кожного кроку й утікав від людей», — згадував він про той час у новелі «Карби», а в автобіографії для альманаху «Вік» записав: «З гімназії вніс я хіба обмерзіння до галицького шкідливого систему. Все з нетерпеливістю арештанта дождав я, бувало, яких-небудь ферій, щоб-вирватися між народ у гори, де звичайно брали мене батьки за інструктора до своїх синів».

Незабаром Семанюк опанував польську мову і вийшов у число кращих учнів. Син розумів, що батькам нелегко було його вчити, і тому намагався виправдати їхні надії. «Незможність моєї ро-

дини,—писав він,—приневолила мене вже від першого класу заробляти на себе лекціями».

Не задовольняючись офіційною наукою, гімназисти таємно зібрали свою бібліотеку, в якій, як згадував Стефаник, було близько чотирьохсот книжок російською, українською і польською мовами. Улюбленими авторами молоді були Шевченко, Салтиков-Шедрін, Тургенев, Добролюбов, Панас Мирний, Черпигівський, Некрасов, Гліб Успенський, Гоголь. З товариської бібліотеки до рук Черемшина потрапили твори Шевченка. В колі товаришів і на самоті він читає і перечитує палкі рядки «Кобзаря», вивчає біографію поета, виголошує доповіді про його життя і творчість у гуртку гімназистів, сам пробує писати вірші й оповідання.

Навчаючись у старших класах гімназії, Семанюк ознайомився, з тієї ж таки товариської бібліотеки, з «Іліадою» та «Одіссеєю», трагедіями Шекспіра, творами Шіллера, ширше обізнався з українською літературою та збірками української і російської народної творчості. Пізніше він прочитав «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Вілика і «Що робити?» Черпигівського, які на нього «зробили сильне враження» («Автобіографія»).

Гімназист Семанюк одночасно виявляв жвавий інтерес до сучасного йому літературного життя на Буковині і в Галичині, передплачував мало не всі тодішні періодичні видання («Життя і слово», «Зоря», «Буковина», «Дзвінок», «Правда»), особливо захоплювався творчістю Франка. Дещо з власних творів і перекладів він надсилав до редакції журналу «Зоря», але в друковані ті його ранні проби пера не з'явилися.

У 1895 р. під час літньої відпустки Черемшина написав драму «Несамовиті» і надіслав на конкурс, оголошений того ж року в журналі «Зоря» галицьким Крайовим виділом. В «Несамовитих» він намагався показати прагнення гуцульської молоді жити по-новому. Його герої повстають проти народної темноти, відсталих звичаїв і забобонів у гірському селі, організовують читальні, школи і, таким чином, мають надію допомогти селянам вибитися із злиднів. Проте навіть така куца програма ліберально-культурницького характеру викликає шалений опір з боку сільської верхівки — багатіїв та представників влади. Молоді герої зазнають переслідувань і внаслідок підступних дій супротивного табору трагічно гинуть.

Драму «Несамовиті» піддав суворій критиці голова журі конкурсу, який радив авторові переробити її¹. Черемшина з висновком рецензента не погодився, але все ж пробував поліпшити

¹ «Зоря», 1896, ч. 5, стор. 98.

твір. У листі до Осипа Маковоя від 1 квітня 1896 р. він з явною гіркотою писав: «З «Несамовитими» таке: всіляко думав я, та й не даються вони годящо переробити. Однак комедія із їх так і складається. Я вже її і докінчив, та, на диво, вона вийшла зовсім не така, як «Несамовиті». Ніч не схожа із ними».

Ні в першій, ні в другій редакції цей твір Черемшина не з'явився друком, і рукопис його досі не знайдено. Вціліли тільки два уривки чорного автографа (початок першої і п'ята дія драми), які вперше друкуються в цьому виданні.

1896 р. в газеті «Буковина» Осип Маковей надрукував оповідання Івана Семанюка «Керманіч», підписане псевдонімом «Марко Черемшина», що з того часу став його літературним ім'ям. Уже в цьому творі він виступив як співець гуцульського села, у романтично-фольклорному дусі опоектизував працю плотарів на Черембель сміливого керманіча-плотаря Василя Саїна і тяжке життя його родини після смерті господаря-годувальника.

У 1896 р. Черемшина закінчив гімназію (атестат датовано 8 липня 1896 р.). Кілька місяців жив у рідному селі. Тепер він ще болючіше реагує на нужденне життя земляків. У листі до О. Маковоя 5 січня 1897 р. Черемшина писав: «Домашня наша мужицька біда та злидні пригнобили мене дуже. Я рад би був чим-небудь допомогти своїм родичам; отже, я працював враз з ними».

Дивлячись на селянську нужду, в якій жили і його рідні, Черемшина заповзівся будь-що «образуватись, щоб своєму народові коли не допомогти, то бодай сорому не наробити» (з того ж листа до Маковоя). Заробивши трохи грошей («приготовляв одного товариша до матури»), восени 1896 р. Черемшина поїхав до Відня з наміром стати студентом медичного факультету університету. Оскільки плата за навчання там була висока, він змушений був вступити на юридичний факультет, де плата була найнижча. Ставши студентом-юристом за таких обставин, юриспруденцією Черемшина цікавився мало, а головну увагу приділяв літературі. «Права учився я в Відні для хліба,— писав він в автобіографії,— а більше займався літературою та просвітою» — і «так далеко зачитувався в красному літературі, в німецькому і російському, що майже нерадо заглядав до римського та німецького права».

Жваву участь брав тоді Черемшина в культурно-громадській діяльності земляцького товариства студентів-українців у Відні «Січ» (у 1899—1900 рр. був навіть його головою), співпрацював з «Обществом студентов из России» і робітничими товариствами «Родина» та «Поступ», які мали своєю метою допомагати робітникам-слов'янам у столиці Австро-Угорщини еднатися і підносити

свій культурно-освітній рівень. Про участь, зокрема, у товаристві «Поступ» Черемшина в автобіографії згадував: «Кожен з нас уважав своїм обов'язком мати відчити в тім товаристві бодай раз в місяць».

Роки навчання в університеті були для Черемшини також часом енергійних творчих пошуків. Поряд з вивченням класичної літератури він жваво цікавився сучасними йому українською, російською, німецькою, угорською літературами, перекладав на українську мову твори західноєвропейських модерністів (Петера Егге, Жюля Ренара, Оттона Канови та ін.), пробував застосувати їхні художні прийоми у власній творчості.

1897 р. в газеті «Буковина» Черемшина опублікував «ескіз з великоміського життя» — оповідання «Нечаяна смерть», а в кінці того і на початку наступного року — цикл поезій у прозі «Листки». На цих творах, передусім на їхній художній формі, позначився вплив модної в ту пору поезики модерністів. Проте в змісті «Листків» досить виразно проступає правда життя, чути голос народного горя. Письменника дуже хвилювала доля морально повнечених, упересліджених капіталістичною дійсністю людей («Нечаяна смерть»); він глибоко співчував селянській бідноті, тривожився майбутнім рідного краю. В мініатюрах «Весна», «Симфонія», «Щоб не тії гори», що художніми якостями нагадують поезії в прозі Тургенєва, Кобилянської, Стефаника, Черемшина чуло говорив про безпросвітні злидні гуцульської сіроми, про голодних сиріт, висловлював гнів і обурення проти гнобителів. «Непривітно і лячно тепер у нашому краї», — говорить Черемшина в поезії «Осінь». З боєм і сумом писав він про те, як тисячі спролетаризованих селян, доведені напівголодним існуванням до відчаю, емігрували в США, Канаду, Бразилію, плекаючи марну надію знайти там «долю-волю». Закликаючи позбавитись ілюзій, ніби краще життя можна знайти де-небудь на чужині, дорікаючи тим, хто «віддався крайній розпуці і не вірить у перемогу», письменник висловлював глибоку віру в силу народу, в те, що гноблені «стануть до бою», переможуть «царя-людомора», збудуть «долю-волю» у рідному краї. Мініатюра Черемшини «Осінь» своїм ідейним спрямуванням перегукується з циклом поезій Франка «До Бразилії», творами Бордуляка, Маковей, Чайковського про тяжкі повеніряння селян-емігрантів.

Поезії в прозі промовисто свідчать, що письменник багато і сумлінно працював над художнім словом, але обрані ним форма і метод зображення дійсності обмежували його творчі можливості. Це своєчасно підмітили Маковей і Франко і допомогли молодому автору вийти на правильний творчий шлях — на шлях реалістичного зображення життя гуцульського селянства.

1897 р. відбулась пам'ятна для Черемшини подія — він особисто зустрівся і заприятелював з Іваном Франком, про що пізніше (до 10-ї річниці з часу смерті великого Каменяра) коротко, а глибоким чуттям і впливом найбільшої шапши розповів у своїх спогадах («Фрагменти моїх споминів про Івана Франка»). Коли 1893 р. замість журналу «Зоря» став виходити «Літературно-науковий вісник», у якому Франко був одним із редакторів, між ним і Черемшиною зав'язалося листування. У листах до молодого письменника І. Франко, як і пезадовго перед тим О. Маковей, радив йому «закипути поезію в прозі» та вернутися до мужиків, селян-гуцулів, життя і побут яких він добре знав. Водночас це був заклик рішуче повернутися до реалізму, до правдивого змалювання життя народу. І Черемшина щиро відгукнувся на поради свого вчителя: в травневій книзі «Літературно-наукового вісника» за 1899 р. було вміщено його образки з селянського життя «Святий Николай у гарті» та «Хіба даруймо воду» — повели, якими розпочався новий етап у творчості письменника. У центрі уваги Черемшини тепер стає життя темного, забитого і безправного селянина-гуцула з його пуждою, стражданнями і рідкими хвилинами радості.

У «Літературно-науковому віснику», «Громадському голосі», «Буковині» за 1899—1901 рр. друкуються новели «Злодія зловипли», «Раз мати родила», «Основици», «Більмо», «Карби», «Лік», «Бабин хід» та ін. Ці твори поставили Черемшину в ряд з іншими видатними західноукраїнськими прозаїками — Кобилянською, Мартовичем і Стефаньком.

1901 р. в Чернівцях вийшла в світ перша збірка новел Черемшини — «Карби». Правдивістю зображення життя гуцульського селянства, художньою майстерністю, оригінальністю змісту й форми збірка «Карби» посіла помітне місце серед тогочасних видань. Ряд новел Черемшини тоді ж було перекладено на польську, чеську, сербсько-хорватську, німецьку та інші мови. ...

У жовтні 1901 р. Черемшина закінчив слухати університетський курс. Оскільки під час навчання в університеті він багато уваги приділяв літературній освіті, власній творчості і праці в різних студентських товариствах, у нього лишлись не складені іспити з кількох дисциплін. У 1902—1905 рр. він складає іспити з юриспруденції, державознавства та інших предметів, готується до складання «докторату права». 17 липня 1906 р., як це видно з докторського диплома, Черемшина оформив свою вищу освіту. Без цього не можна було одержати належну посаду за фахом. Убоге студентське життя, а слідом за ним таке ж убоге життя юриста без диплома, треба думати, гнітило Черемшину. Труднощі були й інші: нелегко було знайти службу, яка б забезпечила не тільки його самого, але й

дала б можливість допомагати старим батькам. З 27 липня 1905 р. до 31 вересня 1906 р. Черемшина відбував фахову практику в карному і торговельному суді у Відні, «та побачивши, що там на посаду судді треба ждати найменше двадцять п'ять літ» («Автобіографія»), він «переписався в адвокатуру» і виїхав до містечка Делятина. Від 8 жовтня 1906 до 10 жовтня 1912 р. Черемшина служив конципієнтом (тобто помічником) у канцелярії адвоката М. Лагодинського. Поряд з виконанням службових обов'язків у Делятині, Черемшина займався культурно-освітньою роботою серед селян та робітників залізниці й тартака. «В кожнім селі знала мене і мала дитина, мужики мене дуже полюбili», — писав він в автобіографії.

В кінці 1912 р. Черемшина відкрив власну канцелярію у м. Снятині і повністю віддався адвокатській праці і громадській діяльності серед селянства Снятинщини. Літературні справи надовго відійшли на другий план.

З початком першої світової війни Черемшина переїхав із Снятина у Кобак до батьків. Працюючи біля господарства, спостерігаючи, як через село перекочували частини то австро-угорської, то російської царської армії і як від того терпіло село, Черемшина все бачене на власні очі і почуте від селян занотовував у «Щоденнику» (листопад 1914—січень 1915 рр.). З «Щоденника» видно, як письменник збирав матеріал для нових своїх творів про життя селянства під час імперіалістичної війни, як ставилися російські і австро-угорські війська до населення, як ставилося населення до них. У записі від 19 грудня 1914 р. Черемшина занотував слова селянина Федора Герасим'юка: «Каже, що козаки подібні в обходженню до гуцулів».

Почуття дружби, яке виявляли російські солдати до західноукраїнського населення, Черемшина підкреслює не раз: «Рано йшли московські солдати і козаки з Кут долів через село — і підводи і військові. Казали весело, що ми останемо під Росією» (запис 23 грудня 1914 р.); «Приїдуть Настя із Снятина, каже, що там є всі гадки, що Росія Галичину задержить» (запис 6 січня 1915 р.). І сам від себе письменник зазначив: «Похід війська московського дуже зацікавлює» (23 грудня 1914 р.). З наведених та інших подібних нотаток видно, що західноукраїнське селянство і його співець Марко Черемшина з приходом російської армії в Галичину пов'язували свої надії на возз'єднання з Східною Україною. Ці настрої посилювалися ще й тим, що в ряді зафіксованих Черемшиною випадків солдати російської армії виступали як захисники селян-гуцулів. «Взагалі, люди зі справами удаються до козаків по рішення їх», — сказано в записі 5 січня 1915 р.

Поряд з цим у «Щоденнику» наведено численні факти, які свідчать, що австро-угорські війська дуже жорстоко поводитися з місцевим населенням. 25 грудня 1914 р. Черемшина занотував: «Наші зближаються, але дуже хлопів вішають, на грушці, яблуні, де попаде». Ще разючіший запис зробив він 9 січня 1915 р.: «На Буковині страшно вішали». Ці й подібні факти безглуздої дикої сваволі цісарських військ у ставленні до гуцульського селянства лягли в основу циклу новел Черемшини про війну.

У травні 1915 р. письменник повернувся до Снятина, де пережив усі злощастя воєнного часу. Коли навесні 1919 р. румунські війська окупували Буковину і Покуття, Черемшина їздив з делегацією від Снятинщини на переговори з румунським командуванням, «аби не прийшлося до проливу крові». Румунське командування не захотіло навіть розмовляти з тією делегацією й віддало наказ про наступ. Вертаючи пішки до Снятина, делегація потрапила під обстріл. «Кулі давелили нам похід пахи, — згадує в автобіографії Марко Черемшина, — і тоді я кинувся в придорожний рів з водою і перележав тут у студолій воді з годину, та із тої перестуди запедужав на пирки і досі з тої упертої недугивилічтись не можу».

Після розвалу Австро-Угорщини Буковина була загарбана боярською Румунією, а Галичина опинилася під владою буржуазної Польщі. Черемшина знову відкриває адвокатську канцелярію у Снятині, «заступає мужиків перед судом та різними властями» («Автобіографія»), разом із Стефаником бере участь в громадській роботі.

Урядові утиски, переслідування всього прогресивного державними органами буржуазної Польщі створювали важкі умови для демократичних діячів у Галичині. Переборюючи труднощі, створені штучним кордоном, не без ризику для себе, Черемшина разом із Стефаником налагоджує листовий зв'язок з видавництвом «Книгоспілка» на Радянській Україні, надсилає сюди свою нову збірку творів. 1925 р. тут вийшла друга збірка новел Черемшини «Село вигибає». Ряд його новел друкувалися також у періодичних радянських виданнях. «Іван Юрійович, — пише дружина письменника Н. В. Семанюк у листі до автора цієї статті 2 серпня 1946 р., — тішився тим, що його твори видано на Великій Україні, і це захопило його до дальшої літературної творчості».

Друге видання збірки «Село вигибає», доповнене новелами із збірки «Карби», і третя книга новел — «Верховина» (куди ввійшли останні новели, а також переклади Черемшини з А. Каралійчева, М. Юнгнікеля і К. Міксата) — вийшли вже після смерті письменника, в 1929 р.

Літературна громадськість Радянської України і широкі кола читачів дуже прихильно зустріли появу нових творів Черемшини, в яких він хвилююче розповів про життя гуцульського селянства в роки першої світової війни і в умовах пансько-польської окупації.

Письменник пилює стежив за економічним і культурним розвитком у Радянському Союзі, у розмовах із Стефаником та іншими друзями висловлював тверду віру, що час визволення західноукраїнських трудящих наближається, що волю і щастя їм принесуть брати з-над Дніпра і Волги.

Дружина письменника згадує, що Черемшина мав намір відвідати Радянську Україну. На початку 1927 р. він вдався за одержанням дозволу до урядових органів. «Черемшина, — пише вона, — витратив чимало часу, оббив чимало порогів, щоб виклопотати дозвіл на поїздку, та все було даремно... панський уряд відхилив клопотання»¹.

Навесні 1927 р. Черемшина поїхав у рідне село Кобаки провідати матір і сестру 25 квітня він пішов на кладовище до могили батька. Хворе і вразливе серце не витримало переживань, викликаних спогадами, і Черемшина тут-таки на кладовищі раптово помер. Похорон відбувся 27 квітня у Святині Разом з народом в останню путь провів Марка Черемшину його друг і побратим Василь Стефаник. Невдовзі після цієї смутної події Стефаник писав: «Хотів би-м, щоб будучі покоління з найбільшою пошаною відносилися до слів цього великого поета. Сльози не дають мені більше писати про мого сердечного друга»².

* * *

Збірку «Карби» Черемшина відкрив автобіографічною новелою під тією ж назвою. Згадками про дитинство, батьків, діда й бабу, та життя в їх господі на Заліській горі автор підкреслив свій зв'язок з трудящим селянством, зображенню життя якого він присвятив усю творчість. На першому плані тут виступає тема народної темноти, безправ'я селянської сіроми, що весь свій вік поневірялась на чужій землі, борсалась у лещатах безпросвітних злиднів і, коли надходив смертний час, крім тяжких карбів — кривавих ран на серці, — нічого більше не мала. Чорним було життя

¹ Наталія Семанюк. Співець Гуцульщини. Ужгород, «Карпати», 1970, стор. 85.

² Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів. ф. XII, № 22.

гуцульського селянства в ті часи. Таким його бачив Черемшина, близько до серця взяв і таким відтворив у своїх новелах.

Тематика збірки «Карби» неширока, і не дуже різноманітний її типаж. У кожному з вміщених у ній творів висвітлено один якийсь трагічний факт або звичайнісінький, на перший погляд, випадок у житті селянина-гуцула. В усіх новелах збірки виступає немовби той самий персонаж, тільки показаний письменником у різних життєвих ситуаціях, у зіткненні з різними соціальними і побутовими явищами, в різному віці й психологічному стані. Портрет свого улюбленого героя — темного, вкрай затурканого, безправного селянина-бідняка — найяскравіше змалював Черемшина у новелі «Святий Николай у гарті»: «... Скрипнули чорні закурені двері і випустили надвір чоловіка середнього росту. Його худе, поморщене лице, кучма перозчесаного волосся, сухоребрі груди, що їх не обіймає собою темна, латана сорочка, витерті червонаві холявні і худокості, босі ноги говорили самі за нього, що він є. Він не потребував представлятися. На його стан зложилися віки нужди і вип'ятували на ньому грубими буквами: мужик».

Ім'я цього селянина — Курило Сівчук. Воно могло б бути загальним для всіх селян-бідняків — персонажів збірки «Карби». В образку «Святий Николай у гарті» Курило з дружиною і дітьми ховає від збирача податків свої убогі пожитки, тремтить перед начальством, повторюючи: «бідно си діє, ясний та добрий панчику...». В новелі «Чічка» він розпачливо тужить над загблою шкапиною, бо вона годувала його сім'ю; у творі «Карби» — гриє об стіл кулаком, з болем каже про дітей: «Чим їх нагодує!». В новелі «Раз мати родила» він наважився помститися жандармові за всі тяжкі кривди і потрапив до тюрми. У творі «Більмо» — впроваджує доньку до розпусного лісничого, бо іншого виходу в страшних злиднів не знає. У «Групці» він тужить за померлою дружиною і втішає дітей: «Не бійтеси, небожета, мені недалеко гони, я вам хати не залежу». В новелі «Лік» він, безнадійно хворий, не маючи за що купити ліки, повертаючись від лікаря додому, показує сусіди на цвинтар: «Аді, де мій лік». І, нарешті, в образку «Дід» він, старий і нікому не потрібний, зайвий рот у голодній сім'ї, вкорочує собі віку.

Імена, прізвиська, становище в громаді й родині персонажів згаданих новел різні, а при читанні їх створюється враження, начебто Черемшина в кожному випадку писав про того самого героя. Така мистецька сила його типізації, художнього узагальнення образу селянина-мужика! Письменник спостерігав, як поводить себе селянин-трудівник у різних обставинах на протязі всього життя,

і про все це писав у новелах. Схоже на те, ніби Черемшина провадив ґрунтовну підготовчу роботу до створення монументального образу селянина-гуцула, який безмежно любить свій край, природу, народ; працьовитий духовно обдарований, чесний, гостинний, поетичний, але гноблений соціально і національно, зацькований війтами, жандармами, екзекуторами, обплутаний панам, лихварями, він жив у страшних злиднях та горі, розпачливо гукав до німих гір, до байдужого неба і, ніким не почутий, гинув. Новели-образи збірки «Карби» ідейно, тематично і своїми художніми особливостями так міцно зв'язані одна з одною, що композиційно утворюють єдине ціле. Провідна тема збірки «Карби» — народне горе, злидні гуцульської сіроми, її туга за кращим життям і, нарешті, надія на краще майбутнє.

Новели збірки «Карби» вражають безпосередністю життєвих картин, похмурістю і безпросвітністю селянської гуцульської дійсності тих часів, типовістю зображення життя селянської бідноти за умов капіталізму. Ось дівчина-покрітка, зганьблена якимсь розпусним панком, повертається з наймів до рідного села («Зведениця»). Читач ледве встигає стежити за бурею думок, глибоких душевних переживань, цілою гамою бурхливих почуттів безталанної дівчини. Ніби в тяжкій лихоманці, покрітка промовляє сама до себе, до дитини, до природи, картає, проклинає, молить, скаржиться, повчає подруг, висловлює надії, рве на собі коси, шепоче слова материнської ласки до дитини і тужить, тужить, тужить... В цій соціально-психологічній мініатюрі, подібній до монолога героїні драматичного твору, Черемшина зумів коротко й сильно відтворити справжню бурю в душі зганьбленої людини. Безіменна героїня твору воскрешає в пам'яті читача цілу галерею образів покріток в українській літературі дожовтневої доби. Наче всі вони зішлись до неї, виплакали своє горе, а її вщерть переповнена журбою душа розлилася розпачливим криком-голо-сінням.

Незабутнє враження справляє й новела «Злодія зловили». Хлопчик-сирота Юра Приймаків цілими днями блукає голодний попідтинню. Ніхто його не жаліє, нікому він не потрібний. Неприпоміняючи від голоду, хлопець зайшов на садибу багача Фенчука і, побачивши, як теля припадає до вимені корови, в нестямі припав і сам до дійки. Хазяї впіймали хлопця «на місці злочину», тяжко побили, обстригли для глузу і під регіт сусідів — таких же заможних газдів — вигнали на вулицю.

І так картина за картиною, одна за другою похмуріша, одна за другою вразливіша. Написані пластично, яскравими зображальними засобами, в різних, здебільшого психологічно контрастних

регістрах, вони сприймаються як жагрові твори живопису, в яких схоплена митцем правда життя виступає в формі високохудожніх узагальнень з глибоким демократичним і гуманістичним змістом.

Найвизначніші новели збірки «Карби» — «Святий Николай у гарті», «Раз мати родила», «Більмо», «Освинни», «Чічка», «Зведениця», «Злодія зловили». У цих новелах Черемшина виступає як високоталановитий оповідач правди про життя гуцульського селянства, його пропикливий психолог і поет. Нерідко художня палітра Черемшини позначена іронією, сатирою, особливо в критиці цісарської влади («Освинни»), побутових і правових взаємин у гуцульському селі («Раз мати родила», «Святий Николай у гарті», «Більмо» та ін.).

Із співчуттям і великою любов'ю оповідав письменник про життя бідноти. В той же час він з огидою і ненавистю писав про багатіїв, жандармів, урядовців, панів і підпанків, які наживалися на народному горі. Яскраво виявляє демократична спрямованість збірки «Карби» в поєднанні з реалістичним методом зображення дійсності забезпечила їй популярність і зберегла пізнавальну та художню цінність до наших днів.

У новелі «Карби» Черемшина писав: «Вся Гуцулія на старців переходить». У роки війни з-під його пера лягли на папір ще тужливіші слова: «Чорний ворон на людську працю насівся», «на смеречині кряче, війну повістувє, дзюб собі гострить», «село геть вигибає».

Показу тяжких умов життя селянства в роки першої світової війни Марко Черемшина присвятив новели: «Село потерпає», «Перші стріли», «Поменик», «Бодай їм путь пропала!», «Зрадник», «Після бою», «Йордан», «Село вигибає». Розташовані в такій послідовності, вони відображають події хронологічно і нагадують новелістичну повість, частини якої еднаються темою, часом і місцем дії, спільністю деяких героїв і творчостильовими особливостями.

У своєрідному заспіві до новел про війну — в наскрізь проїнятому трагедійним настроєм образку «Село потерпає» — письменник з великою емоційною силою відтворив тривожні переживання селянської маси напередодні бою. Перед загрозою смертельної небезпеки усі мешканці села, захопивши сякі-такі пожитки, втікають у гори, в ліси. Лунають розпачливі зойки, ридання, прокльони... Вдало використовуючи фольклорні образи-символи, художні засоби народних дум і пісень, автор оповідає про цю типову для воєнних обставин подію напруженою, ритмічною, мелодійною мовою. Кожне речення звучить, як віршований рядок чи музичний акорд. «Розступилися гори на два табори. Громами себе розса-

джують, кременисті голови собі розбивають, ліси па тріски розколюють, ізвори людям рівняють». В такому музично-поетичному ключі написано весь образок. «Село потерпає» належить до того різновиду художніх творів, які свого часу Леся Українка називала «симфонічним» жанром, «де враження пейзажу і рух душі зливаються в одну нероздільну гармонію»¹.

Війна значно змінила обличчя гуцульського села. Закони мирного часу, хоч вони ніколи не захищали селянина, перестали діяти, так само, як і суди та органи влади; не було кому скажитись на кривду, не було де шукати захисту. Випадок, якась дрібниця в житті селянина за жорстокими законами війни ставали причиною нещастя, трагедії. «На війні нема серця, нема жінок, лиш неприятель, та й амінь», — говориться в новелі «Поменник». Марко Черемшина відтворив у своїх новелах ряд вражаючих епізодів, які ілюструють цю думку селянки про війну. Ось деякі з них. Стояв гарячий літній день. Селянин Василь, незважаючи на те, що фронт проходив поряд, працював на господарстві, розмовляв з дружиною, тішився синком. На сім'ю, яка жила своїм маленьким щастям, зненацька звалилася страшна біда: цісарські військові начальники ні в чому невинного селянина звинуватили в зраді і прирекли до страти («Зрадник»).

У подібному психологічному ключі зображено кілька драматичних епізодів у новелі «Перші стріли». Ось один із них: «Цісарські жовніри вели на страту селянина; дід Чюрей поцікавився, за що мають стратити сердешного; жовнір відповів: «За москаля». Дід нерозважно прокоптився: «Нащо чоловіка задурно тратити, таже москаль світ годує!». За ці слова дід поплатився життям — через годину він «гойдався синій поруч із гуцулом...».

Інша така ж мізерна дрібниця призвела до загибелі цілого гурту невинних селян. В одному селі під поміняв віруючим старі греко-католицькі поминальні книжечки (поменики) на православні — за це його цісарське командування звинуватило в симпатіях до Росії, арештувало. Слідом за тим було страчено ще тринадцять господарів, у хатах яких жовніри знайшли злощасні «поменники» («Поменник»).

Основний наголос у новелах про війну письменник зробив на викритті сваволі, злочинів солдатів та офіцерів воюючих армій. Ось, наприклад, як Черемшина зобразив картину вступу цісарських військ у село: «Хтось пустив гать на село, бо жовнірня напливає в село, гей вода в долину. Всі толоки повні, ulиці набиті,

груні вгипаються, хати ходором ходять, жовніри тут газди, а бадіки, гей наймити, уникються. Гей пацьорки, зслюють вояки газдівських коників, доють корови і вівці, ріжуть воли й телиці, варять собі м'яса та розвалюють мідяними кітлами горни над гуцульськими печами». «Йде селом вереск, зойк і гомін, гей вітер жереповими корчами. Село робиться тісарським», — з глибоким сарказмом завершує опис цієї сцени автор.

Про цісарську армію Марко Черемшина говорив як про ненажерну, свавільну орду, яка грабувала, вішала, вбивала невинних людей. В зображенні цісарської армії письменник часто вдавався до сатиричних засобів. Його сатира, на перший погляд, легка, подібна до м'якої іронії, але насправді дуже дошкульна і не раз підноситься до сарказму. Таке смислове забарвлення мають і вислови у щойно наведеній цитаті: «ж о в н і р п я напливає в село», «село робиться ті с а р с ь к и м». У новелах «Перші стріли» і «Бодай їм путь пропала!» майстерно показано, як гуцульське селянство переставало вірити в «доброго батька цісаря», як від тієї віри в його свідомості швидко не лишилося й сліду, а натомість народилася зневага і ненависть. «Гудить і харчить село, гейби за горло душе-не»; «Гуцулію за горло тримають», — так характеризував письменник господарювання цісарської армії в селах Гуцульщини. Посі-явши жах і ненависть, папічно тікаючи в гори, австро-угорські війська жепуть поперед себе все село: «Напротив води понад ріку їде людська праця на людських возах. Гуцули жалують під гору коней, а жовніри б'ють прикладами газдів у плечі і наказують їм, щоби не важилися шкодувати коней, бо коні й вози вже не їх, але ті с а р с ь к і, і вони самі також ті с а р с ь к і.

То ж ті с а р с ь к і бадіки б'ють ті с а р с ь к и х коней ті с а р с ь к и м и пужівнами, і вся дорога біжить і тарахкотить, ті с а р с ь к е добро з села везучи» (розрядка наша. — О. З.). Ворожість австро-угорської вояччини інтересам народу відображено тут з різкою виразністю, мовою гострої сатири.

З боєм розповідаючи про страждання селянства під час війни, письменник водночас викривав тих, кому війна була вигідна й потрібна. На народному горі й злигоднях наживалися багатії — хитрі, спритні, ненаситні в своїй жадобі, неперебірливі в засобах збагачення. Війна для них з усіх поглядів була корисною, за будь-яких обставин вони почували себе безпечно. Уміло обертаючись поміж двох таборів (цісарських і царських військ), виступаючи «патріотами» тієї й іншої воюючої сторони, вони мали багату поживу. Таким у новелах про війну виступає багатій Дзельман — людина без честі й совісті, що наживається на крові й стражданнях народних.

¹ Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 4, К., Держлітвидав України, 1954, стор. 346.

В умовах війни, як це блискуче показав письменник, до краю загострилися класові й побутові взаємини в гуцульському селі. «Один одного в ляжці води втопив би,— говорить Черемшина.— Таке то все бідне, студене, а таке люте, з'дливе, таке ненависне! Лиш кару скликає» («Поменник»).

Сумна повість про війну закінчується повелюю «Село вигибає» — одним з найсильніших творів Марка Черемшини. Від воєнних дій, голоду, холоду, хвороб загинули всі люди села. Новела вражає похмурістю загального фону, згущеністю темних художніх фарб і в доборі матеріалу, і в розкритті душевних переживань героїв, і в описах природи, і в усіх поетичних деталях. Все підпорядковано одній настанові: показати жахливі наслідки війни, збурити емоції читача, викликати в його свідомості осуд і протест. Гнівом і прокляттям на адресу імперіалістичних хижаків — організаторів грабіжницьких воєн — віє від сторінок цієї новели.

Зосереджуючи увагу на жахливому, трагічному, письменник протестував проти імперіалістичної війни. Проте шлях до мирного життя не був відомий ні героям Марка Черемшини, ні йому самому. Він писав про те, що знав, і з-під його пера в новелах про війну вилився тужливий крик про загибель Гуцульщини — його улюбленого «красного, та запашного, та веселого краю».

Цикл новел Марка Черемшини «Село вигибає» стоїть в одному ряду з антимілітаристськими творами О. Маковей, О. Кобилянської, В. Стефаника, С. Васильченка та інших українських письменників-демократів, кожен з яких у міру свого суспільно-політичного кругозору і мистецького таланту викривав грабіжницький, імперіалістичний характер першої світової війни, показував страждання народних мас на фронті і в тилу, їх прагнення до миру, спокійної праці і добросусідських стосунків між народами. Антивоєнній творчості західноукраїнських письменників, у тому числі й Марка Черемшини, властива ще одна суттєва прикмета: у вій досить виразно відбилася історичне тяжіння трудящих західноукраїнських земель до возз'єднання із східними братами. Ясна річ, що ті прагнення народних мас протистояли загарбницьким планам буржуазії імперіалістичних держав та її прислужників, українських буржуазних націоналістів.

Марко Черемшина — тужливий письменник. Але не вся його творчість останніх років війни і часу окупації Галичини буржуазною Польщею вкрита хмарою туги. Тоді ж він написав кілька творів на родинно-побутові теми («Парасочка», «Козак», «Інвалідка», «Зарікайся мід-горівку пити!..», «За мачуху молоденьку...», «Парубоцька справа», «Марічку головка болить» та ін.), де навіть драматичні моменти не знижують їх життєрадісного тону.

Побутові проблеми з життя гуцульського села Черемшина трактує в зв'язку з соціальними обставинами, які зумовили те чи інше явище. Так, у новелі «Парасочка» йдеться про красиву життєрадісну, сільську чарівницю — доньку бідного селянина, що стала непуцящою, бо син багатія потоптав її молодість, залишив покриткою. Обставини воєнного часу зовсім розбестили її. Подібною до Парасочки на першій стадії її морального занепаду є дружина інваліда війни, яку сільська влада штовхає на шлях легковажної поведінки («Інвалідка»).

Викриваючи причини нездорових явищ у селянському побуті, Черемшина вказує на конкретних винуватців того зла. Тоді як сини селянської бідноти були на війні, куркульський син — побережник Федусь («Парубоцька справа»), відкупившись від служби в армії, баламутив своєю негідною поведінкою все село, безчестив молодих дівчат. Батьки аганьблених доньок поскаржилися в суд на негідника, але судді виправдали його. Конфлікт розв'язується згідно з традиційними вимогами народної моралі: якщо злочинця не карає панський суд, його мусить покарати людська справедливість — зразу після оголошення несправедливого вироку одна із скрипджених дівчат, красуня-циганка Ція, вбиває розпусного парубка.

В ряді новел Черемшина викриває вовчу мораль куркульства, його захланність, невситиму жадобу до наживи, нищість в особистому побуті. Особливо показова щодо цього новела «За мачуху молоденьку...». «Кожен багач оженився і з сліпою та глухою, лише коби за нею загорнув маетки», — говорить письменник. Дід Мотрюк, сільський багач, одружується з донькою свого ровесника, другого сільського дуки, Мочернака, з єдиним наміром — прибрати до своїх рук його добро. Мочернак, віддаючи доньку за Мотрюка, в свою чергу, мріє лише про те, як би загарбати маєток свого суперника. Готові кожної миті вцепитися один одному в горло, бажаючи один одному найшвидшої погибелі, багаті... породичалися. У психології і поведінці цих персонажів Черемшина талановито відтворив те саме, типове для села за капіталістичних умов, явище, яке лягло в основу комедії І. Тобілевича «Сто тисяч». Мотрюк, заглядаючи в своє майбутнє, мріє точнісінько так, як мріяв Калитка — герой п'єси Тобілевича: «Йдуть люди з далеких сіл, йдуть полениці, йдуть підгір'яни і женуть марги в полонини та й питають бовгарів, чи вільно стати на попас на тих зелених луках, у тих темних затінках та холодах, а бовгарі не зволяють, бо то Мотрюкова земля» і т. д.

Спливав час, змінювалися назви держав, до складу яких входила Гуцульщина, але гуцульське селянство по-старому жило в

кабалі. Пани, урядовці, куркулі експлуатували його, розбещували, називали аморальним. Марко Черемшина протестував проти наклепу на своїх земляків, розкривав справжні причини, які породжували нездорові явища в побуті гуцульського села. Таку постанову має більшість його творів, присвячених побуту селянства під час війни і в післявоєнні роки. А в інших творах на родинно-побутові теми він славить простоту людських взаємин, красу земного буття, людську радість і гідність, які зростають на ґрунті взаємного розуміння, спільності інтересів, гармонії людських почуттів («Зарікайся мід-горівку пити!..» та ін.).

Про кохання, щасливе родинне життя Черемшина говорив мовою поета-лірика. У творах на цю тему оповідь займає певне місце. Ліричний діалог, емоційні відступи автора, близькі до римованої прози, багатоголосі полілоги становлять головну їх тканину. Сюжет і всі художні компоненти твору підпорядковано настроєві автора і створених ним героїв твору.

Марко Черемшина, як і творчо близькі до нього письменники, наголошував на розкритті психології героїв і для досягнення цієї мети однаково вміло послуговувався етнографічно-побутовими деталями, фольклорними образами, народною поетикою і, звичайно, художніми засобами, виробленими художньою літературою. У поведках на побутові теми елемент етнографічний, фольклорний, починаючи з образів героїв, сюжетних перипетій і кінчаючи мовно-стилістичними засобами, посів панівне місце. Саме звідси походять щирий ліризм, прозорість гумору, легка мрійливість туги — все те, що становить художню своєрідність цієї групи новел Черемшини.

Показу життя західноукраїнського селянства в часи пансько-польської окупації Черемшина присвятив новели збірки «Верховина» («Ласка», «Верховина», «Коляда», «На Купала, на Івана» та ін.). Змучені імперіалістичною війною, переобтяжені податками, віддані на безкарну наругу осадникам, жандармам, присяжним, орендарям, панам і підпанкам, їх родичам і розпусним коханкам, трудящі маси західноукраїнського селянства жили під владою буржуазної Польщі у нестерпних умовах «нового лихоліття». Про це, головним чином, і писав Черемшина в останні роки літературної діяльності.

Серед реалістичних новел післявоєнного періоду найважливіше місце посідає «Верховина». Верховину (так ще називали Гуцульщину) оспівав народ у своїй творчості, славили поети як гірський куточок незвичайної краси.

Романтичній чарівності карпатських верховин у новелі Черемшини протиставлено похмурі картини життя гуцульського села

під владою пансько-польських посіпак. Здавна спостережливий, уважний до драматичного в житті селянства, Черемшина знову наголошує на цьому.

У «Верховині» письменник з великою художньою силою відтворив гостро драматичну історію жорстокої розправи сільських урядовців-пілсудчиків із селянином Федором Орфенюком. Разом з тим тут сміливо (особливо як на той час і обставини) викрито фашистську деспотію, яка панувала тоді в Польщі, викрито моральну зvierоднілість, ницість великих і дрібних урядовців, жандармів, панів, попів і ксьондзів — цілої зграї трутнів, які жили за рахунок праці трудящих. Хитро облутуючи селян, залакуючи їх, вдаючись до терору, урядовці прибирали до своїх рук селянську землю, ліси, худобу, ґрунти з будівлями і жили дозвільно та весело. Черговою жертвою їх сваволі став старий Орфенюк — заможний і статечний газда. Його син «погиб на війні», «газдина погубила від кулі», а старий жив з невісткою і онуками. Колінь дід відписав своє господарство синові, а після його смерті мав намір одружити невістку з хорошим, працюючим парубком і спокійно при дітях дожити віку. Але не так склалося. Громадський присяжний, комендант, піп, учитель та їх коханки давно зазіхали на добро Орфенюка: довідавшись, що він збирається переписати господарство і землю на онуків, вони влаштували вбивство старого.

Чудово знаючи психологію селянина, кбю його інтересів і заповітних мрій, Черемшина талановито розкриває трагедію старого Орфенюка. Чесному і непокірному селянинові письменник протиставив цілу зграю п'явок на народному тілі і не пошкодував фарб для викриття їх злочинів, здиравання і морального занепаду. Найкolorитнішою фігурою з-поміж них є Зельман, тобто той-таки Дзельман, що почав своєю хижацьку діяльність ще в роки війни. Тепер він пішов далеко вперед — він власник половин, лісів, має тартак, шинок, багатий будинок, живе в розкошах і перобстві. В його кулаці перебуває влада цілої околиці, під його дудку тавкують суд, жандармерія, війти, попи, вчителі, лісничі. Пана Зельмана любить жіноцтво, бо він щедрий на дарунки. І поза всім він конфідент жандармерії, за що одержує належну плату. Зельман служить міцною підпорою для влади пілсудчиків у Гуцульщині, бо «знає всі хиби хлопів і їх вчинки», «уміє підійти і вислідити злочинців і все йде на руку владі, яка без нього у цій дикій і чужій гірській закутині була б безрадною, як слабе око без окулярів». Рудобородий, товстий, як бочка, з золотим ланцюжком через грубий живіт, він «всім кермує», навіть родинним життям гуцулів. За вірну службу і багаті подарунки урядовці для Зельмана роблять усе, що тільки він забажає: розоряють його конкурентів,

кидають до тюрем селян, які пробують підняти проти нього голос, і взагалі, представники влади мають з ним «інтереси». Сам Зельман говорить про себе, що він «ловить мух, як який павук», тобто обплутує своїми смертельними сітями селян. Такий Зельман у своїй «діяльності». А в родинному, особистому житті він — морально низька, розпусна, цинічна людина. На останньому особливо наголосив Марко Черемшина в незакінченій новелі «Апюта». Тут Зельман (чи Дзельман) показаний в скрутній для нього ситуації, коли він «влаштував» чергову жертву своєї розпусти. Тримаячись так, «неначе воли торгував би», Дзельман умовляє чабана Тодосія одружитися з своєю коханкою. У придане за Апютою він обіцяє дати нову хату, садibu, землі «царинку, і ліса чвертку, і корову первістку». Закінчується цей «торг» промовистим двослівним реченням: «Вдарили долонями».

Зельман Марка Черемшини — наче рідний брат подібних героїв у творах Франка «Боа-констріктор» і «Борислав сміється», тільки місце його панування було не в Дрогобичі і Бориславі, а в карпатських верховинах, в Гуцульщині.

Буржуазну Польщу часів диктатури пілсудчиків Черемшина зобразив як тюрму народів, страшну катівню, де фашистські головорізи вчиняли жорстокі розправи над борцями проти деспотизму і нечуваної сваволі («Верховина», «Писанки», «Ласка» та ін.). Дружина коменданта жандармерії — одна з дійових осіб твору «Верховина» — розповідає: «Приведуть не раз тих арештантів, чи комуністів, чи соціалістів та й у тім арешті коло них упрівають, аби від них дізнатися правди. То такі звідти били у хатні вікна зойки та стогнання, що вікна дрижали...».

З пристрастю художника-реаліста, письменника-демократа Черемшина підніс голос на захист трудящих, хвилююче розповідав про їх страждання в застінках буржуазної Польщі. У новелі «Ласка» письменник зобразив звичайне для тих часів явище: кілька селян за участь у якихось зборах були засуджені на місяць до «смучого криміналу», але їх зразу не ув'язнили, бо всі тюрми були переповнені. Щоб відбутися кару до весни, до початку гарячої роботи в полі, селяни довго оббивають пороги судових чиновників, витрачають гроші на адвокатів і, нарешті, давши хабара директору тюрми Ржондзіцькому, опиняються в тюрмі. Більшого людського приниження не можна собі уявити, як не можна уявити такої ж крайньої безпорадності і покори. З боєм і тугою говорив про це автор, тим самим обвинувачуючи ржондзіцьких всієї буржуазної Польщі — тюремників «смучого криміналу» народів.

Водночас з реалістичними новелами про життя селянства в роки панування пілсудчиків на західноукраїнських землях Черем-

шина писав твори, в яких торкався національного питання. В панській Польщі національне питання стояло не менш гостро, аніж у свій час в Австро-Угорщині. Нестерпний тягар соціального і національного гніту лежав на плечах робітників і селян західноукраїнських земель. Черемшина намагався відобразити ці процеси у своїй творчості. Протест проти соціального пригнічення в деяких його повоеєнних творах забарвлюється повіом абстрактної національної романтики («Писанки», «Сокіл», «Недописані книги»). Як і Стефаник, Черемшина важко пережив поразку руху за соціальне і національне визволення західноукраїнських трудящих у двадцяті роки і криваву розправу румунських та польських імперіалістів і їх спільників із табору української буржуазії над його учасниками. Не раз викриваючи продажність українського панства, його фальшиве народолюбство, ворожість інтересам трудящих, підкреслюючи, що націоналізм, «шовінізм стоїть уперек міжнародному братерству, не дає статися широкій загальночоловічій кооперації», тобто протистоїть єднанню трудящих різних націй, Марко Черемшина в той же час не виявляв повного розуміння всієї складності цього питання. В такому разі він вдавався до романтичних художніх засобів зображення обраних для твору явищ дійсності.

Марко Черемшина до кінця життя ненавидів будь-яке насильство над трудящим людом, любив свій народ, цинив його історичне минуле й мріяв про краще майбутнє для нього. Роздуми письменника про сучасні йому умови життя західноукраїнського селянства і всіх трудящих важкі, тужливі, а мрії про майбутнє абстрактно-романтичні, проте світлі, радісні. Він твердо вірив у прихід нових, щасливих часів, коли і Чорногора, і Підгір'я будуть вільні, коли Дністер і Дніпро потечуть по об'єднаній «вітчизині» і «врадується вся Україна» (колядка «Сокіл»).

На окрему увагу в літературній спадщині Черемшини заслуговують твори-посвяти Стефаникові. Черемшина шанував Стефаника не лише як свого близького друга, а, передусім, як видатного українського письменника. Про це він говорив у листах, а ще повніше мовою поезії сказав у своїх посвятах Стефаникові. Два етюди — «Добрий вечір, пане-брате!» (перша назва «Поет розпук») і «Його кров», — дві коломийки — «Желання» і «Підосінь» — та критичний фрагмент «Стефаникові мужики» Черемшина написав у 1926 р. до 30-річчя літературної діяльності В. Стефаника. У цих творах він натхненно висловив свої думки про творчість товариша і водночас виклав філософію «мужиколубства», основу основ свого і Стефаникового світогляду.

Обидва етюди Черемшина склав на основі творів Стефаника, «нарошно запозичаючись ексцерптами (цитатами) із Стефаникових творів». Запозичення це, ясна річ, дуже умовне, оперте не на зовнішні, формальні ознаки, а на зміст, ідеї, внутрішній вогонь поетичних дум автора «Кілепових листків».

В етюдів «Добрий вечір, пане-брате!» проспівана натхненна пісня про життя й діяльність Стефаника, починаючи від його народження і кінчаючи днем ювілею. Другий етюд «Його кров» — це, власне, варіант поетичного осмислення тієї ж теми: Стефаник — поет народного горя. Тут лише зроблено сильніший наголос на характеристиці героїв його новел — трудівників землі.

Твори-посвяти В. Стефанику «Добрий вечір, пане-брате!» і «Його кров» цікаві своєю будовою: в них органічно поєднані елементи науково-критичної оцінки з публіцистичними, а все разом вилито в журливу симфонію про страждання західноукраїнського села в ті часи. Художнім рівнем, багатством поетичних фарб посвяти В. Стефаникові у літературній спадщині Марка Черемшини гідно завершують його працю над художнім словом, а змістом та ідейним спрямуванням вони є справжніми перлинами класичної демократичної літератури, яка пристрасно говорила про страждання трудящих, обстоювала їх права і кликала до кращого майбутнього.

Поряд з писанням оригінальних творів Черемшина виступав також як перекладач з болгарської, чеської, угорської, німецької та інших літератур. Для перекладів він добирав твори здебільшого з життя селянської бідноти, тобто близькі тематично й ідейно до його власної творчості. Це свідчить про те, що письменника глибоко хвилювало тяжке становище не тільки західноукраїнського селянства, а й доля трудівників землі в інших країнах. Стилем, мовою, всіма художніми якостями переклади Черемшини глибоко споріднені з його оригінальною творчістю, є органічною складовою частиною його літературного доробку.

Творчість Марка Черемшини скрізь і в усьому реалістична, оперта на живі джерела народного життя. Щодо цього не становлять винятку і його ранні «Листки», на художній формі яких помітні сліди імпресіоністичної техніки, і його твори останніх років, у тому числі й густо забарвлені романтичною поетикою. Як митець слова, Черемшина пройшов шлях невпинного зростання, постійних новаторських шукань і удосконалення майстерності в зображенні народної психології, життя й побуту західноукраїнського селянства. Починав він із засвоєння художніх здобутків своїх попередників, передусім Марка Вовчка і Федьковича. Це виразно видно не тільки в «Керманичі», а й у «модерному» оповіданні

«Нечаяна смерть» — модерному темою, урбаністичною фактурою, сюжетною схемою, але ще значною мірою традиційного художньо-стильовими засобами. «Льоля процвітала, мов калина у лузі, — так починає Черемшина опис зовнішності героїні цього твору, і далі малює портрет її давно знайомими в українській прозі фарбами.

Зовсім інша манера живопису словом Черемшини у «Листках». Тут панівним є абруптивна фраза, емоційна інтонація, персоніфікація, психологічне забарвлення зображуваного, асоціативність, заданий автором настрій.

Поворот письменника від символічно-абстрактних візій до показу конкретних явищ народного життя, до зображення трудящого селянина з його світом дум і почуттів відбувся порівняно швидко. Новий зміст творчості вимагав і нової художньої форми. Невдовзі Черемшина витворив свій власний стиль, органічно поєднавши в ньому, здобутки, традиції українського реалізму XIX ст. з новітньою художньою технікою, з сучасним йому досвідом української і світової літератури в зображенні людської особистості. В соціальному плані Льоля з оповідання «Нечаяна смерть» і Парасочка з одноіменної новели споріднені. Але способи змалювання їх життя, характерів і навіть зовнішності рішуче відмінні.

«Лице, як калина, малюною крашене, брови барвінкові, очі, гей на царинці дві керничці, коси, гей головня, чорні, аж блищать, отік би їх віл пооблизував.

Коралями та сороківцями дзвонить, лиш груди підойма. Шовковою хусткою з вітром грається», — така Парасочка. В кожній рисочці, деталі, поетичному, означенні відчувається, просвічує, виступає її характер. Це не тільки портрет героїні, а й її духовний світ, психологія.

Марко Черемшина писав свої твори живою народною говіркою Гуцульщини. У монологіях, полілогах і діалогах талановито відтворено не тільки діалектні особливості народної мови, але й мови народних голосів, колядок, дум і «співанок». У власній мові автора діалектизми зустрічаються рідше. В останні роки своєї літературної діяльності Черемшина намагався писати чистою літературною мовою, але діалектні форми стихійно вливалися в його мову, і йому так і не вдалося уникнути їх цілком. В одному листі 10 січня 1922 р. він писав: «Не можу ще навикнути до нового правопису — але прошу, щоб справили як слід. Сплююся оминати гуцульський діалект, оскільки це можна. Коли ж бо «жаргон» все чіпається». Подібну думку він висловив у листі від 13 березня 1926 р. до М. Зерова, який за дорученням видавництва «Книгоспілка» готував до друку його збірку «Верховина». «Ви будете мати багато клопоту, з говором», — писав Марко Черемшина.

«Мартович, Стефаник, Черемшина... це письменники, що зробили б честь будь-якій літературі світу,— писав наш впаданий сучасник Максим Рильський.— Послугування діалектом, що найдалше йшло, очевидно, у Черемшини, становить певні перешкоди для ознайомлення з їхніми творами широких читацьких мас (ще більші перешкоди становить перед перекладачами), а разом з тим є і одним із своєрідних джерел очарування. У перекладі не тільки на російську чи білоруську (не кажучи вже про мови далекі), а й на загальнолітературну, українську мову писання Марка Черемшини втрачають дуже багато... Ми бережемо їх такими, як вони є, не струшуючи ніжного пилу з їхніх райдужних крилець, і такими любимо».

Поряд з творами Франка, Стефаника, Леся Мартовича, Кобилянської, Маковея, присвяченими зображенню життя західноукраїнського селянства кінця XIX — початку XX ст., демократична змістом та ідейним спрямуванням творчість Марка Черемшини посіла почесне місце в українській класичній літературі.

Великий радянський народ глибоко шанує талановитого художника слова, видатного прозаїка-новеліста, письменника-демократа Марка Черемшину.

У 1949 р., за ухвалою уряду УРСР, у Снятині відкрито літературно-меморіальний музей Марка Черемшини. В рідному селі письменника реставрована і перетворена в меморіальну хата, в якій він народився. Там же і в Снятині йому споруджено пам'ятники. На Дніпрі-Славуті курсує білосніжний пасажирський теплохід «Марко Черемшина». Ім'ям письменника названо вулиці міст, школи, бібліотеки. У вузах і середніх школах УРСР вивчається життя і творчість співця гупульського краю. Його новели видаються великими тиражами, перекладені на російську та багато інших мов братніх народів Радянського Союзу і на мови зарубіжних країн.

Та найкращим і найвеличнішим пам'ятником письменнику-демократу є нове, вільне, багате матеріально й духовно життя трудящих західноукраїнських земель, навіки возз'єднаних в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, складовій і невід'ємній частині СРСР.

Олекса Засенко



КАРБИ

У

пригорщі брав би тото зелене село, леліав би, як дрібненьку запашну отаву, гладив би, як паву.

Дивіть, хитається межі горами, гей дубова колиска у віночку, чічки розкидає.

Хотів би тоті чічки позбирати, вітрові не дати, в садочку посадити. Та скільки разів рука за ними посягне, стільки разів мерця підіймає.

Сухі, надмогильні квітки на цминтарних, струпішлих хрестах.

А хоч би їх позліткою золотити, не повеселіють.

А хоч би їх россою росити, не покрасніють.

Лиш би їх до серця тулити, лиш би ними серце кривавити.

Най би раз сонце на каміннім вершку сіло, най би на тотó село подивилося.

Студені, чорні долоні його обтулять, німі лица його стривожать. Хмарами його обсотають, ожеледдю зажедять.

У пазуху ховав би тоті хмари, коло серця їх грів би.

Коби, влазилися, коби серця не розмняцкали!

Плачі горами стеляться, дугами гори уперізають.
Буйні вітри ними граються. Тут були, тут нема: співанки
жалібні.

Зоря россою їх змиває, гей мід співає.
Таке село тихоньке, таке зарошене!
Деревище у мокрій ямі межи німими могилами.

Ану, беріте та голубіте його, ану, пестіть та обіймайте!
Лиш варуйте серце, бо воно вам серце покервавить,
глибоко покарбує.

I

Дьидя гримав кулаком у
стіл і погрожував Петрикові, що його утопить, бо пустий,
бо хоче багато їсти.

Петрик ховався дідові під приділок і шепотів синіми
губками, що не боїться дьиді, бо піде з дідом.

На те дьидя м'якнув і відпускав його дідові:

— Хоть беріть 'го у пазуху, а хоть у торбину, я вам не
бороню. Віна мені не дали-сте, чим їх нагодую?

Дідові руки дрожали, як Петрика гладили:

— Не журітси, небожета, тото чемний онука, буде
мене слухати, буде бабі помагати.

А неня плакала.

Під гору взяв дід внука на коркоші, аби не покотив-
ся надолину, як яблуко. Баба стояла вже наперед хати
і визирала годованця.

— Ходи 'д бабі, Петрику, ходи борше, лиши діда!

Відтак завела його у хату та й денцівку дала й ка-
зала, що буде на припічку спати ніжками до печі. А дід
казав, що купить йому велику сопівку на вісім пальців.

— Та й бриль касьтровий тобі куплю, а баба павами
обтичят!

Петрик роздивлювався по хаті і бачив образи, стіл,
грядки й полиці тоті самі, що в дьиді. Лиш комин був ін-
ший: кафльовий, мальований. Дід посадив його на коліна і
уважав, аби в печі горшки не позбігали. Показував паль-
цями мальованих стрільців на комині та й розказував, як
вони татарів та багачів різали, смолою обкапували. І обі-
цявав, що справить йому пушку і топорець зробити.

Десь так через тиждень прийшла неня відізнати, що
її дитина робить. А Петрик такий біленький, такий ви-
чесаний, гей голубець. Розповідав нені, як йому добре

у діда. Хвалився, що разом з дідом і бабою на лавиці
обідає і разом вечеряє. Показував сопівку, і постільці
дублені, та онучки черлені та й питався нені, чи вже
великий, чи не міг би татарів та багачів стріляти, як оті
стрільці на комині.

Та й дід і баба його хвалили, а неня радувалася.

На храм вуйни і вуйки з чужих сіл посходилися.

Петрикові обарінки давали, називали чемним легінем.

— Файного, діду, онуку масте, коби здоров був!

— Тото у мене господар, діда ввечір роззуває, люль-
ку дідові запікає.

— Ой ні, то бабина дитина, мені горшки сокотит,
з окропу пінку збирає.

Хлоп'яче бліде личко рум'янилося і ховалося за ба-
бину опинку.

— Шо поцтиве, а шо мудре, най си тєкне. Я вже не
раз кажу бабі: коби ще нам люди не наврочили нашого
парубка!

— Нівроку, нівроку!

— А йди-ста, Петрику!

— Йди, небоже, поцулуй вуйну в руку.

— Файно, рости великий!

— А цесу вуйну, а цесу? А тепер вуйків! Кажу вам,
така дитина, що аж!

По харчунку дід дальше веселив гостей своїм впуком.

Петрик ще ніколи не бачив тільки незнайомих очей,
щоби на нього дивилися. Обминав їх, як вогнисте про-
міння, від котрого паленів і розтоплювався. Вуйни дося-
гали його руками і гладили, як біле курятко, аби ві-
собою освоїти. Але він, як слиж, висувався з-під долонь
і утікав під стіл та й заслонювався звисаючою скатер-
тю. Тоді усі хвали переходили на легкі докори, а з год-
ного легіня робилася бабина дитина. Бабине приговорю-
вання не могло його вигулити з дучки, аж доки дід
не сів на порозі і не заграв гуцулки в сопівку.

— А тепер дід тобі каже, аби-с йшов гайдука дан-
чувати, най вуйки та вуйни видють!

На дідове слово хлопець несміливо попід боки брав-
ся, підскакував і присідав навприсядки, плескав землю
ручками.

— Гей-гоп, гопачя!

— Йкий данцівник годний!

Худокосте, захмарено дідове лице ясніло під сивим,

гей вишневий цвіт, волоссям, а його веселість перелітала і на лица усіх гостей. Вуйни розбезпечувались і підспівували довгими, крутими голосами, а вуйки підтуптували ногами. Та коли данцівник відтанцював своє, дід завопив такої жалібної, що усі гості надолину голови спускали, як птахи, дощем зіпрані, а баба глибоко зітхала. Петрик піснів на вид покорченої і засумованої старині і, як кіт, крадьки надслухував, бо хотів дізнатися, хто тому винен. Але не міг дослухатися свого, бо стариня падькалася та нарікала на тяжкі роки, а дід згадував виправді давні, ліпші часи та кривдувався на теперішні так, як кожного вечора перед бабою кривдується. Руки собі заломлював і казав, що уся Гуцулія на старців переходить. Аж як прийшла бесіда про дідового зятя і доньку та про їх діточок, вхопив Петрика туск за серце і витиснув наверх слюзи, як росу на голубих чічках.

Небагато хибувало до того, щоби наголос був не розплакався, але баба погрожувала йому, що відведе назад до дьиді і що там дадуть йому чиколонки їсти. Та й тим діточий плач загатила, туск у серці потановила. А гості казали йому соромитися за таке м'яке діточе серце.

— Поки-с у діда, то не плач, небоже, ще тот час не прийшов на тебе!

На великдень баба убрала Петрика, як паву, і провадила з дідом до дьиді у гості. По дорозі писанки з пазухи виймала, людським дітям за простибі роздавала.

— А ек ми, Петрику, загинемо, то ти будеш за дідову та й бабину душу давати, будемо менше карбів мати.

Петрик не раз уже бачив у селі похорони, чув голосні, жалібні плачі, а вкупі з ними й бесіду про карби, котрих навіть старші люди лякалися і на яких згадку сумно зітхали, як перед чорною зловіщою тучею або чумою жахалися. У його хлоп'ячій уяві виступали ті карби темними, неясними, страшними ворогами його старині, вуйків, і тіток, і усього великого села.

— Не бійтеси, дідику та й бабко, ек купите мені стрільбу, то я тоті карби вистрілюю шо до лаби!

II

Сталося так, що дід не діяв дався допоміч із свого внука. Як лишень Петрик виходив свої роки до школи, поховали діда, а дьидя забрав

спна від баби і передав у чужі руки, у місто до школи.
— Коли-с не гарен робити, то газдов не будеш, письма берисн!

От так, як би буря зірвалася і з рісного, зеленого саду відчімхала молоденьку галузочку у ярі та й у млаку межі лози загнала.

Як би на тому місці велика, кєрвава рана лишилася і переділювала одно життя і одно тіло на дві нерівні часті.

Намагався той біль переболіти, тоту рану загоїти.

Гнувся додолу, як лоза від вітру, мовчав, як маленький гріб, а очима крадьки папоротинного цвіту шукав.

Болю не переболів, рани не загоїв.

Тріпався, як птах у клітці, і ще дужче калічився. Обезсилений падав і дивився на відтате життя, на молодість яснокрилу та й, як злодій, до свого села перекрадався.

Бачив леваду, могилами укриту, червоною луною забєгрену; чув жасні стони карбованих кістяків голих, пізнавав їх і плакав.

Здригався і прокидався зі зболеним, карбованим серцем.

Сам себе не пізнавав у панськєм плахтю, і люди його не пізнавали.

Соромився кожного кроку й утікав від людей. А на фєрїї прилітав Петрик додому.

Баба з радощів у долоні сплескувала, до нені говорила:

— Ти у бога шєслива, шо таку дитину маєш! Адї йкий пишний, пансьє лице має!

А як Петрик у неділю стояв у церкві коло дяківського крилоса, то баба його очима пасла та усім кумам у бабинці за нього шєпотом розповідала.

— То на світї поцїва дитина, у великих школах учїєси, мене у руку цулує. Так письма берєси, шо паничів учїт і старині грєйцїр посилає. То велику голову має!

А як куми звєли до того бесїду, шо він головою не вдавєся ані у свого дьидю, ані у неню, лиш таки в свою бабу, то вона не могла з радощів говорити і хїба потакувала головою та й обома сивобровими очима мїрила Петрикову голову.

Газди обступали Петрика і випитувалися його про всьєчину, а баба зараз дєсь збоку ставала і помагала внукові відповідати на завдані питання.

— Тото, любетка, не наша голова до такого розуму, ей де!.. тото очима траба би їсти.

Бадіки хотіли її приперти, аби так хлопця не перехвалювала, але баба сіпала Петрика за рукав і кликала додому, а бадікам не давалася переговорити.

— Нас хоть би у тімє хто гунав, то нічо не вигунав, ой не вигунав, любетка!

На танці легіні брали Петрика межи себе, називали стриженем урльоппником і просили, аби танцював польки. Дівчата підсмішкувалися, здвигали плечима, із стрижаком танцювати соромились.

— А де твої, Петрику, пави?

— Де топорець карбований?

— Де твоя стрільба, Петрику?

Аж баба не втерпіла, ганьбити їх мусила.

— Ніби він на вас дивитися, ніби ви против него? Ше таку приведе біленьку паню, що будете єї в руку пулувати. Йкої нужди шкїритеси?

Дівчата ще дужче сміялися, бабині слова на кпи брали. Лиш чорнобрива Калина Несторїєва не відзивалася, жалем серце обсотувала, сумом твар запишнювала.

Отїк нагадувала собі, як з Петриком вівці пасла, співанки співала, прошивки йому вишивала, на свят-вечір орїхами частувала.

Отїк ловила тоті слова, котрими колись Петрикова баба до неї лебедїла, своєю невісткою називала. Наче за мерцем, за Петриком банувала.

По слотливім тижні баба веріткою накривалася, із внуком у лїс гриби збирати вибиралася.

Бродили травами обое, по колїна зарошені. Глипали через окїп у камеру і бачили гриби, як густу розсаду. Переступили і збирали.

Надійшов злісний. Розкричався на бабу, відобрав кошїль і вхопив за верітку. Баба спирала і відпрошувалася, як дитина.

Злісний трутив її так, що вона упала. Петрикові лють бесїду відобрала; стояв, як свїчка. Злісний глянув на нього і, кидаючи кошїль та й верітку, усміхнувся: «Встидзь се, пан, зе старов хлопков гжиби збіраць, пан гімназияста!»¹.

¹ Соромся, пане, з старою мужичкою гриби збирати, пан гімназист! (польськ.).— Ред.

І пішов далі.

Баба приходила до себе й радувалася верітці та й кошелеві, начеб дістала їх в дарунку від злісного, а рівночасно билася в груди і йойкалася та нарікала сама на себе, що один карб більше заробила.

А Петрик чув, як в його серце новий карб врізувався.

III

Ще листєчко з дерев не падало, ще багацька бараболя у купинах не дійшла, ще коноплі у мочулах не вимочились, як Петрикова баба забавляла умирати.

Смеркало.

Крилаті, темні тіні на стїнах сідали і, мов сільські гробарі над гробом, ждали.

А свїтло їх у закутки заганяло.

— Буду гинути, Петрику!

Неня свїчку у руці придержувала і сплаканими очима потакувала, що баба буде гинути.

— Що вас болить, бабко?

— Усе тіло болит, небоже, бабу.

— А не мож би лікаря привезти?

— Ей де, небоже! Прийшов чес, та й нема куда. Багачі кличут, та шо з того? Або ми маємо відки?

— Чємна дитина! — шепотїла баба і намагалася піднести руку, аби погладити внука.

Дрібні сльози розплилися по її набресклому, восковому лицю і потавали в ньому, як краплі роси на перегорїлому пластї сіна.

— То баба хочут, синку, аби-с з ними на смерть по-прошївси, — відгадувала неня бабину волю.

Петрик вхопив бабині руки, цілував і плакав.

— Просшїй мене, Петрику!

— Най біг простить, бабко.

— І другий раз!

— Най біг простить.

— І третій раз!

— Най біг простить..

Тиша пролетїла через хату, сльозами обмита.

Баба по стелині наляканими очима водила, руки підїймала і як би рїй мух від себе обганяла.

— Карби, карби! — простогнала тяжко, мовби через горло важку, велику колоду перетручувала.

— Тото, небоже, бабі карби уже привиждються.

Петрик мимохіть глипнув на стелину, але, крім закурілих, давніх сволоків, не бачив нічого.

Баба примикала очі і перехилювала вдолину голову та й гейби ховалась перед падучою згори скалою.

— Любко-бабко, не бійтеся ніяких карбів, ви ще подужаєте.

Баба була би внукові перечила, але не могла, а замість неї неня говорила:

— Тото, синку, перед смертею кожному карби показуються, на душу цікають. Тобі дав біг таку долю, що учьєшся у школах та й будеш великий розум мати, будеш тим паном. То ти меш кібзувати, що гріх, а що ні, за що карбуєси карби. А ми, синку, невчїні, не знаємо. А хоть знаємо, то у біді не пам'ятаємо, що робимо, а то все йде на душу. Шо гріх, то все карб на палици у пана бога та й на души карб. Єк душа на тот світ приходит, то єі карби уже пораховані, уже муки терпіти має. Видиш, небоже, що коло нас бідно дієси, та й не раз гріхи робитси. Не віддастси довжок, возмеси чужу форостину, залихословитси — та й вже є, вже тото у бога карбовано. А за кожний карб траба кару приймати. Коби-то ми бірували, коби-сми сокотилиси.

— Карби! Карби! — стогнала баба й руки випручала.

— Не бійтеси, ненько, біг з вами! Ше дітей лишьєте, ше за вас молитися будут та й пан біг умалит вам карби, — як могла, потішала донька бабу. — А може, господь даст, що мій Петрик на попа вивчїтси, то буде за вас служби правити, будут вам карби даровані.

— Будуть вам, бабко, карби даровані!

Бабині очі останній раз подивилися приязно і ласкаво на Петрика як на одинокого рятівника і помаленьки ледом замерзали.

А бабині карби зірвалися і роєм за душею гнали, з хати вилітали.

Навкруги ліси глухо шуміли, трави тремтіли, до землі стелились.

Бабина душа вибігала на верховіття дерев, перескакувала з листка на листок, стручувала росу і тріпотіла голими порубаними крильцями.

Боялася з карбами ще дальше 'д горі летіти, але вітер займив її силоміць.

За нею розбіглися жалібні плачі і тужливий голос трембіти та й сільських дзвонів, але не могли її здогонити.

Верталися назад голими ножами і викроювали у Петриковім серцю карби, котрі піколи не загояться і не заростуть панським салом.

Сварка так закінчилася, що старий Чюрей відокремився від дітей і від сьогоднішнього дня спить надворі, а діти в хаті. То вони до нього нічо не мають, а він до них нічо, хоть най зараз хата валиться.

І дід скорчився під колешниною на в'язці мерви, аби спати, але очі не зажмурюються, у голові вариться:

— Аби-сте си тогди доробили, коли вода горі піде, аби-сте си на своїх дітех такого діждали! Так я вам він-шою, шо-сми ваш дьидя, шо-сми вам ґрунт записав.

— Але ек мні зеть чістує, то най би було, бо то чужа дитина, то за тото, шо-сми на ґрунт приймив, шо ми розум відобрало.

— То за цу царинку маєш, діду, позавуш, а за цес бурдей межи ребра, — каже.

— Таки так, най мні піхає, най мні місит, толочит, то ані писну, бо то мій розум.

— Я ночі не досиплев, їсти не доїдав, аби лишень 'д хаті шо прискорбити. Тепер шо робиш, то не твоє, не маєш права.

— За коновочку маєш, діду, межи очі, аби-с знав, ек працу пропивати.

— Повх межи очі, повх! Мовчи, старий, то тебе твій зеть так годує.

— Таку маєш файну оборону, таку доньку файну.

— Бий, — каже, — марнотратцу, куди видиш, бий — я через него сорочічки не маю!

— А бодай бих ті був малов на лавицу поклав, бодай бих ті був не сплотив.

— Я тебе трошєю? Свою працу трошєю.

— Ану-ко встань, Насте, з гробу та подивиси, ек твоя донька дьидю ініус!

— Бий, — каже, — бий ліпше!

Дід обертався на другий бік. Його голова розліталася, усі старі кісточки тріщали і розскакувалися, як спорохнавілі тріски, усі жили рвалися, уся стара сукровиця у землю витікала. Так йому здавалося. Очі хотіли злісно на хату подивитися, та не могли; тьма очі заступила. Хоч би всі хати в селі горіли, хоч би його діти у них пеклися, він не кинув би пальцем. То не його хата. Піт став на чолі виступати.

— Але ти, старий, віджив своє, то маєш із свої хати, не відривай унукам ґрінку від губи! Руш, старий, з хати, аді ноги зачїнають ти гнити; скої неволі меш ждати?

— Таке-с уже діждавси, па, маєш! Аді, курмей на шию та й авус, та й най буде окаяніє на все село.

— Оце село хоть най озером стане!

— Як село споганилося, то най пропаде. Торбеям нашо села?

— Твої ровесники вигибли, а ти чього дітем заважйєш? Аді, Микитюків нема, Гелевичів нема, Красія убили, нікого нема. Тогди було інак, а тепер інак.

— А бери ж, старий Чюрею, курмей на шию, най молода Чюрстина наживавси!

— Таке ти лумаря не маєш, ти си в нічїм не пишеш.

— Твій зеть пишеси, а ти ні, бо-с такий мав розум.

— Ех! Шо нажив-єс-си, шо набував-єс-си! Тепер на псю матір.

— Най повішеника ховає, най люди це місце обминают.

— Такі грешні маєш діти!

— Аєк, аєк, грешні, най повішеника відтинают, най радуютси.

— Ей, песета, песета, кобих так дужий!

— Мой, бийте діда, ек гамана! Нате — бийте! Ліпше бийте!

Дід підвів мале, як грудочка сухої землі, лице, аби його діти били. Лице металось, гейби розсипалося, а сухі руки моцювали курмей. Увесь дід задрожав дознаки так, як старий підрубаний дуб, що має скотитися стрімголов у пропасть, аби там зігнити.

Він закинув курмей на шию і наперся вставати, але ноги не пускали. Ймився руками землі й застогнав не своїм голосом, підвівся і назад упав, відтак запер в собі дух, весь напружився і знов підвівся, і ще раз упав, і зараз підвівся, і пошкутьгав під лісничку. Під ту саму лісничку, що її був сам засадив і що перед вікнами розрослася, але дігма, бо на ній його покійничка арнарію сушила.

Ніч придавила землю, аби не корнслася. Усе село вирівнялось, гей мочуло. Тьма усе позакривала: і низькі гуцульські хатки, і високу церкву, і голодних голаків, і маржинку, і... тіло старого Чюрея перед його хатою. Але лише до рання.

Гори поїдпирали свої великі голови й лежали каменем, гейби боялись ночі, аби їх не задушила. Такі мокрі, як хмари, так поупривали. Але їх ніхто не порунає, бо важкі, бо на то їх земля сплodiла, аби мир годували. Усі роти мають кожного дня погодувати, усю гододнечу наситити. Лиш дід Чюрей не роззявить до них більше рота, бо... такий мав розум!

Ба, чи не буде гріху, бра-

чіку Луки', що ми скоромимси оцев дурилицев?

— Ей, коби нам лиш тільки гріху, брачіку Ю', то би не було жури; за це бог простит!

— Та тото я тому кажу, що то ніби під церквов, на світім місци.

— Пусте тобі, Юсипку, в голові! Таже то чоловік, віді, не з кременя, а вночи передрегне ті наскрізь. Раз лучилася дурничка, як сліпій курці дверно, та й тото аби гріх, то ек би то було? Аді, важий здоров!

— Аби й ти здоров, бадічку Луки'!

Юсип приставив фляшку до уст, підніс враз з нею твар догори і з зажмуреними очима потягнув три рази.

— Це за панцке здоровлє,— говорив він, обтираючись.

— Якурат за панцке! За наше здоровлє; най пани п'ют самі за своє здоровлє. Це ми собі так, ек би заробили,— перечив Лукин.

— Таки правду кажеш, Лукинку, про мене най їх і вихапає. Аді, дуріют у селі так, ек си дуріє; спровадили собі вчєра музику з міста, та музика грає, а вони: шб п'ют, шб гуляют, а шб — най не кажу! Але, ек екийс

казав: дуріють, бо мають з-за чого дурити, а на свіжій люхті то ще гірше йде їм дур до голови.

— Та й тото їм панит, брачіку Ю'; генде наїхало було того здохлеча так, що аж, — та й потому кожде так відтановилося, хоть бричем брити.

— Чіму би не панило, коли то у них файний футраш: самі м'єса, та кава, та гарбата, та гараки, та цукри, та що душа забагає. То сумарі суменні! Аді, і оцес на-колесник, що на тій нужді їхав та й упав на камінс, то також сумар. Ск давав нам по тій шустці, то сми глип-нун у ташку, а там аж кишить: самі сороківці.

— На, маєш! Єкби не був сумар, то не дав би шустку задурно. Тота колісниця не дуже й важка, а до Манде-лининої хати таки недалічко.

— Ей, не дуже вона важка, та й не дуже легка, ви-дів-єс, що то саме залізо: шпиці залізні, держик заліз-ний, лиш на колесах зверхи шос таке, єк пампх. Прото мудрація!

— Але най хоть раз гепнувся до каміння, аби знав, єк іти вночі на роздобенди, — тишився Лукин.

— Я сам кажу, аби світився тот камінь, де він за-шпотався, були би-сми й не виділи дудочок.

— То байка, бадіку Ю', але тото, що ме темити, єк за чілідинами шпиріти. Аді, чув-сми, єк тої неділі фалився у коршмі, що, каже, нема такої дівки в селі, аби їго не любила.

— Ей, брє! Ану, дивиси, така погань! Коби хоть флетєв, то бих не казав, а тото волос уже цвите. Хтос то ще мені казав, що видів оногди, єк він ранісько купався, то, каже, на попереці сам струп та й струп.

— Га! то кров у нім, Юсипку, так грає!

— Ба, ци варе кров?

— Очі видють, що кров. Єкби го не пекло, то би не ліз у студену воду та й не літав би по селу.

Лукин устав із ношів, підніс трембіту, затрубив три-чі, а Юсип крикнув хриплим голосом три рази «бер-до!» Голос трембіти зіллявся із журкотом Черемошу й шумом смеречини і розсипався по всьому селу: насам-перед розстелився понад сонними лісами, відтак відбив-ся об супротивленні скелі й відгомоном полетів дальше, дальше, аж на край села. За ним чимчикував придуше-ний Юсипів голос, що зіллявся з вороханням жаб і не вспів добігти на поконече села. Все ж таки почули його

куни, що досі свобідно ігрались під церковною банею, почули його сови, що вигукували людям «на смерть» своє зловіще «угу», а тепер замовкли. А зачули його також на зарінку плотарі, що дримали при ватрі і жда-ли на досвітню гать.

— Не хирів би старий, але горлас! — обізвався один плотар, докидаючи трісок до ватри.

— Але бо бігме! Він вартує церкву, а дома дес «ко-гут» газдус! — додав керманич, що простягнувся на камінню, поправив у головах кожущину і обернувся на другий бік.

Одна хмара закрила вузенький небокрай і не давала церковним вартівникам подивитися докладно на годин-ник, що на ньому мерехтять золоті вказівки, блискучі зорі.

Юсип і Лукин обійшли навкруги церков, прокашля-лися і посідали назад на ноші.

— Темно-си, єк у розі, віді, буде дощ, — розпочав Юсип.

— Про мене, най буде, що хоче, — від нехотя відпо-вів Лукин, наче невдоволений із сеї банальної теми, і хотів звернути бесіду на що інше. Він потряс міцно фляшкою і наслухував, чи відозветься горівка в ній. Горівка відозвалася булькотом.

— А чуй, Ю', ше є гаразд цеї чімериці.

— Та я вже, бадічку Лукинку, не дуже й лакім на-ню. Іде публіка в голову, а я таки не темлю, коли-сми її заживав. Нема з-за чого та й тому не кортит, най пос-тит душа.

— Та ніби і я не гину за нев, але єк бог дав, то най лютруєси в кишці, шкода, аби вивітрювала. Аби-є здоров, бадіку Ю'!

— Най біг даст на пожиток, бадічку Луки'!

І Лукин потягнув раз, другий, третій та й подав Юсипові, котрий зробив те ж саме, тільки що закашлявся. Лукин відібрав фляшку в свої руки і хотів заткати її ру-баням корком, але що корок упав на землю, а у темі годі було його знайти, тож він заткав фляшку пальцем.

— Тото, любчіку Юсипку, не з добра ти так каш-ляєш!

— Та де з добра, брачіку Луки'?

— Тебе, аді, гей збиткує твоя Марічка!

— Шо ж дієти, Лукинку, коли-сми був дурний.

— Я тобі це так скажу, що онь дурний. Хто таке видів так «когута» 'д хаті припускати?

— Та неволя го припускає! Сам впелескавси та й ходит, уодно ходит, а в мене ска вже путеря. Сперти не зіпру, ой не зіпру, брачіку Лукинку!

— Бо-с такий розумний! Ану, най би він до мене прийшов! Я би єго вперед зачитавси: чого-с прийшов? А екби він шос тудя..., то бих колом гнав від хати. «Мой брє,— сказав бих,— у мене жінка газдиня, з шандарями не тримає»,— бігме, сказав бих.

— Ей, брачіку, був один такий чєс, що і я хотів єму так сказати. Єк-сми був тогид у зимі приповздивси на роботі, та й прихожю нагрітиси 'д хаті, а він за столом, та й моя коло него не вишкірюєси, не вишкірюєси — ні. А на столі, єк на храм, ей де, що я кажу,— і на храм не найдєси так хоть би у найпершого газди: око горівки, кусак солонини, петльований хліб; усе приніс! Та лише я в хату, а він до мене: «Ти, мой, так вартуєш коцюл? Ти знаєш, що я прийшов,— каже,— на контролю?» Та й мене за прошивку та й надвір. А надворі світа на крок не видко, так фужделит. Та так-сми си був тогди вбезсебив, що трєсло мнов, гейби в пропасниці. Але відтак міркую собі: «Най біда щєзає в озірє та в шкрепіте!» То, зважєєш, Юсипку, тісарська дитина, муніцію має, одно-другє, загатит ті кольбов, та й не дихнєш навіть, або скує ті, та й гний на старість у гарєшті. Чоловік, аді, мусит терпіти, хоть би не рад!

— Бо він ше не трафив на свого! Я бих йому з-за ніхоть не терпів. Мой, я був у тісарськїм вєську, а там не такі голови, єк це, самі єднорали, та фебрі, та капітани, але ніхто мні пальцем не кинув. Тóму так рєд не йде; що не вілно, то раз не вілно, а що вілно, то раз вілно, а чужу газдиню відбирати, то цалком не вілно. Мой, до газдині є газда! Аби-с був сліпий або кривий, аби-с такї премгиб, то ті голова в хаті. Чувєш, Ю', твій верьх у хаті!

— Тото ані слова, що без газди хата пуста, але що ж дієти, єк панич до чілідини липне? Дурний я мав розум, що-сми го послушав та й узєв її на свою голову. Най би була сивіла. Але єк зачєли мні раїти та раїти, то-сми здурів був, так єк си дуріє. А найдужше такї він сам: «Сватай,— каже,— Дємєнову Маріку, то дужя дівка, обхаїт тебе та й хлопця». Абих був знав, що таке буде, то бих був не женивси, доки віку-житя мого. Добре то

казала мені, єк умирала, моя перша покійничка: «Не жениси,— каже,— Юсипку, бо заситиш себе та й Іванка. Хлопец підростє, та невістка ті обкутас!» Так-такї сталоси на її слові, дав би їй біг царство небєснє! Пропав я, та й Іванко пропав.

З Юсипових грудей вийшов тяжкий голос зітхання, так, як зі спорохнілого дерева вихоплюєтєся наверх крихкá дєрєв'яна мука, коли його вертить гострий залізний сверник. Лукин розсердився на товаришєву чорну долю і показав своє перєсердя тим, що випручав праву руку наперед так, як випручатєся її до грїзьби. Але в руці відозвалася горівка і своїм болькотом пригадалася його пам'яті та й зачитькала на хвильку його обурення. Він не відповів нічого, тільки без приговорювання приложив фляшку до уст, «покропив горло» і подав товаришєві. Юсип зробив те саме вжє без принуки. Відтак розмістилися оба вигідніше на ношах. Лукин присунувся ближче до товариша, обняв його лівою рукою поза шию і тим способом об'явив своє «співчуття» його недолі. Юсипові гадки впилися коло його Марічки і жандарма; він почув себе дуже нещасливим і пониженим, і тому закипів у ньому гнів супротив «паньча». Досі тлів у ньому той сам гнів, але на самому дні старєчого, приголомшенного серця. Наверх не виходив ніколи. Тепер розпалив його горівчаний огонь і «добре серце» товариша. Розгарячений і розчулений Юсип і собі обняв Лукина поза шию і приговорював сердєшно:

— За тото, що маєш м'єке серце, Лукинку, то так ті навизжу, як рідного брата. Та й ва то ті ше люблю, що стоїш за правдов, та й ше за тото, що не стоїш нікому в броду.

— Брачіку Юсипку,— заговорив на те Лукин, що досі потакував головою підхлібній бєсїді.— Аді, хоть мні мєдом масти, хоть дєгтем чорни, а хоть мні бєри та пашкамутки порубай, то єк кажу, що ми ті жєль, то жєль. А єк ті вижу, що-с почорнів, єк божє земля, то у мні аж тьохкає. Мой брє, та ми служимо сьвітій цєркві та й за що служимо? Піп бєрє роківшину, дєк бєрє, паламар бєрє, а ми шо? За тоту дєсєтку, що громада дає, та цілий рік божий ока не стули?

— Лишим тото, брачіку Луки', ше, віді, є на небі йкийєс бог, бігме, є, там дістанємо лїпшу плату,— перєрвав Юсип.

— Я кажу це протів того,— говорив дальше Лукин,— шо, аді, тебе «когут» сушит; живцем поклав би ті в землю, екби міг. Він фасує леник, то тому йому обрік грає, а ти шо? А тісарська каса на того на него не несе, аби він тобі газдиню відбирав. То такої не йде, брачіку Юсипку, ні! Ек у хаті пекло, то еке тото житє?

— Ой нема житя, душко Лукинку, лиш мука та й мука! — застогнав Юсип.

— Ци гадаєш, Юсипку, шо я не знаю твій болєк? Аді, сидимо тут, а я таки за «когута» думаю, бо мні болит за тобов серце.

— Аби-с прожив, бадічку Лукинку, шо-с не подуфалий, шо мні жєлуєш. Аби ті бог так ласков небеснов пожелував,—процідив жалісно Юсип і рівночасно обіймив Лукина й другою рукою і голосно з ним поцілувався в уста.

Коли б їх так побачив який незнайомий бадіка, то змалював би собі у своїй гуцульській уяві двох мерців, шо урвалися з тамтого світа і голубляться на ношах під церквою, доки треті кури не запіють.

— Аби-с прожив, Юсипку!

— Аби-с прожив, Лукинку! — бажали собі без упину зворужені бадіки і випорожнювали до дна фляшку.

— Де! дєдю, гив! чуєте, де? — озвався нараз під церковною хвірткою хлоп'ячий тремтячий голос.

— Ци то мені причуваєси, ци то твій Іванко кличе? — питав Лукин товариша, перериваючи сердешну розмову.

Юсип став надслухувати і нарешті пізнав голос свого сінка та й підійшов до хвіртки.

— То ти, Іванку?

— Я, дєдику.

— А ти чого тепер?

— Бо панич у хаті.

— Ну, та шо панич?

— Таже вігнав мене.

— Ек-то вігнав?

— Казав, шо кольбов заріже.

— А мачуха нічо?

— Мачуха чинилася, шо спит.

— А він давно прийшов?

— Зараз таки, ек ви пішли на варту.

— А ти де був тільки час?

— У хоромах за полібічком.

— Та шо він робит?

— Він спав, а тепер убирався, вже, віді, лагодитси йти 'д вам на контролю, та тіму я прибіг дати вам знати. Сокотітси, дєдику, не спіт, аби кольбов не джюгнув.

— Ей, іди гет, дурнєчку; коби він лиш суди зрийшов, то я йому джюгну. Братіку Лукинку, слухай-ста, ми йому покажемо.

— Таки так, шо покажемо, най знає, почому лікоть табаки. То каже хлопец, шо вже прийшов? — питав подалеку Лукин.

— Ше снєчі прийшов, а тепер лагодитси 'д нам на контролю!

— Дєдику, я тікаю 'д хаті, аби мні тут не захопив. Не спіт, сокотітси, дєдику, — просив Іванко на відхіднім.

Але Юсипові не в голові тепер хлоп'ячі просьби. Він, шо все мовчки тулив у собі гнів супротив «панича», шо ніколи не поважився би, був чим-небудь зобидити якого-небудь «пана», сипле тепер грізьбами та прокляттями на свого наставника, контрольора.

— Най іде, коби прийшов, буде мені крепір та й йому крепір. Мой, раз мати родила, раз траба гинути! — викрикував він у розпалі.

Лукин утихомирився, коли зачув, шо «панич» лагодиться на контролю; він сховав фляшку у дзьобню, взяв трембіту у руки і лише півголосом притакував товаришеві.

Розпалений Юсип не завважав товаришевого ляку і невгавно викрикував шо раз, то дужче, шо раз, то голосніше. Покірний і услужний панам Черемош, шо вліті гуляють по ньому на тяжких дарабах, біситься так само, коли у слоту наллється у нього багато мутної води.

«Фів! фів! фів!» — запищала жандармська трубочка під хвірткою, а слідом за тим гукнув здоровецький голос:

— Варта!

Лукин задрожав і потверезів зовсім; скоріше метушся, притулив трембіту до уст і відозвався нею, але не заглушив Юсипового крику.

— Цо там такі галас?¹ — гостро озвався голос.

¹ Цо там за галас? (польск.). — Рєд.

Лукин не знав спершу, що відповісти; він підійшов під хвіртку і, перепуджений, став не дуже голосно говорити:

— То, проше чесного панича та й вахміщя, аді, скоє так, шо-о-о...

Юсип не дав йому доцідити сю відповідь, бо звернувся до жандарма із своєю бесідою:

— Вже прийшов-єс, уже? Чого-с прийшов? Різати мні хочеш? На, заріж мні, на-а-а! — І Юсип луснув рукою в паркан.

— Отвурж мі фуртке!¹ — гримнув люто жандарм.

Лукин витягнув кілок з клямки, відкинув підпору, і хвіртка відчинилася. Жандарм переступив уміть її перелаз, прискочив до Юсипа, замахнувся і луснув його в лице. Юсип повалився на землю, а жандарм зараз прискочив до Лукина.

— То, проше ясного панича та й вахміщя, то Юсип, аді, трохи при фантазії, а я в тім нічо не сьвідім, бігме нічо, абих так жив, шо нічо! — випрошувався він коштом товариша.

— Лайдакі! Ви так вартуете косцюл?

— Проме панича, гунцвот моє ім'є, єк я в тім шо сьвідім, я пазю служби! — покірненько оправдувався Лукин.

Юсип піднявся і знов упав на землю, а відтак знов піднявся, зібгався в каблук, прискочив до жандарма, вхопив напрасно за кабат, потряс ним і заревів нелюдським голосом:

— Раз мні мать родила!

Той його голос клубком вирвався з грудей, неначе фльонт, що його силоміць витиснув із рушниць підпалений порох. Його виперла жовч мужицького серця, що довгий час у ньому збиралася, аж нарешті розпалилася і тріснула.

— Мо-о-ой! Раз мати родила! — повторяв безпачанно Юсип і ціпко держався жандармського кабата.

— Ю'! а ти здурів, ци шо тобі таке? Таке то панич! — боязко і соромно уговкував Лукин.

Жандармські ланцюжки дзоркнули і вмить впилися в Юсипові руки.

¹ Відчини мені хвіртку! (польськ.). — Ред.

— Мурго! мільч! Лукаш, по вуйта, до гміни, нехпшийдзе натихмяст! Рушай до гміни зе мнов, ти, стари злодзю!¹ — сипав жандарм свої розкази, як пекучі іскри.

Хвіртка ще раз скрикнула і випустила Лукина, жандарма і скованого Юсипа.

Ранісько став продувати гірський вітер і розігнав хмари в безвісті. Рум'яне сонічко вихопилося на вершок гори та й скочило у Черемошеві плеса. Так воно купатється, так вимивається, що рум'янці на його круглому лиці переходять у ярке сяєво.

На дзвіниці розгойдалися дзвони і скликають людей на недільну відправу. Ідуть бадіки на молебні та й вихвалюють погоду. Одні вихвалюють її, а другі кривдуються, що вона якраз на неділю випала, а не на робітний день.

Близенько перед церквою коло громадської канцелярії зупиняються всі та й прилучуються до гурту, що зібрався довкола скованого простоволосого Юсипа. Випитують один другого, що воно таке сталося, а як побачать жандарма, що сів собі на лавочці, спустив чак на очі і ніби дримає, то всі мовкнуть. Вони догадуються якогось злочину, що його допустився Юсип, і кліпають допитливо один на одного та й покивають головами.

Юсип понуро дивиться на землю і від часу до часу утирає скованими руками кров з лица, що набризкала сеї ночі межі стінами громадської канцелярії.

— Дивітси, люди, покаянїє та й аби-сте дітям своїм заказували підносити руку на пана вахміщя. Дивітси, шінуюте пана вахміщя, аби-сте котрий не попалили таке, єк Юсип. Майте розум, панове газди, не подуфальтеси, не лихословте, бо за пана вахміщя гостра кара. Аді, Юсип заштрик тепер у біду, та й не знати, ци вийде з припону! — заговорив війт до гурту, показуючи рукою на Юсипа.

— Здурів чоловік на старість, здурів! — чути було голоси між гуртом.

Жандарм підніс з очей чак, роздивився по гурті і усміхнувся. То був усміх вдоволення із-за того, що

¹ Лайдаку! мовчи! Лукаше, по вуйта, до зборні, хай прийде негайно! Іди до зборні зі мною, ти, старий злодію! (польськ.). — Ред.

Юсипів «злочин» учинив корисне для нього враження на бадіках. Він же ж умисне задержав Юсипа коло громадського уряду, щоб люди оглядали його і відстрашувалися прикладом.

— Ци то до тебе приступило шо, Юсипку, ци ті розум відобрало? — питав один бадіка з гурту.

— Це знашно, брачіки, шо він не при розумі, — додав другий.

— Таки нічо інше, лиш підплитник уліз у него та й решта, — прикинув третій.

— А дивіт, ек обмінився на твари, та й, віді, й бесіду відобрало, — притакував дехто.

— Мой, Ю', ану, скажи, кого тепер видиш?

— Ану, перехрестиси, Юсипку!

— Ану, віговори оченаш, то зараз ті лекше стане.

Обсипаний тими питаннями й радами, Юсип повів жалібно очима по зібраному гурті, зітхнув тяжко, простягнув наперед себе заковані руки й заговорив:

— Любчіки-газди! Раз мві мати на світ породила, раз траба гинути!

По сих словах виступив на його кровавім лиці піт, а ноги стали трястися. Він захитався, начеб мав падати на землю, але жандарм прискочив, сіпнув його за плече і гострим поглядом вказав йому дорогу до міста:

— Три кроки напшуд¹, рушай, псяюха!

А коли жандарм попровадив уже Юсипа долів дорогою, тоді Лукин «по правді» розповідав бадікам цілу пригоду.

— Так, аби здуріти, то він, брачіки, не здурів, але тото сеї ночі лучилася дурничка, та й було си, зважесте, трішки при фантазії. А цес когутек дес переночував у него та й над зорями прийшов ід нам на контролю. Ну, та й знаєте, ске тото: кождий був би за газдиню лихий. А у Юсипа мєка голова, бо за цеї жінки цалком зів'єв. Та ек таки учув, шо когутек прийшов, та й до него: «Мой, раз мать родила!» — та й ймив за мантилю та лиш потермусав та й, аді, по всему...

— Еге-е-е! То такої пішло, Лукинку? — загули зацікавлені бадіки з усмішкою на устах.

— Такої, брачіки, такої!

¹ Вперед (польськ.). — Ред.

II

— П-с-с-ст! уже йде!

— Кудя?

— До нас!

— Де?

— П-с-с-ст! Онде вже на Приймаковім перелазі. Васи'! Скоч ше на під.

— Чого?

— Накрий термітев одежину, привали каменем дошку!

— Вже привалив.

— То скинь кожушину, бо возме...

— Ні, я втечу.

— Нєня сховала опинку?

— Сховала!

— А сма ек?

— Попелом притрусив, не заздрит...

— Де'!

— Шо?

— Дайте ше свій капелюх мені.

— На, тікай!

За воринням показалася фігурка, вся в чорному одіню, а на голові шапка з чорно-жовтою метузкою на долішніх краях і з кругленьким гудзиком напереді. Гудзик виходить понад' рівне дно шапки. Під лівою пахою по-

довгаста знина, в правій руці бук. За фігуркою йдуть два люди. Один несе спору в'язку мужицького плахтя та одіння, другий голіруч.

— Дома Курило Сівчук?

Тиша...

— Курило Сівчук дома? — грімкіше крикнула фігурка.

— Чіму би не дома, проше ласки божої та й панцюк, — відозвався з низенької, майже безвіконної хати хрипливий придушений голос. Слідом за тим скригнули чорні закурени двері і випустили надвір чоловіка середнього росту. Його худе, поморщене лице, кучма нерозчесаного волосся, сухоребрі груди, що їх не обіймає собою темна, латана сорочка, витерті червонаві холошні і худокості, босі ноги говорили самі за нього, що він є. Він не потребував представлятися. На його стан зложилися віки нужди і вип'ятували на ньому грубими буквами: мужик.

— Я дома, проше ласки божої та й... — повторяв Курило Сівчук, схиляючися вниз.

— Чому не відзиваєшся, як тебе кличуть? — сердито спитала фігурка.

— Та як же ні? Я дома, проше ласки...

— Будемо тебе забирати за податок...

— Що ж діти, проше ясного пана та й здикутора.

— Худобу маєш?

— Марживки дасть біг, проше пана. Вже давно не кушіли-сми скороми.

— Що маєш рухомого?

— Хороми!? Ей де! Хоромів нема, проше пана, пшири голі стіні та й по всему. Бідно си діє, пишний, та й годний, та чемний панчику!

— Бреши! Присяжний! Ходім досередини.

— Або ж я спираю ласкавого пана?

Пан екекутор штовхнув палицею в двері, що до половини вже були отверті. Двері заскрипіли і відхилилися аж до самої стіни. Екекутор зігнувся і переступив поріг, за ним увійшов присяжний, а відтак Сівчук. Другий присяжний лишився із своєю в'язкою надворі і прилагоджував посторонки на новий пакунок.

— Де ж твої річі? — питав невдоволений екекутор.

— Бідно си діє, ясний та добрий панчику, пшири стіні та й... Самі здорові видите, бог би вам дав пановане!

— Я нічого не виджу.

— Га! нічо ж бо й видіти панцим очам: біда та й клопіт!

— То твоя жона?

— То, проше ласки пана, жінка.

Курилиха Сівчучка, що досі стояла неворушно в чорній сорочці без опинки, поступила один ступінь ближче ід чоловікові своєму і глянула наскісь екекуторові в очі.

— Нічо нема, файний та добрий панчику, без опинки ходжу.

— Таки нема нічо, хоч гинь, — додав Сівчук.

— Де ж ви спите?

— Шинуючи чесну голову панцюку, та й сьвіті образи, та й нас, ірщених, ми спимо на землі, а діти на лавиці.

— На чім спите?

— Таки на землі.

— А подушки де?

— Га! Подушок даст біг, на кулаці спимо.

— Бреши!

— То, шьо очі видіють, то є; я не спираю шукати.

Екекутор перейшовся скорим ходом по хаті і стукнув палицею в один, другий і третій кут. Він бачив, що йому нема що звідси взяти: під передньою стіною довша дошка на трьох стовпцях — то лавиця; під примежньою стіною коротша дошка на двох стовпцях — то «стіл», посередині хати яма на ватру, присипана попелом, — то насередині хати яма на ватру, присипана попелом, — то пшч. Бачив се добре, але з привички «шукав». По хвилині зупинив він свій погляд на стіні, що під нею стояв «стіл». Там висів образ. Тло його чорне, закурене, тільки темного-жовтаві пасмужки нагадували лице, голову і ясність над головою якогось святого. Одні лишень рами, що, видно, вийшли з-під майстерського гуцульського долота, додавали йому поваги і приманювали око. Сівчук узрів, що «пан» вдивляється в образ, і почіхався в голову.

— То якісь кавал балвана¹, — пробуркотів сам до себе екекутор.

— Ні, проше пана, то не Палагна, то сьвітій Николай.

— Але рами ладні.

¹ То якийсь ідмат ідола (польськ.). — Ред.

— То ще мій прадід їх різьбив.
— Звідки ти маєш той образ?
— То таки, проше папа, з діда-прадіда.
— Присяжний! Здойми той образ!
— Та ек же це, панчіку? Спадайте на рани божі, лишіт сьвітого,— просив Курило.
— Спадайте на рани божі, пишний та файний пане здекутору, комісаруку наш любий,— голосила Курилиха.
Присяжний не ждав, зняв хутко образ і виніс надвір. Тільки порох закурився, і павутинням обведений простокутник лишився на тому місці, де стояв образ.
— Та ек же без образа в хаті, проше-ясного папа? — падькався Курило.
— Не осоружте нам хату, комісарю чесний, — заводи́ла Курилиха.
— Шко́да гада́ня! Ще й хата піде на ліцитацію, як не заплатиш податку, я права не скасую,—grimнув пан езекутор і вийшов надвір.
— Присяжні! До Гриця Саїна!

Пішли...
Надворі вже добре вечоріло, коли Курилиха Сівчука з маленькою донькою Анничкою розкопувала серед хати яму і видобувала з неї «начіне»: два глиняні горшки, п'ять дерев'яних ложок, стільки ж червонявих мисочок і кулешінник. Юрко відвалив камінь з пригнилої тертиці на даху і витягав із задненого поду одежину та подавав Василькові і Петрикові, що бігцем заносили її в хату.

— Вже все, Васильку? — питає батько сінка, котрому подавав постолі з онучами.

— Все, дедику! Ваш сардак та й сорочка, ненип киптар, опинка та й сорочка, наші кожушинки та й сорочічки, обі верітці, вузлик муки, бербеничка з огірками, Анниччина фустка та й ваші, аді, постолі.

— Йди ж принеси води на кулешу, а я напречу дров з Петриком.

— Добре, дедику!

Тоді, як багач Приймак видоїв своїх шість овець і ніс у дійниці скором до хати, сиділи його сусіди Сівчуки за «столом» та й доїдали гарячу кулешу і мисочку огірків, а серед хати дотлівало в ямі вугля.

— Нене, я піду спати, прокажіт оченаш,— просила мала Анничка, що, накормившись, дрімала при «столі».

— Вклекни, сінку, та й склади ручки.

Анничка клякнула, зложила ручки і піднесла свої оченята 'д горі, в те саме місце, де стояв досі образ. Там була гола стіна. Вона повела оченятами по всіх стінах, а образа не найшла. Допитливим поглядом дивилася вона нені в очі, а відтак проговорила жалісно:

— Ненько! Де сьвітій Николай?

Василько й Петрик глянули на стіну й собі заголо-сили:

— Дедику, ненько, де сьвітій Николай?

Важко вчинилося Курилові; він споглядав на жінку, а жінка споглядала мовчки на нього. Зітхнули тяжко і відповіли дітям обоє разом:

— Сьвітій Николай у гарті!

— Взяв здекутор?

— Аскеже, небожета: сьвітій Николай у гарті!

ХІБА ДАРУЙМО ВОДУ!

Тому, що добра була по-
кійничка, справив Тодосій Кузьмак обід за ненину душу
в четвер, умисне у скоромний день. Прийшли самі газди.
Не пилувалися додому, харчували, то молилися, то зга-
дували небіжку добрими словами, то знов харчували
і говорили отчешні, так аж поза полуденок. Саме тепер
вийшли на толічку, поставали та балакають, але вже не
про небіжку; голосно балакають, відай, і сердито. Може,
й посідають собі тут на смерекових бервенах, а може, й ні.
В неділю сходяться вони тут звичайно і сідають та й так
балакають. Сьогодні були на обіді, то так, як би неділя,
ввесь день піде. Ні, таки й не збираються сідати, ви-
махують руками і щораз голосніше переговорюються. Чо-
гось таки сердиті...

— А то, бігме, окаяніє: терей робітника з хати, ку-
пуй таблиці та рисаки, плати штраф та й ще води не-
пий, — ремствував Ілаш Бокатій.

— А я вам що казав, ск ще лишень зачели були
класти оту гамарню, остатна би їм з нев година! — при-
повідав сердито Штефан Приськів. — Га-а? Я не казав,
не даймо ґрунт, най собі на вулиці кладут школу? Ну,
а тепер ска клопоція? Обігнатися гляба! Лишень штраф,
та й штраф, та й штраф.

— Ше ский штраф! — доповів хтось з гурту, що при-
такував бесіді розлючених бадіків.

— Таки послідну сорочку з тебе здерут, ск не запла-
тиш! — кричав Ілаш.

— Сбодухи з тебе віженут! — перебив Штефан Прись-
ків. — От май ген там мій Андрійко, а тото дитина, знаєте,
куме Іла', ледви від землі відросло...

— То таки приземок, — перехопив гурт.

— Ну, то видите; оногди я витісую собі сворині, а та
примха, звичайно, ск дитина, де не посади, там віросте,
вхопила мені з-під руки вісний ніж та й ану майструвати.
Я через час обзираюси: нема ножа та й дитини нема.
Агій, гадаю собі, ске мале, а ске спритішнє. Іду поза
обірник, а воно сидит скулене коло довбні, ніж — на
землі, а саме вам таке на твари, ск чісанне полатно.
«Мой, хло', що тобі таке?» — кажу, — а воно нічо. Я глип,
а в него сорочічка кровавіська. «А це відки кров?» — ка-
жу, — а воно нічо, лиш бліде та й бліде. Хап я його за
руку, а на руці вам плесо: кров, та й кров, та й сама
кров. Рахую пальці, а пальців на руці п'ять без одного.

— Порубалоси! — підкинув Ілаш.

— Най си преч каже, порубалоси! — повторив гурт
і покивав головами.

— Таки при самій долоні ск би відмірив, бо то, вва-
жєте, ніж гострий, а в дитини кість ска? Шахнув раз,
та й палець відлетів.

— Аскже, то ск храбуст, крий боже лишень від прички.

— А я собі міркую: бити біду ци не бити? І одно жель,
і друге не добре, бо то, вважаєте, так, ск своє тіло. Беру
я та й ніби сварю, а сам собі думаю: слава господеві, не
буде з тебе ні шкільник, ні жовнір!

— Добра причка лучилася, хоть би й мому Філі-
пови така! — сказав Ілаш.

— Ій, най бог крис, бадіку Ілаше, вас від усєкої прич-
ки та й усіх нас, іршених! — протестував руками при-
земкуватий Юрко Бросюк. — Аби так був відтєв собі
руку, та й годуй каліку на цале житє?

Одні з гурту притакували Юркові, а другі — не-
вгавно слухали бадіки Штефана, що оповідав дальше:

— Спер я губков дитині кров, відшукав у терміттю
палець та й несу його до профєцирки, най дивитси. «Я
прийшов, — кажу, — замендувати вам, пані профєцирко,
що мій Андрійко вже до школи не ме ходити». А вона

каже: «Єкі ви, чоловіче, дивні, та то ліпше, ск ваша дитина буде знати лумара. Тепер скрізь треба письма, а у воську шо буде робити ваш Андрійко?» — «Ні, — кажу, — мій Андрійко не піде до воська». — «Або ви знаєте, ци не піде?» — «Знаю», — кажу.

Тут усміхнувся Штефан Приськів таким усміхом, шо малює на лиці вдоволенє із самого себе.

— Бодай вас, бадіко. неволя втела, єкі ви смішні! — прожартував дехто.

— «Таки знаю, — кажу та й витігаю з дзьобні Андрійків палец. — А дивіт!» А вона глипнула та й засторипіла. Поблідла та й ані дихне...

— Ей, бадю, зуміласи? — здивувався Ілаш.

— «А тепер, — кажу, — знаю ци не знаю?»

Штефанове лице роз'яснілося дужче від усміху, а права рука піднеслася вгору, начеб також дожидала вдоволяючої відповіді на завдане питання. На лицах згуртованих бадіків промайнув теж легкий сміх.

— «Ідіт гет, чоловіче», — каже вона мені крізь силу. Так омпо їй стало. Кинув я їй палец, пішов 'д хаті та й нічо день, нічо другий, і тиждень нічо. Аж позавчера сиджу собі в хаті та кручу воловід, а то рип, входить здекуційник. «Плати, — каже, — за хлопця штроф, або забираємо!»

— Ей, падочку, а то брє, погана душа подала на штроф! — сердито відгукнувся Ілаш враз із гуртом.

— «Тьфу на таке, — кажу, — таже мій Андрійко відрубав собі палец». — «То ніц, — каже, — най собі про мене ногов пише, — платіт!» Я вже вбезсебивси та й кажу: «То єк тото, школа вже старша від воська?» — «Старша ци не старша, платіт», — каже. Беру я та й платю, аби не зафантували.

— То не є одлук права; наш найєсніший тато не дав таке право, — з цілою певністю доказував обурений Ілаш. На його чолі усталилися зморшки в простих лініях. То не такі зморшки, шо хвилево виступають на погідному рівному чолі пана, коли він сердиться на свого слугу за невдатну услугу, а такі собі прості своєрідні зморшки мужицького чола. Ізпересердя вони не раз уставляються простими лініями, але не щезають ніколи.

— Мой, безпалкого й до воська не возьме, не то до школи! — крикнув Семен Дранчук.

— Лиш глипне, махне руков та й: «Пашов, — каже, — кулешу їсти!» — додав Гриць Климів.

— То не по правді, куме Штефа'!

— То драча, куме Іла'!

— Драча! драча! — відгукнулись бадіки.

Дехто затиснув кулак і мовби намірявся ударити спільників тої «драчі», дехто сплеснув в долоні і заломлював руки. А Ілаш лютував даліше:

— Або то по правді, шо в моїй керниці води нема, відколи в школі викопали керницю? Сьогодні йде моя Палагна зачерати, а то сухо, єк на приділку. Міркуйте собі, люди!..

— Та то й у мене також вода дес пропала! — крикнув Ілаш.

— І в мене, і в мене нема води, і в мене! — повторяли бадіки.

— А хто ж закрав нам воду, єк не школа? Доки там не було керниці, то вода скрізь була. А то собачі бештифранти примістили скус залізну каблуку, шо лиш посіпай, та й уже чюрит вода із усіх жил.

— Школа закрала нам воду! — гукнув Ілаш.

— Школа закрала нам воду!..

— Мой, бадіки, а ми цьому терпітимемо? Бог дав воду для всіх, не лиш для школи. Засипмо керницю коло школи, за цесе права не буде!

— Таки так, шо не буде! — загув гурт. — Ходім засипмо, та й уже. Най п'є кров із-за нігтів. А то, бадю, навіть воду нам украли, мой брє, воду нам украли!..

Насамперед вихопився з гурту один бадіка. Підійшов люто пару ступнів, пристанув, оглянувся, чи не йдуть за ним інші, і, гейби на зазив, викликував голосно: «Мой брє, воду пам украли!» За ним намірився другий, третій, четвертий і повторяли те ж саме, оглядаючися на інших. Нарешті рушили всі із толоки і попрямували до школи.

Заким ще сонце пішло на відпочинок, зупинилося на одному гірському шпилю, так як зупиняється на порозі мати, коли при відході в далеку сторону прощається із своїми діточками. Його золоте проміння — то світляні ниточки, шо придаються на низанки для мрій палкої надії. На них нанизують свої мрії старі й молоді, багаті і вбогі, пани й мужики. Кожному бажається іншої речі, тим і мрії у всіх неоднакові. І сонячне проміння грає

усякими красками, що незаметно зливаються в одне чудове сяєво. А мужикові мрії чорні; що ж, йому всюди діється кривда, тому й не видно їх між іншими. Багацькі та панські закривають їх собою. Люди ж знають звичайно тільки ясні, золоті мрії. Золотими красками надії любовалася молода учителька, що недавно спровадилася до сего села, в котрому «шкільна керниця закрала людям воду». Вона з повним ентузіазмом почувала гірку долю народу. Працювати, невгавно працювати для його добра і вчинити його щасливішим, — то була її мета, її ідея. А мрії? Мрії стелилися золотим промінням над тим самим рідним народом, але народом, що двигнувся завдяки її праці із тьми тьменної. Вони так і сяють перед нею і ще дужче загрівають своїм теплом її ідею. І не притахають вони, а могли притахнути. Темнота, яку розігнати вона бажала, могла пригасити їх. Але вона знала свій народ і не попадала в розпуку, коли зустрінулася з його темнотою. Її вважають люди на селі своїм ворогом, але то промине. «Все те із-за незрячості», — думала собі. Не раз доводилося їй відчутти наслідки тої незрячості: от недавно принесив Ілаш відтятий палець свого сина як документ на увільнення від школи, — і вона зомліла була тоді. А Семен Дранчук жадав від неї волосся із голови на підкурєння сина, що мовби то перелякався її в школі, — але то марниця. Шезне темнота, а тоді опиниться вона в ясній країні радощів. Тільки праці, праці!

І вона працювала...

Сьогодні вона веселіша, ніж звичайно. Діти щебечуть на її питання, як молоденькі пташенята в лузі. Радіють діти, і вона собі радіє. А сонце прощається із високим шпиля; зараз зайде і завтра вернеться, бо так мусить.

Наука скінчилася, діти помолилися, але не квапляться додів, як кожного дня. Ніби шапок шукають, ніби пані учительці ще щось сказати хотять на відхіднім.

— Прошу пані, — промовив несміло Філіппо Бокатій, — нам тут так добре, що і йти не хочеться!

— Дуже красенько, дорогі діточки!

— Пані дуже добрі, — проговорили всі разом.

— Прошу пані, — говорив дальше несміливим голосом Філіппо, — прошу пані, чи я буду попом?

— Будеш, синку, лише слухай мене так дальше, — відповіла з усміхом учителька.

Філіппо почервонів, кинувся цілувати руки учительки і вийшов, а за ним те ж саме робили і його товариші.

Учителька станула при вікні і споглядала радісно за дітворою. Перед нею виступили її мрії, що стелилися на сонячнім промінню, але їх перервали на хвилину невідразні, хоть голосні крики надходячої громади.

— Засипмо, таки засипмо, права не буде, наш найснішій тато... — кричали бадіки один навперед одного.

Учителька не чула слів, чула тільки голоси; їй здавалося, що се батьки ідуть звідкись-то підохочені. Так не раз бувало.

Дітвора побігла назустріч крикливим бадікам. Звісно, діти цікаві. Але крики притихли, бадіки звільнили хід.

— Дедику, — лебедів Філіппо, пригортаючися до Ілаша Бокатія, — мені казала пані, що я буду попом!

— Дедику, — вам прийшов фірлідунок, стоїть так, що Штефан Приськів має термін на п'єтницю, від завтра за дві неділі, — розповідав безпалкий Андрійко.

— Де', дедику, завтра прийдуть до нас пані, казали, що принесут ліки нашій Настуньці, — щебетав маленький Петрик Бросюків.

— Де', де', де', де'... — загомоніли діти, що урадувалися зустрічі своїх батьків і ділилися з ними своїми радощами. — Наша пані така добра!..

А батьки? Вони стали, як не ті. Позирали то на дітей, то на себе, то спльовували, то чіхалися поза уха. Самі не знали, що робити; вони засоромилися.

Учителька, побачивши їх так супокійними, жалувала, що перед хвилиною в думці посуджувала їх, будімо вони підохочені. Жалувала і веселішала.

— Це, куме Штефа', то... то... хіба... даруймо, — відізвався по хвилі замаруджений Ілаш.

— Та я также так міркую, куме Іла'.

— Аєкже, аєк, бігме, даруймо! — говорив Юрко Бросюк.

— Таки так, що хіба даруймо воду! — озвалися прочі.

І без прощання з собою стали скоріше розходитися в дітьми, кождий у свій бік, та й кланялися низенько учительці, що стояла при вікні і дальше снувала свої мрії.

«ГРУШКА»

Літній вечір спускався сивим соколом додолу, прохолоджував зрошених потом бадіків, приголомшував співи захриплих пастухів, зацитькував крикливі ліси, клонив до землі трави і повагом накривав крильми село, гей мале гніздечко.

Верхами качався звільна глухий шум, як сумна одна-стайна мужицька співанка, притулювався до журкоту потоків і стелився на Черемшовій срібній постелі. Червона луна горіла на окрайках неба і припалювала крильця вірникам, що пустували і забагали гратися з нею кидки.

Запашний, легонький подув ночі повівав від хати до хати і крадьки гасив мужицькі каганці.

Але у Ілаша таки світилося світло. Тремтіло й утікало вікном із хати та й падало березовим жовтим листячком на подвір'я. А мужицькі тіні його толочили.

Навперед хати сидів на ослоні згорблений майстер, поковтував бардою і збивав деревиче.

— Чотири лодві та й доста!

Як поламаний патик, стояв коло майстра трембітар з довгою трембітою і трембітав сумними голосами, а від часу до часу приповідав:

«Ой, посходьтси діти неньку виріжбити! —

А куди ти ідеш, ненько? — будут голосити.

Ой, добру-сте, небожета, неньку малп, та коби-сте були дозирали. Та й гіркий сьвіт тобі, Гнатку, буде, що вигибають добрі люде. Багачі ті не приймуть, не будут говорити: «Віді, ти голоден, Гнатку, на-ко тобі теплої кулешки. Віді, тобі ноги позапухали, на-ко тобі постільці чоловічі. Віді, тото сьвітце велике, на-ко тобі масельця на голову».

Віді, казала покійничька, я умру — будеш мені за тото файно трембітати, село скликати.

Але багачі на поріг мні не пустють, псами затровлюють «Шуруй, голаку, шуруй, громадкий торбею!»

Газдівські собаки будилися, і скомліли, і вили, а вівці на сусідніх царинках блеїли.

А двері не запиралися.

На лавиці під образами лежало тіло. Кінець голів розп'яття межі двома свічками розливалось німий сум над Ілашкою.

Як біль, біла, спочивала по чорних муках.

Замкнені очі долину потали, гейби перед граєю поховалися. Отік дві глибокі кирниці, спекою спалені. По жовтій тварі смерть супокій розсівала.

В печі ватра горіла, жіпки обід на похорон варили, свічки сукали.

Сивий Ілаш запікав мовчки залізо і помагав майстрові деревиче хрестиками карбувати. Легіні і дівчата сходилися на «грушку». Уклякали коло тіла, відшептували молитви, а потому борзо смуток скидали і в хоромах гралися жмурка та лопатки. Трембітар ставав коло одвірка і накидувався їм із своєю хрипливою командиркою:

— Туго сплітайте скруцак, дівчета, тугенько! А на стільчик най сідає Маріка Деменова, ану, хутко! А ти, Васильку, причікни на коліна, лице Марічці у приділок клади та й угадуй, котра піде за мене, за Гнатка вончого.

Челядь сміялася придушеним сміхом.

— Не смійтеси, бо подавитеси, а ви господарські діти.

— Ей, уступиси, Гнатку, цеса грушка не длі тебе, було давно женитиси.

— Ей-га! голова мні заболіла за дівками, що не по-віддаються.

— Возми собі фартушянку, ми тебе не хочемо, ти старий, та й босий, та й голий.

— Скажіт, доньки ци діти!
 — Скажіт ви, люди!
 — Скажи, газдине моя годна, най знають, скажи, душко!
 Ілаша схопив той старечий, рідкий плач, що раз у життю звалює мужика, як грім деревину, а довкола ляк, сум і вогонь розмітує.

Усі за покотом плакали. Челядь перервала «грушку», в хоромах і коло одвірків сльози рукавами обтирала. Чорні стіни здригалися, луску жалю з себе скидали. Плачі наперхали зів'ялими чічками на Ілашку, а смерть їх на сивім волоссі довкруг тварі укладала, терновий вінок сплітала. Гейби під важким бервеном у землю потавала пишна, та годна, та гречна газдиня робітна.

Надворі село спало, лиш трембітар з усієї сили повітував сумну вість, а, припочиваючи, повторяв, усмінений, цікаву, веселу новину: «Василина піде за Федя, Гафія за Леся, Калина за Михяла, а Одокія за Гната. Так випало на Ілашчиній грушці, так сповнитися має».

По відорщах умер йому дьидя, відтак за дьидем не забарилася неня, а відтак забрали жиди усю відумерщину. Сім неділь без одної ходить уже малий Юра Приймаків «льонтом», і ніхто його не питає, чи їв він, чи спав, чи має сорочечку. Ніхто ані раз! Бліде личко пожовкло, як віск; на ньому вирізалися по обох боках кісточки, а очі потали в голову і позакисали. Лишень кучма нечесаного волосся буйніше виросла і накрила чоло й цілу потилицю, а сама не накрита. Також передні зуби попідросли йому замість тих, що повипадали ще за дьиді. Та що ж! Горішня губа не зав'язує їх накрити, тому кривиться йому на вулиці дівтора і прозиває його «вишкіреним».

Ще за дьиді пас він козу дома, пас межами та поточинами, але не ціле літо, лише доти, доки жиди козу назад не відобрали. Тоді йому було святе життя, він пастишив. І тепер ще ходить з батіжком; пужівно вирубав з ліщини, а батіг пересукав собі з курмея, що загубив його чийсь кінь запутаний на толоці. З того ж самого курмея усукав він теж мотузок до підперізання.

То так іде він вулицею та й батіжком: тріс, тріс! А як теє уздрить котрий газда, то насмішкується з нього згірливо:

— А ти, мой, хло', пси пасеш?

Юра схилив тоді лице в долину, батіжок ховає назад плечей, каже газді гречно «славайсу» і борзенько з ним розминається. А потому знов далі: тріс, тріс!

Так дуже любить пастушити.

Однак ніхто не хоче взяти його за пастушка. Прийшла була з другого села тітка, що служить там у єгомостя, та й завела його до багача Кречуна, чи не взяв би до маржини.

— Не потрібую я такого вулишника, най би ще мені потег що від хати та злезентировав, та й шукай вітра в полі. Я свої достатки сам собі обкутаю, а то пустий зафеленок, — гримнув Кречун на Юрову тітку. А Юра напудився та й утік з подвір'я, ще заким багач виговорив своє.

— Щезни та пропади від мене, паскудо, лиш сором ми робим! — прощалася з Юрою тітка, вертаючи на свою службу.

І Юра мірить даліше громадські вулиці.

Найде де садовину, в лісі афіну або ожину, то лиш проликне та й уже нема. А змилюється хто та дасть грінку хліба, то він не зараз її візьме. А як бере, то видиться йому, що світ на нього паде.

— Простибі, вузчку, вуйночку, я не голоден, — каже, а сам очима їсть.

Такий іще соромливий.

Як ідеться попри царинку багача Кречуна, то понад поточину попри саме вориння зайдеться ід Решетаревій царинці, відтак ід Фенчуковій, а відтак під гору Клотічку. На Клотічці то такі щороку родять афіни, що хоч еядь та їж. Юра заходив туди довгий час на полуденок, але тепер вони вже відродили. Тепер іде він ще останній раз, щоби візнати, чи не показалися під самим вершком.

Сонце, що лише пополуднувало, і взялося йти в дальшу дорогу, та й так гріє мир божий, що поті збивають. Стара Кречуниха пустила на царинці теля ід корові, аби корова молоко припустила. Сама вона причікнула з другого боку та й поволеньки відбирає теляті з писка один дійок по другім. А теля так ссе, ссе, та підштуркує вим'я, та далі ссе. А крізь вориння Юра призирається, приязно призирається. Скоро теля запхає голову під саме вим'я, то і він свою голову вихилив наперед крізь вориння, а скоро Кречуниха ударить теля по писку і

воно відсуне голову набік, то і він висуває свою голову в-поміж вориння назад.

То так йому оскомила па зубах робилася.

Коли відтак Кречуниха ймила теля за хвіст і за вуха та й так затигнула до ялівника, тоді встав Юра з-під вориння і став іти даліше наперед себе.

Іде помаленьку і батіжком не витріскує ані раз. Не раз навіть на купину зашпотається, мовби не бачив світа серед білої днини. По мотузку, що спав з черева па клуби, можна пізнати, що то голод заступає йому очі.

А в поточині вода журчить та мечеться з каменя на камінь. Йому пригадалося, як дьидя з роботи приніс був раз із Бессарабії рибу, таку солону, таку добру. Неня зварила була її з цибулею і дала йому таку букату, як на два пальці. Тоді вивів він був козу над поточину пастити, їв рибу та й раз по раз пив із поточини воду так, що аж багачка Кречуниха йому завидувала, коли прийшла до поточини з коновками.

— Ти, мой, де був на храму, що так жльокаєш воду? — питала вона тоді зі злості.

Сю солодку згадку перервав йому мотузок, що наважився поверх клубів спасти на землю. Він перев'язав його коротше і нога за ногою прийшов уже саме перед Фенчукову царинку. А на царинці корова: му-у-у! — та й просто 'дньому. Корові привиділося, мабуть, що то Фенчучка йде її доїти та й несе пашу, бо то якраз час до видою, а маржинка свій час знає.

Юра зупинився і сперся на вориння. Спершу похнюпив голову в долину, гейби над чим роздумував, а відтак запхав пальці в уста і жмькає їх та й дивиться на корову, дуже жалібно дивиться.

Корова стала що раз, то ближче підходити до нього, нарешті приблизилася зовсім, витягнула писк, притулила до його руки, гейби обнюхувала, а опісля взялася лизати його руки, лице, волосся.

Юрі вчинилося ще солодше, як тоді, коли його небіжка неня проти сонця обіськала. То перший раз по невпинній смерті зазнає він таких солодощів, такого тепла. Сиротою зустрічався він тільки з холодом та глумом. От уже третій день не мав нічого у роті; коли б іще стільки, то передня шкірка на череві прилипне до поперека. З вдячності став він гладити корову по її коров'ячому чолі і приговорювати: «Міцька моя, маленька моя!» Від-

так переліз через вориння, умикав жменю трави і подав корові. Корова їла. Він дивився, як вона їсть, і тут йому пригадався його голод, пригадалося Кречунове теля, що так смачно ссало свою маму, і знов пригадалися усі солодоші, що їх зазнав за дьиді та нені. І він забув, де він, прикляк корові до вим'я, пригорнув дійки до своїх засохлих уст і ссав один за другим, ссав без тямі. А корова стоїть та й румегає. Вона рада, що у свій час молока збудеться і вим'я полекшіє.

Але стара Фенчучка не забуває ряду в газдівстві, бо вона вже двадцять рік і один газдинею. Вона бере в одну руку в'язочку паші, а в другу дійницю та й іде на царинку ід білуни. Іде та й роздумує, чи лишити сьогоднішнє молоко на сметанку, чи понести до Берчихи та й сире продати, аби впрятати грошків на свічку ід богородиці. Вона ж церковна сестриця. Приходить ід корові, стає, дивиться та й своїм очам не вірить. І пашу, і дійницю пустила з рук, так розлютилася.

— Ссав би-с кров, та би-с ссав! — крикнула вона насамперед так само, як кричить на бичка-ласійка, як сей без її призову добереться до маминих дійок. Слідом за тим прискочила до Юри, що клячів і ссав без пам'яті, вхопила за волосся та й перевернула горілиць назад.

— То ти, котюго? Та ти онь мені молоко меш красти? Злодюго! Ти до корови вже берешся, рабувати мене хочеш, рабувати, рабувати? — зойкала вона на все горло та й гупала Юру, куди виділа: по тварі, по ногах, по череві. Відтак узяла за кучму, піднесла у повітря та й гевкнула ним назад до землі. Корова тим часом уступилася із давнього місця, підійшла до полишеної в'язки паші та й спокійно собі заїдала. Фенчучці се додавало ще більше злості. Вона взяла вдруге Юру за чупер та й знов піднесла. Юра тепер начеб зі сну пробудився. До сі він не тямив, що з ним діється, Фенчучка його гупала, а він ні відіззався, ні ворухнувся. Тепер пізнав він заслинену твар Фенчучки, пізнав і став плакати й випрошуватися так само, як би відпрошувався, коли б його хто наторопом без причини став обкладати штовханцями.

— Нічого не буду, вуйночко, не буду, золота вуйночко, любко-вуйночко, не бу-у-у-ду.

Фенчучка не слухала його; вона лишила й корову, й дійницю і вела за чупер Юру 'д хаті та все кляла:

— Повішенику дідьчий, ти мене рабуєш, рабуєш, мой, злодюго, рабуєш!

Старий Фенчук почув з хати жінчин крик, вибіг ід воротам і гукнув:

— Мой, Насте, мо', а що там таке?

— Таже, аді, ми в хаті, а цес злодюга нас на пні обкрадає! — відповідала верескливо Фенчучка.

— Ей, де ж би? Та де-с го найшла?

— Таже, аді, приссавси до корови, ек кліш, та й гет виссав молоко.

На се жіноче пояснення плюнув Фенчук у долоні, відтворив скоро лісу, побіг, як хлопець, напротив жінки, хапнув за руку Юру та й по лиці: повх, то відси, то відти. І Юра по хвилиниці голосніше заголосив і покірніше став випрошуватися:

— Любчику, вучку, не буду, ніколи не буду, поки жити буду!..

— Мо-о-о-ой! Я злодія умію вчити! — грозив старий, ведучи його за вухо наперед хати.

А Фенчучка не переставала зойкувати:

— Гей, люди добрі, люди добрі, серед білої днини краде, з-перед очий краде!

То так голосно вона кричала, що всі сусіди стали збігатися, як на який дивогляд.

Фенчук ще раз потряс Юрою, заскреготав зубами і ще раз погрозив:

— Мой! Я тебе раз навчу! Насте! а йди-ко принеси ножиці з хати.

Настя ще розповідала уривками сусідам, як вона ймила «злодія», а відтак аж пішла по ножиці і все кляла, зойкувала.

— Обстричи злодія, обстричи! — кричали сусіди, що догадалися, нащо Фенчук сказав жінці винести ножиці.

Юрі поллялись сльози цюрком; він запищав не своїми голосами. Він знав, що головних злодіїв стрижуть у селі, знав, що то великий сором, і тому не стямився від плачу.

Але Фенчучка винесла ножиці і подала старому. Сусіди вмить ухопили його за руки і ціпко тримали, а Фенчук стриг Юрову гичку при самім тілі, ще коротше, як стриждеться вівці навесні.

То такий зойк звівся, як його стригли, гейби в горшку пражилося. Ті, що його тримають, кленуть усіма

клятьбами, якими звичайно кленеться злодія; Настя ще голосніше клене, Юра лише час до часу йойкає захрипливим, спланим голосом. А ті, що не мали іншої роботи, ходять по вулиці і повістують на допити з верхів бадікам цілу подію. Вони кладуть коло рота обі долоні і кричать:

- Злодія ймили-сми!
- Юру Приймакового!
- Ага, того вишкірсного!

Привіз-сми, проше пана дохтора, Митра Пасемкового, бо хоче від нас утікати.

— Я не знаю жадного Митра, що він за один?

— Таже тот Митро, що у вашого тестя при трачці робит, то шос му сталоси, що аді на пни в'єне.

— Але що він за один, чи має чим заплатити?

— Ну, таже кажу вам, що у вашого тестя, у Майорка, аді, робит, то не біривливий.

— Я не знаю його, де квіток від пана?

— Квіток? Казав тесть, що навідаєси до вас у єрмарок та й вам скаже. То, віді, йде до рахунку, там буде у книжках стоєти, та й, аді, мене знаєте, я Прокіп Сенчук. Тесть має п'єтку їму виплатити, а поки ви не посмотрите, то не хоче. Я сам один фіст маю та й привіз-сми без грейціря. Казав тесть, що поповнит, або я знаю?

Лікар поклав палець на чоло, як би щось пригадував собі, вийняв книжечку й хутко написав щось до неї і, пилюючися в хату, сказав від нехоті завести хорого до покою.

— Єк увести, то введу. Христінин ще й сам затерлигав.

Прокіп узяв одною рукою за дишель, а другою за узду і, накликаючи «ци», запровадив фіру під сам паркан у закуток докторського подвір'я, щоби прохожим

не заваджати. Відтак роззубелав шкапу, зати́кав баті́г коло передньої люшні, витягнув пласток рудої багни з «сідзень», підстелив веріточку і поклав перед шкапою, що хрипливо зарзала і дякувала господареві за їдло.

— Ану, кумочку Ми', будемо помалі́чко вставати, — приговорював він, вертаючися до воза.

Межи драбинами піднеслося із в'язки брудної мерви сухе, воскове лице сивавого зробленого гуцула, що досі лежав горілиць, прикритий веріточкою аж по шию, і мутними, глибокими очима дивився навперед себе. Мовчки підвівся сам і, ймившись руками за підложену кумову шию, зсунувся на землю так, гей полі́нцем сухого дерева. Кум узав його попід пахи і помаленьки запровадив до докторського покою та й пригадував йому, аби пана поцілував у руку і аби говорив укладно. Лікар увійшов і сквапно став обзирати хворого.

— Скільки літ маєш, бадю?

— Мені вже, проше чесного дохтора, мені вже йде і́д пили́півці.

— Як застарий ти є, питаюся.

— Старий? Ой старий, проше пана, та й не старий. Аді, перед чесом постарів-сми си. Генде Никифі́р Грипінюків ше одного волоска не має сивого, то мій ровесник. Уповідала покійна неня, що разом до виводу ходили, ой разом, та й що з того?

— Тьфу, та щоб ти не знав, скільки літ маєш?

— Таже, аді, кажу, Никифі́р Грипінюків мені ровесник, проше пана, аск, ровесник.

— Ет, дурне то є. Маєш діти?

— Біг дав, та й біг узев. Найшлося було тройко, та й, аді, так єк ві́ником замів. Насамперед пішла Афійка, але ми за нев так не банно, єк за Петриком та й Васильком. Вже величенькі утекли, ой утекли, проше пана дохтора. Помору не було ні на людей, ні на маржинку, а мої хлопці марне пішли. Була би тепер підпора, ше йка підпора!

— Отже, діти не живють?

— Хоть би так наші вороги, проше пана, жили. Ей, де живот! Коби жили, гай-гай!

— А на яку слабість умерли?

— Таки лиш шос зайшло таке, що покотом одно за другим, одно за другим.

— Ти називаєшся Дмитро Олійник, га?

— Аск, Митро Пасемків з осі́ка, пишеси Олійник.

— Гм, чекай, ага, твої діти повми́рало на сухоти?

— А, то сухі були покійнєтка, нема що казати, сухі, єк сухариці. Ну, та що ж ді́ти, біг дав, біг узев. Ой ослаб-сми, проше пана, ослаб. Аді, таке мні шос нагаби́ло, що гину так, єк си гине. Коло серця мні скі́пає та й єк іду, то так, оті́к би ми ноги на прико́лень присилив. Нема духу, нема путері, проше чесного пана, за гре́йцір нема.

— Тото буде так, проше пана, що кум, віді, порушивси при тра́чці, бо то є усі́які ковбки, один лекший, що двох-трьох возме, а другий такий, що й десєтьох йго не підойме, — набили́вав Прокі́п лікареві.

— Не говоріть дурне, — перері́зав йому доктор, беру́чи хворого за руку.

— Або ж я знаю, проше пана, — омпив собі Прокі́п, — я не ворожка, кажу лишє́нь протів того, що пєс чоловік уже не від сего́дни коло ковбків. Аді, рі́ку зага́тив би ними, кільки їх надвигав та нарі́зав. А тепер при́йшов чєс, та й говори́лося, а ви, ясний панчі́ку, найлі́пше тото будете знати.

Дмитро потакував головою кумовій бесі́ді, але лікар не слухав її, тільки сказав скинути сорочку і за́чав об́пукувати хворого.

— То, проше пана, не найдете серця. То серце, єк полотнє́нка, гет збі́глося в мені, крові ні́д нема.

— Дихай!

Бадю роззявив уста і хотів глибоко віддихнути, але закашля́вся.

— Ще раз!

Знов закашля́вся.

— Помало, ще раз!

Груди со́пили.

— Доста. Твоя слабість тяжка, розумієш?

— Розумію, проше чесного дохтора.

— Мусиш дуже шануватися, розумієш?

— Розумію, аск.

— Мусиш багато молока пити, розумієш?

— Розумію.

— То головна рі́ч, розумієш?

— Розумію.

— Запи́шу тобі лі́к. У апте́ці да́дуть тобі на сей кві́ток поро́шки, а ти возьмєш шкля́нку води і да́ш ложку

порошків до неї, заколотим і вип'єш кожного ранку раз. То буде таке, як молоко, розумієш?

— Та чіму бих не розумів, проше ясного пана, таже то, віді, був час, не в одного газди робилиси, не від одної корови молоко пилося.

— А тепер прийшов такий час, шоби п'яти молоко від аптики, — дорозумівася і собі Прокіп.

— Таке, як молоко, розумно? — повторяв ще раз доктор для певності.

— Таже аєк молоко, світило би си, панчіку пишний та любий, — притакнули оба бадіки, намагаючися переконати лікаря, що розуміють.

— А може би, панцка ласка змилювалиси, може би, тоту п'єтку йкос вібрати від тестя, — просив покірним голосом Дмитро.

— П'ятка вже зарахована, я не є ніякий хлопський слуга. Ідіть собі здорові.

— Аби й ви здорові, панчіку чесний та добрий. Вийшовши поволеньки надвір, Прокіп висаджував хворого на фіру та й бурмотів злісно.

— Аби єму остатна година була, аби біг дав, шоби він сам тим молоком наїдавси. Це, віді, раз мой погана душа! Христінін у губу не має шо взети, а він єго до аптики за молоком посилає. Бери, давай пару левів на аптику, бо ті розпирають, бо наломом їх маєш. Там тобі молоко вифасують!

Хворий бадьо потакував очима кумові, але не пускав з руки докторського квітка.

— Може, там, брачіку, стоїт, шо мені Майорко має п'єтку дати.

— Аєк, най не кажу, шо стоїт, — сердився Прокіп і, вирвавши кумові з руки картку, потолочив її ногами.

Люди у місті рівнялися в ході із Прокоповим возом і допитувалися, шо доктор раєв слабому та й чи буде вихід, чи не буде. Прокіп махав рукою і, нарікаючи, розповідав, як вони у доктора погостили.

Дмитро нахиливав голову ід драбинам і дивився, як люди зумівалися, як і собі руками махали. Йому здавалося, шо тоті людські руки на той світ його стручують, у деревище кладуть. Але люди помірковували теб і наближувалися 'д нему та й обсипували його своїми радами, своїми ліками.

— Дєковать вам, газди та й газдині, буду пробувати, може, поможе, — збував їх відповіддю, у котру сам не вірив. Та й думав, роздумував, звідки би то взяти грошей на свій похорон. Шукав гадками якого теплого місця, аби до нього притулитися хоть послідній раз у життїю. Та гадки меркли, як у студеній мраці, а він ковтав головою то в одну, то в другу драбину скриплячого, дрантивого воза.

А як їхали попри цминтар, то Дмитро гейби зі спубудився і показував сухою рукою на могилу.

— Брачіку Про', аді, де мій лік!

— Усіх нас туди повиносят, пляцу є доста, — потверджував Прокіп і дальше то кляв, то припрошував шкапу, аби їх скоріше везла домів, аби цілого дня не стратив.

порошків до неї, заколотиш і вип'єш кожного ранку раз. То буде таке, як молоко, розумієш?

— Та чіму бих не розумів, проше ясного пана, таже то, віді, був час, не в одного газди ребилиси, не від одної корови молоко пилося.

— А тепер прийшов такий час, шоби пити молоко від аптики,— дорозумівався ї собі Прокіп.

— Таке, як молоко, разумно? — повторяв ще раз доктор для певності.

— Таже аєк молоко, світило би си, панчіку пишний та любий,— притакнули оба бадіки, намагаючися переконати лікаря, що розуміють.

— А може би, панцка ласка змилювалиси, може би, тоту п'єтку йкос вібрати від тестя,— просив покірним голосом Дмитро.

— П'ятка вже зарахована, я не є ніякий хлопський слуга. Ідіть собі здорові.

— Аби й ви здорові, панчіку чесний та добрий.

Вийшовши поволеньки надвір, Прокіп висаджував хворого на фіру та й бурмотів злісно.

— Аби єму остатна година була, аби біг дав, шоби він сам тим молоком наїдався. Це, віді, раз мой погана душа! Християни у губу не має що вєсти, а він єго до аптики за молоком посилав. Бери, давай пару левів на аптику, бо ті розпирають, бо наломом їх маєш. Там тобі молоко ви́фасують!

Хворий бадьо потакував очима кумові, але не пускав з руки докторського квітка.

— Може, там, брачіку, стоїт, що мені Майорко має п'єтку дати.

— Аєк, най не кажу, що стоїт,— сердився Прокіп і, вирвавши кумові з руки картку, потолочив її ногами.

Люди у місті рівнялися в ході із Прокоповим возом і допитувалися, що доктор رایав слабому та й чи буде вихід, чи не буде. Прокіп махав рукою і, нарікаючи, розповідав, як вони у доктора погостили.

Дмитро нахиливав голову ід драбинам і дивився, як люди зумівалися, як і собі руками махали. Йому здавалося, що тоті людські руки на той світ його стручують, у деревище кладуть. Але люди поміркували тєс і наближувалися 'д нему та й обсипували його своїми радами, своїми ліками.

— Дековать вам, газди та й газдині, буду пробувати, може, поможе,— збував їх відповіддю, у котру сам не вірив. Та й думав, роздумував, звідки би то взяти грошей на свій похорон. Шукав гадками якого теплого місця, аби до нього притулитися хоть послідній раз у життю. Та гадки меркли, як у студеній мраці, а він ковтав головою то в одну, то в другу драбину скриплячого, дрантивого воза.

А як їхали попри цминтар, то Дмитро гейби зі сну пробудився і показував сухою рукою на могили.

— Брачіку Про', аді, де мій лік!

— Усіх нас туди повиносіють, пляцу є доста,— потверджував Прокіп і далыше то кляв, то припрошував шкапу, аби їх скоріше вєзла домів, аби цілого дня не стратив.

БАБИН ХІД

Вперлася ногами в землю, а обома руками держиться телеграфічного стовпа та й головою додолу бовтає.

Така, гей хрущик, маленька, як грудочка глини під тичкою, як маціцька каблучка межи стовпом а землею. Вітер звів би її полегоньки і, як стеблом, перекидав би по дорозі, якби його гори не спирали.

Баба відкашлюється.

Гейби довгу гадюку з грудей виперти мала, гейби буря з неї на світ виривалася — дух запирала.

Стовп гуде жалібно, як би жалував бабу, як би приговорював до неї, аби не подавалася.

Дрібні крапельки осіннього дощу граються на бабиних плечах, начеб хотіли її з-під стовпа у пропасть змити.

Але вона не дається.

Йдуть дорогою бадіки з міста та й минають її, бо то «сторонцкі» люди.

— Ця, брачіки, вже до магазину, — кажуть вони до себе і махають головами над бабиною старістю.

Та вона їх не бачить, бесіди їх не чує. Кришку синього лица до стовпа, як до подушки, притулює, віддикується.

— Аби цесі стовпи світилися! — стогне і обіймає ціпкіше стовп, як мала дитина дьидеву шию.

— Тó-сми слаба, а тó-сми ув'єла!

— Якби не боялася ночі, то не уступила б ся з місця, бо не бірус.

Най її ще раз так спір возьме, най упаде на дорозі, то не збірус встати. Але най ніч за очі вхопить, най фіра над'їде, най собака навернеться, то й поціку з баби не буде.

Так вона надумується, чи має йти даліше, чи ще припочивати. Та руки від студеного дощу деревіють, ноги затерпають.

— Прийдеси на дорозі вмерти, — тремтить вона, як трепетовий жовтий листочок.

Надходять знайомі бадіки і пізнають бабу.

— Йди-ко, бабко, з нами, не чіпи під слупом!

— Ой, де ж я, газдики, з вами іду, коли-сми не годна!

— Таке видко си, шо не годна, але ходи, бо ніч ті вайде, та й шо меш робити?

Баба береться йти з бадіками. Здається, що всі кісточки з неї розсипаються, як ногами ступає.

— Дай вам боже здоровлєчко; шо не лишьєте мні серед дороги, шо-сте такі добрі!

— Та де би ми тебе, бабко, лишили, таке ти, віді, йкас газдиня була!

— Шо з того, бадічки, шо була, коли мні тепер мій син збиткує, за пометінє має?

— Най такого сина грім заб'є, шо нєню не шіпус.

— Аді, йкос ані грім не вбиває, ані нічо'го не береси, а бог згори дивитси. А я до натаря ходила, ци би не скасував тот тастамент по покійничькови.

— А де ж тобі, бабо, тілький світ самій ходити, де ж тобі своєв головов на старість бити?

— Не годна-сми, любетка, бігме-сми, не годна.

Руки на груди склала і присягалася, що не годна.

Бадіки забували крок з бабою держати і виходлювалися наперед, живо розмовляючи.

— Ви, газдики, через мене не блавучьте, лиш таки йдіт борше, бо на вас домівка жде, — гречно пригадує баба.

Бадіки перечать тому, але таки забувають за бабу і лишають її позаду.

— Я з вами не збірую, газдики, ой не збірую.

Та газди не чують її жалів, бо відійшли геть наперед і крикливо виговорюють на захланного її сина та й клятьбами бесіду переплітають.

А баба перебігає їх очима та й шукає другого стовпа, аби при ньому другим наторопом відкашлятися.

— Гондечки стоїт, такий потужний, такий високий!

— Але далеченько відсунувси, ой далеченько!

— Віді, не зайду 'д нему, віді, не збірюю.

Гори, гейби горбаті старці, сидять рядом над глибокою долиною і потоками спльовують осінню, тяжку вогкість та й лякають бабу.

Потоки біжать нестримно стрімголов додолу, вижолблюють гірські кременисті груди та й підстругають дорогу, що на худих гірських ребрах звисає враз з бабою, отік парубоцький пояс на старечім череві.

Ледь-ледь вітер повіє, ледь-ледь вода камінці постручує, то й слід загине по бабі та й по бабинім ході.

ЗВЕДЕНИЦЯ

III рокуратна копила має!

Кіски хусткою накриває, у долонях лице мочить, гей підвалена птаха, боїться.

Зведениця копила несе!

Лісом іде. Трава горить, куди ступає. Дубина валиться, земля її стрясає. Сонце паде.

А на гіллі зазуля кус.

— Ой не куй, завулько, не куй, не милиси! Йик перешла-сми на панцький хліб, то я вже не дівка, не сьмію ті надслухати. Шо ті маю гулити, шо ті буду трудити?

— Дала-с мені, душко, віночок, шо ми груди ссе. Аді, йкий файний віночок! Ліси дивуються, шо такий віночок маю!

— А буду в село входити, а люди на мене зиратися будут. Будут за мнов у пальці свистати, будут спирати та гійкати.

— Та й будут питатися у мене: «Ти де, небого, такий віночок собі купила, де такі чічки назбирала?»

— А я їм буду уповідати: «Була-сми у такого пана, шо такий город має!»

— Або буду їм щире казати: «Пан звйизав мені руки серед ночі, та й...»

— Або ні: буду від людей утікати.

Вітер шумить, сором до села наносить, зведениці до рогу стелить. Хмари скликає.

На гіллі зазуля кус...

— Таку пишну долю мені вікувала-с, таку делікатну! Грудий тримаєси, плекати то маю. На ввєс вік!

— Буде мні флетівня здибати, буде си питати: «На котрім тото данци така парубія грешна, шо ті затичку дала?»

— А я їм буду казати: «Аби-сте си тогди поженили, йик я дівков буду! Шо-сте мні обминали, шо-сте віна шукали». За тото їм так скажу...

— Але не скажу, лиш буду кльисти усіми кльитьба-ми. Шо з села дівку пустили, шо такі годні.

— А йик не буду кльисти, то буду просити: «Не бій-теси, ледіники, встиду вам не зроблю, на даець си не важу».

— А дівчѣтам буду наказувати: «Сокотітси мене, сестрички, бо-сми на перехід добра».

— А-а, а-а-а!

— Моя дити-на!

Копил бексає на все горло, бо розпусний, не має дьиді, аби сокирою загрозив, зубами заскреготав.

— А-а, а-а, а!

Гори землі не тримаються, увесь світ гойдається, в колісці колишеться.

— Ку-ку! Ку-ку! Хе!

Мое копиле!

На коліна упаду, буду з дьидем, з нєнев вітатиси.

А нєнька буде собі сивий волос вимикати, буде радуватиси: «Ото-сми си потіхи діждала, ото раз внучьку маю!»

— А я буду розповідати: «Казала-с мені, нєнько, абих пана слухала, абих си мештерьила! А я його слухала і вдень і вночѣ».

А дьидик ме кричѣти: «Абих ті не видів, не ввакай-си в хату!»

А я буду йому руки цулувати: «Я, дьидику, тільки винна, шо-сми на симбрилю у місто пішла, шо-сми служила та й вас годувала. А йик сми-си доробила, то мні пан відправив. То я до вас прийшла у гості».

А потому нєнька за кіски мене буде тримати, а дьидик буде за ніжки внучьку брати та й ме мні бити, душі надслухати.

А я буду проситиси.

А потому піду собі глибокого плеса шукати.

Та й буде по всему...

ОСНОВИНИ

Така погідна днина, що поліг на царинках у очах схне. Край Довбушевого звору, на маленькій трикутній поляночці, не заяці скублять траву, а стара Семениха кладе хату. Поверх десять ковбків різної величини лежать розкинені попри саму гущавину. Тому, що вони в неладі розкинені, значно, що лише на короткий час. Із них будуть незабаром крокви, платви, кізли і сволоки. На дах піде в'язка старих драниць, що стоять окремо, приперті до корча.

Середина полянки вирівняна, мов тік, а сира глина із вирівняного місця розсипалася [в]суміш із камінням долів аж по сам камеральний окіп. Тут має стояти Семенишина нова хата. Чотири підкотини вже закопані і вже двигають на собі підвалини, що їх майстер Никифір обтесав, а на краях поробив їм замки, тільки ще не позакладав одні в другі і не збив кілками.

Серед зазначеного під хату місця стоїть на прикільнях накритий скатертю стіл із чотирьох старих опівків, котрі майстер призначив на стелину. Довкола стола йдуть тертиці, що краще виглядають, чим лавиці у найпершого багача. Їх роздобула Семениха на двері до нової хати. З того боку, де прийдуть колись у новій хаті образи, стоїть під столом цебрик з водою; на столі три бохонці чорного хліба один на другим, а побіч гуска со-

лі, фляшка з таким, як вода, напитком і груба лойова свічка.

Скрізь на полянці білються тріски із обструганого матеріалу. На підвалинах сидить вигідно, мов на конях-верхівцях, гурток бадіків, старих і молодих. Усі вони живо з собою розмовляють про будову хати. Одні пригадують собі, як вони свої хатки ставляли, як матеріал роздобували і як затривки їх хатки. Другі, що не знають, скільки воно стоїть труду класти нову хату, бо мешкають на дідизниці, звертають свою увагу на Семенишину розпочату будівлю і на матеріал. Дехто відмірює кроками просторінь, що її займили підвалини, і укладає наперед будучий вигляд хижі. Дехто підходить ід стежки і виглядає когось-то, бо прикладає руку на чоло, вибалушує очі і перебігає зором усю довгу, просту, як лінія, стежку, що її на приказ фервальтера прорубали люди за двадцятьє поліно.

— А що, не видко, не йде? — питаються декотрі з-поміж бадіків.

— Видит ми си, що то він справивси суди з Олійникової царинки, бо шос під пахов, отік савтиря, — відповідає визируючий бадіка.

— Ресятий завше тегне ноги за собов, ек бервена, — прожартував дехто.

— Бо хавтури залізли йому в ноги; най би я так блавучив, то бих дранки на собі не мав, — злобно прикинув хтось із гурту.

Інокли прилучається до бесіди і майстер Никифір, що розперезаний обтісує грубі кілки на підвалини.

Недалечко під корчем ліщини горить ватра і смажить почорніле листя на ліщині. На грані розміщені горшки-варінники. Той, що з голубцями, то сипить; той, що з начинкою, то пищить-піворить і від часу до часу із самого дна викидає пару. А свекляний борщ кипить та й вихоплюється з-під покривки і ллється на грань, начеб посвячувався за решту й хотів загасити пекучий жар вугля.

Семениха сидить на скорчених під себе ногах і прикладає до ватри трісок і пантрує, аби горшки не позбігали, бо то її праця у них вариться. Мазь — то у неї найдорожча річ; аж із міста принесла, бо в селі не б'ють олію. Але коло неї пораються ще інші челядини, її кумки та пріявні кривнячки. Вони сучуть із воску свічки та

й розводять при тім таку займаючу бесіду, що Семениха не годна втерпіти, аби не заговорила. Тоді забуває вона заколотити олій, і він пригорає до дна глиняної ринки та й заносить пригаром. Декотрий бадіка витягає із дзьобні люльку, витриває з неї «мачку», пережмакує її в устах, накладає знов у люльку і підходить до ватри за вугликом. Кумки, що сучуть з клоччя гноти і обліплюють їх притопленим, м'яким воском, не зволяють бадіці переходити попід гноти.

— Хочеш, душко, піти землю гризти? — говорять вони поважно.

Бадіка пригадує собі, що воно попід свічки не годиться переходити, бо янгели за те сердяться, і обминає розставлене мотуззя та й заходить ід ватрі із другого боку. Але якраз із того боку лихий приступ, бо туди продув заносить дим просто йому в очі. Він «відводить» дим руками в іншу сторону, напівжартом говорячи: «Туди баба діти водила, туди!» Семениха вибирає найкращий, жаркий вуглик і подає на долоні бадіці. Так «грешно» поводить тільки газдиня супротив гостей. Вона ж під осінь, чей біг дасть, буде газдинею в своїй хатці. Сьогодні в неї вже основи нові хижі на пусто-му, дикому клину, на поконечтю села, край Довбушевого звору.

Надходить дяк із псалтирею. Всі вітаються з ним сердечно і облесно і не дорікають йому в очі за те, що припізнився. Семениха дякує йому красно, що при-йшов, не гордувався, та й веде його за «стіл» на перше місце.

— Тут буде моя голова лежати, ек біг дасть, що вмиру в своїй хатці, тут най тепер голова сідає, — припрошує вона його гостинно.

Дяк кладе псалтирю на стіл, скидає з себе байбарак і капелюх та й роззуває чоботи. Бадіки приглядаються його капелюхові з коротенькими крисами і чоботам з довгими халявами та й угадують один навперед другого, що воно могло би коштувати. То все дістав дяк «в дарунку» від панотця за те, що обходить добре коні-брикарі.

Семениха присуває цебрик з-під стола ближче ід дякові, кладе на стіл новіський глинячок з водою і з приліпленою свічкою. Кумки приносять більше свічок, приліплюють їх до берегів цебрика, до хліба, до солі на

столі, а котрі величенькі, то тицькають їх у руки бадікам і собі по одній лишають.

Бадіки поважніють і тихомиряться. Майстер Никифір уриває роботу, уперізується і теж бере свічку в руки.

Дяк хреститься, запалює свічку і хрестить нею воду в цебрику і в глинячку, а відтак сідає на лавицю і кладе босі ноги в цебрик. Семениха засвітила свічку від дякової і передає вогонь усім гостям. Світла горять блідим полум'ям, а вітрець виколисує їх на всі боки. Бадіки заслонують їх долонями перед вітром.

— Семенишко, аби-с держела свічку скоса та й аби уся скапалася, — поучає старий сивий бадьо Федір.

— Та й аби-сте гніт не сікали, бо він, щез би, буде радуватися й кавалічкам, — поправляє Никифір.

Дяк отвирає псалтирю й читає більше за пам'яті: «Блажен мужик, іже не йде на сьвіт нечестий і на путо грішне не стане і на сідало губителів не сєде...»

Семениха приклякає, хреститься і б'є поклони із свічкою в руці. За нею уклякають усі її гості.

— Ой, господічку любий, та добрий, та солодкий! — приповідає вона і з свічки ока не зводить.

— Господічку наш добрий, та пишний, та файний! — роздалися покірні, просячі голоси.

У Довбушевім зворі виспівують птахи. Чи вони також моляться, чи, навпаки, може, регочуться або проклинають кого, то годі пізнати. Зазуля кує комусь щастя-долю, а комусь недолю-смерть. У кого гріш у ремені, тому долю, а у кого ні, то біду. А Семенисі не кує вона ні сьак, ні так, бо вона її кування не чує. Вона глядить на свічку і уважає, щоб не загасилася, та й усе повторяє: «Скапайси, нечєста сило, скапайси, єк ця свічка скапуєси. Ей божічку, скапайси, нечєста сила!..»

Свічка скапується, а Семениха від молитвів упріває. Бадіки клячуть теж і відмовляють уривками оченаш. Як пролетить яка птаха, то вони дивляться за нею і кивають один на одного головами. Видко, що прив'язують до її лету чимале значення. Але рівночасно забувають, на котрому місці вони урвали оченаш, і тому починають знов спочатку. Дяк не впріває, бо ноги держить у воді; він лише що раз, то більше хрипне...

Бадіки утомилися, вже починають уставати і стоячи моляться. Куми поховали згарки свічок у пазухи і лямками припали до землі; їм вигідніше так на руках лежати. Одна Семениха молиться навколішках, не вгаває. Її свічка докапує. Дяк дочитує послідню кафтизму захриплим голосом.

— Мньоца с-с-с-ина с-с-с-світого духа, амінь! — у один раз застогнали бадіки.

То Семенишина свічка скапалася до послідку.

Тиша...

— Скапавси нетрудний! — крикнула, гей спросоння, Семениха.

— Скапавси нетрудний! — повторили радісно гості. Знов тиша...

Никифір бере сокиру в руки і йде ід вуглові. Він розперізується назад, шепоче свою тайну примівку, закусує зуби, підносить сокиру і гатить нею з усієї сили у вирубаний замок підвалини. Бадіки й кумки уважно дивляться на його незвичайну роботу.

— Чули-сте, єк задудніло? — питає, віддихаючи, Никифір.

— Чули-сми, бігме, чули-сми, — відповідають бадіки й жінки.

— То я його так зарубав, що мні ме темити!

— Зарубали-сте нетрудного? — допитується ще Семениха.

— Зарубав нетрудного! — одвічає гордо майстер.

— Зарубав го навіки-вічні, амінь! — потверджують бадіки.

Семениха виймає з-під стола цебрик з водою і приносить ід підвалинам. Дяк бризкає тою водою замки підвалин на всіх чотирьох углах.

Никифір вмить позакладав поперечні підвалини в подовжні і збив їх кілками та й перехрестився, а за ним Семениха й усі її гості.

Всі посідали за стіл. Семениха з помічницями-кумками поприносили миски з начинкою, з помащеними голубцями й свекляним борщем.

— Вінчюю вас, Семенишко, шєстєм, здоровлєм на многаді! — проговорює утомлений дяк.

— Дай вам боже, Семенишко, легкого прожитку в повій хаті! — бажають бадіки.

— Аби-с, любко-кумко, мала хліба та й до хліба, та й аби ті господь боронив від нечестої сили, дух сьвітій при нас! — приязно приговорюють кумки одна наперед одної.

— Дековать вам, любетка, файно за добре слово та й за вашу ласку, що помогли-сте ми скараскатиси, дух сьвітій з нами, щезника. То так ми тепер легко, ек бих си на світ народила!

— Чей біг дасть, що тепер він вже не навернесь, ця земля чєста, та й хата буде чєста, та й, аді, й ти, кумко, чєста! — потішають бадіки.

Семениха частує горівкою насамперед дяка, а відтак за рядом усіх гостей.

— Ану-ко, досігайте, душко, ану, так, ек дома, ану, будьте ласкаві! — припрошує вона кожного зокрема, а найдужче вже принукує кумки-помічниці, що за кожним куснем утирають і запишнюють губи.

— А вам, пані ресетий, аби господь на діточках відплатив, що-сте мні так ек на світ народили.

Дяк наливає собі горівки і «вінчує» другий раз Семениси...

— Ви тепер не пантруйте нас, — говорить він, — але декуйте богів, що-сте збулися нешєстє. Ми самі упо-раємось в божим даром. Нівроку, стів не порожний, харчу ласка божє.

— Хіба би хто бога гнівив, екби пішов голоден, — каже Никифір.

— Не заходьси, кумко-любко, але сідай і ти з нами! Доста ті вже намучило та й накарнувало! Аді, обі-сми разом дівочили, а ти ек сухариця протів мене. Ек би-с із того світа прийшла.

Семениха сідає на краю тертиці й підпирає рукою бороду.

— Ця ж не було від чого, любетка, знидіти та й зчорніти? То п'єть рік, ек один, карнувало мні та й карнувало!

— П'єть рік, то не п'єть день! Камінь подав би си за тілький чєс! — жалують гості.

— То так мні мучило, що-сми не знала, що роблю та й кудà ходжу!

— А казав-сми покійничькови Семенови: не клади на тім місци хату, бо то місце нечєсте, — поважно пригадує собі старий бадьо Федір.

— Ей, згадував покійничок, водно згадував та й каївси, що ті не послухав, Федірку-душко. Таки зараз першої ночі зачєло шєс на поді мотлошитиси та й гуркотіти, ек би фіров тарахкотів. Відтак ек пішло нам з Петрової днини, та й на сьогоднішний день. Насамперед упала на нас та напасть; учіпивси нас фільвартір за ґрунт. «То, — каже, — камара та й камара, мусите корнєтиси звідси». Та ек зачєли-сми ходити по судах, та по термітах, та штаїрантах, та по натарях, та по адукатах, та й виходили-сме таке, що нікуди виходу. Фільвартір виграв; найшли у табели так, що наш ґрунт має на камару піти, а лишьєси нам оцєс клинок. «Клин, — каже провізорія, — твій, а царинка уся стоїт на камарі». Я кажу, що люди присвідчут, що то мій дєдя робив, а сєндєя каже, що дєдя украв від камари, та й роби, що хоч. Шю нам люди не наговорилиси, що нас не розраювали-си: лишіт, бо камара скрізь має право! Але що то нетрудний, дух божий з нами, фурт сьвої: продай дранку, не попусти!

— Випродала я, що було не було, та й годую адукатів. Прийшлєси відтак, упав покійничок у лежу, а я всему раду дай. Цєго щєзник габуцьит на постєли, а мене фурт до міста виріджєє; до адуката та й до адуката. Прихожу я раз із міста, а цєс застиг. Лишиласи я сама із нетрудним, прости мені, господіку! А він уодно на поді: грим та й грим! Та й прийшлєси до такого, що сказали мені пани з хати забиратиси. Ой, сказали, легко би си їм гикнуло так, ек мені було легко. Стала я в гадках, а він, дух сьвітій при нас, ірщєних, юдит мене на сьєв. Ходжу я по місті несамовита, а на плєчах так ек добрий огузок.

— Ей, кайтєси, люди, кайте! — жахаються кумки.

— Ану, дивітєси! Така тєжка погань! — дивуютьсє бадіки.

— Ек не буде тєжкий, коли кров хрєстєнцку сєє! — вняєсє дяк.

— Так він мене давит та давит, аж здибєс мене наш піп. Розповідєю йому сьвій клопїт, а він вислухав та й каже: «Цє тобі, бабо, в тім ніхто так не порадить, ек наш депутат Каньовский!»

А нетрудний собі в ухо мєні шєпчє: «Депутат Каньовский!»

Допиталєси я до того депутата, а він мені каже:

«Дурна бабо, нашо-с підписалася, тепер пропало, хіба би-с ішла до Відні до тісаря просити».

«Де хочете, туди піду,— кажу я йому, але не кажу сама, так нетрудний мені дихтує. — На край світа піду!»

«На дорогу маєш?» — питається депутат.

«Найшло би си! — кажу. — Спечю малаю та й огірків возму».

«Іди гет, дурна бабо, то траба двацять левів за тоту біду,— каже,— за шнирьку дати».

— Ей бадю! Двацять левів, гадайте собі,— чудуються бадіки.

«Аді, двацять левів, ек один грейпірь! Та скос буду старати!» — кажу я йому, а сама на Мошка гадку маю.

«То,— каже,— добре; приходи до Відні та й приноси ахта, а я тобі все зроблю, бо я туди їду на посідзене — ци на еку нужду. Тут маєш карту, аби-с мні відпитала».

— Падочку ж наш! Аж де ті справив! То, бадю, раз голова, що то він коло тісаря сидит, — зацікавлюються бадіки.

— Таки так чув-сми, що, каже, він права рука у тісаря,— толкує дяк.

— Взяла я у Мошка двацять левів на клин та й далі до тої Відні, а то все нетрудний мене веде. То ек завів мні на ту шнирьку, то світ йшов переді мною переверци. Пани сидют навкруги мене та й регочутси, а мені світ колесом іде.

— Тото не пани, то вони, щезли би! — розумує Никифір.

— То так ми крутивси світ цілу днину, та й цілу ніч, та й ще раз днину. Чую, а то бере мні за плече екийс пан та й виводит надвір. Див'юси, а то таке місто, ци палати, що-сми зроду такого не виділа. А нетрудний мені шепоче: «То,— каже,— Відня». Тримаю я фурт ту карту від депутата в руках, та й сама не знаю, де я. Але екийс великий пан з шаблев хан за карту, та й мене на віз, та й замкнув. А тото ні віз, ні бричка, дознаки таке, ек панцка хата. Затарахкотіло тото зі мною помежи мур та й стало. Ведут мене у мур нагору та й справляють, абих сідала. Сижу я, сижу, аж див'юси, а двері рип: виходит депутат Каньовський, таки сам він; і борідка його, і бесіда його.

«Ти,— каже,— бабо, чого хочеш?»

Я витігаю з платини ахта та й кажу, що то піби він мні так раїв. Читає він, читає та й каже:

«Добре, тепер я не маю чєсу, але ти допитайси до Василя¹, розумієш?»

«Та ек цєсе,— кажу,— вертатиси назад у село до Погрібеникового Василя?»

«Дурна,— каже,— гуцулко, то не тот Василь, то такий дїм, що називається Василь, що там харч задурно,— на, маєш карту».

— Тото у тім краю дають піби імне хаті так, ек у нас христїнина кличут? — доглупується старий Федір недовірливо.

— Іду я з картов надолину, а там до мене знов пан в шаблев ек не глипне, ек не завіритси. Я прошу, ци не знає, де Василь сидит, а він шос шверготит, але так, ек не христенцким єзиком. Кажу я йому, що, аді, я дурна, що ніц не знаю, що до царя прийшла, а він мене знов на віз та й далі! Та ек замкнув мні, то не знаю, куди мні возив та й що робив, бо нічо не темлю. Лиш знаю, що-сми-си уздріла у нашім місті на бангофі.

— Тото все тобі так привижуваlesi, любко-кумко, бо нетрудний тебе блудом водив! — не довірюють кумки.

— І мені видитси, що то він так тобов закрутив! — притакує Федір.

— Хто знає, ци таки не привиділося вам, Семенишко, що то ви ніби до тісаря ходили та й до депутата, то, віді, все його робота, щєз би! — сумніваються інші бадіки.

— Аді, сама не знаю, ци то такий сон я мала, ци мні блудом водило, але цє знаю, що-сми Каньовського виділа та й говорила-сми з ним.

Бадіки усміхаються, а кумки покивають головами. — Не рунтаймо ми печєсту силу, лиш говорім за боже. Добре, що вам полєкшіло, Семенишко,— дораджує нетерпеливий дяк.

— Таки не згадуймо, най щєзє! — згоджуються бадіки.

— Най щєзє, най щєзє, дух світїй при нас! — загомоніли кумки.

— Тепер сплати, кумко, довжок та й сиди собі у хатці, ек у бога за дверима, цє місце чєсте!

¹ Тобто Asyl — притулок. — Ред.

— Я тому таки рада, кумочку Федірку; дай боже житє панам, що лишили мені клин та й ще з колешні материян відступили.

— Таки так, що дай боже панам житє! — бажають Семенишині гості.

Фляшка дзеркала об синю порцію стільки разів, скільки Семениха частувала гостей. По камеральних темних лісах розлилися голосні мужицькі п'яні голоси;

— Дай боже панам житє!

БІЛЬМО

Так, от як ластівчине гніздо, висить на Магурі Тимофійова хата. Коли б хто з долини подивився на неї, то не знати, чи вгадав би, що то акурат хата. Небагато тих ялівцевих корчів довкола неї, а так її заслонюють, що лише жменю вершка видко. Але як Тимофіїха затопить у неділю під обід, то дим чімхає геть 'д горі поверх корчів, і тоді будь-хто розпізнає, що то не чорний ріг кам'яної плити, а людська хата.

На Магурі нема їх більше, лиш Тимофійова сама одна, а довкола, куди оком кинути, все камар! Тому нікому не було в голові прокопати туди возову дорогу, аби був до хати вхід та й вихід. А Тимофіїві й поготів се не в голові. Нащо йому дороги, коли нема що возити та й «тегла» нема! Свою пилу винесе він і стежкою, як іде до схід сонця на трачку різати ковбки. Стежка хоч яйце качай; від цісарської дороги через гору просто перед сам поріг заведе. Відколи Тимофій прийшов на грунт Параски, то лиш один голий раз прийшлося йому нарікати на стежку. Тоді, як золотник ймив був його в попереді від того, що підіймав на трачці сирий дубовий ковбок, і він хотів умирати. Тоді провадила його Параска до сповіді у церковцю за третій звір.

— Аби-с си запала в озір'є на пресподне, ска-с прикра! — стогнав тоді Тимофій. Але то лише раз так було,

і він уже про те забув, а навіть опісля гнівався на «попа» за то, що не хотів зійти з цісарської дороги і з хати взяти тіло його середущого покійничка Митрика.

На самому вершку Магури стоїть високий побілений стовп, що його нащось там закопали «єднорали». Тимофій не навертався спершу до того стовпа. Але як раз пани справляли полювання і під тим стовпом склали свою «арнарію», а його закликали, аби сокотив, і відтак пачку тютюну за те дали, то відтоді навик він до того стовпа. Як прийшло яке святце, то він не раз пересидів там ціле пополудне. І дуже радів, коли його відтак хто запитав:

— Ба шо, варе, показує ваша віха, бадіку Тимо'?

— Ге! показує, брачіки, на баталію, так дринччила вчора, ек би плакала: буде каліцтво! — відповідав з рішучою певністю Тимофій, вдоволений тим, що люди признають йому немов право власності над стовпом.

Сьогодні вже ранісько вийшов простоволосий під «віху» і відмовляв отчєнаші до неділеньки святої. Відколи найстарша його донька Анничка вкалічила, відтоді Параска дуже лоточить його. А то її верх у хаті, бо вона на дідизині, а він лишень «на ґрунті», тому мусить угоджати.

— Ти, приймаку, ти загнав мене в біду та й збавив мені дитину. Казала-сми: не бери корову від жида, найщєзає від нас, а ти, господарю, свої та й свої. У папір було моє слово завити, чуєш, у па-а-пі-і-ір! — дорікала йому безнастанно Параска, а Анничка ще помагала нені.

Тому Тимофій усе втікав із хати. Вчора обіцявся кум Танасій повернути до нього та й подивитися, що Анничці хибує. Він добре розуміється на маржині!

Тимофій пантрує під стовпом, коли кум ітиме із лісничим до коршми. Доконче хотів би зацитькати Параску, щоби так не уїдала на нього. Вона при чужому не буде рипіти-дорікати, але буде соромитися.

Нарешті діждався Тимофій кума. От іде дорогою 'д горі так, як би від коршми.

— Куме, гив! — крикнув він двічі своїм дрантивим голосом.

— Агив! — відозвався кум.

— А ждіт-ко!

Тимофій зійшов на дорогу і привітався з кумом, а відтак став вихваляти сьогоднішнє верем'я. Коли ж крок



Марко Черемшина. Фото 1900 р.

і він уже про те забув, а навіть опісля гнівався на «па» за то, що не хотів зійти з цісарської дороги і з хати взяти тіло його середущого покійничка Митрика.

На самому вершку Магури стоїть високий побілений стовп, що його нащось там закопали «єднорали». Тимофій не наvertався спершу до того стовпа. Але як раз пани справляли полювання і під тим стовпом склали свою «арнарію», а його закликали, аби сокотив, і відтак пачку тютюну за теє дали, то відтоді навик він до того стовпа. Як прийшло яке святце, то він не раз пересидів там ціле пополудне. І дуже радів, коли його відтак хто запитав:

— Ба шо, варе, показує ваша віха, бадіку Тимо'?

— Ге! показує, брачіки, на баталію, так дриньчила вчора, ек би плакала: буде каліцтво! — відповідав з рішучою певністю Тимофій, вдоволений тим, що люди признають йому немов право власності над стовпом.

Сьогодні вже ранісько вийшов простоволосий під «віху» і відмовляв отчешаші до неділеньки святої. Відколи найстарша його донька Анничка вкалічила, відтоді Параска дуже лоточить його. А то її верх у хаті, бо вона на дідизнині, а він лишень «на ґрунті», тому мусить угоджати.

— Ти, приймаку, ти загнав мене в біду та й збавив мені дитину. Казала-сми: не бери корову від жида, най щезає від нас, а ти, господарю, свої та й свої. У папір було моє слово завити, чувш, у па-а-пі-і-ір! — дорікала йому безнастанно Параска, а Анничка ще помагала нені.

Тому Тимофій усе втікав із хати. Вчора обіцявся кум Танасій повернути до нього та й подивитися, що Анничці хибує. Він добре розуміється на маржині!

Тимофій пантрує під стовпом, коли кум ітиме із лісничим до коршми. Доконче хотів би зацитькати Параску, щоби так не уїдала на нього. Вона при чужому не буде рипіти-дорікати, але буде соромитися.

Нарешті діждався Тимофій кума. От іде дорогою 'д горі так, як би від коршми.

— Куме, гив! — крикнув він двічі своїм дрантивим голосом.

— Агив! — відозвався кум.

— А ждіт-ко!

Тимофій вийшов на дорогу і привітався з кумом, а відтак став вихвалити сьогоднішнє верем'я. Коли ж крок



Марко Черемшина. Фото 1900 р.



Хата в с. Кобаках, де народився Марко Черемшина

за кроком дійшли до того місця, де починається вбік стежка до Тимофійової хати, став Тимофій пригадувати кумові свою вчорашню просьбу.

— Ану, будьте зобашні, кумочку Тана', та й зайдіт на чесок до мене.

— Та то так, ек-сми вам сказав, куме Тимо': ек поголубіло ціле око, то рахувати, що буде більмо. Але пізнає шо на то око?

— Та отік із-за ніготь, може, пізнає, а може, й ні.

— Я бих з радної душі, кумочку, пішов, але тото біда, шо пилююси, бо пан жде у коршмі. Аді, сказав тепер: аби мені зараз була слуга! — та й мус бути, хоть з-під землі бери. Знаєте, кумочку, то служба.

— Ей, говоріт свої, таки ходіт на чесок та й решта; сьогодні однако неділя.

— Гм, або я знаю? Ну, але піду-таки, бо-сми вас безпечив та й то моя фіна, ваша Анничка.

— Ану-ко, ану, екби ваша ласка, ходіт та глипнете. Ви, май, туди коло маржинки знастеси та й таки ратуйте добрим людям, дав би вам біг здоровлечко та й ласку небесну.

— Ей, ратусси, чіму бих не ратував, таже то, віді, худібка кождому мила!

— А! ек скийс казав: за жінок так не жель, ек за маржинков; сьогодні корова — то мама в хаті.

— Берім таки хоть куди, то корова мама в хаті! Збудешси чілідини, то сто за тобов шнірітимо та й шкіритиси, а коровку ек відженеш від хати, то будь здоров. Хоч бери та їж собі гоголі!

Бадіка Танасій, шо йшов позаду, пристанув на хвилину, виймив із уст люльку, поковтав нею по цибусі, вицідив «дзему» з вушка, поправив протичкою перегорілий жужіль маркотки та й долѳжив губки, щоби ліпше курилося. За той час відійшов від него на пару ступнів бадіка Тимофій і аж тоді запримітив, шо не чує за собою кумового ходу. Він пристанув і собі, а щоби не оглядатися буцім без причини, став говорити тим самим голосом, шо й дотепер:

— Сьогодні світ на маржині стоїт!

— Ек кажете, куме Тимо'? — відозвався бадьо Танасій, шо якраз упорався з люлькою і пустився доганяти кума.

— Та я, аді, кажу, шо і без цієї мами негаразд христіпинови.

Тут впер Тимофій свій погляд на кумову люльку. Верхня його губа, накрита пристриженим, острокіллястим вусом, піднеслася трохи від долішньої і відслонила чотири пні передніх зубів. Забоїни по обох боках рота вчинилися глибшими, а зморшки лиця згуртувалися понижче очей. Тимофій усміхався, хоч до сміху не мав охоти. Але кум Танасій чинився, що не бачить кумової усміхненої оскомини, і не почастивав його люлькою, тільки пакав сам.

— Таки аби-сте знали, що негаразд; я борше без їди обійдуси, ек без оцеї смолечки.

— Га, та у вас тепер, богу декувати за це, не біда, попри пана то й вам шос капне.

— Так, аби наломом було, то не мож, зважесте, казати, але, що правда, говіти не говію.

— Ну, ну, та я то ніби так кібзую, побережника кожде має в самі.

За сим словом урвав Тимофій бесіду. Хоч він не заспокоїв хвилюючої кортячки, то все ж таки вона скоро відступила від нього. Мужичья кортячка не така химерна, як панська, що не попустить пана, доки не наїється по саму шию того, чого вона якраз бажає. Тимофійову кортячку прогнала його невідступна товаришка, журба, що на вид його низької хижі вправді не більшала, лише давила своїм давнім, важким тягарем.

Він опинився з кумом перед своєю хатою.

— У вас, куме, видко, полуденок смажут,— відозвався Танасій, вказуючи рукою на дим, що клубком висувався з маленького вікна і стелився «на слоту» навперед Тимофійової хижі.

— Може бути, що моя приставила окріп на кулешу дітем, а втім, не знаю. Ану, ходіт, ек ваша ласка, у хату.

— Я бих казав, може би таки надворі пообгледати, тут май видко.

— Це ви добре кажете, в хаті темно си. Анничко, ге! Ани!

З хати озвався плаксивий, тонкий голос: «Гив!»

— А вийди-ста!

— Та чого-онь?

— Не питай чого, ходи!

— Чого сидиш каменем? Вийди, аді, чувш, що дедя з кимс говорить, а я без запаски,— озвався другий, глухий жіночий голос.

Анничка виходила.

— Аді, твій батько прийшов,— промовив Тимофій до доньки, що вперед станула коло одвірка і призиралася одним оком, хто такий говорить з дьидем. Потім приступила несміло до Танасія і поцілувала його в руку.

— Шо дієш, Анничко, дужя? Еге-ге, та ти нівроку, ек я вижу, вже дівочиш, у заплітках уже!

— Га-а! Дівка, кумочку, росте, ек жидівська лифа. Аді, вже на головосіки вісімнацятий рочок!

— Наперед би більше, куме Тимó! Величеньке, то собі даст раду будь-де, а мале, то лиш пищит: їсти та й їсти.

— Біда з малим, та й з великим біда, кумочку Тана', а з дівков то удвоє біда.

Анничка станула коло дьиді і запишилася. Голову схилила додолу, заціпила уста, личко мимохіть прикрасила міною засоромлення, правою рукою «когутки» на вусі обертала, а лівою сорочічку мнула. Коли ж у хоромах скригнули хатні двері, доміркувалася вона, що неня убралася вже в запаску і прилагодилася вийти до гостя. Тому споглянула вона сміливіше на хоріміні двері.

Тимофійха зупинилася перед порогом, перев'язала ще раз темно-червону хустку на голові, підтягнула вище під пояс запаску, погрозила півголосом дітям у хаті: «Цятьте, бо вас уб'ю»,— і вийшла.

— Славайсу,— сказав Танасій, розпочинаючи привітання з кумою.

— Навіки сла'! — відповіла Тимофійха.

— Шо си діє, кумко Пара', миром?

— От миром, богу декувати, позаск миром. Шо май-туди коло вас, кумочку Тана'? Шо кума діє, та худібка, та діточки ци дужі?

— Ет, дужі ше до єкогос часу.

— Гаразд, шо дужі; ек здоровлечко є, то грижі менше. Аді, у нас гнів божий!

— Ану, жди-ко, жінко,— перервав Тимофій,— аді, я просив кума, най би обіздріли, ци то кинулоси її більмо, преч би си казало, ци ека примха.

— Хоть най уже і не обзираю, то я вижу, шо то більмо, аді, на тім оці.—Танасій приступив 'д Анничці, відтрутив руку, котрою вона при згадці про більмо накрила невидище око, розтулив обома руками повіки, поди-

вився з міною знавця в око, похитав головою та й на-
решті махнув рукою.

— Шо-сми казав, то таки так акуратне: більмо, ек
груба латка на вес постів, саме таке дістала була ко-
рова Юри Глібичкового.

— Ей, головочко ж ти моя-онь нещеслива,— заголо-
сила Параска, що враз із чоловіком уважно пригляда-
лася кумовій роботі і нетерпеливо дожидала його ре-
тельного вислову. Анничка почервоніла ще дужче, як
червоніла тоді, коли збитопні легіні прозивали її на
вулиці «сліпцунков».

— То кажете, кумочку, таки більмо? — питав ще не-
довірливо зажурений Тимофій.

— На, маєте! таже мені, віді, це не першина! Нате,
дивітси самі: аді ціле око поголубіло, гоздечки знак, а
відси йде білий рубець почерез саму середину ока та й не
пускає днину наспід.

— Ей, падочку ж мій нещесливий, гіркий мій світку
чорний,— падькалася безупинно Параска та й заломлю-
вала руки. Танасій доказував дальше свій осуд:

— Попробуйте, озміт та й закрийте їй дуже око,
а кварівливим най си дивит на то, що я скажу.

Тимофій закрив доньці око і чекав, що кум скаже.
Кум підійшов наперед, шпурнув набік кований бук, ски-
нув із себе байбарак, поправив на плечах дзюбно так,
аби бляшка з написом «с. к. strażnik lasowy»¹ припала
саме на груди, та й так накликував:

— Тримайте, ку', по-люцки, аби ні раз не жмурк-
нула.

— Я затулив так, що не жмуркне, — відповів Ти-
мофій.

— Тепер дивиси, Анничко, просто на мене.

Анничка сіпнулася на той зазив у дедєвих руках, хо-
тіла вчинити волю батькові і подивитися, але дедьо
зганьбив її за то:

— Стій чопом, не рунтайси!

— А шо, видиш мене?

— Ні, батьку, не вижу, бо дедя тримає.

— А не видиш, шо я маю на грудіх,— питав даль-
ше Танасій, вказуючи рукою на побережницьку бляшку.

— Ой ні, не вижу!

— Не видиш, аді, ордір у батька? — підповіла Па-
раска.

— Ні, не вижу.

— А шо ж видиш?

— Нічого; так шос, отік мраку.

— Пустіт, куме Тимо', тепер видіте самі здорові,
шо нема шо куди робити, то тверде більмо, та й говори-
лоси. Хоть би наші вороги так виділи.

— А я би ще казала, може би, чим засипати ци ек
кажете, куме?

— Не сердьтеси, куме Парасочко, але я вам скажу,
шо то пусте ваше говорінє; на це більмо нема ліку, аби-
сте куда ходили.

— Ей, бідко ж моя, бідко. Шо це нас найшло, у хаті
нас найшло, нещеслива наша годиначка, кумочку Тана',—
підила Параска крізь губи, що скривилися до плачу на
темному худокостому лиці.

— То ше, зважєте, куме, коби то хлопець попацив
таке, то нам би це не в голові, але дівка, то, знаєте, кло-
піт! Ніби й сором, і нема чого таки сподіватиси, аби го-
лову накрила, кожде обмине хату, а ми на ґрунтик так
не біровиті, та й то тому так гірко,— жалувався жаліс-
ним, але поважним голосом Тимофій.

— Коби-сте були відразу ратували,— обставав при
своїм Танасій.— Тепер пропало!

— Ей, та ратувалоси, чіму би не ратувалоси; дві не-
ділі за волосок не спала-сми, водно літеплом відмочу-
вала, бо то гет було око обкипіло, та й шо з того?

— Га-га! Сама собі вирискала, то най тепер знає, ек
деді не слухати. Казав-сми: сокбтиси, не гони коровку
межи чужі товарста, а вона ні та й ні, ід богацкій мар-
жині, газдиня, прилучєла.

— Липіт, куме, то причка,— лагодив Танасій.

— Ой причка, причка, смола би го втєла, того пар-
шека рудого, аби не дочікав уже нікому худібку на ви-
пас давати.

— А тото ви у Манашкового сина були взєли? —
питав Танасій, сідаючи на дривітню.

— Ага, у того...— хотів доповісти Тимофій, але Па-
раска перехопила його своєю відповіддю.

— Таже аєк! У того мантаря, шо шкуньєа на одну
лабу, скривило би го ше на другу так, ек він мене скри-
вив, Аді, кумочку, ніхто таке не видів та й не чув: упхав

¹ Цісарсько-королівський лісовий наглядач (польськ.).— ред.

— Цитьте, не верешіт, бо його шо лиш не видко. Семенку, а чуй, дитина рує, іди возми на руки.
Діти підскакували в радості...

— То, проше пана, цего газди тота дівчина, — інформувал Танасій лісничого; що трошка заточувався в один, то в другий бік.

— Так муф, цо хцеш за єден рік!¹ — звернувся лісничий до Тимофій.

— Ци ж я в тім розумію, проше пана фештиря та й злісного? Я дітий ше не давав на цимбрилю.

— Ну, бо німам часу, кажи так альбо так.

— Та шо божа ласка та й панцка, то най тото буде. Я знаю, що, аді, пишний та годний панчік не зробит нам кривди, хто би си радував чужому мозілеві.

— Но, то дам ей футраш і убрание.

— Аби біг дав панові здоровлечко.

— А умі цо коло кухні?

— Шо скажете, всечіно зварит, вона у мене вже газдиня, — прихвалювала Тимофійка, що впоїла очі в пана і начеб рахувала кожде його слово.

— Гет всечіну вміє, — потверджував Тимофій, — ци кулешу зварити, ци борщ барабуліний, ци рибу, ци малай спечи, шо душа захоче!

Лісничий усміхнувся, глипнув на дівчину і ще раз усміхнувся. Анничка загнюпила голову вдолину і зачервонілася. Вона і соромилася і раділа.

То дьидько перший раз в життю хвалить її.

— Тож нєх зараз ідзе зе мнов!

— Ну, то шо ж, єк траба, то траба, то, аді, йди, Анничко, з паном.

— То моя фіна, проше пана фештиря, то вгідна дівка, — представляв панові Танасій, прощаючися міною з кумом.

— Но, ходи, дівче, ходи, — кивнув пальцем лісничий.

— Іди, не бійси, Анничко, іди з паном, — заохочували доньку дьидько й неня.

— То таки, проше пана, рахуєси служба від завтра ци пан схочут аж від другої неділі? — питав ще несміло Тимофій.

— Службу лічу од піршого.

— Аск, аск, панчіку файний, від першого дня; сегодні маємо неділю, а від цієї середі за тиждень маємо богородички малої.

Вийшли на дорогу. Лісничий іде передом, за ним його побережник Танасій, а позаду Анничка з похилою головою. Вона соромиться. Боками попри дорогу біжуть її дві менші сестрички і братчик, що не втерпіли і крадьки втекли з хати сестру виряджати. Братчик Семенко несе на руках найменшу сестричку Гафійку, що ще не виросла так, аби її неня постарала сорочинку. Він не може підбігати і при кождому перелазі кричить на сестрички, щоб подождали його.

— То наша Анничка пішла з паном, — хваляться малі сестрички бадікам, що лежачи святкують на царинках неділю. Бадіки всміхаються, а вони біжать гейби наздогін за сестрою.

— Вже веде свіжу, — замічає один бадьо, коли лісничий далеченько відійшов наперед.

— Аск, веде сліпцунку, — потакує другий.

— Шо-сми мав казати: туду йде вона впорожні, а відти вернеси вповні, — глузує третій.

— Буде добра на перехід, — насміхається ще інший.

— Чілідина з воєм пуста на перехід, — глумиться гурт.

— А то, мой, жінко, я гадав, шо то лиш мужик дурний, а то трафляються й межи панамі дурні!

— Ану, заткайси! Єкби-с поредний був дєдя, то би твої діти не ходили на цимбрилю.

— Говори з тобов, коли ти свбї! Таже вона там у гараздах буде, та й ше одєжину даст; коби лишень не задрів більма, бо відрідит — та й пропало.

— Акурат мені це в голові! Раз токма була та й уже; хоть най собі тепер голову ломит. Я ше каюси, шо не стокмиласи, аби дав за цес рік три леви, аді, нема відки Манашковому лифу заплатити. То таки єк хотіти говорити, а за своєв дитинов жєль, ци каліка, ци дужа. А втім, біг свїтий знає, ци то справедливе більмо? Мені видитси, шо то її лише луна на оці.

— Ей, ска ж бо ти, жінко, дивна! Раз сеї, а раз тої; то не миливси єкийс, шо каже: «З бабов ні в брід, ні в воду». Таже ти чула, шо кум Танасій казав! Ше й єк більмо! Погане більмо!..

¹ То кажи, шо хочеш за один рік (польськ.). — Ред.

Тимофій переклав руки навхрест та й обернувся до привітні, усміхаючись:

— Тепер не будеш, небого, киндіти, надсадишси під лomadжем, хіба би-с мні на тот світ вирідила!

Але Параска мовчала. Сперлася на острову, на котрїй сушились два глиняні варіннички, і банувала за донькою. Ніби так, гейби банувала, ніби так, як би сердилася на чоловіка, що він ані кришки не банує, ніби й добріла на нього, — а направду радувалася несподіваному щастю...

ГОРНЕЦЬ

Кілько вас тут є іршених, то аби-сте були свідомі: через оцес варінник я на старця зійшов. Як моя умирала, то я не помнівси, то забув-сми, як заорав. А Самарка каже мені вчєра, що то все горнец. «І жінку затратив-єс і сам пропав-єс, — каже. — Аби не горнец, то ти до сьогодні газда». А я на їду не вистравний, храмів не роблю, людей не скликаю, бо не бірую, усі знають. Єк за покійничьки поклавси на полицу, то чєпів до сьогоднішнього дня.

— Ти, бадіку, не псуй собі працю, але дивиси за другов жінок. Тобі траба такої газдині, аби тобі на голові горшки била. За кождий раз, єк прийдеш з коршми, то одєн горнец. Або ти на чілідину, або чілідина на тебе верже.

— Як верже, то буду знати, що є за що, що моя газдиня мні файно чістує. Але єс варінник піде зара на черіпки. Аді, у тоту обіч го шпурсю у терне, най си розсипає, най ми в хаті не робит окаяніє.

— Мой, та то ше мудрий варінничьок, на що розмітаєш жіночу арнарію?

— Внеси, каже Самарка, тот горнец та й розбий при людях, та й тогди тобі пофосолитси. Єк руков відверне. А мені жінка через біду вмерла! Таже ви темите, газди: єк покійничька лежала, то прийшла до мене якас

ленка, що селом ходила. «Тобі жінка подужіє,— каже,— але звари ї курку». А я став у гадках, що тут робити? Різати чи не різати?.. Єк гуцул возмеси куретину їсти, гадаю собі, то пан біг відбере кулешку. Але послухав-сми публіки, та й крадьки, аби мир не знав, зварив-сми в одім варіннику курку, а жінка на другий день очі замкнула.

— То нема що, бадіку, на зайду складати, ти чій не дитина, то знав-ес, що з паном богом не траба гиршкатиси. Що не годитси, то ні; за курку пан біг гуцула карає. Зайді нічо си не стане; підслухав сьпіванки у селі та й повітривси далі, а ти приймай кару.

— Хто знає, може, і зайда вже минувси, бо він, брачіки, стеребив усю курку, покійничька лиш дземки покушїла.

— Ей, де! Їму си гріх не пише, бо то лєнка, усекої молитви знає.

— То най го холера зітне, що мні так збавив, на смерть збавив. Люди, таже я був газда, а сьогодні голак.

— Знав-сми зайди послухати, знав-сми жінку заситити, а не знав-сми горщик з хати вікинути. Тїму-сми лайдак, п'єньюга остатний. Але ви, газди, будьте пребашні, що я таке ротом мєлю. Може, мні попуститси біда, щєзла би, може, устаткуюси. Адї, сокотїтси, бадїчки, най шпурею. Ге-е-ех! На черїпки пішов, чуєте?

— Слухайте, слухайте, як черїп'є кочєєси, аби так біда відкочюваласи. Бігме, що так: най гуцул не берєси до курїтини, най не гнівїт бога! Будьте свїдомї, газди!

Лєжить розпростєрта на то-лічці підгірського села і випручє свої грудками грузи обліплєні ноги. Кудли паршивої необліненої шерсті мокрієькі від поту. На задніх стєгнах і на боках запалого черєва звисають здохлими сєледцями жмутки гною. На хребті ятрїться рана, а мухи ссуть із неї «матєрію». Хвіст судорожно трїпаєтьсє, але не розгонїть ані мух, ані парї. Чорна грива розкудлаласє кісками по обох боках напруженої тонкої шії. Закаправїлі очі накрилисє повіками, із-проміж закушєних ненакритих зубів тєчє піна. Дуже мучитьсє...

Над нею скуливсє, гєй приземкувата дуплава кривуля-верба, гуцул і обганєє крисатим капєлюхом кровожадні мухи.

Недалїчко набоці стоїть в'язка нових смєрекових коновок, кошїль з лижками і бесажки з гєлеткою кукурудзяного зерна та й смуглявє сїдло з попругами.

— То ти мні, Чїчко, лишєєш, самого серед бойків лишєєш? — заводить туцул знеможєним розколєним голосом.

Із його глибоко вритих очєй покотилисє двї великі сльози й сканулисє через пару на хребет шкапи.

— То такими-сми-тї отавами візїмував, то так-сми-тї, Чїчко, вікохав? То аби-с знала, єкому-с газдї п'єтна-

ціть рік гарувала, аби-с тємила. Не кривдуйси на мні, моя Чічко, не кривдуй, шо ти упаласи в пусті руки, у лєцтий рід!

Шкапа простягнулася, як дріт, й трутила агонічним рухом властителя, шо ляментував над нею. Очі її відімкнулися і станули лубом. Вже більше не кивається...

Гуцул підвівся із землі і вхнюпив болячий погляд у трупа товаришки.

— За тото, шо-с ми домівку вігодувала, то я ті псєнков на тот світ віріжєю, то так ти у торбеїв заробиласи! Аді, ека опока на тобі, аді, ек шкірка ти потріскала. Але стебла чужого не рушила-с, але не заклев ті ніхто в світі, то най си текне від такої муки. Ти ріг собі у ногах віходила, хребет-єс собі поломила. Однако-сми заробилиси, душко, однако!

Із його рук випав капелюх, а лице скривилося до плачу.

— Гей, люди добрі, за шьо мні так біг покарав,— плєснєв долонями і став микати собі чупер.— Скорнєйси, душко Чічко, скорнєйси, аді, терхівочка хребет ті виїла, аді, мушєвє ті сє, аді, вся кров з тебе випарувала! Самого мні 'д хаті виріжєш, самого? — голосив, як мала дитина.

— Мой, хло', гуцулію, а ти здурів, шо так ревєш над кобилов? — гукнув наторопом підгірський, тогосільський мужик, шо справився у ліс через толічку.

— Аді, озміт довбню та вгатіт ми в голову, най си не дивлю.

Гуцул припав ід шкапі і обмотав її напружену шию синьожилавими руками.

Підгірянець приглянувся ближче і засоромився своєї бесіди.

— Мой, Пе', Ники', Фе', а йдіт же суди! — крикнув він у ту сторону, як ідеться ід сільським хатам.

Гуцул бовтає лицем по кінській гриві і приповідає:

— То такими-сми ті отавами вігодував, то...

Надбігли прикликані мужики.

— Шо, упала? Упала? Пустіт кров, ратуймо! Ратуймо христініна! Ножа! — озвалися наполохані клики.

— Нема куди шьо робити — то вже по всему,— спєречив ранший очевидець.

— Минуласи?

— Ого!

Всі рятівники звернули тепер свою увагу на гуцула. Взялися відривати його від кінського трупа.

— Беріт мні, люди, та добивайте, та най буде прах на цалий сьвіт! — кричав він несамовито і повилювався ід шкапі.

— Май розум, бадіку, тото вже пропало, мерця не підведєш,— утихомирювали люди, підвівши його силоміць набік.

— Не траба мні тепер на сьвіті, бігме, не траба; аді, киньте ми грани межі очі!

Гурт лагоїв його бесідою:

— То причка, бадіку, та най си на цім текне, не відходи від розуму.

— Я нікому межі не випас, віхтє псєнки нікому не взєв, то за шьо мні таК біг покарав? — жалувався бадіка і тóргався з рук, шо його ціпко держали.

— Тєзку Ник',— радить один із рятівників,— ану, ведіт чоловіка 'д хаті та й забєрім терхівку до вас, бо то нема коли гратиси.

— Аєк, аєк, берім чоловіка 'д хаті, най си втємит,— притакнули другі.

Стали брати гуцула та й терхівку ід Никифоровій хаті. Він тóргався і рвався ід шкапі і завірював очима.

— Гей, люди добрі, зробіт ми тут амінє та й перєкажіт моїй, най веде діти з торбами.

Повели...

За часок прийшли два легіні з рискалями і взялиєся закопувати гуцулову Чічку, аби її багацькі собаки не рознесли і не внаджувалиє до маржини.

— Це, хло', сам хамут, не конина,— каже один.

— Та видкоси, 'ло хамут; незугарне було ходити та й крепнуло,— каж' другий.

— Аді, черева ні раз не видко!

— Відки буде черево, коли тот торбей старецкий стебла паші не має? Я ше був приземком, як-сми го ватємив.

— То водно ходит з коновками такий, ек сєгодня, двяма не ївши. Аді, капшук з тютюном то білший, ек у неї черево.

— Віді, й він довго не потєгне!

— А! їго таке, шо лиш го дєс на дорозі найдут, тото тїнь чоловіка. Але ше ми сєгодня сьмішно, ек собі нага-

даю, ек він передтогид на Бриндзейчинім весіллю вимінєв був усі коновки, та й дали йому начинки й порцію горівки, а він завів гуцулскої:

З тої гори два явори, межі ними чічка,
Бодай же ж мні смага втела, шо-с така маціцька.

— Ой, кажу, шо маціцька!
Взяли її піднімати, щоб кинути у викопану яму.
— Нема ваги!
— Бо змореє сарачетко!
— Ов! то, мой, хло', скрізь бідус мир божий!
— Скрізь на сьвіті біда! Авк, біда, ше ска біда!

Закопали Чічку із шкірою, із гривною та й з усім; не лупили, бо шкіра дуже потріскалася, то на постолі пуста.

Перший раз в життю вертає коновкар до домівки сам-саміський. На плечах бесажки з кукурудзами, а під пахою Чіччина узда. Осінній вітер жене прудко крізь густі бори і дує коновкареві у розшінкану пазуху на груди.

Йде із лісів шум, такий глухий, жалібний, прошибаючий.

«То файне я віданєчко несу у домівку, то хата від зойків лусне», — обвівають холодні думки серце коновкареві.

Мертволиций місяць вибалушив свої совині очі з-поза набресклої хмари і стелить його горбату тінь назад нього.

Коновкар обертається назад себе, хоче погладити свою Чічку, запитатися її, чи дуже змучилася, чи терхівка глибоко в'їлася в хребет, хоче потішити її, що вже недалічко хата.

Та замість Чічки видить він свою тінь із терхівкою. Йому робиться студено коло його розм'яцканого серця; воно терпне.

«Осиротила-с мні, Чічко, та й жінку, та й діти, то тепер нам всім крепір буде!»

І тисне узду під пахою, і корняє ноги до дальшого ходу.

Що візьметься йти борше, то зараз спирають його голі, як п'ять мужицьких пальців, діти, спирає жінка.

«Шо я їм тепер скажу? Печінки розсєдуться їм та й мені!»

Страшно боїться своєї бесіди, що нею повістуватиме домівці про Чічку.

Вітер дужче скомлить по яругам і розпеченим жигалом вертить ув упах коновкареві; нема Чічки, нема нашої мамки!

Він пошпотується об камінь на дорозі, викрісує з нього вогню, бо його серце розпалюється, заходить кип'ячою смолячкою.

На момент відтерпас.

Він знов обертається назад, хоче сказати Чіцці, аби сокотилася і не ударилася об тойтам камінь, але Чічки нема, лишень його горбата тінь стоїть назад нього.

А в долині той потічок, що в ньому він на попасі Чічку напував і сам із нього пригорщами воду пив, без впину допитується його своїм плаксивим журкотом: де Чічка?

А той темний, понурий ліс дивиться на нього своїми великими очима й допитується усіма ротами: де Чічка?

А тота придорожна громадська травиця, що цілу ніч умивається слізьми від навіяного пороку і тремтить голіська від студені, піворить дрижачим голосом: де Чічка?

Коновкареві виривається із запечених грудей тяжкий струпішілий стогін. Він ще дужче тисне узду під пахою і підводить задеревілі ноги.

«То сарачетко доброго серця було. Сегодни люди — гадде, а вона п'єтнацить рік вірне робила. Аді, вкусити не було шо, а ми усіх бойків переходили. Хоть голодні, а хоть босі, завше ходили. Де ска-є коновка у бойка, то все моя Чічка переносіла, а я лиш дзерно носив та й кошелики з лижками».

Ані місяць, ані зорі не хотіли дивитися, як коновкар вітатися ме із своєю челядкою. Геть поховалися за хмари мряки, що розстелилися по горах і далять їх своїми важкими краплями, гей розтоплене олово, гей мужицькі сліози.

Коновкар увійшов у хату, скинув з плечей бесаги і споглянув задубілими очима на жінку й на діти, що схо-

пилися із землі від потахлої ватри і кинулися вітати дьидю.

Коновкариха борзенько вибігла, щоби розсідлати Чічку, накрити веріткою і дати їй ліки на «золзи». Дітвора впелескалася до дьиді:

— Дедику! Ми устарали Чічці сінця, три в'єзці устарали!

Коновкар не відзивається.

Улітає до хати назад коновкариха і з перепудженим поглядом питається голосом, що прочуває розпуку:

— А Чічка де? Ти сам?

— Дедику, ви де лишили Чічку? — запіяла дітвора.

Коновкар береться відповісти, але його уста не можуть відімкнутися. Він вхопив у руку узду і показав її у відповідь жінці-дітям і весь затремтів, а очі попісніли.

— То ти сам прийшов? — зойкнула жінка вдруге.

— Нема Чічки, дедику? — завели діти.

— Нема! — жбухнуло жасне, тяжке слово із коновкаревих грудей.

Так жбухає кип'яча кров із серця, що його тяжкий камінь роздавлює, розтріскує...

Таке темне зробилося надворі небо, гей сажа, що вихоплюється з диму фамілійної ватри і присідає гуцульські стіни, стелю, лиця, очі і затикає гуцульські горла.

Із коновкаревої хати опадами вибігають на зігнаний дах придушені стони і вкочують його собою.

— Чічка! Чічка! Золота наша Чічка!

II

Попід великими образами купки скавулених бадіків на колінках молилися. Поперкладали голови на плечі і простягненими руками святців за все просили або поскладали на грудях долоні, гей дощечки, докупи, попідпирали ними похнюплені лиця і жалібними голосами відговорювали уривками отченаші.

Хрестилися і били кулаками в голі груди та й жалі свої виповідали. А як у яким важнім пункті святців просили, то тріскали долонями, гей терлицями, та й щиро стогнали, очима благали й поклони били.

У бабинці жінки покотом, як грушки, лежали.

Бо тілідина мусить файно до бога скластися, хотівши, аби її молитва була приймлена. На коліна має упасти, має голову на землю склонити.

Так годиться, так святі собі хочуть.

Та й так молилася вдовиця Семениха на самому застилю. Ой, молилася, до землі припала, землю цілувала, опадами завертала.

Світла в церкві горіли, до святих крізь ладан кліпали, за гріхи ласки у бога молили.

Мужицькі стони росією із святців стікали.

Дяк по щирості відгалакував, аби відправа була красна, аби святим душа радувалася.

Дзвони гуділи, ревіли і дзеленькали, Семениху легоньким гребенем по голові чесали.

Молилася за синове здоров'я, аби у воську кулі його обминали, аби не умер тамки. Чула, як кулі у воздухах гуділи, як по полі качалися і землю рили, людську працю трошили.

Відси хмара й відти хмара, самі сині кабати, самі людські діти. Одні на одних стріляють, шаблями проколюють, кров потічиною тече, нема «гальту».

Осіпнюків Грицько уповідав це тої неділі на толічці. Він тісарська дитина, відслужив своє; знає, що то баталія може.

Як легіні з села збиралися й на багацьких возах у восько виїжджали, то такої жалібної виспівували, що все село плакало. Багачі плакали, синам у руки сороківці тицькали, в коршмі у горівці купалися, дітей на смерть виряджали.

А вона збоку дивилася, приступу не мала.

Ой в тісаря добра служба, та лиха заплата,
Не в одного жовнірика головочка стята.

Легіні співали, а її син сидів на краєчку багацького воза та й дивився за своєю ненею. Але він так на неї дивився, що їй в очах темніло, пам'ять відходила. Такий сумний, такий блідий був, як не тота дитина. То так йому банно було за своєю ненею, що сама лишається. Та лиш най сараку не банує, най не кривдується, бо вона йому нічо не дасть. Що мала, то дала, а за решту най буде вибачний, бо нема відки. Якби був покійничок дедя жив, то була би лиш на сина прятала, а бідна вдовиця що дасть?

Вози покачалися, прірва людей прірвалася, туча візків розлилася. Розступайся, земле!

Ой тісарю, тісарю, нашо нас вербуєш?
В магазинах нема хліба, чым нас нагодуєш?

Вояцька співанка їй причувалася, гей сумний, не виразний шум у лісі.

Сині кабати мінілися проти сонця, як чічки, за очі ловили. Гострі багнети полискували, як дзеркала; чesатися у них можна би.

У воздухах ворони літали, крові шукали. У тім момен-ті баталія буде. Її сина кулею поцілють.

— Але ек найсніший тато є добрий, шьо го непри-ятіль не роз'юшит, то він війни не зробит, най сараки

вояки відтановлюються, каже, — уповідав Іван Піштаків жінкам коло церкви.

Гей сонне видіння, пощезали хмари жовнірів, і вона молилася, щоби найснішого тата ніхто не роз'юшив. Деся така палата, як церква велика, де у тій палаті від срібла-злата мовня б'є. Ліхтарі, як стоги висоці, свічки снопами горять. Деся вівтар великий, золотом кований, срібними гаками до землі прибитий. Луна від світла йде, на стінах трясеться. На вівтарі тісар сидить, найсні-ший тато. Як він так сидить, то муха не сміє летіти. Навкруг нього восько рядами клінчить, на розказ чекає. То як тісар письмо собі не злюбить, то ніхто його не зіпре, баталію зробить. Лиш пальцем кивне. Як у письмі стоїть не по правді, то каліцтво буде. Але на того мир бога просить, аби кривди не було, аби тісареві файно жилося. Аби тісарська земля пишно родила, аби тісар-ська маржинка дужа була, аби в хаті лежі не було.

В церкві заклекотіло, від молебних стогнів вітер по-віяв. Мир тиснувся наперед на боже давати, бо служба зачалася, дяк записував гроші за живих і вмерлих. Тому Семенісі настолочив чийсь постів голову і перервав її молитву.

Вона, кленучи, устала і подалася за тою хвилею, що гнала наперед.

Хрестилася і біла в груди, всі розп'яття обцілувала. Пхалася 'д дяківській лавці і кінець хустки розв'язувала зубами.

Діпхалася і диктувала дякові в ухо, аби записував:

— Оце за тісарську землю, аби родила, та й за мар-жинку, та й за здоров'я, та й аби ніхто не роз'юшив найснішого тата.

І за кождий пункт гроші на тацу кидала.

Дяк недочував бабиної офіривщини і допитувався другий раз, а вона те саме голосніше повторяла:

— Аби тісаря ска нужда не роз'юшила, аби...

Відтак за того саме голосно отченаш відказувала.

Але бадіки зачули її на боже і були неkontентні.

Підштуркували ліктями один одного і підкліпували на себе та толкували собі, що вона пусто-дурно грейцарі викинула, бо того у бога не буде приймлене.

— Де ж, брачіку, тісар требає чілідинов?

— А хоть би прем вола дала, то не требає.

— Пусте єї на боже, бігме, пусте!

ело
за війни

За третьою горою небо по-
зіхає.

Луна йому вночі спати не давала, гранею ребра при-
пікала, лице черленила. На горах припочивала, черле-
ний пояс розперізувала, кєрєаві згарди над сєлом роз-
стєлювала, яєніі коси розплітала, перловими хмарами
розвивала, гребенистими руками неба досягала.

А її пухкі стопи — де перебійці, де газдів двори, де
хліба одєнки, де праця в чертогах.

А її дорога димом стєлена, жаром жарєна, кулями
значєна.

Де руки робили, там град гранатів, де газдівка була,
там земля трієла.

Най сєло видить, най знає.

За третьою горою небо стогне. Земля йому громи
відобрала, його поріб'я кулями б'є.

Раз у раз.

Розступилиєя гори на два табори. Громами сєбе роз-
сєджують, кємениєсті голови сєбі розбивають, лієи на
трієски розколюють, ієвори людьми рівняють.

Зарєвіли гори, аж небо здригаєтьєся, аж камінні скали
лупаютьєся.

Хто живє, най гине.

Не тото буря, що ліса не скорчувала, не тото кішми, що коси не вищербила, не тото бійка, що душі не згубила, але тото битва, що горами мече, але тото різня, що кервою дебри мулить, але тото баталія, що в один мах людей в шуки складає.

Та й тото не гармати, що села не пожолобили, з глинов не змісили.

Під третьою горою вільшина пріє.

Від сонця відвертається, від села обертається.

Бо сонце покмітить, що мерців гойдає, чорну птаху ними годує.

Бо село на ню збанує, що на шибеницю виросла, ро-сохаті голови має.

Бо тота вільшина ліс зосоружила, край дороги фосєв смерть закосичила.

Що грубше гілля, то студене тіло, голова вломлена, душа душена.

Най село видить, най знає.

Від третьої гори розігналася селом ретельна говірка, аби люди з села геть виходили, бо вогонь буде. Неприятель на село гатить, військо його в селі зіпре, гарматами привітає. То на тім почастунку само собі військо при-нуку найде, а ти, хлопе, набік, не заважай, ти варуй життя, бо ті буде треба. Що завтякаєш, бери з собою, квапся, не стій пнем, не жди смерті.

Як тоті хати вогонь перебудуть, то знак тому, що господарські, що село міць має.

Та, віді, тоті карабушки не видержуть кулі, віді, розваляться і попелу не лишуть.

Волові нема до чого почухатися, не токмо гар-маті.

Гей, люди, пилуйтеся, на сволоки не дивіться, на-вкруг хат не крутіться.

Гейби земля в селі задрожала, гейби людей з себе скидала. З кожної хати люди втікають, працю виносять. Але худібка найперша. Женуть її на дорогу, аби хлопці гуртом далше гнали. За нею бабки на одних возах, а діди на других. Самі такі, що ходити не годні, що треба їх нести. Сільські каліки з дідами разом. За ними діти на однокінках. Що віз дітей, то одна неня їх сокотить, плакати не дає. Відтак все, що путерю має, у верітках та ліжниках маєтки двигає. Відтак церковну марфу несуть. Відтак пси гавкають, села не пускають.

Як вирокувало село на крайню гору, то блідло, гей тото мохнате коріння, що вітер його із землі вирвав і на скалу кинув, аби мокло та й усихало.

Стадо ворін над селом крякало і в ті печери зазн-рало, де село свої добутки перед неприятелем спряту-вало. Отік би тот чорний ворон на людську працю на-сівся, отік би він тій пригоді радувався.

Аж жовтий лист з дерев падав, так затряслася гора, коли на своїх плечах все село уздріла.

На дрібну травцю старицю сільську укладала, дітвору молоком частувала, маржинку в рот цілувала.

А довкруги лісам наказувала, аби тихонько шуміли, аби село дежше не тривожили, аби його голубили, йому біль з серця відоймали.

Бо це село, гей старі двері з виглоданих одвірків, за свій поріг упало.

Як заздрів тото місяць, то перепуджений без одежи-ни високими пляями з-гір утікає і крайній горі блідими пальцями порожнє село показує, а село постиває.

А як маржинка з гори на колешінки подивилася і зарула тоскно, то село у личко пісніє і потерпає...

ПЕРШІ СТРИЛИ

Уже приморозки стали відморожувати варті вуха і старшенських вояків заганняли до мужицьких хат, — а все-таки неприятель не вбігав у сі села, що над Черемошем повиростали.

Уже скрізь довкруги на долах видко було хмари димів та червону луну ночами, — а Черемош збирав із своїх сіл легінів і добровільців і провадив їх до бранки до Путилова або розсівав по селах на оборону.

Було так, що над Прутом скрізь уже газдував неприятель, а над Черемошем харчував ще старий газда.

Але всі села мали більшу вагу на старого газду, чим на нового, і тому легіні з-над Прута ночами викрадалися з-під неприятеля і йшли до бранки до Путилова або ставали за добровільців в котрому-будь селі над Черемошем і разом із справедливими вояками дожидали неприятеля, щоби почастувати його на дорозі кулями старих рушниць, або камінним плиттям, або колодами і бервенами, які були сховані на верхах понад дорогою. Сі села над Черемошем угадували своїми легінями, що неприятель боїться їх добровільців і засідок, ґрунів і верхів та темних лісів над дорогою і тому обминає цей небезпечний клин. В кождім селі росла тут своя гордість супроти неприятеля так, як росли ряди гірських добровільців-пушкарів.

Але ще й тісарську оборону мало кожде село. У панотця або в школі сидів жандарм, що велів звати себе комендантом і мав під собою зо дві десятки старших вояків, яких пушкарі звали ландштурмаками.

Пушкарі слухали коменданта, але скося і згорда дивилися на ландштурмаків, що ані одежі, ані обуві не мали, не були охочі до бою, йойкалися і дрожали на студені та кожного газди допитувалися, чи не знає і відає, як довго потриває ця ненависна війна.

Село годувало свою оборону.

Пушкарі за харчі не дуже-то дбали, бо нені і дівчата їх допантовували, а дома — небідома, але ландштурмаки були на їду ласі і харчували приязно. Звичайно були вони мовчаливі, а при їді веселішали і наломлювали свій хорватський язик до бесіди з газдами та розповідали про те, як з-під Новоселиці відступали, а відтак бої зводили і знов відступали та неприятеля в гори заманювали.

Зато в неділю мало село парад, бо комендант напереді, а бородаті вояки за ним рядами машерували до церкви.

Тоді газдині розступалися перед церквою і робили воякам дорогу та й жалували їх, що такі темнолиці, голодні і дрантиві, — а бадіки поморгували на себе: «Аді, йдуть смучі цуріки!»

Молоді пушкарики чули в собі силу і самі дбали про пістолета, про рушницю і про те, щоби верхами уставити і присилити якнайбільше плиття і колод, готових до спаду на дорогу. Були жваві, бгачкі і швидкі та до рушниці спритішні. День і ніч приготавляли оборону села, укріпляли камінним плиттям стрімкі боки дороги, майстрували потайні засідки, розбігалися на розвідини і пазили воєнного діла так, як це молодим ялося. Коли цуріки били поклони в церкві і гарячі мольби слали за негайне покінчення війни, пушкарі вбігали в церкву і повістували комендантові, що неприятель підходить з долів доліських і, мабуть, хоче пляями закрастися до села та хитрощами його здобути, бо пронира у лісах, а дорогу минає.

Тоді село бачило в церкві воєнний алярм, бо комендант у церкві голосно командував і роздавав прикази, а відтак пушкарі зганяли підводи і що два вояки сідали на вози та й разом з пушкарями везлися напроти неприятеля.

Комендант розкладав і примірював довгі шкла побільшаючи та глядів то за неприятелем, то назирці за своїми войками, що поховалися в драбинах возів за спину стоячих пушкарів.

Бадіки і челядь розцікавлювалися дуже і виходили з церкви та вірили, що комендант через те шкло, яке вони звали окяном, видить далі, чим они голим оком, і випитували його, чи вже заздів неприятеля. Комендант усе повістував з окяну, що видить дим, а в димах неприятеля лишень ледь-ледь, бо бадіки заслонюють йому вид, — а в душі радувався, що бадіки його обступили і перед хитрим ворогом опарканили.

Кортіло бадіків також через окян подивитися на неприятеля, але комендант не зволяв і сердився, коли бадіки допевнювали, що ті чорні дими здіймаються з вогнів, які розіклали хорватські ландштурмісти сусіднього села собі на загіток.

Пушкарі живо покмітили, що так, як войки, так само комендант побоюється неприятеля і на привіт йому бере все тільки окян, а не рушницю, але саме тому згуста повістували, що неприятель появився близько села і або миче коням сіна із стога, або варить собі курятину у вдовиці на краю села. Тоді все був алярм, який кінчився окяном.

Але неприятеля не було, лишень газди підсміхалися.

Пушкарі мали свій фронт верхами гір понад дорогою, а ландштурмісти мали свою касарню серед села в канцелярії громадській.

Селу було ненаручно доносити їду і войкам до касарні, і пушкарям на фронт, але газдині годували з горшків і тісарське, і добровільне військо, то за поману, то за повинність. Поману робили тії газдині, що їх газди або сини також пішли на війну і десь у чужім краю за наживою попід чужими вікнами коло чужих газдинь колядують.

Повинність ваготіла на цілому селі, бо і хорвати, і пушкарі могли і самі собі від людей харчів набрати, а по-друге, дивилися через пальці, коли у кого застали вночі незаткані вікна або коли хто випрошувався від підвод.

Спершу не всі знали, що не вільно з хати світла випускати, аж баба Хромейка навчила село вікна ліж-

никами заставляти. Бо коли забанувала за сином-жовніром і виплакала собі серце та й померла, то невістка спорядила її тіло на лавиці коло вікон і обсвітила, як вівтар, свічками, — а тоді прийшов комендант із жовнірами в хату і забрав невістку та відправив сковану до міста. Чужі люди поховали бабу, а за невісткою слід загиб.

А старий Чюрей навчив людей рот замикати. Вертав із долів із донькою та й попасав у місті. Лиш конині дав їсти, лиш перехрестився, аби похарчувати, — а перед ним на другім боці за дорогою гальман народу і війська. Питається він бородатого войка, чого нарід збігся, а войк відрік, що мають вішати гуцула. Тоді Чюрея скортіло запитати, за що мають стратити того гуцула. Войк відповів йому коротко: «За москаля».

Дід не втерпів і дивувався: «Нащо чоловіка задурно тратити, таже москаль світ годує!»

Вояк вхопив ті дідові слова, і за часок дід гойдався синій поруч із гуцудом, а донька сама домів вернула і дідову причку розповіла.

Та й підводи навчилося село в самі мати, відколи прийшла вістка, що полягли всі старенькі бадіки, котрі в перших днях війни виїхали в підводи самі нарошно тому, щоб їх старість військовій старшини пошанували і їх швидко домів відправили. Старшини загнали їх в сліпу долину, а неприятель витовк і газдів, і худібку, і вози.

Тому село робило волю і хорватам, і пушкарям і по волі привикало до війни, гей до ярма.

Але прийшла покрови — храмове свято...

Люди не дарують храму і зійшлися в село на відправу, як давніми роками.

Правиться відправа, аж церква дрожить, — тільки моздіри не гримають.

Примашерували в церкву і хорвати, і пушкарі. Напереді комендант, гей павич.

Панотець проповідь говорить, як у лист піє, а все за військо, за добровільців.

«Ти, хло', сидиш на запічку, а він йде за тебе умирати!»

Ти жалувеш йому курку, а він за тебе життя не жалув!

Ти спиш в джергах та в подушках, а він на студеном плиттю сокотить тебе і талану твого!

А ти, газдине, не лілуйся його банушинов та кулешков почастувати!

А ти, доню, не гидується жовнірові сорочку виполокати!

Пригостіт, приголубте, парафіяни, сю нашу оборону, аби тісар владувався, аби Україна усміхнулася, аби наш край удержався!

А ви, сторонські люди, набувайтеся і забавляйтеся грешно, але води в рот понабирайте і не розповідайте неприятелеві, кільки у нас війська та й пушкарів кільки!»

На згадку краю і України бадіки попісніли, бо жаль їм стало за цим зеленим клином над Черемошем.

— Вже нема спасу, коли панотець за цес край потерпає, — пояснювали бадіки напошепки панотцеву бесіду.

А газдині м'якли, як хустки, і допевнювали себе крізь плач, що хоч куду сходяв би, то таки нема понад сей край красний, та запашний, та веселий.

Храмові гості зацікавилися панотцевою бесідою і стали перешіптуватися з бадіками про те, що над Прутом неприятеля, як трави та листу, та що він отік підсувається під це село.

Зачув ті шепти комендант і вийшов з військом та пушкарями з церкви і став випитувати сторонських людей про неприятеля. Одні рівняли неприятеля з темним лісом, другі із зорями на небі. А всі вгадували, що сьогодні він годен увійти в це село і збавити людям храм.

Комендант приказав війську відійти до касарні, а пушкарів розіслав за підводами.

На дорозі показалися натерхані жидівські вози, що везли своїх наляканих пасажирів з долу у гори.

Комендант поговорив із тими пасажирами і приказав своїм хорватам млівіч спакуватися.

Пушкарі зігнали підводи, а комендант здає їм телефон і велить собі телефонувати про кожний неприятелів крок та слухати приказів, які він надсилатиме з горішнього села.

— Мене і моїх людей кличе обов'язок на друге село, а ви, хлопці, будете мати щастя скоріше здібатися з неприятелем. Стійте, як мур, як камінна скала, на против і бийте його на скамузь. Поміть йому ноги, роз'ереплюйте йому голови, витачайте його камінним



Марко Черемшинна. Фото 1926 р.

тачилом, аби не підвівся. Йде на вас нагайка, а ви її настолочте ногами. Леда-хвиля жде вас слава!

Пушкарі горіли. Здригалися, як олені, і обзиралися, чи не видно вже неприятеля, щобі його в саме чоло вдарити. Як одною рукою, піднесли вгору чорні шапки і крикнули дзвінко:

— Слава нашому керманичеві!

Комендант, що сидів уже на возі, піднісся, витягнув шаблю і, вимахуючи нею, гукнув у відповідь пушкарям:

— Гурра тісареві!

Пушкарі повторили.

— Гурра Україні!

Пушкарі повторили, а комендант від'їхав із своїми жовнірами двома возами...

Пушкарі почули свою важність і розпустилися в шварми глицями понад дорогу. Очима на дорозі, а руками смерть тримають.

Лиш стрілить пушкар, лиш пустить долів плиту, а життя гине.

Жде шварма...

Рушниці держуть дорогу своїми очима...

Буде придибашка...

Але село храмус. Хатами за столами не містяться газди і газдині. Харчують, набувають, веселяться. Сопівки говорять жилами, а співанки б'ються крильми по шибах, аж вікна дрожать.

Газди з молодицями попліч позасідали і ведуть голосом по хатах, а руки плечима. Бо у храм і газдівська кров до челяді ласа. Тому самі газди рівняють себе у співанках до заяця, що сидить на колоді і плете рукавиці, а з колоди до колоди та до молодиці.

Але молодиці однак за пушкарів гадку мають:

Та кувала зазулиця в сивоті в оплоті,
Чому хлопці не співають, ба що ж би їм в роті?

А коли деді й нені жалували своїх синів, що через неприятеля збавили себе храму і, не ївши, колінкують на скалах понад дорогою, тоді молодиці стали газдів перемовляти, аби вийшли з ними ід своїм дітям та й аби винесли їм страви і храмового пиття.

— Най би легінів не млоїв голод попід серце.

— Най би їм студінь не вигонила їх молоду душу.

— Най би їм молоді суставочки не заклакали на камінних плитах.

— Най би неприятіть не красив кремінь молодою кервою.

Слово за словом та й бисажки таскали терх на кичерю та на ґруні ід пушкарям, мисливим стрільцям.

Салаш за салашем виходив на світ, навертав ід пушкарям і здоровкався пугарями.

Село храмувало понадвір'ю. Молодиці пишнилися.

Пушкарі зацитькували газдів і газдинь, але храм своє право має.

Відтак зумівалися пушкарі:

— Гей, хло', що ті молодіці з нас роблють?

Деді подавали синам повні пугарі, а сини зарікалися пити, але за принукою молодіць ломили собі волю і цілували дедів в обі руки та й відвертали набік і пили, а відтак дедям і молодіцям честь віддавали.

Та й гостилися, та й харчували.

А як пушкарі заспівали, а молодіці за ними голосом повели, то все село збіглося, як бджоли до меду, і вкрило гору понад дорогою.

Плазувало село голосами по скалах та бердах, як би тесало сталевими сокирами дзвінкі протеси яворові.

А молодіці покиували пальчиками на пушкарів і виводили їх з розуму:

Ой я хочу данцувати, а ви, люди, чуйте,
А ви, старі, розходітси, молоді, почуйте.

Флоєри під серцем скоботали.

Чобітки притупували і лупали кремінисту землю.

Очі свічками засвітили.

Кучері вітром літали, молодичині ширинки з голів скидали, коси розплітали.

Пістолета лускали у сумерк вечірній.

Охота росла, як ватра в смєречині.

Гора металася, підтрясалася-гуляла...

Раптом на дорозі: пук!

Гора долів ззирається.

А дорога: пук-пук-пук!

Гора завмерла.

Гейби вітер подув, а два пушкаріки відмахнулися, захиталися, далися набік та й потіч повалилися.

Зойкнула чорнобрива молодіця, вхопилася за серце і, як дзвінок, упала на землю...

Гора йойкнула...

Дорога дала горі пуду...

Газди скочили боками на дорогу і згійкали на жовнірів, що стріляють до людей, як до звірів.

Перелякані жовніри вилазили з придорожних окопів і перезнавали, чи багато неприятеля на горі танцює та вигукує, а газди сердилися і руки заломлювали.

— Мой брє, лянштурмаки, та ви гєзде шукаєте неприятіля, а над Прут вакаєтєси?

— То ви на нас з ненападу стріляєте, гєй на вовків?

— То ви нам наших синів убиваєте?

— На таку роботу лиш би нахарькати!

Газди лютілися, а ландштурмаки випрошувалися, що вони не тутешні, утікають із долищнього села перед неприємелем, а стріляли тому, що почули стріли з гори і гадали, що то неприятель на їх життя важить.

Та як вони просили газдів, аби були перебашні, то задки відступали і в темній мряці щезали.

А газди їх проклинали:

«Аби вам путь пропала, цуріки безчєсні!..»

А згори рагашами сходило у тузі село на дорогу.

Пушкарі несли на рушницях своїх обледенілих побратимів, а молодіці двигали на поясах тоту чорнобриву душку, що більше не дише.

Село шпоталося, дивом дивувалося, чудом чудовалося...

ПОМЕННИК

Де лиш толічка з-помежи лісів вишкірилася, то її челядь укрила. Село на запаску зійшло; де хлоп упрівав — там тепер челідина вилежується, ротом питлює, войну чинить. Коні, як звір зачують, стають у кружок, а голови всередину, та й фоськають, та й потерпають, аж шкіра на них дрожить. Так челядь тепер. Дрожить, гей лист на трепеті, рісними словами страх на село пускає. Одна наперед одної.

— Гей, душко-кумко, пропаде наша праця, кровця наша, мозільчик наш студений!

— Гей, світку ти наш бідний, виріже нас до лаби, аби з нас пошіку не було!

— Аді, жидва та ленка, гей ворон, на село злетіла, килу хліба на сорок левів підогнала!

— Кобих була віща такої години, була бих си від боли не лічила, була бих по-люцки вмерла!

— Бубнили в місті крізь плач: люди, біг з вами, ями копайте, працю ховайте! Кайтеси, люди!

— Де ж я годна сінце та й маржинку в яму спрятати?

— Москаль, ци йкий нетрудний, спроче сінце, та й маржинку, та й нас ірщених!

— Кажут жиди, що недалеко, що дим видно.

— Челідинам цицки рубає, на кіле кладе!

— Котра молода, пуп до гори, каже, робит з нев, що не хочет, а котра май старша, обцасом тратує, піков колит.

— Баба до закопаня, — каже.

— На війні нема віри, нема серця, нема жінки, лиш неприятіль, та й аміні!

— Ей, цитьте, кумки-любки, не гнівім бога!

Тріщать руки, як їх жінки заломлюють і гріхів своїх каються. Гей квашені огірки, сповзають лица, коли вони войну руками показують, жалісними словами, як писанки, кервою малують. Навкруги чорний, осінній ворон на смерчині кряче, войну повістує, дзюб собі гострить, бабам туску додає. Кліпають ліси, кліпають гори: що дерево — то жовнір, що шпиль — то гармата. Хмари на небі біленькі, наче на смерть убралися, не розлітаються, бо неприятель сказав їм на однім місці стояти. Сонечко ладан смажить, аби нарід ховати, аби трупів не чути. Річка зі скалами шепотом нараджується, рибку потановляє, кружілом кружить, піну ховає, долин боїться, в жіночі очі кривавим дзеркалом, гей мовня, б'є. Лиш овечки блеють, і травичку полють, та тішуться, що не продані, перебули богородичку, що за довги не пішли марне на ніж. Бо у війні таке право, що довгам «авус», та й людям «авус», а маржинка тісарева, на ярмарок не піде.

— Та й, варе, гріхам і кривді авус?

— Ей, цитьте-ко, душко пишні, не гнівім бога!

Йде селом Митро Пужливий, 'д газдиням наvertsає. Пужливим прозвало його село тому, бо відмалку мав великі вуха, а лице стягнене в клубочок, гей у заяця. Заким ставав говорити, то обзирався на всі боки, схилювався, клав на губи палець і казав: «Цитьте!». Кождої весни трясла ним пропасниця, й тоді убирав він два кожухи і, гей яловець, синів. Тої боли набрався, як сидів у криміналі за того, що панотця на проповіді назвав кацапом. За одно слово. Але вводно газета в нього в тобівці, вводно панотець та й Дзельман на нього уїдають, що село бунтує, людям у читальні голови завертає. Упав у старість, але на газеті спить, людям новини повістує.

— Ану ждіт, — каже, — новину вам скажу.

— Йку, варе?

— Таже папа римський погіб.

— Але?

— Абих так пшениці діждав. Йдіт, перекажіт попови.

Йдуть люди вмисно, панотцеві мельдують, а панотець черленіє, чобітьми гримас:

— То, певне, той заяць таку бріхню вигадав.

Але прийшла неділя, та й сталося на Митровому слові.

— Цитьте, газдині файні, та чемні, та грешні.

— Ба, що си діє, бадіку Ми'?

— Ой, тривога, страшенна тривога, газдиньки любі, ірщені!

— Таже не чути ні гармат, ні моздірів, ні вогню не видно!

— Ет! Моздіри лиш на храм, а война йде, ек гать, без гриму. Аді, в селі були тепер вояки, скували попа та й повели до міста.

— Падочку ж наш нещесливий, попа скували? Спасуєш, Митрику?

— Та же, віді, кажу вам, що попа, не дідька, скували і взєли. Кажуть, що піп зрадник і ціле село зрадників розплодив, але цитьте!

Митро Пужливий закусив кулак, аби челядь тихо говорила.

Жінки вдарили в долоні й вимахували головами одна на одну, а відтак хрестилися й госпідкувались.

Митро подався в тінь смєречини, щоб його з дороги не видно, обвів рукою, наче шнурком, наоколо своєї шиї, а другою рукою вказував жінкам у той бік, куди попа повели.

— Шо, варє, з ним тепер удіють?

— Ого!

— Але?

— Бігме, зситют. Аді ек у середині чімхає анцвай, нема пардону. Цитьте!

У жінок душа затерпла, лица попівніли.

— Сарачє, сарачє, йкий то світ настав!

Примруженими очима дивилися, як патруля попа провадила.

— Цитьте!

Митро поправив кресаню так, щоб чола не було видно, поклав палець на губи та й водив по жінках очима.

Такі жінки тихонькі, такі миренькі, гей бджоли у слоту. Якби їх не зачитькував, зараз би плакали, голосили. Бо панотець їх похрестив, повинчав, сестрицями в церкві установив, гріхи з них змивав, сварив, крєвним небіщикам царство вимолював. Та за то на

шибеницю? Такий духовник божий, такий пастир свячений! Що буде з села, коли панотця стратять? Як від голови тратити зачинають, то на кім скінчать? Чи ціле село «зситют», чи жінки лишуть? Гей, та ж бо то на світі пусте село! Один одного в ложці води втопив би. Таке то все бідне, студене, а таке люте, з'їдливе, таке ненависне! Лиш кару скликає. Лиш по судах тєгаються, лиш сварюються та б'ються. Дєді нема, нені нема, припону нема, лиш Канада та сороківці. Такий флетєв, що сокирою майстрував би, хати клав би, тепер у Канаді чоботи пудує, пишної їди та легкої праці шукає. Дівку в селі, ану присилить, то урветься, до міста утєче жидєнята носити, лаю за собою водити. Тот, що на хліб робить, під кулю пішов. Дрібнота, та чєлідь, та стариня — то все село. То лиш знак, де село було. Таке пусте гніздєчко на шибениці, як перце, хитатися буде, не заважить, не зашморкнєтьєся.

Виводять жінки попа очима на край села, духа в собі не чують. Вістря багнетів навкруг попа, як свічки навкруг гроба, від сонця горять та кліпають до чєляді. Німий похорон з села виходить, вітром до села прощі посилає. Війна отік чума — дивуються гори-долини.

«Гей, попе, попе, — думєє за жінками Митро, — берут ті з села, гей вола-багрія на заріз. Гіркий твій світ! Але-с нагараздувавси, але-с набувси! Ек прутчик до села прийшов-єс, а відтак, ек могила, в селі розмістив-єс-си. Запирував-єс-си нарід. Та й по чєліді в селі брикав-єс. Та й на мою Марічку розмогилєв-єс-си. Навколінки припадала, кулаки собі кусала, ек приповідаласи переді мнов, перед газдов своїм. Підкинув-єс мені сина такого кланцатого, такого опришка, що дєдем помітує, вильми дєдєу чістує. «Ти пужливий коропузе, — каже, — тіни своєї бійси!» Твій голос, твою тварь, твої очі, твій кулак має. Обєрни-ко-си, попе, глини ми в очі, та й скажи, що брєшу. То ті до ніг припаду, стопи обцулєу, жовнірів умолєу, аби мні кольбами посікли на мак, навмість тебе. Тогди не мєш мні перед людьми публічити, не мєш мні колоти тим мєконьким русначьком, що під плєтом. Але скажєш: «Цєс Митро твердий від мене, раз чоловік цєс Митро!» Та й здоймєш пізьму з Митра та й не мєш його кованим євангєлєм по голові бити за то, що в церкві відвернув рот від руки твоєї. Пєк єму, осина — ци нам цєго трєба було? Але-єк ти мені газдиню споганив,

то ти в мене не піп, не чоловік. За тото я тебе поганив. А однако ше ті ми жель, ше баную на себе. Бо ті гей шибеника скували, бо ті «гаптах» тримали. Кажут: гаптах, попе, зраднику, кацабо!»

Сі послідні слова втекли з Митрових гадок до його уст і вийшли розколеним голосом наверх.

Жінки сперхнули.

— Не радуйтеся, Митрику, чужій кривді, то нам усім смуча година б'є.

Митро вкусився за язик, зціпив губи.

— То не я кажу, то вояки так попом кленцували, — оправдувався зі стидом й поправив кресаню.

— Будьте зобашні, Митрику, але ви все на попа сукрити за тоті партії. Може то таки ви его так зазубелали?

— Неволя на него сукритила, сам собі винен. Гезде пішов я до міста, а панич мене надигає та й каже:

«А ваш піп йкий?»

«Такий, ек піп», — кажу.

«А він москаль?»

«Божка его знає, прийшов до села, ек прутчик, а відки прийшов, то тоті знають, що його до нас післали».

«А ти твердий, чи мекій?»

«Я меконький ек тот, що під плотом», — кажу.

«А він твердий, чи мекій?»

«Не кусав-сми його та й не знаю, але він сам фудулиться, що твердий, ек криця».

— Та й тільки бесіди було, — аді забожуси, що більше ані слова. Кажіт самі, ци я шос помилив, може, або йкус плявзу пустив?

— Най бог криє, Митрику, ми знаємо, що ви маєте душу. Такий час настав, та й решта.

— Хоть-сте челідь, але світе ваше слово: такий час настав — смуча година б'є.

Надходять старі бадіки, що подалеки попа з села очима виряджали. Насамперед палицями, а відтак сухонькими ногами ступають, гейби землі не вірили. Спір кашлем вигоняє, ребер у собі не чують. Отік оберемочки хворосту ремнями по підперізувані. Скривленими тварями 'д землі хилються, у прикрих місцях вориння держуться, білу гирю вітрові відоймають. Тіні їх перебігають. Такі довгі, гей дуби, такі лабаті. На траві лягають, на плити сідають, лігма п'ють у потоці воду, бо чують, що з сил спадають, що недалекі їм гони.

— Славайсу!

— Навіки.

— Ба, ци миром, газдині пишні та годні?

— Ой, миром, вучки файні та славні, позаск тепер миром.

— А ти, Митрику, попа вирідив з села, а шам до челіді липнеш?

— Нужда його вирідила, не я. Ровесники-сте мені, а говорите, гей хлопці.

— Ой, кривдував си, браччіку, на тебе, дуже кривдувавси. «Милі християни, — приповідав, — це не вояки мене кують ланцями, це Митро Пужливий мене кує. Перекажіт ему, — каже, — що пімста ему в'єзи вкрутит».

— Аді, маржинков своєв кленуси, шо-сми нічо не свідім, шо-сми далекий від цього. Не моя путеря попів кувати та й з села займати. Скоро-сте газди, то вірте!

Жінки стали за Митром уступатися, стали божитися, що він у серці бога має, слухний чоловік.

Бадіки падықалися, як по похороні, по зморщених чолах долонями били та дивувалися, що таких часів дежили.

— То ті онь, браччіки, нове право вийшло!

— Аби-сте знали, шо так! — потверджували жінки. — До церкви не йди, бо попа нема, до коршми не вважайси, до міста пашпорти бери на себе, гей на маржину.

— Та й ше не вірют, — докінчував один з-поміж бадіків. — Вчора Васирина Пасемкова йшла до міста, а перед містом стоїт варта та й каже: гов! Показує вона пашпорт від віта, а варта тим не контетна. «Ци ти, жоно, не хлоп?» — кажут. Шо вона не проситси, шо не кленеси, шо не божитси, шо, аді, вона челідина, а не хлоп, — не-шо не віри. «Задери, жоно, — вибачте, — запаску 'д горі, най пізнаємо, ци ти не хлоп, не шпігун!» Стопиласи, сарака, молодиця з сорому, але йусіла роздіти ше один пашпорт.

Бадіки розкривлювали лиця й нібито соромно усміхались, а жінки гійкали, очі долонями закривали, лихо-словили та клятьбами молодичин сором рятували.

Лиш глухий бадьо Остафій дивився ледоватими очима то на бадіків, то на челядь і намагався зміркувати, про що йде бесіда, але не міг відгадати.

— Коби ми внука були не взели, був бих мні відвіз до дохтора, аби провертів ми уха. Вижу, шо надходить смуча година, але чути не чуо, хоть з гармати стрілейте.

Жінки давали йому знати руками, що тепер ліпше не чути, бо війна надходить. Так, як на кафлевих коминах і стінах церковних війну оглядали, так її глухому Остафієві представляли, аж бадіки сердились і протинали:

— Ей, коби-сте своїх газдів узріли, то би-сте до штурму бігли. Де бабам до війни? Обіськатиси, волити, та кури смотрити та й пужітиси, рівно з жидвов.

— Та-бо то й страху дає та смуча година! — перервав Митро Пукиливий. Сьогодні рано прийшли паничі до канцелярії та й віта скасували. Самі вогнем кресали, аби його вибирати, а тепер кажуть: «Письма не знає, п'єнюга остатній, глуздів не має!» А до вітового заступника каже комендант: «Мой, бре, ти відтепер вітом, але пантруй, що ті кажу, бо від тебе будем зачинати буки давати, село тратити!» Чувте, що каже?

— Про мене, най каже, — повторила решта. — Шо-сми синів та внуків під кулю дали, що остатній фіст на форшпани задержіли, що маржинку й сінце для вояка тримаємо, то за то село тратити? Таже ми вже без шибеніці страчені, таже на нас шкода вже шибеніці, шкода кулі. Мой бре, що таке пусте верзеш, ніби ми діти, нібито тісарь таке право видав?

— Ей, цитьте, браччіки, не вадьтеси, аби не зачули, генде дорогов, ек мурашки лазят.

— Най чуют, ми не боїмоси за правду, ми не пужливі!

— Ану шукайте тепер з свічков суду або старости: все на Венгри втекло, — боронився Митро.

Челядь прилучувалася до бадіків і притакувала головами їх бесіди. Бадіки ковтали палицями в землю й докінчували:

— Ек заступник віта на твого сина уру має, то ти собі, Митрику, бійси, кілька хочеш, але села не рунтай, чєліди не полоши. Ми не з тих страхків, що їм, вибачте, бз...ми дзвонют.

— Преч би си казало, — стидались за Митра запишені жінки.

Жидва бризнула, як хвиля болота, набік дороги, бо дорогою гнав на коні жовнір, аж за ним ковп'їт летів.

Бадіки й челядь повставали, гей опарені. Заслонювали очі від сонця й зором перелечували всю дорогу.

— Падочку наш, уже вояко до села йде! — крикнули параз жінки.

— Аск, іде наша кіннота, а за нею фантерія і артилерія, — потверджували ті бадіки, що колись служили у війську.

— Шо ж ми, бідні, тепер будем робити? — заголосили жінки.

— Будете газдів своїх приймати та гостити, газдиньки любі, — потішали бадіки.

Жінки сплеснули в долоні.

— Вадь, там і наші будуть?

— Подобає, що будуть. Де люцкі, там і наші.

— Господь би з вас говорив, вуські пишні та злотні!

Куди котра поперечнішу дорогу знала, збігали жінки долів ід тісарській дорозі, гей серни 'д воді.

Бадіки стягнули на собі ремені на останню пряжку, щоб із них не поспідали, і попри вориння сходили надолину, глипаючи ід дорозі.

Кіннота напереді, коло дороги на левадах пристановляється. Драганисті коні, гей змії, витягаються, згорда ступають, головами вимахують, гейби з собою розмовляли. Жовніри враз із карабінами отік приросли до коней, отік би їх разом із кіньми з тисового дерева витесав.

Вози накриті дорогу марфу везуть і помаліше їдуть. Така їх безліч, так рівно іде. Одна лінія. На колісницях гармати в скринях. Отік велетні на млинських колесах одпочивають із зажмуреними очима. У крок за ними йде піхота. Весь ковп'їт на неї сідає, вся дорога їй під ноги паде, все сонце її пражить. Отік на тій дорозі трепетивий ліс росте, отік од вітру хитається.

— Ей, госпідку милосердний, йкий-їс добрий та уважний на оці гори! Ци жид, ци пан, ци вояко, кождєн-кождєнний тут оборони шукає, — зітхає один бадьо до другого.

Гей ворон ріллю, жиди обступили військо. Накроїли в кошеліки грінок хліба й подають його жовнірам, але жовніри не хочуть приймати. Цигари беруть, а хліба не хочуть, свій коміський дівкам роздають. Дівкам у другім ряді місце, газдиням у третім, а бадіки на самому заді. Все село збіглося, мир-миренний. Видивлює село очі, щоб своїх розпізнати — нема ні одного вояка з цього седа. Тому молодіці й дівки маркотні.

Раді би бадіки діпхатися наперед, раді би з вояками заговорити, дати їм свої люльки попахати — жидва не пускає. Сільський Дзельман гейби став за газду для війська. Бігає й розказує бадікам, де стояти мають. Свому синові гонор веде, дорогу робить, щоб не завалявся, щоб черевички не заболотив, бо то адвокат, голова велика, судом і містом трясє. Бадіки роками його не бачили й не пізнають.

— Шо, варе, за коропуз?

— Таже це Дзельманів, тот адвокат, шо з міста перед войнов дав драла, — виясняють газдині.

— Най шезне, йке гарбузе безчесне! Вчєра діти за ним кицками метали, то просивси, ек мала дитина, а сєгодня він до воська на бесіду перший!

Таки кортить бадіків до війська заговорити, таки понад голови розпитують:

— А були-сте в вогни, небожєта?

— Ой, були, вуйки, за сільнов горов, на тідолині.

Деко́трі бадіки знали й ту гору, й ту долину й дивувалися:

— Мой, брє, таже то жоліб, то межи скалами, було йму раз патороч зробити, аби не налазив на села, — каже один.

— Рахувати, неприятіль був у дирці, лиш було і заткати, — перєздоганяє другий.

— Так, гейби з керниці пив воду, лиш було погань забігчи та й трутити, — виводить третій.

— Мой, брє, було йго ста загулити, були бих 'го буч-чем убили, — додає інший.

— Не бійтєси, ми йго добре шкробнули, дві гармати відобрали-сми, буде нас мати в темці, — гордувались вояки.

Оподоалік знов інші бадіки відгадували причину, чого військо в гори зайшло й одпочиває:

— То не буде инак, лиш наш тісарь добрий, землі не хоче, забєфєлював: пардон. «Люде́й мені не каліч», — каже. А москалеви чоловік ні за що, най люди в керви плавають, він землі хоче.

Ті, що при війську служили, нагадували:

— В шістдєсят шустім ми таке саме пацили. Сєрбови межи очі плюйте. То нехарь. Гадаш, шо ті цулує, а він тобі ніс відгризає.

Жиди й пани радувались військом, воякам цигари запалювали. Молодиці випитувались, кільки мерців

було. А відтак розпитували, як тоті мерці виглядають, як їм на ім'я й на порекло. Тяжко зітхали. Діти на вориння повилазили, пальці в роти позатикали, надивитись не могли, кабати й карабіни обзирали. Шо кіл — то людська дитина.

Розбєзпєчилися й собі бадіки й забагли доконче черєз глоту до війська протиснутися. Стали жиди їх спирати, плєчима відтручувати.

— Не тручий, гадино сороката! — обрушился газди.

— Прорєдітси, пейса! — крикнули путєрніші бадіки.

— Обсіли-сте восько, гей вуши чупєр, — обізвались інші.

— Уступися, сараньчо чорна та омразна! — додали газдині.

Жиди розлютились, гей оси, й підоймали до бадіків руки, гейби хотіли їм очі видєрти. Прозивали бадіків розбійниками, медведями та кацапами й штуркали їх лік-тями збоку.

Така лють бадіків напала, що палиці вгору попідно-сили й так дорогу собі мостили.

Жиди загвалтували, жидівки запіворили на весь голос. Отік би їх хто різав, отік би їх пік вогнем. Обсту-пили бадіків густими рядами. Вчинився рейвах, гей у ровті.

На млі ока побіг Дзельман враз із сином крізь військо до військових старшин і просив рятунку, бо, мовляв, хлопи жидів і панів на мак розбивають. Круглий, гей бочка, Дзельманів син отворив лотоки свого адвокат-ського красномовства перед військовими старшинами й аж заслинився, як представляв те, що бадіки перед хви-линою до війська говорили. Порівнював попа з дуплавим дубом, а бадіків із шершенями.

— Панове, — каже, — дупло вже розбите, а шершені, тим розлючені, не тільки нас, але й вас покусують. Боро-ніть нас, панове!

Дзельман припав на коліна й лігма стелився та вира-ховував тих бадіків, що йому були винні гроші й не хотіли їх оддати, лиш казали: «Пиши пропало, москаль, на тобі буками їх відкарбує!» Не говорив, але плакав, волос собі з голови микав і закликався, що на кожне слово присягне, що життя собі непевний...

Як на сталевій пружині підскачів Дзельман, коли військові старші дали жандармам приказ, щоб із ним

протокол списали та й щоб перетрясли, скували й забрали небезпечних хлопів.

Заки що зойк, виск, ревіт, гармидер і вереск підоймалися, гей вогонь у сухім сіні. У глоті шпильки не пропхав би, а всередині бадіки палицями в повітрі обганяються. Глота хвилює. Гей великий чорний човен гойдається на збурханім каламутнім озері. Куди сила заважить, туди хвиля б'є, туди потоки зойків переливаються, туди долина робиться.

Вояки урвали гнучку розмову з дівчатами й дивувались, чого жиди присіли бадіків, гей мухи страву.

Прилітає на коні комендант жандармерії з відділом вояків і жене просто на зглочений натовп.

— Пляц, пляц, пляц! — почувлися голоси.

Натовп на дух розступився й отворив дорогу аж до самих бадіків. Комендант затав коня і, вимахуючи шаблею, влетів на бадіків так нагло, що кінь став дуба й передні ноги підніс 'д горі, щоб не тратувати людей. Комендант вийняв книжку й почитував з неї бадіків, а по читаному казав вийти насередину отвореного місця і ставати в ряд. Відділ вояків одгородив юрбу від вільного місця.

Вийшло дванадцять читаних бадіків. Кожний здіймав кресаню й дивився на коменданта, гей на придорожню високу фігуру. Лиш глухий Остафій не відозвався «гир» і не виходив зараз по прочитанню. Другі бадіки за нього відозвались і показували йому на миги, що має ставати до гліду. Як виходив на фронт, то представлявся комендантові:

— Провертіт ми уха, бо нема тої гармати, аби я ї вчув.

Комендант заляв гостро Остафія, а прочитані бадіки брали його попід пахи й уставляли до гліду, щоб комендант не злостився дурно.

Остафій станув у ряді скраю й обзирає бадіків, начеб їх перший раз видів. Скільки разів скавулені сиві бадіки намагалися просто стояти, але ані на п'ятах, ані на пальцях без палиць не могли встояти й шукали ногами кріпкого місця та подавались набік, — стільки разів його рот роззявлювався й корчив на мохнатім лиці зморшки так, що воно сміялося.

— Мой, мой, мой, йкі-сте дужі, йкі-сте глянцовані!

А відтак плескає сусіднього бадя по горбі на плечах і показував комендантові:

— Паницю, з цієї парми не буде хліба, саме кочинне, йкі таністри на плечах!

Бадіки погрожували йому пальцями, щоб мов'тав. Глипали то на себе, то на коменданта, то на вояків, що стояли деревом і гейби очима питалися, що буде далі.

По юрбі повів легіт здержаних усміхів і швидко в траві губився, гейби списів-багнетів боявся.

— Віт є межі вами?

— Ой, віта дасть-біг, паницю!

— Тринадцять вас таких файних! — крикнув комендант і шаблею дав знак воякам.

В один дух станули вояки перед бадіками і скували їм руки.

Бадіки деревіли. Скляними очима дивилися на свої руки, святиж-привали, отченаші зачинали й уривали.

Отік би з високої скали в темний яр раптом попадали, отік би в'язи поломили, голови порозторощували. Десь тоті ліси пощезали, десь тото село в землю сховалося, лиш кремениста мокра скала над ними, лиш темне, гниле листя під ними. Як тото листя у трубочки звите, не бачуть бадіки ні світа, ні сонця. В очах їм потемніло, щоб ланців на руках не виділи, щоб не жалувались, що їм пучки синіють.

Лишень щоб гріхи свої виділи.

— Шо-сми дес у п'єтничьку заскоромивси, прости ми, боже!

— Може-сми чужу маржинку вдарив, повбиткував із пізьми!

— Дедеви гробу від десіть годів не застелював.

— Ненин хрест зогнив, а я його не направив.

— Був-сми захланний, на ллі траву косив-сми.

— Десь патичьок у лісі навадивси, то-сми го взяв на ватру.

— Май ген там потер-сми кумови ребра.

— З чужов газдинев тричи здивав-сми-си.

— Віді, в тій ситі в куми горівка була, знак тому, шо-сми зломив присягу.

— Котроїс неділі на боже не дав-сми, з ременя вигорнути лінував-си.

— Сестру процесами скривдив-сми, скривдив. Шо вісім моргів, то не шість, нема шо казати!

— Через попа трицять років у церквах не був-сми та й сповідати не сповідався,—признавався Митро Пужливий.

— За що то патиче сковуєте, що дес заїчика бабі з ліса принесло? — боронився глухий Остафій.

Повилазили гріхи наверх, гей сови на сухі, кострубаті смереки, та й дивлються на сковані руки бадіків.

Такий мороз од гріхів їх-віє, так рясно бадіків інеем присідає, щоб, трясучися, гріхів своїх перед людьми стидалися, щоб сором мали.

Жіноче голосіння з юрби завіває, бадіків теплими дергами вкриває.

Гейби їм голови гладили газдині, гожі та годні.

Вояки сердились на бадіків, що не слухають їх розказу, що пнем стали і з місця рушитись не вміють.

Комендантовому коневі текла з зубелів піна й падала на задніх бадіків.

Жидва плескала в долоні, на бадіків скреготала.

Провели бадіків горі тісарською дорогою й військовим старшим у руки передали. Військо їх обскочило, карабінами їх обгородило, гей муром, од села відлучило.

Нікому до них не доступити, нікому з села до війська наблизитись.

Лиш сонце з лісів через багнети перегулювалося й на сивині бадіків білими крильцями мерехтіло, щоб село їх здалека розпізнавало, щоб їм гріхи простило.

Але село в тривозі, лиш навкрадці бадікам прощі посилає.

Селом патрулі ввихаються й перетрясають хати скованих бадіків. Небезпечної речі шукають, усе перевіряють, презирають, гверами пересмотрюють. Газдині отвирають писані скрині й потерпають, щоб папуша тютюну не знайшлася, щоб напасті не було.

На царинці біжуть діти за патрулею й мельдують, що в кукурудзах москаль сховався.

— В котрих кукурудзах?

— Генде при дорозі. Такий чорний, лежить і зубами креше.

Патрулює патруля в кукурудзах, боками заходить, гверами цілить. Дітвора розцікавилася, грудками мече й місце показує, де неприятель сховався.

Вже є! Лежить вусатий, набресклий бадьо, в чорнім петеху і чорних холошнях. Кресаня під головою, одна

рука під приділком у холошнях, друга гейби курятам їсти давала. З роззявленого рота слина, гей жабуриччя, на твар стікає, мурашкам смерть завдає. Хропе, аж душиться, аж кукурудзяне листя дрижить. Жилги на шиї, гей ремінні волокни повибігали, щоб комарі їх вертіли. Коло нього на сторожі кована палиця лежить. Краще від газди лежить, кукурудзів не поламала, нічим не повалалася, зористими бляшками усміхається.

Підіймають бадя, на ноги кладуть. Бадьо паде назад на землю, гей підпилене дерево, кукурудзи ломить, привалює.

Дітвора сміється, в очі бадікові заглядає.

— Це отік віт!

— Діправди віт!

— Аби-х так здоров, що віт!

Вояки врадувалися, що діти війта розпізнали.

— Ми за ним шукаємо, а він тут!

— Вони п'єні,—вияснили діти.

Винесли війта на дорогу, горілиць поклали, а самі за фірою шукали.

Діти кропиву руками рвали і з війта муху обганяли.

Спровадили вояки фіру, вергли в драби війта й поїхали його дім перетрясати.

Повновида війтиха відразу вгадувала, чому її газда, гей ніч, п'яний.

— Ёго з вітвства дурно-пусто скинули, а любчик мій з тої грижі, з того туску...

Та й голосила, та й лице йому мокрим рушником обтирала.

По ревізії повезла патруля війта й війську передавала.

Ішли на небі зорі молошною дорогою, а під ними машерувало військо тісарською дорогою та й бадіків із собою вело.

Вийшли газдині д'горі на дорогу, щоб газдів своїх вирядити, щоб знати, де їх сліди цілувати.

Як той шум у темнім лісі, як сонне видіння пішли-пропали.

Приповідали жінки, гей за мерцями, щиро: як їх газди ніжки собі сходять, усю нічку ока не зажмурять, жури почорніють.

Слізьми вмивалися й голосили, що тверде залізо

газдам ручки попереїдає, що газди їх уже 'д хаті не вернуться, з високої полонини скороми не принесуть, у кедровії трунви з ними не ляжуть.

А коли сплакани газдині домів вертали, то плач у собі запирали, по голові долонями лупали й одгадували причину, за що їх газдів найшло таке тверде здекуційство.

— Аби хоть за ніготь мав провини, то би не жель було!

— Аби хоть дома не ночував!

— Аби хоть солімку чужу настолочив!

— Ніхто такого не чув, не видів!

— Говоріт свої, — перериває ука вїйтиха. — Кого має найти напасть, то й дома захопит. Аді мого через смучій поменник забрали.

— Через поменник, кажете? — довідувалися приязно та щиро газдині й руки підоймали.

Вїйтиха хмарила лице й повістувала:

— Кажу, що чуєте: через поменник газди-сми-си збула! Каже піп на сороковусти: «Вітихо, я нові поменники спровадив, а подивітси. Траба й за небіщиків дбати, траба душі чьисто та файно держети», — каже. «Та же я ше дідів поменник маю, адіт, екий повний!» «Це руб, — каже, — це не поменник. Чіму ви не вбираєте дрантиву дранку, ек ідете до дому божого, але берете білу чісану сорочку, та й фустку броцку, та й коралі, та й киптарь смушковий, та й постільці легонькі? Чіму, — каже, — з-під маржинки чьистите, в колешни солімку та й листечко стелите? А душі руб'єм обвиваєте? А душі гірші від вас, гірші від маржинки? Ей, вітихо, — каже, — шукайте блешку, най вам поменник переміню!» Розвезую я платину, тегну корону та й даю, а піп надух душі перепустив у новий поменник. «Нате, — каже, — поминайте, аби душі були шіслєві!»

— Аби-сте трївали, вітишко люба, та же він снісько так і нас ними наділив, — не втерпіли й переривали газдині та й руками по запасках били, гейби слід важної згуби уздріли. — То такий, отік кантічка, у чорних рамцях, а насередині чорний хрест з трьома перехрестями. Такий, вітишко чесна та годна?

— Сніський такий, сестрички пишні; але аби-х не збрехала: то хрест на нїм такий, гей тот дерев'яний, шо дек повісом обвиває, ек за колїдов ходит.

— Гирішний такий, під ним отік барвінок ловитси; правду кажете, вітишко!

— Аже ждїт-ко! Та й приношу я тотот 'д хаті, під сволок тичю, та й байдуже. Але сегодне жовнірня грим у хату та й трїсе-перетрїсає. В скрини нічо, в полицях нічо, в коморі нічо, в оборозі сіно, в печи попів, а над столом кажут: «Що це?»

«Образ», — кажу.

«Це кавалок дошки, бабо, ти здерла образ!»

«Нї, — кажу, — це образ, ще мій дід до него моливси.»

«Де-сте богів та й світців діли?»

«Були боги та й світці були, — кажу, — але шос від диму вигибли, шос муха ззіла.»

«Брешеш, бабо, тут царь був!»

«Нї, — кажу, — боги та й світці були.»

«Агїй», — кажут та й образ здоймают до світла.

Перехрестила-сми-си та й очінаш говорю. Подивилиси та й образ миром лишили.

«А під сволоком шо, бабо?»

«Поменник», — кажу.

Здїймают і перезирают.

«Ій-га! — верещют. — Та це хрест московский, це пи-санє московске!»

«Знає 'го господь, то піп нагилів душам», — кажу.

А вони поменник до ташки, а мого далі.

— Дознаки так само й наші поменнички забрали, — скрикнули газдині і вдарились по полах, гейби ймили тоту руку, шо їм пакість робила.

Гейкали та йойкали довгими голосами й по головах бились, шо такі, гей довбня, тяжкі, такі невдогадливі, такі загрижені.

Вїйтиха за рукави їх ловила й потверджувала.

— Отак, ек вам, Дзельманови розповідаю, а він, хоть не наша віра, каже: «Аби-сте знали, шо через тоті поменники піп та й перші газди пожиют смерти...»

— Най си преч каже! — зверещали газдині.

— Преч би си казало! — додала вїйтиха.

Долоні на грудях складали, ід зорям споглядали й жалісно просили, щоби святці з їх газдів ланцюги здїймали, щоб їх порятували й од смерті оборонили.

Але річка голос їх шумом ловила й на росу завертала, щоб не виходив із села, щоб село не пустіло.

— То не дурно мені сеї ночі мої дедьо приснились! Дес весілле роблют, мене віддают. Не данцуют, нї! А все по сволоці лускают та лускают...

— А ваш поменник був також під сволоком?
— Аєк, під сволоком, та й дедьо там писані.
— Кайтеси, люди, кайте!
— А ви чьому поменничьок не спрытали, коли дедьо вам дали знати?

— Бо сми така розумна, най не кажу.

Газдині йшли мовчки. Одні намагалися пригадати собі свій сон із останньої ночі, аж зашінки на собі рвали; другі гадки свої збирали й перемірковували ще раз війтишину бесіду, кінці її докупи складали.

Гадки коло сволоків, гей мухи, літали, на поменники сідали, а газдині руки собі ломили й головами притакували:

— Таки через поменник!
— Видко діло, шо через поменник!
— Бігме, через поменник!
— Знає 'го біс!

БОДАЙ ЇМ ПУТЬ ПРОПАЛА!

Неподалеки гримлять гармати, але газди й газдині хвалять собі верем'я і сапають на царинках ріпу, що до них з землі барвінковими листочками усміхається. Видко ділу, що битва наближається, бо мости горять, а над людською працею хмари диму збиваються, дороги ковпотом закриваються. Видко, що москаль цурікає свого неприятеля в гори, межі Гуцулію.

Квапляться бадіки на царинках, бо на вечір гостей сподіваються.

Але гості прийдуть борше, бо кінні стежі вже кругом мигають, ліси перешукують. Тому бадіки з челяддю лишують роботу й розбігаються до своїх хат, аби бути дома, талан сокотити. Лиш дві царинці не зважають на прихід війська і не відправляють своїх робітників 'д хаті. То з сего боку вориння Василь Мочернак із своєю супругою Марікою та трьома доньками попідпиралися на сапівнах і від ранку всіма голосами ведуть сварку із своїм сусідом Митром Гушпаном та його супругою і чотирма доньками.

Лють розпирає їм серця через легіня, що полюбив був Мочернакову дівку і гадав з нею одружитися, а відколи був на урльопі дома, оскочив і став писати письма до Гушпанової дівки. Сварка йде ніби з-за вориння, аби Гушпанова лаба не робила собі перелазу з Мочернако-

вого вориння, бо всі Гушпани на світі не вартують за одну воринку. Але керманичами сварки є обі подруги, що ні на хвилинку не замовкають. Сердитість росте, як ватра із колючої смєречини. Слова летять вітром навпроти себе і, здибаючись чолом до чола, вдаряють на себе грімко і завзято, гей рогаті барани кудлаті.

— Хавки в лаї вам перекинулись, поперекі вам переломилися,— кричить суха Гушпаниха.

— Кропивами та хобзами вінки погубили-сте,— кричить круглобедра Маріка Мочернакова.

А доньки з обидвох сторін гійкають ще голосніше і сапівнами собі погрожують, аж до вориння навпроти себе підбігаючи і білими зубками скреготяти. А що тільки дівчата коло вориння до себе зближуться, тоді оба газди кладуть у рот пальці і свищать дзвінко, та сапами вимахують, та й криком заповідають, що зараз буде каліцтво і кримінал великий. Тоді кожда неня завертає назад своїх доньок і вчитькує їх, щоби свою роботу робили і навіть оком не повели поза вориння на пометення, на нечесть і осоругу людську, на гаддя сорокاته, пуголовиці безчесні, чорногорське насіння, погане коріння.

Огонь, не слова, кидає челядь напроти себе навіть тоді, коли над селом загуділи високо два воздухоплавці, яких усе село з-під долоні одним оком провадило на мадярський бік і до біленьких голубців рівняло.

На млі ока всі улиці в селі вкрилися возами, кіньми і обпорошеними та обпаленими жовнірами.

Покотився селом клекіт, а ґруні стали переклика-тися.

— Мой, хло', аді, мадяри знову цурикаються!

— Варє?

— Уже!

— Спрєч маржинку!

— Най біг криє!

Хтось пустив гать на село, бо жовнірня напливає в село, гей вода в долину. Всі толоки повні, улиці набиті, ґруні вгинаються, хати ходором ходять, жовніри тут газди, а бадіки, гей наймити, увихаються. Гей пацьорки, зсилюють вояки газдівських коників, доють корови і вівці, ріжуть воли й телиці, варять собі м'яса та розвалюють мідяними кітлами горни над ґуцульськими печами.

Мужва довкруги хат виспівує бгачкі мадярські пісні та гонить за молодицями і дівчатами хоть би й на поди колашеня та зимарок або на обороги та стоги сіна.

Йде селом вереск, зойк і гомін, гей вітер жереповими корчами.

Село робиться тісарським.

Комендант і старшини вже розтаборилися у Дзельмановім дворі. Тут головна кухня смачні страви виварює із газдівської птахи, із газдівського масла та ско-роми.

Тут у городчику довгі столи, під смєречиною в холодах застелені, вгинаються, а за ними лицаті старшини спивають зелені вина та моргають на Дзельманові русявки капанисті. А навкруг них варті ходять, гверами полискують, людям кольбами накивають, мадярські клятьби вигукують.

Сонце утікає у ліси та бори, а Ґуцулію саміську лишає.

В один раз стають капралаи село згонити. Малий чи великий, старий чи молодий, жінка чи дівка, най бере рускаль та кіяню, най іде шанці копати. Почерез саму середину села, попід Джемегівський ґрунь мають роз-завитися окопи на млі ока.

З села зробилася одна довга лінія по самій середині. Буде в селі баталія, буде село упрівати.

Старші бадіки підходять назад церкви і бідкаються, що церква лишиться на один стріл від лінії на східнім боці. Передтогід котрі церкви лишилися в сусідніх селах на російським боці,— то їх усі попалили мадярські війська, а котрі церкви припали на австрійський бік, ті стоять не кинені, бо москаль не киває церков.

Це пригадують собі бадіки і просять капралів, аби не лишали москалям церкву, аби її на свій бік брали. Але капралаи їх не чують, гверами накивають.

Бадіки лігма стелються і просять братів церковних, аби вступилися за домом божим.

Тоді перешіптуються і збираються щонайважливіші газди, щонайсивіші голови, щонайукладніші роти і йдуть, ід комендантові до Дзельманового двору, а за ними йдуть капралаи та й підсміхаються.

Най буде, що буде, але газди мають коменданта про-сити за божий двір, за-боже діло.

Йде повагом сама стариня, сам розум і статок, сам сивий волос. Напереді оба патентарі, що були в боснійській війні ранені і на тісарський патент гроші фасують. Святе життя мають. Лишень патентарі в чоботях юхтових, лиш на їх киптарях тісарські медалі звисають, лишень вони оба носять тісарську бороду, на самій середині голену.

З ними рівняються найстарші браття церковні і щиро та надійно покладаються на патентарів.

— Коби-сте, Грицьку, та й ви, Митрику, розповіли старшому комендантові, що коли москаль спалит дім божий, то село не збірує другу церкву покласти.

Патентарі впевняють, що все розкажуть до прикладу, і намагаються йти кроком, аби медалі не стидалися їх ходу. Увійшли газди на Дзельманове подвір'я і поскидали капелюхи.

Тоді приступає до них Дзельман і випитує про діло та радіє красними словами, що найдужчі газди зайшли до його двора. Він вказує газдам, що онде в городчику під смерічкою при столі сидить комендант з його доньками. Бадіки намагаються туди увійти, а Дзельман здержує їх словами, а сам вихоплюється наперед з капралами, і насамперед капрала, а відтак він, повістують щось комендантові про бадіків та все обертаються і руками на них вказують.

Патентарі спускають на військовий лад руки вдолину, а киптарі з медалями видудурюють наперед і начинають говорити:

— Пишний та срібний орле-соколе, проводаторю тісарський...

Але комендант не дає їм говорити, вдарив кулаком об стіл і гримнув на капралів. Бадіки догадуються, що комендант сердиться на капралів за дім божий, а комендант порахував їх рукою і нахивав на капралів так остро, що Дзельманові доньки спудилися і побіліли та й відійшли від стола, а Дзельман за ними.

На газдів падали слова коменданта, як надія, як гадки божі, як розум тісарський.

Розскачилися капрала від коменданта і обскочили газдів та й запівкали голосними півкавками.

Тоді, гей з-під землі, появилися жовніри з багнетами і в одну мить скували бадікам руки та приказали йти через дорогу на толічку коло церкви.

Бадікам заперло дух. Обертаються ід комендантові, підоймають і показують сковані руки, очима благають, але жовніри кольбами руки надолину завертають, силоміць газдів з городу витручують та в ряд їх укладають і накликають, щоби держалися рівно. Бадіки ще більше зуміваються і голосно просять коменданта, аби вислухав патентарів, людей тісарських. Тоді кожний жовнір схоплює свого бадіку по під сили і виносить його на дорогу так живо, гей половик курку. Бадіки, розглядаючись жалісно, накликають патентарів, аби комендантові розповіли правду. Патентарі, сковані і зібгані від штовханців, оправдуються, що вони нічого незугарні, бо бесіди не знають, а капралам лише збитки в голові.

Високий, довгоухий, бородатий капрал приступає до патентарів і валить їх поличманами.

Бадіки деревіють, але під кольбами машерують:

— Пани наші чесні та грешні, що ми вам винні, що за дім божий вступаємося?

— Таже ви наші, а ми ваші, чого нас закували-сте?

— Ми передтогид неприятеля плитом з гір били, а ви нас так частусте?

— Що з нами виробляєте, пани наші любі та гожі, оборонці наші путерні?

— Дайте-ко звагу, погодіть кришку, пани тісарські! А до Дзельманового двору накликають:

— Обізви-ко-си за нами, Дзельман, талан бери, лиш кинь слово за нами!

— Перекажи-ко нашим газдиням, аби маржину тобі пригнали, най би-с нас розкував, роздів!

— Дзельман, гив! Мой Дзе'... Не бари-ко-си, саняку, за нами!

— Подиви-ко-си, ек нас несуть по під пахи!

— Ану, полічи поличмани наші!

Дзельман, задиханий, подогодив бадіків:

— Я вас, газди, не лишу, як своїх очей в голові не лишу. Я вже біжу до газдинь ваших, най вас ратують з цього припону. Чому би я вас не забезпечував? Знаєте добре, що я ваш сільський чоловік, а не зайда. Але видите, який горами тертус, не одно мені тепер на голові, а я хочу знати дознаки, чи кого з вас не забув, не пропустив з теми. Аді, не теперішній-сми вже, а був бих патента-

рів гет поминув, бо гадав-сми, що вас лиш п'ять, а вас сім, нівроку! Я біжу, не йду, любі мої...

Газди стали навздогін просити Дзельмана, аби брав весь їх талан, лиш аби витягав їх з напасті. Дзельман обертався і відпекувався талану та ще раз перелічував газдів та божився, що справився їх рятувати.

А газди жалісно за ним поглядали і пригадували йому, аби не забув ані одного.

Високий, довгоухий, чорнобородий капрал спер Дзельмана, пошепотів з ним щось набоці, поплескав по плечах і побіг за бадіками, а Дзельман у село.

Капрали і вояки завели бадіків під церкву і тут на мураві устали в один ряд.

Обіцянка Дзельмана та його шепотіння з бородатим капралом облекли душі газдів, і вони слухняно і надійно вп'ялили очі в горішній хрест церковний, коли жовніри їм се приказали. Жах і тривога уступали й утікали з бадіків високо аж на церковний хрест, що видить їх всю пригоду і зумівається та чудується, що такі газди мають клопоцію. Стали бадіки хреститися та дякувати госпідкові, що полегшив їм їх неволю, зіслав їм надію, як веселичку на небі.

Очима хрест цілували, божі рани прикликали, сковані руки підіймали, аби хрест поздіймав ланці їм, грішним, аби село заступив перед напастями, аби зволив мирно нічку переночувати, аби...

Луснула сальва з-поза плечей бадіків, і всі вони попадали покатом на землю, гей орли пострілені, гей гаджюги відчімхані, гей стружені подоріжні, на дорозі вбиті.

Впали газди куди котрий, як вітролами від бурі. Одні гримнули трупом горілиць і не ойкнули, не писнули. Другі вигинаються та корчуть ноги і, тримаючись руками землі, поринають лицем у траву і копають. Один патентар скочив був, підбіг, загоспідкався і, заточившись колесом, упав у траву. Ще гримнула сальва, ще ворухнулися декотрі бадіки, а відтак лежали всі у траві, як німе камінне плиття у лузі. А їх кров сідала довкруги на траву росою і траву чічками черленила.

Схиляється до них церков і своїми хрестами вкриває їх незажмурені очі та й здригається, за газдами банує.

Посилають гори запашний вітрець, аби наслухав душі у газдів, аби смерть звів.

Присилають ліси шум довгошийкий, аби співав біля з газдів переболених.

Присилає село свої зорі, аби сідали у газдівські очі, аби тоті очі ще хоть раз на село подивилися.

Але газди лежать загнівані на лісі та гори, на село, на зорі. Лишень дозволяють, аби земля за ними банувала, аби росою на них сідала, аби їх своїми сльозами умивала...

Заставили жовніри людей копати яму на сім хлопа, а люди копають і зуміваються:

— Такі годні газди, такі багатирі пишні, такі грешні братя церковні йдуть так марне із світа, отік мухариці!

Один бадьо кидає з досадою рискаль і йде на дзвіницю, аби газдам по душі віддзвонити. Най село знає, що найперших газдів вже немає. Заголосили дзвони жалібними голосами на все село, на ріки, на доли і гори.

Прибігає задихана патруля і душком летить на дзвіницю.

Бевхнув стріл і притяв, гей ножицями, голосіння дзвонів, а з дзвіниці винесли вояки застріленого бадьдзвонаря і кинули між мерців, аби не робив зради, аби нічого не давав знати ворогові...

Яма жде готова...

Капрали заставляють людей-копанників, аби з мерців одержину поздіймали, аби голих мерців у яму скидали.

Люди відмовляються.

— То не звір — без домовини законати, то газди...

Капрали погрожують револьверами, але копанники норовляться.

Тупі короткі револьверові стріли убивають чотирьох копанників, щоб війську навкірки не робили.

Жовніри стручують їх ногами у яму, а верх них накидають решту мерців, гей рубане поління.

Були газди, була сила, був статок, була вага у селі, а тепер одна могила...

Сутками, сутками, пітьмою забігла до Дзельманого двору Маріка Мочерначка і розповіла шепотом крізь зуби Дзельманові і старшині військовій, як передтогид увесь Гушпанів рід танцював і набувався з моска-

лями, як Гушпан водив козаків пляями та згонив їм ровту на олені тісарські.

Лишень Мочерначка вискочила на улицю, вбігла на Дзельманове подвір'я Гушпаниха і сповістила через Дзельмана старшинам військовим, що Мочернаки ждуть і виглядають москалів, бо передтогід дістали від них високі коні і корову-тирольку і сім міхів білої муки-нульки. То тепер вони їх визирають, як рідного деді з терхами...

А хоть утішна Гушпаниха, вертаючи 'д хаті, здибала дві патрулі, то однак не пізнала, що ведуть вони і її газду і ворога Мочернака на толічку під церкву.

І хоть вона, переступаючи свій перелаз, учула, що з-під церкви розбіглися горами два широкі, полонинські стріли, — то однак не вгадала, що той гук забрав своїми крильми обі душі: і її газди, і ворога — Мочернака.

Саме в той раз Мочерначка пригнала телицю до Дзельмана і припадає та ревню просить, аби рятував її газду та донькам дедю.

Дзельман обіцяв телицею похастувати коменданта, але що акуратне буде з газдою, того не знає, бо то воєнна справа, а Гушпаниха не спить.

Ледве щезла в пітьмі Мочерначка, як Гушпаниха пригнала вола Дзельманові, аби свого газду спасати.

Дзельман вола відобрав, а на його місце дав Гушпанисі надію в бозі...

Але початок пішов йому добре.

Дзельманова брама стала раз у раз відчинятися, а газдині навіть із сторонських сіл стали приганяти на подвір'я воли та корови та передавати їх Дзельманові в добру годину, аби їм газдів та синів повиягав з неволі, аби їм здоймив з серця грижу.

Дзельман свідчився чорнобородим капралом, що маржину передасть для війська комендантові і за газдів та синів їх постоїть, упімнеться.

Воли й корови стали рикати й банувати, коли газдині їх розлучувалися і, плачучи, відходили.

На далеких долах зачали ніч прошивати дзвінки крисові кулі.

Червона луна стала з-поза гір у село заглядати.

У замкненій світлиці Дзельман розмовляв тайно-тайнісько з комендантом, а коли вийшов на подвір'я, то підстаршина вже перебирав від коменданта карти в рам-

цях і зараз-таки розсилав по селу патрулі з присяжними і вартовими.

Дзельман взяв свою ковану палицю, швидко подався в долину і зайшов до вийтової хати.

Жовнірня тут газдувала, а вийт з вийтихою ходили понадвір'ю і давали позір, аби вояки їх не спалили.

Дзельман дав вийтові знак, що має з ним важку-бесіду, сам на сам.

Вийт скочив до нього, і оба вийшли на улицю.

— Ба, що є, хло' Дзельман?

— Якби було гаразд, то ци я йшов би до тебе у такий час?

— Ей, братці!

— Ой, погано, вийточку, бігме, погано!

— Варє?

— Аби я так!..

— Ну та що буде?

— Ти вийт і питаєш мене, аді, спрєчси гет, бо зараз по тобі. Хтось обмастив тебе перед комендантом, що ти передтогід вийтував за москалів, з ними був одна рука, гнав людей на московські форшпани, а ти знаєш, що то значит?

Вийт заломив руки:

— То, надопевне, Мочернак мені ногу підкладає...

— То пусте, хто підкладає, але ти, вийточку, життє ратує!

— Ба, що ти верзеш, Дзельман?

— То, що чуєш. Тепер комендант розіслав горами патрулі до всіх газдів, що москалів виглядають, та й написав на картах, кого мають взяти і кому мають зробити авус, а вартіві вже їх горами водят, вже людей забирають. А ти, вийте, стоїш також на тій карті в рамцях, що кладут єї на груди тому, кого стратити мають! Спасайси!

— Та куда?

— Нікуди інде, лиш до мене у стайню на під.

— А це не варівко?

— Слухай-ста, ходи зі мною.

Вийт розказав тихцем вийтисі, що за ним шукають, бо Мочернаки його втопили, і тому він мусить себе спрятати.

Вийтиха закліяла голосно Мочернаків, а вийт прилип у пітьмі до Дзельмана...

Гудить і харчить село, гейби за горло душене.

Жовнірня 'д шанцям ближиться, дорога від возів і коней вгинається.

Жіночі голосіння борються з жовнірським реготом і знеможені падають на м'який шум ріки та летять геть-геть далеко у срібному мричу і стелються понад селом, гей його віддих.

Темними стежками завів Дзельман війта у свою стайню на подрю і сховав його у сіні.

На подвір'ю Дзельманові доньки вже доглядають своєї праці, яку жовніри натерхали на шість возів. Вони виснажили собі у коменданта слово, що можуть прилучити свої вози і свою маржину до військового походу і під охороною війська зайдуть на Мадярщину до своєї матері, що ще від передтогид зострахи перед неприятелем перебуває у своїй рідні і береже там все сімейне добро. Дзельман нагадує донькам, що мають з собою забрати і що мають матері переказати.

Через браму вводить чорнобородий капрал молодого низького панотця, що від року заступає в селі місце страченого попа.

Панотець пізнає Дзельманів голос і просить його, щоби приступив до нього.

Дзельман зближається і жахається видом:

— То вас, пан пробощ, вас ведуть пан капраль?

— На жаль, так, пане Дзельман, но будьте ласкаві послужити мені свідком. Очернено мене, що я вчора їздив верхом у Вільшинське, де появилися були російські стежі, — а я їздив верхом на Копилашів верх заковувати хорого Драгирюка.

Дзельман дивувався і усміхнувся, а відтак вхопив долоню капрала і став вихвалити панотця як доброго сусіда і примірного тісарського духовника.

Капрал спершу противився панотцевому увільненню, але коли Дзельман поклав йому свою голову на груди і казав йому себе задавити намість панотця — тоді твердий капрал зм'якнув і ушанував Дзельманове слово, кажучи панотцеві, що його пускає на Дзельманів рахунок і на Дзельманову голову.

Дзельман обняв панотця і шепотом допевнив його, що він капрала сам законтетувє, бо панотець варт у нього великі гроші.

Панотець, рад не рад, прийняв се увільнення і обома руками стискав Дзельманову руку.

Дзельман спер панотця у себе і порадив йому, щоби не вертав домів, тільки щоби лишився у нього і нікому не показувався на очі, аж доки мадари собі заберуться, бо інший старшина військовий міг би легко його забрати, і тоді все пропало. Се потверджував також чорнобородий капрал. Панотець дякував за доброзичливість, а Дзельман запровадив його до стайні на подрю і там примістив його коло війта у сіні.

За Дзельмановою брамою тісарська дорога ходить ходором, гей ріка пливе. Військо йде 'д горі.

Дзельманові доньки і чорнобородий капрал сідають на повні вершені вози, а бовгарі вигонять череду маржини, і Дзельман бажає донькам і капралові доброго щастя на дорогу, а бовгарам наказує, аби не дрімали і аби всю маржину його жінці до рук віддали, бо за то їх царинки йому відповідають.

Жовніри сквапно спаковують річи коменданта, а осідланий кінь б'є ногою об камінь подвір'я і рже, аби його їздець виходив з двору.

З дороги вириваються з-проміж жовнірського гармидеру жіночі плачі і влітають на Дзельманове подвір'я та свердлюють уха схованому панотцеві і війтові.

Дзельманові доньки зішли з возів і стали просити батька, щоби углагоїв плач гупулок, а Дзельман скартав за то їх словами, щоби не мішалися до чужих плачів, лиш аби сокотили талану на возах, бо у війні одні плачуть, другі скачуть. Та щоби не дратувати доньок, став перекричувати голосіння:

— А хто там так рує серед ночі?

— А хто там так вис, гей ви, голосінниці желісливі?

Плачі опинилися перед Дзельманом, а він став їх розпізнавати:

— А то ви, Митришко-душко?

— А то ви, Николаїшко-зазулько?

— А то ви, Петришко-душко?

— То ви, Василишко вгідна?

— То ви, Марічко чічена?

— Ба ци то ти, Анничько-срібна?

— То ти, Кіцо солодка?

— Люб'стка мої любі, вас є штири газдині а три дівчині, то я один ретенно вас не перекричу; кажіт, сарачета, чого плачете, чого з'їдаєтеси, най вам що поможу.

Газдині лускали руками і розповідали, що патрулі забрали від хати їх газдів, а дівчата жалувалися, що вояки забрали їм дедів та що дали їм на груди картки в рамцях і повели 'д горі так, як передтогід Гавдунів і Присташів покійних,— преч би ся казало.

Дзельман став ойкатися і падькатися та руками по голові себе бити.

Газдині й дівчата доповідали, що газди і деді їм переказували, а Дзельман перебивав їм бесіду і допитувався, де повели газдів і що патрулі казали. Але цього не дізнався, бо газдині і дівчата плакали в долоні, а не знали, куда вояки газдів забрали.

— Гей, люди добрі, такі чємні бадіки, такі слухні, так, гей хліб, добрі,— жалував їх Дзельман, йдучи до світлиці коменданта. Здавалося, що Дзельман плаче.

На подрі вїйт шепотів до панотця:

— Кому є-є, а богачеві є,— аді, самих Дзельманових годованців забрали тратити.

— Передтогід сімох, а тепер знов сімох газдів бізівно буде менше.

Відтак прояснив ще вїйт панотцеві, що тих сім газдів, за якими плаче челядь, задовжилися були у Дзельмана через широку герланку, а відтак за довги запродали йому свою землю і весь свій талан, а собі лиш ужиток до живоття лишили.

Тепер мадяри стратять газдів, а ужитки підуть Дзельманові в губу.

Комендант вийшов із світлиці з Дзельманом, який жінкам і дівчатам толкує, що просив під милий біг коменданта за їх дедів та газдів, але він тому не винен, що вони прийшли до нього запізно, а воєнна справа не має коли ждати.

Жінки і дівчата кинулись до ніг комендантові і піворили, просячи, щоби спадав на рани божі і віддавав їм газдів і дедів.

Комендант тріскав челядь нагайкою, а жовніри відорвали йому від ніг жінки й дівчата і вивели їх поза браму. Дзельман радив їм, аби не зойкали, бо комендант сердиться і робиться лютішим.

На краю села, під верхом східного груня, запалахкотів огонь, гей сільська факля, і відкрив накривку темряви над довгим селом.

Нічний вітрець, гей лісовий поштар, збирає з верхів

шум лісової глуші і кидає його піною на плеса камінної ріки.

Напротив води понад ріку їде людська праця на людських возах. Гуцули жалують під гору коней, а жовніри б'ють прикладами газдів у плечі і наказують їм, щоби не важилися шкодувати коней, бо коні й вози вже не їх, але тісарські, і вони самі також тісарські.

Тож тісарські бадіки б'ють тісарських коней тісарськими пужівнами, і вся дорога біжить і тарахкотить, тісарське добро з села везучи. А боками йдуть вояки і женуть маржинку та овечки розблені, що не хочуть із селом розстатися.

З обочей з-під смєречини дивляться на огонь газдівські хати і обороги та й здригаються, а газдівські собаки виють протяжно, гей вовки, аби газди і газдині тривожились, аби сокотилися, аби обережні були. Та голосіння газдинь і плачі дівчорі перемагають виття собак, і тому село подобає ще бодай на строшене село, хотя й гонведи прозивають його собачою оселею і кольбами прицитькують так само людські плачі, як і собачі скомління. Вогонь світить, гей велика свічка, та й показує, як гонведи талан з села виносять, як Гуцулію за горло тримають.

Душі страчених бадіків утікають з церковної бані у темні бори, аби на село не дивитися.

Будиться загониста ріка та й пускає срібні нетлі із срібною піни, аби вогонь пригасили, аби газдівський талан рятували.

Просять у гір затінку голі лилики, аби село ніч зночувало.

Розсkochилися садами вивірки, аби їх тісарська рука не спіймала.

Гійкають з верхків пугачі, харкають із гнізд ворони, за селом уступаються.

А вогонь іскри розкидає.

Понад паркани і смєречину заглядає світло також на Дзельманове подвір'я.

Дзельман вгадує, що то ймився й горить багач Лівак, а комендант люто і глибоко заляв сього багача та й приказує патрулі, аби душком забрала і примістила на гілляці на горі при дорозі біля сімох зрадників.

У брамі показується лісок наїжених багнетів понад темними шоломами вояків, а в їх середині струнка темна стая людини під чорним кадовбом на голові.

Жовніри мельдують комендантові, що піймали і приводять йому живого козака.

Комендант хвалить жовнірів і, придивляючись козакові, випитує з вдовolenням жовнірів, де його спіймали.

Жовніри пригадують комендантові, що приходять уже з долів, з послідніх шанців і що мали тяжку перепалку з цілою сотнею козаків, яких пустили наперед і вирубали впень, а тільки сього одного лишили живим для коменданта.

Козак намагається скованими руками віддати поклін комендантові і просить, щоб приказав його розстріляти, а не вішати.

Дзельман пояснює то комендантові, який виймає револьвер і прямує козакові в голову.

В тій хвилі Дзельман паде до ніг комендантові та вереском просить, щоб не стріляв козака на його подвір'ю.

Комендант дивується Дзельмановій доброті, а Дзельман пояснює, що вовка навіть неживого не годиться на подвір'ю мати, бо другі вовки зачують і весь його двір був би кров'ю вовка обезцінений.

Комендант сховав револьвер і повелів своїм воякам, щоби того вовка завели на Мадярщину, де він покаже його своїй дружині, а відтак застрілить.

Вояки обскочили козака і вивели його з подвір'я.

Прилетів конем якийсь лютий старшина і щось повістує комендантові, котрий не жде кінця рапорту, але сідає на свого коня і виїжджає, а за ним його служба з тяжкими терхами.

Ліваків огонь став пригасати, а з долішнього кута села стали падати на село довгі ножі ясного, мертвецького світла.

Тоді Дзельман давав знати панотцеві і війтові на подрі, що неприятель вже під село підходить і за мадярами рефлекторами слідкує та що гонведи вже з половини села уступилися і тільки в шанцях і сусідніх хатах та лісах розсипалися та пховалися, а йому забрали всі вози й коні і всю маржину геть сполокали, та він рад, що життя лишили ті смучі цигани.

Панотець дякує Дзельманові за постіль і переховок і береться відходити домів, але Дзельман заступив йому дорогу, поклав палець у зуби і сичав та йойкав, що панотцеві не вільно на крок віде ступити, коли життя йому

миле, бо гонведська жандармерія ще людей перехапує. Війт пригадав, як передтогід мадярські гусари по всіх гірських селах виловили і потратили пастирів духовних, і тому прикляк і закликав своїми дітьми, що панотця звідси з-під Дзельманового ока не пустить, аж непевний вітер пропаде геть за водами, за горами.

— Бо най би тратив чи плюндрував неприятілі, але це, рахувати, свій, господь би 'го побив...

Дзельман затулив рукою війтів рот, а війт зрозумів його раду і замовк. Панотець послушав ради і ліг знову на ліжнич на сіні, а війт приклякнув кінець голів так, аби міг з панотцем пошепотіти і надслухати, що надворі діється.

Дзельман почув кроки і зойки на подвір'ю і, кашляючи, вийшов.

Ясний рефлекс світляний прoderся крізь шпари даху і на хвильку освітив часть лица панотця і ноги війта. Оба вони здриглися, видячи, що війна і в схованці їх досягає власними руками.

На подвір'ю стояла висока і об'ємиста жіноча стать і прив'язувала пару волів до паркану та кляла то волів, то мадярів, падькаючись повільно й поважно. Присиливши воли, вона приступила до вікон двора і закликала гейби співаним голосом:

— Ци дома газди?

Дзельман пізнав її по голосі і по волах і ніби допевнювався:

— То ви, Николаїхо?

— А то ти, Дзельман? — допевнювалася Николаїха і додала ще, що вона Лівакова жінка.

— Та що ж бо вас вночі пригнало?

— Пригнали мні нужда та неволя та смучі мадяри. Аді, обсіли хату, забрали коні, маржину, дріб, а навіть врчета забрали, та й доньку вінка збавили, збавив би їм біг долю, та й пішли. То я гадаю, що вони всі пішли, а мій каже: ану, слухай, що там на оборозі. Я слухаю, а то немкають мадяри. Думаю собі, може, на неприятіля за-сідаються, дий їх кату, це не наше діло. Входимо в хату, а мій заломив руки. Все сполокали, навіть лижки не лишили. А дівчина стоїне, хоть би вони так стогнали. Розшебли мені дитину цигани чорні, розшеб би їм нетрудний їх діти, їх газдині, їх увесь рід і плід. Ей, бідко моя, бідко! Варю я дитині ліки, аж тут раптом робитси

в хаті днина. Ми глуз у вікно, а то оборіг горит: Мене гейби праником в голову вдарив, а чоловік вибігає та й кличе мене, бо вже й хата ймилася. Падочьку наш нещасливий, ми горимо! Я дитину таскаю на рагах і вертаюся, аби образи винести, а то вже гляба, вогонь тріскає, бо то хата немащена, а гонта суха, гей перець! Мой, брє, кажу, тото раз нам мадяри нарobili! Я лиш це виповіла, а з-поза плечей патруля з багнетами. «То ти Лівак?», — питаються мого. «Я, — каже мій, — а дивіт, що мені ваші мадяри зробили!» Та лиш він це каже, а жовніри ланци на руки та й гайда далі. Шо я прошу, що мій просит, — ого, пуста бесіда. «Біжи-ко ти, — каже мій, — на зимарьку та бери воли і жени до Дзельмана». Штрикла я на зимарьку та й веду воли, та й, аді, бери їх собі, саняку, лиш ратуй газду, бо погибок та й решта!

— Слухайте-ста, Николаїшко, любя та пишна, знаєте добре, що я вам не воріг, мене болит серце за вашим, але що я вам поможу, коли мені самому увесь талав забрали?

— Та дес тот найстарший сидит у тебе, сидів би в кримінарі!

— Сидів та й пішов, аби єму така година, ек він мене лишив голого...

— Але я, Дзельманку, газдівського слова не скакую: пригнали-сми тобі воли, а твоя голова в тім, аби газду пустили, бо хто ж єго виратує, ек не ти?

Николаїха передала Дзельманові прут, яким пригнала воли, на знак, що передає їх йому раз на все, а Дзельман став себе прutom по халявах бити і клясти, аби мадярам остатня година була, аби не діждали більше газдів забирати, аби їм рушниці позамокали, аби їх людські сльози побили.

— Най біг сітенький їх-собі побиває, але ти, Дзельманку, йди здоров, куди знаєш, та й приводи газду 'д газдині, — нагадувала Николаїха.

Дзельман бився в груди:

— Аді, сам не буду їсти, а Николаєви Лівакowi дам, бо він у мене варт, він чоловік у мене! Сам не нап'юся жентиці, хоть би мені слина вапном стала, а перед Николаєм Лівакom збанок гуслінки покладу і крисаню здоиму, лиш аби покушів єї, такий господар грешний, такий гість годний! Сам не буду спати, а Николая піду ночями шукати.

— В добру годину, Дзельман!

— В добру годину, Николаїхо!

Вертається від брами знов Николаїха і просить Дзельмана, аби квапився, бо її камінь коло серця важить і віщує недобре.

Дзельман заводить воли до стайні і божиться, що йому також тяжко на серці, але війна серця не питає, хоч би воно трісло, і тому радить він Николаїсі, аби пішла живо на свою дитину подивитися.

Забула Николаїха за собою браму заперти, а з улиці стала челядь напливати, за комендантом допитуватися та на малярів і чорнобородого капрала жалітися. Дзельман долучувався до їх плачів і нарікань та пояснював, що комендант забрався з його хати і поїхав 'д горі, але хоть би прем був тутки, то не поміг би людям, бо він сам мадярин із Пешту. Зажурені газдині уривали свої падькання і допитувалися Дзельмана, чи в селі буде битва, чи, може, пробіжить та чорна хмара геть, а Дзельман дивувався газдиням, що не виділи повних шанців, а на відхіднім додавав тихішим голосом:

— Ой газдиньки мої годні, газдиньки пишненькі, а це, що дотепер було, — це що, не битва?..

Стало село притихати, став із лісів вітрець повівати.

Літають грунями клятьби Мочерначки, гострі, гей вожі.

Звіваються напроти них клятьби Гушпанихи колючі, як гліг.

Десь ще далеко, гей з-під землі, підоймається живий круг ранньої зорі, а вже душна ніч уступається в ярі і ліси та й навіть не обзирається.

Десь, гей з потайника, влітають на Дзельманове подвір'я чотири бистроногі козаки і ловлять Дзельмана коло волів у стайні:

— Ти шпiон, жиде?

— Ні, я ваш приятіль, панове козаки!

— Де мадяри, жиде?

— В окопах, панове козаки!

— Де окопи, жиде?

— За церквов на один перестріл, панове козаки!

— Ти справляв малярів, кого мають у селі повісити?

— Я тримаю з вами, з цілим сedom, з козаками. Я обо-

«Бодай їм путь пропала!»

167

II

Муха так втіля Василю чорну корову, що корова звірїла. Виломила собі рїг, бовтаючи головою по яслах, урвала курмєй і побїгла лїсом настрїмголов через вїйсько, через шанці одні й другї, через дрїт, геть аж на Попадюківський верх. Через час став неприятель метати гранати в самї шанці противника.

Комендант казїться. Скликає підстаршин і вояків та сварить за то, що не сперли чорної корови та перепустили зраду...

— Чорна корова — то був знак для неприятеля, — кричить комендант, а жовнїрня бїсїться.

— Зрада, зрада!..

Паде бефель: знайти зрадника і повїсити.

Бїжить патруль просто на Василю хату...

III

Гармати б'ють — горами хитають.

Василь косить коло хати отаву та й вгадує, що чорнейка забїгла вже десь до жїночої нєні у темну стайню.

Василиха сидить на отаві і плекає дитину.

Василь усмїхається до дитини і питається подруги, чи їй жовнїр не кидається від гарматних стрїлів, а Василиха плеще і цїлує дитину та й хвалиться, що її Андрїйко не страшків син, гармат не боїться.

Кидає Василь косу і гоцкає хлопця та радїє, що таке воно тверде, таке запечене, таке волохате.

— Хлопець, гей вовче, нївроку!

Входить патруля.

— Твоя чорна корова? — ломлють собі язик до Василя і справляють руками, як корова бїгла.

— Так, то моя корова, вона збїцкалася, бо спека велика, муха тне, побїгла в темну стайню до жїночої нєні, або що?

Жовнїри засмїялися до себе і вмить скували руки Василю та й, розглянувшись, схопили його, гей зрубане дерево, і несли під явір навперед хати.

Василь зразу думав, що жовнїри на збитки його страшать, і для того не боронився, лиш усмїхався та допитувався їх, що вони від нього хочуть.

Жовнїри смїялися і показували на своїх шиях, що хочуть його повїсити.

Тодї Василь зумївався і жахався та цїлував нєнинї слова.

Василиха вп'ялила зїр у жовнїрів і зойкнула несамо-вито. Дитина на її грудях розплакалася.

Чорна, як нїч, гадка вдарила Василиху в голову.

— Гей, світку мїй нещасливий, ви хочете його вбити! Василь глянув на подругу і на дитину мокрими очима. Чорний туск зцїпив його серце.

— Дай-ко-ста, Марїчко, дитину, най її приголублю!

Марїка лїворуч несла сина, а праворуч відривала мужа з-помежи жовнїрів.

Жовнїри відтручували її, штовхаючи по соромках, а Василю очі, як ватра, розсипали іскри.

— Мой, брє, не поштуркуйте челїдину!

Жовнїри били його прикладами по голові, аж кров чюрїла, а Марїка, гей вірлиця, боронила, квилїла, запаскою кров обтираючи.

Жовнїрів лютє черлєнила, а Василя кров повєнила. Небїжка нєня йому привидїлася.

— Не бїйтєси, нєне, я з цєго вийду!

Нєня тримала його гарячу голову в студєних руках і холодила сина.

Жовнїри закинули курмєй на явір та й зашморгнули Василю шию...

Марїка минається...

Одні його підносять, другі тягнуть посторонок.

Василь вже під галузею гоїдається, вже лице синїє.

Але галузь ломиться і з Василем паде на землю.

Він схоплюється на колїна, відриває з шиї зашморк і паде лїгма.

Під зелєним яворовим гїллям плаче та синїє дитина.

Василю світ темнїє.

Отїк би велика плита на нього впала і йому голову розстроцила!

Отїк би тверда кремїниця роздавила його Марїчку і його дитину.

А от з-під кремїнної плити видко Марїїчину голову...

А дїточє мохнатє тїм'я біля неї...

Воно висовгується з-під плити, і діточі очі, гей дві чічці, усміхаються.

— Ти жиєш, опришку мій любий?

Він збирає всю силу, аби кременну плиту з Марійчиної голови набік відкотити.

— Гей, Марічко, любко!

Підоймався і рвався з землі, як би ланцями прикований.

Та гора на ньому розсілася, все пропало!..

Глипав білком на Маріку і дитину.

Пізнав Марійчину твар і заревів ревом.

Марік апробудилася з болю.

Дитина усміхалася.

Та усмішка підлітала, як біленька пташка, і сідала на кутиках його уст і на його лиці костеніла.

Жовніри дали собі знак і обступили його лискучою крипею.

Тільки голих ножів.

Роздався жіночий плач, що здригав селом.

— Васильку мій, куда тебе ведуть?..

IV

Видерли його з гнізда і провадили селом під острыми багнетами.

Аби при дорозі на дужчій галузі задавити, аби не урвався.

Йшов кроком рівно з жовнірами і усміхався усмішкою, що замерзає і морозить життя.

Отави в'яли на сонці, а військо селом холодів шукало.

Село німіло.

За ним йшла Маріка в рантусі білому.

Ні, то не рантук — то її твар, біль біла, а на грудях великий вінок.

Вона йде до шлюбу в кожусі білому, в кштарі вовнистому, в жовтих чоботях, палає на сонці позлітка.

Чому її вінок упав на груди, чому?

А може, то лишень тінь її?

Коби йшла, коби цих дружбів не скидалася!

Йому ялося таких дружбів мати.

Такі пави навкруг нього.

А може, він її зуритився?

Ні, вона деревце на грудях несе.

— Марічко, а ти нащо поклала деревце в бисаги?

Сміх морозив дорогу.

А Марічка тулила до грудей дитину і голосила:

— А куди ж я тебе виряжаю, Васильчику любий?

— За що берете мені газду з хати, нащо дитині дедю відбираєте?

— Хто ж мені тепер талан приобрів, хто дитину приголубить?

— Ой ви, гори кременисті, чіму не лупаетесь?

— Ой ви, громи швидконогі, де ж ви поховалися?

— Ой головко моя бідна, чому не розсипаєшся?

— Дитина моя люба, Андрійку мій маленький, ану йди на руки дедеві!

— Не пізнає тебе дедя, небоже, аби їх так днинка не пізнавала.

— Таже це твій Андрійко, дитина твоя, наша надія, Васильчику, мій соколе любий!

Підносив сковані руки і намагався спіймати ту білу пташку, що йому на тварі сиділа.

Але та пташка перемінилася в його дитину, злопотіла крильцями і полетіла наперед нього.

З білих крильців стікала кров на дорогу.

Ввесь задрожав і скочив наперед, як ранений лев.

Біг і скованими руками ловив дитину.

Вояки розступилися в один ряд, вхопили кріси на груди і цілили просто в нього. Карабіни гримнули. Маріка зойкнула, гори то повторили, а Василь повалився насеред дороги такий усміхнений, гейби пестив свою дитину.

Гейби кинув косу на косовиці і ліг на припочивок...

— Чому не говориш, Васильку, чи я тобі надоїла?

— Чи я тобі світок загаїла?

— Чи, може, ти тісареві хлібець переїв?

Андрійко досягнув дедю ручками і наклав його рани пальчиками, як прутчиками цвітів.

А з деді чюріла посока і дитині ніжки красила.

Най цвіт у кєрві бродить, най сонце в кєрві свій образ видить.

Марійчині плачі розлетілися зозулями понад село і сіяли тривогу.

Але вояцькі кулі їх доганяли і наскрізь пробивали...

ПІСЛЯ БОЮ

(Фрагмент)

Очі видять, що москаль переміг штурмом, бо вранці займив свого неприятеля горами навперед себе, як ровта недострілену звірину.

Лишилися шанці ззаду, гей покинені гроби довгі.

Серед покаліченого села, серед перевалених лісів смерть собі палі вбила, своє поле відгородила, свою землю мерцями вкрила.

Одні лица — то попіл темний, другі — то кровця синя, а он ті стрільці, білі-біленькі, ще крісом ціляють, а он ті біля них ніби кров з чола втирають.

А на чолах маленька рана, гей ягода на калині.

Але оті два неприятелі втопили в себе багнети по самі колодки та серед плеса крові ніби цілуються в личка, ніби собі прощають.

Та й он тих, що сидять під деревом, захопила смерть збоку та й рушниці в землю направила.

Під ліщиною закусив зуби кінь вороний, а біля нього лежить жовнір, за поводи ціпко тримаючи.

Там під скалою сірі воли під розбитими возами розчахнулись.

А помежи вояками лежить обочами Гуцулія й текучими очима мухи годує.

А ранені часують межі мерцями. Як іскри недогашені, як свічки недогорені. Стогнуть, аби їх добити, землю цілують.

Нахилюється до мерців смеречина і холодом на поморщені чола дихає.

Піднімається потолочена травиця, підносяться з моху барвінкові гогози і убирають чічками та перлами мертві лица.

Протискається крізь гілля сонце і відганяє муху, аби мерцям очей не спивала.

Пливе яром потік, мерцями загачений, і хвалиться людською кервою перед коренистою дубиною.

Вилазить з дучок чорношийке гаддя, роздивляється довкруги і завертається назад у землю.

Злітається птаха і покривлюється смерті, до сонця крильцями збиваючи.

Виходить з потайників та печер недобите село і чупер собі миче.

Йде челядь на побовище і розпізнає вбиту Гуцулію.

Лупаються гори від жіночих плачів, здригається земля під мерцями, шепоче ліс молитву над мерцями.

Бджілки цвітами ридають, смерть із ліса проганяють.

Сільська дітвора прибігає бджілкам помагати і мерцям рушниці з рук відоймає та й у корчах пронирає.

Сірі санітари приїжджають, мерців роззувають, на вози одєжину складають.

Сільський Дзельман накликає зі свого ґруня на наймитів, аби праці його добре шукали, аби ні одного мерця не минали.

Сільські газди підходять з долів малими гуртками і люльки ховають та й кресані перед мерцями здійсмають.

Дзельманові наймити перетресають мерцям кабати, сухої нитки їм не лишають.

— А ви, хло', чого мерцям кишені перевертаєте?

— Шукаємо Дзельманових грошей, бадічки любі та пишні.

— А він їм у кишені клав гроші?

— Та каже, любий, що 'го порунтали та й обрабували!

Наймити з санітарами вершуть вози вояцькою одєжиною, а бадіки домірковуються:

— Ба ци не до Дзельмана ведете, хло', ту марфу?

Наймити притакують бадікам очима, а санітари тріскають батігами і заговорюють бадіків:

— Ми вбитих мужиків не доторкаємо, а вам до наших трупів нема діла!

— Чемні ваші слова, санітети добрі: воськове діло Гуцулію вбити, а наше діло її поховати!

Жовнірські мерці лежать вже голі травами та жолобами і покривленими головами отік відвертаються від бородатих санітарів. Отік вони на когось банують, отік скаргу у світ посилають, отік крижуються дуже.

Плачі стеляться травами, до вбитої Гуцулії добуваються:

— Коби-с був жовнір, не мала бих того жєлю, не писнула бих ані слова.

— А тебе з-межи дітей взяли, таки запусто убили!

Санітари мішаються до жіночого голосіння і доповідають, що при кождім бою паде мужиків сила, бо вони в битвах заважають.

— Битва — то такий продавець, що причиняє, а тим причинком є мужики, — кажуть санітари.

— Таки казати так, що битва — то смерть мужикам, — поправляють бадіки.

А молодиці плачуть, не вгавають.

З села овецьки заблєяли, корівки замукали.

Ходить смуток пляями, за ним птаха співає.

А бадікам причувається, що мужицькі мерці обертаються та й своїм газдиням пригадують чемно:

Та не плачьте, зазулиці, дайте в місто знати.

Та най вйде пані восько нас всіх поховати.

Вже нема села, лиш цвинтар.

Край цвинтаря трупарня під високою пєлєхатою смєрєчиною схована.

Глуха і німа стая гроби пасє...

Мєрці з гробів вибігають, вітром на дах сїдають, високої смєрєчини ловляться, за сєлом банують.

Були хати тєсані, побої гонтові, вишнєві сади, були повні перебійці, повні цари...

Оті печі, що село вигрївали, лежать тепєр перевалєні на снігу, як нєпоховані велєтні з роззявлєними ротами.

Ворон там сїдає, хїба звїр там наvertsє.

Такий чорний туск б'є з тих чєлюстєй, як із сирих велєких могил.

Собаки сєла шукають, блудом ходять і виють на лїси, на гори.

Виходять з лїса два приємкуваті коні, кружляють коло розвалєної печі та ржуть і наслухають, чи газда нє кличє.

Виринає з-поміж звалищ чорний кїт і, вп'яливши свої пулькаті очі в коні, плаксиво занявкє, як до газдині, що по подою молоко нєсє.

Нєначє з-під грудки вибігла біла лєсїця і щєзла на снігу.

Підлетів воробець і, ховаючись в сухому листю поваленого дуба, зацвірінькав, начеб на мороз скаржився. З-над ріки заяць стрибнув через село у ліс наперек.

Питається бистра ріка темного ліса, де поділося село?

Питаються гори вітру буйного, чи розжене всю тугу з-понад села?

Щось шепотом шепоче, щось шумить шумом, щось отік плаче понад убитим селом.

Нема села, лиш цвинтар, а край цвинтаря одноока трупарня деба дише на морозі...

А мороз тріщить.

Одно мале віконце дивиться на тісарську дорогу через маленьку полонку серед ледяних квіток на шибі.

Ту полонку продуває висока, струнка, чорнобрива дівчина.

Дише синіми губками на лід, гейби на вогонь дула, — і лід від того дихання уступається і скапує сльозою на долішні квітки замерзлої шибі.

І робиться між квітками мале, як око, кружильце чистого шкла і показує дорогу.

Висока і, як старий дуб, грубезна баба сидить, гей дзвіниця, коло печі і латає подертий байбарачок та відгаркується до бадіків, що стогнуть у мерві на землі, як селедці на дні посудини.

З плечей дівчини упав на голови бадіків кусень старого ліжника, і гола дівчина схилилася, щоби піднести одинокий свій загіток. Її кудлаті чорні косиці закрили її круглу молоду твар, а її груди, як дві грушці, звисали із синіх ребер над бадіковими головами.

Баба підносить своє подовгасте, звисаюче і набрескле лице і проклинає:

— Аби тебе бола втепа, ти гукле виволана, чіму не дуєш? Хочеш, аби кучмарі знов нас минули? А я чим погодую оті бєрвена та й тебе, осоруго? Дуї мені раз коло разу та й водно дивиси крізь вікно, а ні, то марш звідси, най ті не вижу!

— Не бійтеси, вуйночко, я кучмарів не втрачу, — боронилася дівчина, вигойдуючи по-багацьки тихим голосом, як колисковою співанкою.

— Ще не вихірила-с си, ще дрімаєш, — докидала баба, як камінням, — бодай би ті кучмарі поганили!

Дівчина слухала баби і одною рукою придержувала на плечах ліжник, а пальчик другої ручки клала в уста і, нагрівши його, топила ним лід на шибі та й дула дальше і голубими вічками дивилася через полонку на дорогу. Нараз йойкнула, начеб на острій гвіздь станула. То рука лежачого у її ногах бадіки вхопила її за ногу і ціпко держала.

— Вуйно, дєк зціпив мені ногу!

Баба схилилася до бадікового лица, потерла рукою чоло і, засвітивши огарок свічки, тримала її та вцїт-кувала дівчину, щоби не верещала, бо дяк конає і зараз пустить її ногу.

Дівчина дрижала, як серна, на всьому тілі і скаржилася, що дякова рука студена вже, як лід.

Баба казала їй підоймити ногу, бо дяк уже весь застигає.

Дівчина сіпнула ногою, а дякова рука її вже не спирала.

Однак дяк ще карався. То руки, то ноги, то лице кидалися раптовно, як би всередині струни уривалися. Твар його ставала подовгастою, а ніс зробився спичастим, гей клинок на білій стіні. Очі гейби прижму-рені. Вже не говорив, лиш тихонько і коротко гумкав і гикав.

Баба вияснювала, що дяк собі самому похорон відправляє, але вже говорити не змагає.

З-посеред лежачих бадіків піднеслося з мерви велике кругле лице, обросле сивим заростом, і заговорило:

— Я не навітувавси, а ти, біднеку, не надєкував-сєси! Прощей мені, дече! І другий раз! І третій раз! Нема села, не треба й нас!

Війтівська лисава голова впала назад у мерву, а баба здіймала свічку тричі вгору і давала знати, що дяк просить прощі, коби лише біг простив. А відтак повістувала, що дяк вже покійничок. І голосила жалісно так, аби війт чув і видів, що вона уміє пожалувати і звеличати небіжчика, коли небіжчик її свою царинку відкаже. Надворі завив пес, а баба допевнювала, що то дякова собака за своїм газдою банує.

Війтові стікали сльози з натрудоватілого воскового лица і крадьки ховалися у мерву, аби їх ніхто не видів. Бо дяк був його верствак, і приятель вірний, і порадник

певний, та й його одинака Петра до хресту тримав. Воли, як гори, на крижму пригнав, бо газда був, честь умів собі стелити! Такий с'яток, така пишність гине у мерві на сирій землі, як той пес циганський! А за сим жалем війт переходив гадками до сина:

— То десь світами ходить надія моя одніська!

Присадкуватий, плечистий і груднистий бадьо зір-
вався з-під джерги і брався бігти, викрикуючи:

— Гримнули кінцями під стінцями, а Маріка де?

Баба накинула йому джергу на голову і поволенцьки хилила його назад на підстилку та вговорювала, що Маріка доїть вівці та через час увійде 'д нему. Хорий не давався і сіпався, але баба призвала дівчину до помочі, і обі поклали бадя на мерву коло вмерлого дяка, якому баба устромила дерев'яний хрестик у руки на грудях.

Війт сердився:

— Накрий-ко, кумко, дівці задницю рубом, най ми не світит, ек ліхтарня!

— Аби-с здоров, куме,— відсерджувалася баба,— що не гидуєш переднищев, лиш заднищев!

Коло віята заворушився на мерві довгий бадьо, що головою досягав одної стіни, а ногами другої. Його маленцька, гей заяча, твар, на якій сходились разом і плесканий ніс, і короткий вусик, і плоска долішня щока, глипала синіми очима на широколицього віята.

— Ек днував, Тополюку довгий, сусідо любий, прислужнику церковний? — приподоблювався війт, що гиб говорити, а не мав до кого.

Тополюк не відповідав, але руку встромив межі зуби і відгризав собі пальці, аж кров чюріла.

— Відойми, кумко, довгому руку, бо харчує, ек бу-
женицу у Муська в Кутіх!

Баба розв'язала оберемок ріща і посторонком зв'язувала довгому Тополюкові руки, витолковуючи йому, що руки — то не колачі плетені, ані не бануш, ані не мачка кортяча.

— Віді, заклєв 'то хтос у погану годину, що таку теж-
ку лежу має, віді, уколов когос в церквах, свічки не даючи, — узнавав війт, до куми звертаючись.

Кума перечила:

— Він червачька не настолочив, ек мід, добриня був, його клетьба ні заклін не досягали, але горечка мачки забагає!

Баба заговорила і не покмітила, як станула на ногу Тополюковому сусідові. Сей сусід отік із сну збудився і застогнав на всю трупарню.

— Ба шо ті так потинат, дзвінкий ровтарю, стрільче уважний,— довідувався війт, але стрілець обертав на сіні свою, гейби оленячу, твар спичасту з боку на бік і співучо вистогнував, що його головонька бідна.

Баба била себе рукою по тій нозі, що на стрільця наступила, і жалувала його теплими словами.

— Ёго, саняку, шо куля добиває, шо бола розбирає!

Війт цікавився далше, начеб з далекої дороги вернув:

— А скрипишник животіс, кумо?

— Аби ми здорові, куме!

— А кум Джемєга?

— Ого! Віді, і його син покійник, бо коні самі верну-
ли з форшпанів та іржув селом, аж пуду дав!

— А Драган скривлений?

— У гробі.

— А Іван побожний?

— Пішов.

— А Никифір-плотар?

— Акуратне.

— А Єлена Несторієва?

— Нема, брате!

— А твій, кумо?

— Відлетів соків мій ясний!

— А Дзвінничюк Мохнатий?

— Аді, лежить за дском онде, доходить, бідник!

— А Кіф'як мудрий?

— Генде лежить самий, деба животіс.

— А дедя цеї дівчини, Андрусків Петро дубовий, мій сват цукрений?

— Вперед вона, а в три дни за нев він микнув. А ця Анничька вже однов погов переступила була за дедом, за ненєв, але я єї калинков болу перетєла.

Баба вказала очима на в'язку калини, що на клинку під темною стелею звисала і своїми грознами гарячку з хати спивала, аж упрівала.

— Урви-ко китицю, кумко, та кинь-ста, най собі рот загасю,— лакомився війт на ягоду червону.

Кума робила війтові волю і словами його підхо-
дила:

— А для кого я вже третю в'язку устарала, як не для свого кума солодкого, голуба срібного, начальника важенького?

— А коло кого я нічми не сплю, задля кого ватерку підкладаю, кому водиці до головки прикладаю?

— А на кого ж мій кум свої лази здасть, як не на свою кутанницю, желібницю щьїру?

— За чие здоровлечко я, встаючи-лягаючи, поклони б'ю, світу землю цулую?

Війт пізнавав, що баба лазу доправляєється, але збував бабу словами:

— Чей біг дасть, що я подужію, кумко, чей підведу-си. А тоді я свою куму пошїную хочь таланом, хочь грешним словом.

Баба клялася, що вона не наважилася на війтову відумерщину, але тільки із щирості радить йому відказати свій талант такому, що варта, аби відтак за його працю не грузили йому гріб тоті, що не варта. А гадками собі думала, що війтові смерть на бровах сидить і так само, як дякові та іншим газдам, улекшила його болу лиш на короткий час, аби міг розпрощатися з білим світом і талант передати.

— Ти собі, черевачу, свої, а смерть свої! А твій рід вимер, а талант куда? Абих прем лиш за слугу тобі була, то я твоєї землі варта!

Підійшла до голої дівчини і шепотом вмовлювала:

— Ти чула, Анничко, ек війт здавав на мене свої лази, свій талант, свою мізерію?

Анничка притакувала бабі, рада, що відпочинок має.

Баба уломила букатку жовтого малаю і передала Анничці, приговорюючи:

— Чому ти, дівко, не їш, лиш ростеш, ек я, завшишки? Набирай, небого, тіла, аби ті газда на талант забрав!

Анничка обернулася до вікна і, закривши лице ліжником, їла з долоні малай, аби ніхто не видів, що вона голодна.

Надворі заскомлів війтів пес і гейби вітався.

Анничка глипнула на дорогу, вергла з себе ліжник і одним скоком була в дверях, повістуючи, що козаки ідуть.

І вибігла голіська.

Баба веселіла і докладала у піч ріща, аби козаки ватру виділи, аби загрівалися і добріли та трупарникам харчів давали.

Підложила сіна дякові під голову, аби відразу мерця було видко, аби козаки смерть виділи.

І міркувала:

«Буду їх просити, аби дівку вбрали, аби харчів лішили, аби дека поховали та й аби бабі чобітки здарували. Але не буду їм навпростець казати, лиш буду до цих трупів говорити, най козаки чуют, най здогадуються».

Ватра в печі літала по хаті, як мотиль білий. Здибаючися із смертю над головами бадіків, здригалася і ховалася у бабиних голубих очах, як у теплих глибоких.

Війт пронир в гадках, а баба надслухала, коли Анничка введе в хату козаків багатих.

Війтів пес дає знати, що йдуть, бо б'є ногами у двері і знов підбігає і скомлить весело та ласиться, тільки що не говорить.

Відчиняються двері. Вбігає Анничка, як смерічка, інешм заморожена.

— Ану, вгадайте, вуйно, хто йде до нас?

— Бо хто би, ек не кучмарі?

— І кучмар, і ще хтось!

Баба зирк у двері.

Високий, як ясін, козак веде жовніра до хати, попід пахи тримаючи.

Війтів пес скаче жовнірові на груди, твар йому лиже, під ноги лягає.

Козак здоровкає бабу і питається, чи його добре справили до старости.

Баба відрікає, що тут трупарня, а козак вказує рукою на жовніра і питається баби, чи пізнає сього неприятеля?

Баба вдивлюється в твар жовніра і не пізнає його, а Анничка передоганяє бабу:

— Вуйно, таж це вуйків Петро!

— Котрого вуйка?

— Аді, війтів Петро!

— Варє? Таже у Петра був хід май-май, був розмах в руках, був цвіт у лиці, була буйність а це жовтий лист на крушині,

— Самий він, — припечатав жовнір, а козак посміхнувся, на Анничку споглядаючи.

— Чи я тебе, синку, мала сама розпізнати, коли тебе рідний дідя не пізнає.

— Рідний дідя? А де ж мій дідя? — питає жовнір голосом, що великої згуби шукає.

Війт, що дотепер запер був дух у собі і проникав очима жовніра та паптелився і завертав свої гадки від жовнірового лица, розпізнає свого сина по голосі акуратно і, зібравши всю силу, підоймався із мерви. Але лежала держала його гаками і не пускала. Рвавсь, сипавсь і кидавсь, як на грані, але сила поровилася, як би під строму скалу. Видобував з грудей замерзаючі слова і кликав:

— А йди ж ста, Петре!

Син стрепенувся, як би від грому, і скочив до діді. Але не доскочив. Станув як серед води і шукає руками:

— Дедику мій рідний, де ви?

Війтове лице перекривилося з болем, а очі завірилися. Вхопив за руки сина, як потопаючий ловить берег.

Син хилився і цілував дідеві руки.

А дідя досягав синове лице руками, брав його в долоні, тримав перед собою, як своє переболене серце, і заревів, наче біль бардою перерубував:

— А ти де дів очі, Петре?

І, як оком моргнути, війт замовк і повалився на свою постіль, гей перепилений явір, а син шукає його руками і оправдувався, що свої очі лишив тісареві під Раранчем.

— Не збануйте, дедику, на мене, що-сми прийшов ід вам сліпцем темним, невидючим, аби вас відознати.

— Не думкуйте, не тускуйте, ручок собі не ломіть, серця не з'їдайте!

— Не видивлюйте собі старих очей у мої дві темні гаврі!

— Не гидуєте таким лицем дуплавим, таким старчуком вічним!

— Бо я щесливий у бога, що-сми ваші слова почув, що ваші ручки цілую!

— Але не смію вас запитати, через яку неволю ви тут, дедику, а не у своїй хаті, межі своїм родом, на своїй постелі?

— Але буду вас розпитувати, мій дедику медіний, що болить вас дуже, що вам недогода, яка ваша лежя?

— Та дайте ручку, дедю, най си ї нацулю, най наобедую!

Дідя не відзивався, а жаль розпирив трупарню.

— Дайте ручку, дедю!

Умішалася баба і прихилилася до війта душі надслухати:

— Пішло йому на бідку, тіло — один синець студений, твар трумнена, дість того, що смерть 'го потела, та й решта! А ти, Петре, не вбивайся журів, не гребі собі глину, бо, аді, твій дідик через страждунок пожив смерті.

Петро приклякнув і цілував дідеві ніжки, дідеві ручки та й затулював дідеві очі:

— Дедю мій прогніваний, дедю переболений, дедю желісливий!

— Дедю перемучений, перетруджений!

— Прогнівив я вас своєм темностем, своїми дуплами.

— Утопила-с си у желю великім, моя радосте найбільша, моя любосте, моя желобо, моя щиросте, моя светосте...

...Розсипався і пропадом пропадав Петро за своїм дідем, аж луна біла у стіни. Крижувався, давився смутком і відходив від пам'яті. Микав собі чупер стрижений, по голові себе лускав, глушив хату ревом.

Опадами сходив з розуму.

А відтак схопився і раптом обмінився. Отік замкнув своє серце залізним замком, отік колодою прикинув смутком, отік застигав у тузі. Отік вітрець здунув з нього біль великий. Просив козака, аби не відходив і аби поміг для діді гріб викопати. Козак безпечив його, що лишається на ніч та викопав війтові гріб і зробить домовину. А вуйну просив Петро, аби пішла попа і дяка на похорон стокмити та й аби до паламаря повернула, бо ще в подуші дідеві не дзвонено.

— Ей-га, — дивувалася баба, — ти, саняку, не знаєш, що попа ще передтогид взели паничі до Телергофу, а гармати церкву і дзвіницю спалили і всю маржину і попадаю вбили. Куди ти взявся? Я тільки мир без попа поховала, що гай! А дек лежить озде в трупарні, та нема кому яму викопати. А паламар у відорщі погіб на цу болу чорну. А ти гадаєш, що піп тут би закрутився? Ніби тут є кому відправу робити, ніби є куди опроважати? Таке це все село тутечки! Як це колоде повигибає, та й селу кінець. А з трупарні до гробу які опроводи? З-під смеречини та гайда в глину.

Баба забрала дякові свічку і перенесла її до голів війта.

— Ой, я тобі файний поставничок засвітила, куме, аби-с лежбв файно!

Голосила над сим мерцем приязно та приповідала укладно і дякувала йому красними словами за то, що мав на її мозіль тямку і відказав їй лаз в Погарі.

Радувалася, що Петро то все чує і не противиться. А коли почула, що козак займеться похороном війта, прискочила 'д ньому і забагала:

— Аби деревище було писане, аби гріб був богацкый! А ти, Анничко, внеси смеречини, най війт лежить на зеленій φοї!

Анничка просила бабу пошепки, аби єї дозволила убрати сорочку та й корушинку, бо їй стид голій перед Петром.

Баба гійкала на дівчину, що вона перед сліпцем стидається, а Петро скинув сиву мантию і просив дівчину, аби вгорнулася.

Баба добула з бочки сорочку і корушину і кинула дівчині в лице.

Анничка вибігла надвір і лиш на носі обкрутилася, а вже вернула убрана.

Баба жалувала, що Петро не видить, як дуже виросла Анничка і як дуже она подібна до його покійниці Кіци, сестри своєї.

Петро поспитав, коли його Кіца померла, а баба розповіла йому, як уліті дуріла в селі битва, як гармати село розторожили і спалили та його подругу і неню у хаті роздавили і поціку не лишили.

Анничка ближилася ід Петрові і доповідала йому те, що її найдужче обходило:

— Аді, били раз коло разу, лиш гев та гев! Люди гадали, що вони лиш ліси виломлюють, та й не тікали. А звір у селі штрик, штрик! А гармати ек не зарують, ек не загевкають просто на село, на хати люцкі. А хати ек не провирнут в землю! Такі гелі, такі вибоїни, хоть возом обертай! З маржини слід не лишивси, не то з людей! Три дні піхали гармати село, ек ступов. А моя неня післала мене до чюркала водиці. А я несу воду та й чую: грим! Дивлюси, а нашої хати вже нема. Я кличу: нене! А коло мене на землі рука. Прибігають дедя з царинки та й пізнають, що то ненина рука. Та йка користь з того, що дедя лишилися. Прийшла чорна бола та й потела дедю так само, ек тепер твоего. А я лежела та й виштрикла із смерти так, ек вуйна, на свою біду.

Аді, вуйна виріжсют мене водно проти козаків, аби їх до трупарні принаджувала, аби хліба давали. А в тій гаврі, де ваша хата була, я шукала Кіци або хоть єї обручки, а твої дедя покійні посміхнулися та й казали: «У гробі живих не шукай, небого!»

Чорновусий козак слухав бабиного і дівочого оповідання і все притакував:

— Да, да, то Брусілов здорово наступав, от молодец Брусілов! — Розказував, як Брусілов барабанів під Раранчем, як його дика дивізія зненападу перескочила через Волощину і прорвала неприятельський фронт і як він у бігу відобрав австрійському жовнірові сей кріс з багнетом, який мав його проколоти а який він ще й досі носить на пам'ятку. Показував той кріс бабі і остерігав, щоби його не доторкалася, бо набій не вистрілений, а баба відпекувалася стрільби і, справляючи на стелю рукою, виявляла, що солдати з фронту під Чорногорою утікають і до трупарні подертають та лишают свої кріси, а вона ховає їх на подрі, та вже стільки напруталася, що стеля вгинається, і вона рада би їх продати за хлібець божий.

Козак чудувався, але прирікав бабі лишити мукі і цукру, коли йому якийсь кріс вдається.

Анничка кінчила Петрові новини оповідати:

— А Лепшієвому Іванови гармати урвали ноги та й его взели до шпиталю. А ек привезли без ніг із Косова, то він дивитси на гори та й каже: «Ци я черешашка, ци червачок марний, що вже не буду горами ходити?» — та ек не уфатит від салдата пушку, ек не поцілит себе у саму герланку! Та й лежить онде на цвинтари коло мого деді під берізков білов.

Петро докинув, що з Лепшієвим Іваном разом парубочив, а Анничка повістувала дальше:—

— А Василя Федуневого задавили наші на дубі коло каплиці, бо він їм виніс коновку молока, а вони казали, що він шпигун. А Василь опівночі сідає на дуба і грає в сопівку дойни. А вуйна кажут, що тот дуб усхне від Василевого туску.

Баба уложила війтова тіло на зеленій смеречині і жалувала, що Петро не видить, як його дедя лежить гарно. Але війтову одежину сховала мовчки у бочку і кліпала на Анничку, аби нічо про одежину Петрові не говорила.

Козак узяв сокиру, нилу і рискаль та й, передавши стрільбу в руки Петрові, вийшов на цвинтар.

Анничка нагадувала, як Кіца визирала Петра з-під сонечка та й у ворожки за нього розпитувала, а ворожка казала, що Петрові падеться жолудь. А Кіца казала, що то куля, і плакала та рвала в лісі квітки і несла до церкви та клала на Петровім вівтарі.

Баба хвалилася, що біда навчила її також ворожити і вона знає, що Петрові падеться клотічка.

Анничка хотіла дізнатися докладніше про ту клотічку, а баба відкликала її набік і пояснювала:

— Таже видиш, що він сліпий, а сліпцунови що найбільше треба, ек не палиці? Коби я його дозимувала, а навесні лиш покладу при дорозі — та й не переїмо того хліба, що люде намечут!

Петро спер голову на стрільбу і чинився, що бабиної бесіди не чує.

Анничка кривила своє смагляве личко і божилася, що Петро хліба просити не буде, хоть би мав і загинути з голоду, а баба називала її дурною і казала, що вона сліпака не буде питати, а виведе на сонце і лишить при дорозі, бо сліпий має слухати видючого, коли хоче жити.

Анничка почула в собі коло Петра більше безпеки і перечила бабі та відповідала, що світ ще не видів, аби багачі сини улицями простягали руки, а тоді баба лютилася і голосно сердилася:

— Ей-га! що ми за князь великий! А ти не виділа, йких богачів наші на гаджюгах завадили! А ти де була, ек богачів з села на шибеницю гнали! А шибеницька май ліпша від старецького бука? Таже то трета зима у війні сходить, а на хліб нема кому робити!

Плеснула Петра по плечу і скаржилася, що Анничка корить її словами.

Петро підняв голову і заговорив, гей спросоння:

— Не варта жити сліпому, абих так здоров, що не варта!

З-над війтової голови рвався промінчик свічки до Петрового лица, кружляв на ньому і нагле затремтів, наче збоявся, та й блід і утікав швидко на цвітучі двома чічками Анниччині очі.

Анничка, вдивлюючися в Петрове лице, крикнула:

— Ой, який же ти страшний, Петре!

— Страшний, саянку, бо очей немає, Генде в хаті

вибий вікна, то пуду дав — не то що очі у христинина, — вступалася баба.

На Петровому лиці виступали малі круглі рум'янці, як п'ятна червоні, і, тремтячи, більшали, як брижі на воді.

— Аді, вуйко вїйт покійник не такі страшні, ек ти, Петре, — не виходила з дива Анничка.

Петро краєв себе жалем, як хліб острим ножем:

— О, тепер я тобі дякую, камрате, що-с не раїв сліпому домів вертати, але-с радив з мосту у ріку штрикати.

— Бо таке жите одна чорна нічка. А тота нічка закрила гори, закрила полонини й зелені ліси.

— Най не кортит ті на верхи ногів ступити, лісами ходити.

— Най не забагаєси тобі ні дєді, ні нені, ні любіи душки, ні села свого!

— Ти хотів дома найти собі друге сонце!

— А воно утєкло від тебе!

— А воно згасло, ек твій світ погас!..

— Ану, видовбай вірлу очі, чи не тарахне собов у скалу кремїнисту?

— Ану, вирви оленєви очі, чи не скочит у яр на прєсподне?

— Бо коли ти став червачком, то ти до глини належний, ти порошок на дорозі.

— Таже ти, мой, убив свого дєдєю своїми темними каглами!

— Таже ти, сліпаку, людам пуду давш!

— А ти чого пішов за тугов, ек пес за слідом газди?

— Йди-ко ти, небоже, за дєдем на мандри!

— Бігай живко!

Підкликав сам себе і приподрював стрижену голову над цівкою козацької срілби.

Посягнув в долину за язичок, і кріс луснув крізь його голову. Бризнула кров на стелю, ударив гук в стіни, впав Петро на землю. Верглася баба, закаменіла Анничка, і здригнулася трупарня.

І смерть перелетіла чорними крильми з дєді на синове лице.

Отік легкий вітрець подув мигом по трупарні.

То Петрова душа летіла у сєлє подивитися та побавувати.

Але схопилася з вугла дєдова душа і її подогонила та й завернула на зелене смеріччя, аби селом не смутилася, аби не з'їдалася.

До трупарні вбіг козак, питаючи, хто вистрілив. А коли уздрів на землі Петра і кріс верх нього, зараз відгадав і закликав всю жовнірську долю. А коли його умістив коло дєді, баба збувалася страху і, сховавши мантилю в бочку, подивляла:

— Єк файно лежук на смеріччю дєдя і син, ручки навхрест!

А відтак розкрила жовтий малай, а козак добув білу фляшку, і вечеряли смачно та й кликали Анничку.

Але Анничка: ні та й ні.

А як козак поздоровкався з бабою фляшкою по шестому разі, тоді уступала з баби дубова твердість і вона жалувала і вмерлих, і тих бадіків, що коло вмерлих закутані лежали. Розповідала козакові, які то заживні газди, а козак був зобашний, коли баба взяла з-перед нього фляшку і пустилася частувати газдів. Підходила і припрошувала:

— Ану-ко скорнейси, куме, та покушей пеї чемериці, а подекуєш мені та й цему газді з далекої України.

— Ану, загрій душу! Ану, отвори рот і потєгни разок!

Куми не відзивалися, а баба прогортала їм з очей чупер і шукала життя рукою, але що тільки дотулилася їх чола, скрикувала, падькалася і дивувалася їх тихому й невидному сконові.

А коли дійшла до Кіф'яка мудрого, випустила з руки фляшку і, сплеснувши в долоні, жалібно скаржилася козакові:

— Ото, бадю, село гет вигибає!

А перед Анничкою баба зумівалася:

— Хоть їди горі, хоть їди долів, то з усього села лиш ми дві живі, бо я тото не рахую, шо світами бродит! Таки, бігме, село вигибає!..



II

Ішло з дурниці. Присяжний громадський Янцьо Кшесінський кликав старого Федора Орфенюка в куми, бо сподівався багацької крижми. Дід відпрошувався по-господарськи. Насамперед показав присяжному сволок, на якому був вирізьблений рік, в котрім дід родився, а другий рік, в котрім будував хату. Хаті сорок шість, а дідові сімдесят років, то вже старому гляба діти до хресту держати. Вже ноги і руки не статкують, вже не вдержав би фіна, не діждав би його дружити, то що такий кум вартує?

Присяжний не вгавав просити і хвалив діда, що він ще годен верхом їхати, й що, доки люлька смакує, доти сила бірує, та що сила не в молодій крові, але в розумній голові, так як путеря у багача, а не у голій хорбаці.

Але дід не похочував і чемно відмовлювався, а присяжному желав, щоби його червак ріс до черевика, а від черевика до чоловіка. А щоби присяжний не покмітив дідової неохоти, просив дід його зичливо, щоби колись показав йому ту свою дитину, най би харкнув її у твар на вроки, най би дав овечку на розплодок.

Присяжний догадався, що багач ним гордує, і просив діда, аби йому вибачив його докучливість, та й відійшов швидко і не дався дідові відпроваджувати через подвір'я у грешній розмові.

А дід дивувався з невісткою:

— Такий старцун, такий торбей громадський, така ленка дрантива мене в куми забагає! Ех, коби не такий час, не так би я з тобов покумався, ти, палице гола!

Невістка радила дідові, аби собі язик кусав і тихше говорив, бо присяжний може дідові слова зачути, а тепер він має власть і селом трясє.

Дід відтяв, що не боїться пустого бука, але однако голос приглушив у собі так, аби лишень невістка чула, і зараз таки сумнівався:

— Може бо й є, чув проклетюк безчесний?

Невістка, вдоволена, що дід її слухає, безпечила його, що вітер віє у противний бік, а не за присяжним.

Відтак дід досерджувався вже в хаті по вечері:

— Гет світ обмінився: такий нероба-полатайко тепер над людьми міць має, тепер його верх, його орел над селом літає, тепер він напереді, а ти його бійся!

— Ти, голаку, а ти против мого коліна?

— Аби я тобі копилюка ерстив? Аби я з тобов за стів сівав? А йди ж ти, дранко латана. Машір мені з хати, ти, кашкетнику рогатий!

Дідова твар черленіла, а очі, як два вуглики, світили.

То ще було сьогодні, а на другий, в саме полудне, у діда гості: присяжний з двома паничами.

— Давай, діду, підводу для коменданта!

— Ей, сарачетка, у мене кінь хромає.

— То ніц,— каже білявий панич.

— У мене віз розсипався!

— Ми його складемо,— відрізує чорнобривий панич.

— У мене син погіб на війні, моя газдиня погинула від кулі, а я сам з невістков, та онучет двоє.

— То ніц не робить,— відрізують паничі,— маєш, старий, коні, мусиш їхати, хоть би що було.

— Нема кому фірманити,— борониться дід.

— Поже невістка,— посміхається чорнявий панич і моргає на дідову невістку.

— Невістка маржину та й діти кутає!

— То поїде дід,— каже білявий панич.

— В мені пушка духу, де ж я годен?

— Я також не годен, а служу паньству,— рубає чорнявий панич.

А присяжний все мовчить і тільки здвигає плечима та відвертається, коли дід кладе на нього свої очі.

Иван Семанюк.

(Марко Черемшина)

КАРБИ.

Новелі із гуцульського життя.

Чернівці 1901.

В друкарні тов. „Рускої Ради“, під zarядом
В. Сскерського.

Фотокопія титульної сторінки збірки «Карби»

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

М. ЧЕРЕМШИНА
СЕЛО
ВИГИБАЄ

К Н И Г О С П І Л К А

Фотокопія обкладинки збірки «Село вигибає» (1925)

Та один панич тут говорить, а другий вже на дворі з присяжним віз виточив і коні запрягає.

Звертівся дід, гей веретено, та до невістки на раду. Невістка каже: «Поїду я!»

А старий шепче: «Іду я!»

— Ви, дедю, не годні!

— Тому поїду я, аби довго не тримали.

— Коли може вдарити плута та й тогди передрегнете, дедю!

— То борше випустять мене, старого, як тебе, молоду!

— А ви ж, дедю, годні чому видержати?

Дід підійшов до присяжного, поплескав його по плечу, приязно усміхнувся з-під сивавого пристриженого вуса і допитувався уперто, куди паничі потрібують підводи, аби знав, кілька паші брати.

Присяжний споглядав долину і, кидаючи зором на паничів, клав пальці на губи та й давав дідові знати, що йому не вільно нічого казати.

Дід виїняв присяжному люльку з камізельки і набив її своїм тютюном кришеним, а паничам подав кашпук.

Та й вогню їм викресав.

А тоді паничі ніби добрили і радили дідові брати паші на добу, а присяжний повів рукою долів в сторону міста і назад додому.

Дідові легше стало, й його сиві очі зраділи, що лиш до міста і з міста назад має їхати.

Паничі впрягли коні й квапилися сідати.

Дід закликав невістку в комору і розповів їй всі важніші тайни господарські, віддавав ключі і радився, що має брати з собою в дорогу.

Невістка убрала діда швиденько і верх киптаря та чирчикового петика накинула ще й сиву гуглю з чирчиковим ковніром і бовтицями. І питалася, чи харч возьме дід у скірянний бордюг чи у бисаги, — а дід казав, що по Петрі красне верем'я і тому возьме бисаги.

Невістка вложила в бисаги три книші, кусак солонини, вузлик бринзи, і ракву масла, та й гарчик робленого молока.

Дід ріс із задоволення, що невістка його так щиро дозирає, але назверх гальмував по-багацьки невістчину щирість, кажучи, що не годен і половини схарчувати. Відтак увійшов ще раз в хату, добув з грядок скруцак

тютюну і сховав у ремінь, а погладивши обидвох внуків по голівці, наказував їм, аби слухали нені. Перехрестився на дорогу, а тоді невістка вхопила йому з рук бисаги, і подала капелюх, та й поцілувала в руку, а несучи бисаги і батіг до воза, желала дідові, щоби добре гостив і здоров вертав домів якнайшвидше.

Паничі і присяжний позасідали на возі і покривлювалися дідові, що подобає на комісара сторожі цлової.

Невістка подала дідові до рук батіг і ремінні поводи та й говорила так, аби паничі чули, що сподівається діда на завтрашній ранок. Дід тріснув батоном, потвердив невістчин здогад, а виїхавши поза браму, пристанув. Невістка, знаючи, що дід щось забув з собою взяти, прискочила до нею близько, а він шепнув їй до ушка, аби винесла йому десять злотих. Коли невістка побігла у хату, дід став за нею накликати, аби винесла також і джерги, бо треба буде попасати і коні накривати. Невістка передала дідові гроші і підстелила крашені джерги, а тоді дід пригадав собі, що не взяв ключа від воза. Паничі сердилися на дідову забудливість, а дід впевняв їх, що і вони будуть забувати, коли сьомий хрест переступлять, — а відбираючи ключ, завйокав на сиві коні і від'їхав.

Присяжний розсмілювався і показав дідові, щоби їхав на пляцівку, бо відти має когось везти долів.

Пляцівка була серед села у Малярчукових хатах. Малярчук був перед війною перший багач у селі, але згинув на фронті під Раранчем, а жінка Одокія лишилася вдовоцею і не уміла відгризатися, і через то ввійт легко забрав її хату на приміщення постерунку, а її саму витрутив у ліси у зимарку. У зимарці наїшли її перед різдвом застрілену, а тоді жандармерія зайняла і зимарку, щоби порожня не стояла.

Такий кінець Малярчуків все пригадував дідові Федорові, що і його родові загрожує подібна доля, коли ззагоді, ще за свого життя не звінчає молоду невістку з біривливим парубком і не покладе на талані силу. Малярчукові хати потинали діда ще й тому в серце, що все пригадували йому небіжчика сина Миколу, його праву руку, одинака дорогого, його одиноку втрачену надію.

Заїхав дід возом перед самі вікна, а коли паничі зіскочили з воза, вийшов з хати комендант і казав робити місце на дві їмості, аби вигідно собі сиділи.

Дід зрадів, що буде везти пані, а не шандарів, бо думав собі, що пані не будуть у місті баритися і він скоріше верне домів.

— Повезеш, бадю, ці обі їмості долів у місто на відпуст, бо завтра матки божої-шкаплержної, — каже комендант.

— Аби пані тривали та й храмували, — каже дід Федір.

— Не кажеться нам «пані», лиш їмості, бо ми вам не рівня, — поправляє комендантова. Її веснянкувата твар, кругла, як раква, набігла кров'ю під білявими бровами, а її товстенька червонява ручка погрожувала дідові.

Чорноока, худа її товаришкя, яку худенький, як протичка, панотчик тримав попід руку, сама з себе оправдувала діда, що він межі панами небувалий і тому не знає добре, кому і як має честь віддати.

— Аби-сте нам здоровенькі їмостували, наші файні та молоденькі їмостечки золотенькі, — поправлявся дід укладно і швидко.

Так само, як панотець, голений комендант гукнув на наймички, аби винесли вино та й тістечка, бо віз гей розсохся та й треба його підолляти, щоб не скрипів під їмостями і щоб не скробав їх молоденького серця. Метнулися наймички і ввесь стіл на віз перенесли.

Панотець поблагословив і вино й тістечка, а комендант роздав повні пугарі їмостям і панотцеві та й паничам в руки і просив, аби всі пили до дна, аби біля їмостей щастя сідало.

— Аби їмостям срібні стремена у дорозі ніжок не давили, — докидали паничі.

— Аби їмості по дорозі з ладними кавалерами здибалися, — желав панотець, підсміхаючись зичливо.

— Та й аби у добрий час ми від'їхали, — пригадувався дід.

Тоді комендант подав і дідові повний пугар, а дід роз'яснив свою твар і став приповідати:

Молоденьке панство ясне, всі іршені люди,
Напиймося того винця, як біг даст, так буде!

Комендантова наказувала своєму газді, аби тямив, що має жінку, та й аби не йкався йти в село до молодичь, бо вона дізнається і буде йому вуха крутити, а

панотцева газдиня пригадувала панотцеві, щоби не сповідав молодичь, ні дівчат гарних, аж вона верне з відпусту, бо як ні, то її кулак буде в роботі.

Комендант покликувався на панотця і прирікав, що буде разом з панотцем весь час гречний і оба будуть постити та своїх газдинь виглядати.

Комендантова газдиня підозривала коменданта:

— Ти, Вальорку, не дури мене, бо я чула, що ти закусив зуби на ту молоденьку удовичку, на ту невісточку Орфенюкову!

Дід глянув допитливо на коменданта, а комендант заперечив рукою.

Панотцева їмость свому газді наказує:

— Ти, Ясю, не крути і не відкликайся на Вальорку, бо я вас добре знаю, ви оба однакі, оба псіюхи!

Комендант обняв панотця поза шию і кривдувався:

— Видиш, Ясю, як нас наші газдині малюють?

А панотець помагав комендантові:

— І твоя Рузя і моя Маня гадає, що ми такі, як вони, ненаситні!

Паничі посміхнулися.

— Дай боже спасувати та не хорувати,— вмішується дід і пригадує їмостям, що час їхати, бо сонце вже високо і по дорозі буде їх у личко скоботати.

Комендантова бере свого мужа 'д собі на бік і йому щось в ухо шепоче, а відтак обіймає його і цілує та й плаче так сильно, що її кругле та повне лице бороздиться бороздами, гей обручами, а на ньому білявий пушок збивається у маленькі горсточки, сльозами мочені.

— Голубе мій, соколе мій, скарбе найдорожчий, не тужи за мною!

— Ластівочко моя, перепеличко моя, їдь здоровенька, вертай борзенько!

Панотець також свою газдиню відкликає набік і в обі ручки цілує та й у личко гладить і розцілюється.

І знов обі нари цілуються та й обіймаються і шириньками очі утирають.

І обидва газди на фіру свої газдині висаджують, аж упрівають.

І тоненькими килимами їх ніжки накривають і парасольки над ними розпускають.

Комендант пригадує ще своїй газдині, щоби на відпусті дзеркало до спальні купила, а панотець наказує,

аби його газдиня не забула купити оливи до пугарів у церкві.

Дід тріскає батогом і, перехрестившись тричі, виїжджає в дорогу.

Та лиш він подався за ворота, а пані десь-відкись біленькі хусточки повидобували та й вимахують ними напротив любові своєї на першім скруті дороги, та й на другім, та й на третім, під Синім грунем, аж їх ручки ізболіли.

А як Синій грунь проминули, то вони парасольками понакривалися і солодкі тіста їли та меди пили, занашний тютюн курили. Та помалу-помалу обі їмості роз'янилися, розлебеділися, розспівалися попід кичерами, попід малявами.

А дідові навперед очей невістка станула:

— Таке воно, гей тот марець, тота челядь: тут хма-ри на чолі збирає, тут уже посміхаєси, голубе небо 'д тобі нахиляє. Правда, невісточко, що ти мене слухаєш, і шануєш, і доглядаєш, як рідна дитина, але най на твоє серце глипне сонечко, та й ти діда із тими сиротюками на піч покладеш, а собі молодюка приймеш та й буде тобі дід заважати! Правда, що ти пустим не орудуєш, але тепер по смучій війні удовиці посходили з розуму та й віддаються за таких барабів, що не варт їм за наймитів бути. А най на невістку сяде муха та най вона збицкаєси, та й пішов Орфенюків талан межі псярство, бо він у тестаменті її весь свій маєток записав.

Щось гейби запекло діда у серце, щось привиджується дідові, але він не хоче цьому вірити, аби комендант на його невісточку закусив зуби. Але тота його газдиня таки до очей йому тото уповіла. Видко, межі ними був якийсь колот через його невістку, видко, щось там коїться, та не знати що: чи комендант сам кинув око на невістку, чи гилить її комусь? Ледве він сам схо-че під невістку підсипатися, коли дома свою газдиню має. Але і панотця гляба ревнувати, бо панотець заходить собі із своєю газдинею, так як з жінкою вінчаною, і так щире її виряджає та її голубить, то над нею розшибається, як рідний чоловік над жінкою справедливою. Хоть би прем його наставники духовні заборонили йому шлюб брати, то він тоту заборону десь чує, бо він, певне, сам собі дав шлюб потайки так, що наставники не знають,— ну, і має шлюбну жінку в хаті. На-

ставники гадають собі, що він парубочить та й на церкву робить, а він собі вінчану жінку тримає та й на свої діти робить. Але-бо цей панотець ще молоденький, ще й селом до челяді прилипає, ще й любаски має! Та хоть би він і прилин до невістки, то із-за попа нема стыду та й дід непотрібно журиться за невістку. Але як він змовився з комендантом і хоче якогось барабу на талані розмістити — та його в невісткою звінчати, то це гірше може бути, бо невістка попа послухає та й коменданта збейтсья. Та й тоді, діду, пронадьоска! Шибас дід гадками, а через дорогу наперед коней заяць: скакіц! Дід перехрестився, а їмості розсміялися:

— Щось вам, діду, не поведеться, — каже комендантова.

— Най ворогам нашим не ведеси, — відмахується дід.

— Не поцілує вас ваша любаска, — вгадує панотцева газдиня.

— А ви ще собі з любасками заходите? — питає діда здивована комендантова.

Дід обминає відповідь, приповідаючи:

Аби пані панували, аби пані жили,
Аби пані молоденькі паничів любили!

Їмості впевнювалися, що дід десь у долишнім селі має ще свою любаску із молодних літ, і допитувалися, скільки разів у місяць її відвідує.

Дід знов обминає те питання і відрикає, що все на світі є в божих руках, — а коли уздрів при дорозі чистий жолібець, станув, роззубелав і нашоїв коні, щоби відвернути увагу від себе.

Їмості видобули дві фляшки вина і казали дідові їх у воді застудити, а відтак казали їх розкоркувати і одну фляшку подали дідові, а другу поклали межі себе та й стали по черзі пити і своїми чоловіками вихвалюватись:

— Мій Вальорко, — казала комендантова, — так мене любить, що все село вистріляв би за мене одну.

— А мій Ясьо, — казала панотцева їмось, — так за мною пропадає, що сам мене розбирає, сам суконку розпинає і сам роззуває. Та й не заснув би, доки я його на своїх грудях не заколишу.

— Та й мій Вальорко інакше не засне, доки зі мною не напеститься, а не раз і вночі мене будить. А такий

для мене добрий, що навіть мої гадки відгадує. До того ж то робив слідство у тім арешті на подвір'ю, де тепер у нас стайня. Приведуть не раз тих арештантів, чи комуністів, чи соціалістів та й у тім арешті коло них упривають, аби від них дізнатися правди. То такі звідти були у хатні вікна зойки та стогнання, що вікна дрожали, а мій малий Юзьо в колісці будився і плакав. Гей, чоловіче, думаю собі, таке я оглухну від тих криків, а дитина виплаче собі очі за пустих бандитів! А він мені нічого не каже, лиш я дивлюся на другий день, а за хатою робітники мурують з плит глибоку пивницю. Питаюся його, нащо йому такої камінної та глибокої пивниці, — а він усміхається та й більше нічого не каже. Минає тиждень, а зойків не чути, гейби тоті бандити поніміли. Питаюся, чи тим опришкам рот заціпило, а він заходиться від сміху і розповідає, що арешт переніс вже у пивницю і хоч би там стріляв із гармати — то ніхто цього не почує. Так мені мій Вальорко з лица читати уміє!

— Я також гріх би мала, коли б на свого Яся нарікала. От як я свого Владзя мала, то він мені аж з міста привіз доктора і мому та й крепдешиною всю мою постіль заслонив. Другі попівські жінки ходять у перкалях та цейтах, а у мене наломом шовків, та крепсатинів, та крепмарокенів, та жоржетів, та золотої лями. А мої капелюхи — ти бачила, Рузю, — такі зелені та червоні, що професорові очі зривають! А мої сандалі перлами цятковані! А мій плащ велюровий! А мої коралі, Рузю золотенька!

— То все правда, Манусенько солоденька, але таких дорогих перстенів, як у мене, то навіть у місті тоті радникові не мають. Як лишень лучиться мому Вальоркові якась ліпша нагода, зараз мені перстенець із зіркою приносить. Або мої бранзолети мають у місті собі пару? Ти, може, чула, приятелько, що злісна стільки разів хорує, скільки разів мою тоалету бачить! То нема що таїти, що мій Вальорко як уп'ється, то до неї ходить, бо я не терплю п'яниці, але він її не любить і як від неї прийде, то навколішки паде та й мене просить, аби я йому простила, що він так погано забувся. А я йому кажу, що не дивно мені було би, коли б тота злісна була хоть красна, хоть молоденька, хоть гожа, але то така купа мерші, що олені від неї утікають, а як іде в ліс із стрільбою, то ворон над нею криче. Але дє п'яний розумів, що краса,

а що погане? З тою злісною маю я то само, що ти, голубко, з тою професоровою. Ти гадаєш, що твій Ясь пішов у школу релігії вчити, а він пішов з професоровою набуватися у її спальню!

— Не гніви бога, Рузю!

— Через що, Маню?

— Бо прецінь і ти любиш відвагу злісного так, як я люблю спів учителя, та й кривди нема з нас нікому. Я сама кажу своєму Ясеві, що, доки він не покине жінки учителя, доти я не прожену від себе учителя, а Ясь мені каже, що за ту правдомовність він мене ще більше любить, а вчительку тільки дурить.

— А мій ніби не дурить злісну?

— Може, дурить, а може, знає про злісного, та й клин клином вибиває!

— Що про злісного знає?

— Що ти його любиш!

— Вибач, Маню, я його?

— Може, ні?

— Ні, ні, то він мене, він гине за мною!

— То він не любас тобі?

— Любас, але із любви до мене.

— А на цю забаву не він тебе запросив?

— Він, але і тебе просив.

— А мене задля кого, Рузю?

— Задля твого учителя, того чорногривого любаса твого. Може, брешу, Маню?

— Аби тебе за твої слова біг здарував сином.

— Дай, біг, тобі також!

— А ніби чого ж ми туди їдемо?

— Ба і я так скажу!

І обі їмості допили вино та й обцілювалися та й, штуркаючи діда в плечі, питалися, чи бірує ще танцювати.

Дід лиш ждав якої-небудь зачіпки, бо-коли випив фляшку вина й оббіг гадками весь свій талант та й упевнювався, що внуки підروуть та й одружаться ще за його життя і стануть добрими наслідниками його і си-на,— забав дуже говорити з ким-небудь і вже надслухував, що їмості говорять, щоби десь вхопитись у бесіду з ними.

— Іноді чоловік ще такий легкий, що й аркана пішов би!

— А тепер ви, діду, тяжкий чи легкий?

— Аді, видите, їмостечки, я дівражди чуюся легким, але однако траба би мені ще зо три скрипці та й з десяти флюяр, аби я присів гайдука на підлозі.

— Ба хто в селі найліпше танцює?

— Є, є в нас по молодюкові, що у тій смучій війні світами бродили та й навчилися всекої танцювати, але таки нема понад злісного та й понад учителя!

Їмості розсміялися й дивувалися очима, що дід підслухував їх бесіду.

— А моему чоловікові ніби щось хибує?

— Пан комендант — аби здоров був — то файний пан, нівроку!

— А мій старий, діду, вам не вдався?

— Най неволя христининові не вдаєси, а панотець у нас на самім переді. Лиш село наше таке засмолене та неумиване, що не розуміє, що такий чоловік вартує. Шо-сь це село наше тих панотців перепустило, але такого, ек цей — аби із своєю їмостею старості діждав, — то таки не було. Таку красну та мудру бесіду має, що варт пійти у церкву й послухати. Каже та проказує тогид на саму богородицю: «Дорогі та чесні парафіяне! Що я знаю, того ви не знаєте, а що ви знаєте, того я не знаю, а чого я і ви не знаєте, то один біг знає!» Люди зуміли-си і звертілиси, а панотець підносить угору свою реверенду та й каже: «Адіт, мої парафіяни, я лишень в сорочці і — не до вашого гонору кажучи — в поркиницях, а нагавиць нема та й кабату нема! Це, — каже, — лишень я знав, а ви пего не знали. А скільки грошей кождий з вас у ремени або в хустці при собі має, то лишень ви знаєте, а я не знаю. А скільки грошей ви скинете у скарбону і узбираєте для мене, — того ані я, ані ви не знаєте, — то лиш один пан біг знає!» Такої бесіди до прикладу нарід не затамив, і хто лиш мав деякий гріш при собі, кинув у скарбону, та й кажуть, що тогди люди накрили дві сотці. Чи годен хто таке придумати, хоть би мав дві голови?

Їмості розреготалися над дідовим оповіданням, але однако не дозволили дідові закурити люльку, щоби їх не дусив дим із маркотки.

Дід протиная за то їмостям, що коли б сам панотець на возі сидів, то дозволив би йому курити, а їмості перречили дідові і питали його, звідки він то знає, коли ще не возив панотця?

— А на храм до Широкополя хто возив нашого панотця, ек не я?

— Ви самого панотця везли чи з професоровою?

— Була й жінка учителя, але курити не боронила.

— А панотець були сумні чи веселі?

— Ей-га, ше й скі веселі! Десь переймили нашої співанки та, вертаючи з храму, цілу дорогу співали, аж горі лунали.

— А ви тямите цю співанку, бадічку?

— Шос темлю, а шос не темлю, але екби я закурив, то пригадав би собі зараз.

Панотцева їмость просила діда, щоби курив зараз, і сама йому губку в люльці запалила.

Ледве дід люльки попахкав, а їмості вже до нього прискіпалися, щоби переповів їм тоту співанку, якої панотець співав, з храму вертаючи.

Дід став гумкотіти:

Сіда-ріда-дана,
Не піду за Івана,
Але піду за Данила,
Абих не робила!

— Цеї співав панотець, діду?

— Сохрань боже,— але екби я від цеї не зачав, то і тої не нагадав би, ану, погодіт крішку, а зараз мете чути:

Я сапала кукурудзки та й стяла фасольку —
полубила панотчика, купив парасольку!

— Цеї, бадічку?

— Ше ні, але зараз буде:

На тім боці при потоці вбив половик каню,
Тікав вчитель від попаді, загубив кресаню.

— Цеї, бадічку, цеї?

— Цеї співав панотець на весілю сестри навчителя, а з храму їдучи, нічма співав ше дрібнішої. Ану, чуйте:

Через греблю вода йде,
Умий ноги, попаде!
Ой я вмию в неділю,
Бо ся попа надію!

— Ей, де ж би панотець співав такої поганої?

— Їмостечкам це погана, а панотцеві була файна, цілу дорогу співали, а жінка вчителя реготалася та й голосом панотця підбечовувала.

— Тим кобилячим голосом?

— Знає його біс, чи кобилячим, чи ским!

— Та вона уміє лиш рзати, а не співати!

— Тогди, видко, добре горло помастила та й підспівувала май-май!

— А злісну, бадіку, возили-сте також? — питає комендантова.

— Ой, тот не даст себе вовити, тот скрізь верхом їде, гей улан.

— А вона краща від професорової?

— Не годен я, їмостечко, вам то уповісти, бо ні одної, ні другої краси я не мірив, та й не примірював, але пан комендант — аби здорові — то надопевне будуть знати.

— Ей, бадіку, ви знаєте, а не хочете сказати!

— Абих по тій правді діждав ще свої внуки подружити. Бо де ж я годен дугу на небі ізмірити, або цвіт у маю ізлічити, або верем'ячко в косовицю оком передріти, а хоть ріку запашної почі зорям із шії здіймити?

— Видите, бадю, які ви недобрі?

— Їмостечки молоденькі, такі-сте, гей зазулечки, миленькі, гей весна, красненькі, гей медок, солоденькі, а такі-сте невірненькі, шо й мені, старому, слова не повірите й догану дасте!

Їмості топилися, як віск, від дідових слів та й від сонечка упрівали.

Поруч з гостинцем у яру бігла річка з каменя на камінь і ловила сонце, що купалося на її синім дні межі зеленою смережиною.

— Ей, то ж то кортить мене скупатися, Рузю!

— А біжутерія і шовкова сукня — що?

— Ова!

— Та чи ти здуріла, Маню?

— Для чого, Рузю?

— Бо хто ж забагає купатися, коли на балъ їде? Прецінь від води тіло стягається і синіє, а під очима виступають круги і на личку показуються курячі ланки. Фе, Маню!

— А я однако пішла б зараз та й скупала б ся!

— Видко, що ти з села, а не з міста!
 — А ти не з села, Рузю?
 — Але у моїм селі є дідич, а у твоїм самі хлопці, та й тому ти така дика.
 — То правда, що я у дідичів не служила, так як ти, Рузю, але до того доктора, де я була, приходили різні пани, ще більші, як дідич.
 — П-с-т! дикунок, най дід не чує!
 Напротивко на скруті гостинця вибігла згорда, неначе прямо із ліса, бричка і високі сиві коні в золоченій упряжі, а за бричкою підбігав візок, людей повен.
 — Ба хто то їде, Рузю?
 — Не пізнаєш? То Зельманові коні, от і він сам сидить у бричці із своєю рудою бородою, а біля нього то присланий новий віт щось йому розповідає.
 — А у візок ззаду кого він наметав стільки?
 — Божка його знає!
 — Вже нас пізнав Зельман, вже кланяється, вже спер коні, ану, станьте й ви, діду!
 З брички зсунувся, як бочівка, грубенський Зельман у білому порохівнику, з-під котрого шкірився до сонця грубий золотий ланцюх. За ним зіскочив червонолиций віт у чорному кабаті, з течкою актів під пахвою.
 — Дзінь добрий пані комендантовій та й вам, пані ксендзова!
 — А, то наш пан Зельман!
 — Тепер можу паням лиш погратулювати!
 — Є чого, пане Зельман?
 — Баль буде першої кляси!
 — А музика яка?
 — Першої кляси!
 — А дансери будуть?
 — Ще паням треба казати?
 — Но, прецінь!
 — Ваші дансери вже там є.
 — Ов, без нічого?
 — Чому без нічого? Я везу паням довгі золоті ковтки з брильєнтами. Прошу відібрати і зараз заложити, бо мені пан злісний і пан професор вимикали б бороду, коли б цих ковтків ще нині не побачили.
 — А то що за пани у візку так тиснуться, гей оселдці?
 — То друга кляса — музиканти!

— А ви куда їх везете.
 — Вони так їдуть трохи у село, хочуть свіжим повітрям віддихнути і, може, трохи заграють.
 — Кому ж?
 — То вже є друга кляса.
 — Може, злісній?
 — Може бути.
 — Може, і професоровій?
 — Чого пані питають, коли все знають?
 — А у кого ж то буде тота забава другої кляси?
 — Може, у мене, може, у лісничівці, а може, навіть у господаря.
 — У кóтрого ж?
 Зельман справив рукою на діда Федора, який скори-став з перестанку і оббирав шум з коней та й обганяв муху.
 — А то звідки взялась ворона у клітці?
 — Бо там є молода невістка, нівроку!
 — Та й мій старий там буде?
 — Не знаю, ласкава пані!
 — А може, і мій старий там буде?
 — Не знаю, ласкава пані ксендзова!
 — А хто ж казав музику привезти?
 — Можуть пані бути спокійні, коли я тим всім кермую.
 — Ну, прецінь!
 — То будуть заручини чорнобривого панича із тою багацькою невісткою.
 — А що ще нового, пане Зельман?
 — На один день ще більше треба?
 — А ви ж мені не обіцяли шовкову мантильку, як тільки мій Вальорко всадить до арешту премудрого Полонинчука молодого?
 — Або я кажу, що не обіцяв?
 — Ну, то коли буде?
 — Як тільки буду у Львові, то викуплю своє слово, піби то останній наш інтерес?
 — А я коли уздрю свої доляри?
 — Най лишень ксьондз докінчить то, що ми знаємо, та й доляри самі зайдуть у кишеньку.
 Їмості злегонька нахивували пальчиками на Зельмана і цікавилися, де він примістив нового віта.
 — Як-то де?
 — На мешкання!

— Як у мене шість покоїв порожніських із нудьги поважають, то я мав би серце пана комісара в хлопську хату пускати?

— Честь вам, пане Зельман!

Війт усміхнувся і, здіймаючи капелюх перед Зельманом і перед панями, признавав, що Зельманові дійсно належить честь у селі за його розум та за те, що знає всі хиби хлопів і їх злі вчинки, уміє підійти і вислідити злочинців і все йде на руку владі, яка без нього у тій дикій і чужій гірській закутині була би безрадною, як слабе око без окулярів.

Їмості допитувалися Зельмана, де буде сього вечора танцювати його жена, а Зельман божився, що не знає, бо перед двома неділями вислав свою жену до Марієнбаду, того самого дня, коли війт вислав свою жену до Криниці на купелі боровінові.

— Ну, то ви заглянете до нас, пане Зельман?

— Ого, я вже своє відтанцював, ми сеї ночі разом з війтом маємо тяжку службу.

— Таж ви стільки багато полонин маєте і ще вам хочеться при жандармерії служити?

— Полонини не мої, ласкаві пані, лиш божі, а їсти хочеться щодня — то хто постарає, як не моя голова?

— А ті глухі ліси на Кітелівці, то не ваші?

— Яка мені з них користь? Ліс треба сто років кохати, а де ж я тільки буду жити?

— А тартак не ваш?

— Тартак їсть дерево та й мене їсть!

— А ваш шинк нічого не приносить?

— Той шинк бере мені життя. Хлопи перепачковують собі нічма румунку через ріку і не дивляться на мою коршму, а зеленюки мають горівки стільки, що можуть у ній купатися, а ти, Зельмане, плати, небоже, скарбові патент і податки і лови мухи, як який павук!

— Який же ви бідний, пане Зельман!

— Ласкаві пані насміваються, а я кленусь здоров'ям моєї жени, що завтра маю платити вексель на тисячу доларів, а звідки їх взяти?

Війт потверджував той Зельманів клопіт, а їмості крізь сміх бідкалися над Зельмановою скрутою і потішали його, що його голова і з-під землі роздобуде ще не одну тисячку доларів.

— До милого побачення, пане Зельман, і ви, пане комісар!

— Честь паням ласкавим, падаю до ніжок, найнижчий слуга!

Дід Орфенюк тріснув батою, і коні побігли, а їмості проклинали Зельмана за того, що тільки багатства має та й ще платнею конфідента не гордує і хотів би, щоби вони його із-за бідноти жалували.

Сонечко викупалося у ріці й сіло собі на горгапах на смеречині, та й заглядало їмостям у личко попід парасольки, та й скоботало їх на голих грудях, та й ручках голих.

Смеречина шуміла легоньким шумом і нашіптувала їмостям, що сеї ночі буде їх любовіть обіймати і на ручках заколисувати і над личком лебедіти.

Верхи гір прижмурювали під сонцем свої великі очі і слідували, куди їмості їдуть такі веселі, та й усмінені, та й красиво убрані.

Віз клетотів під їмостями, як деревляний млин під потоками.

Їмості кидають наперед себе з воза на дорогу довгі і крилаті тіні, які лучаться із тінню кінською і дідовою і граються над ліщинами та бучиною, як тоті птахи, що над дорогою мушку ловлять і перевертаються на сонячних проміннях.

Їмостині думки також перевертаються і граються, вилітаючи далеко наперед воза і гуляючи на золотих нитках радощів і надії. Їмості добули із своїх шовкових торбинок туалетне приладдя й стали примальовувати свої личка, та й свої устонька, та й свої брови, та й поправляти своє розкучерявлене волосся, а сонячні промені стали до їх дзеркальців заглядати й їм покривлюватися.

— Манусенько дороженька, то вже Краснолісся зараз, а наші личка такі запорошені!

— Мабуть, ліпше було не маститись тим французьким кремом, був би порох так до нас не прилипав, Рузю!

Дід Орфенюк став допитуватися, де має попасати, а їмості відповіли, що коло дирекційної вілли у Краснолісся.

Та лиш їмості то сказали, а з-проміж соснових лісів магури вихилилися на дорогу і заглядає горда, висока палата, вся закосичена квітками та біло-червоними хоругвами, як тота дівка, що йде до шлюбу.

— Манусенько, онде вже дирекційна вілла!

— Ей, де ж би?

— Так, так, то вона сама, — притакував дід і радувався в душі, що зараз стане на попас.

— А ви вже там були, діду?

— Всередині ще не був, їмостечки файні, христини нові нема там ні доступу, ні потреби.

— Там всередині дуже гарно: є велика зала до танців, а навкруг неї спальні, та будуари, та їдальня, та купальня — такі, гей в казці.

— Шкода, що така палата пусто стоїть, — зауважує дід Федір.

— Що вам біг дав, де ж вона пусто стоїть? Там прецінь відбуваються забави всіх злісних і зарядців, коли приїде панство із дирекції зі Львова на полювання, — там всі наші забави відбуваються, там пани з усіх гір аж від Чорногори з'їжджаються, та й бавляться, та й набуваються, аж душа радується, аж вся верховина здригається.

— А з того кому користь?

— Ви, діду, не розумієте, що то є панська забава, і тому так нерозумно говорите.

— Аби-сте прожили, їмостечки гонорові!

Їмості хотіли розповісти дідові, яка є користь із забави, але перед ними розгримілися стріли, а з кедринової алеї, що веде від палати на дорогу, появилася громада панів і сперла коні. Їмості сплеснули в долоні, а пани взяли їх на руки й ізсадили з воза на землю та й віталися з ними, як браття із сестрами.

Злісний цілував комендантову в обі руки, та й рамена, та й кругленьку шийку, а так само обцілював професор панотцеву їмось.

І радувалися, і цілувалися, і попід руки ловилися, та й до себе притискалися, до вілли ідучи.

Дідові приказали пани за собою їхати і на задньому подвір'ю за віллою стати та й тут ночувати, бо передне подвір'я зайняли вже брички та вози злісних, та й зеленюків, та й навчителів, та й парубків-панотців.

Дід врадувався, що не буде дальше їхати, і швидко дав коням їсти.

На мармурових сходах заграла музика на привіт їмостям, а зеленюки стрілили знов двічі з крісів, щоби всі гори знали, яка у них честь їмостям падеться.

Панотцева їмось йойкнула, а навчитель засміявся із її переляку та й обіцявав їй, що буде добре бавитися.

— А може, мій старий почує та й приїде?

— Ні, Манусенько-серце, не приїде, бо він з комендантом бавиться сеї ночі у Орфенюка старого.

— А вони що там упантрили?

— Хочуть Орфенюкову невістку збаламутити та й із чорнобривим шандарем заручити.

— Здуріли?

— Ні, не здуріли, бо то Зельман тим усім кермує та й обіцяв їм одну полонину, а вони тую полонину своїм паням-добродійкам на іменини подарувати мають.

Комендантова зачула ту бесіду і хвалила Зельмана, що такий розумний і кожному уміє добра нагилити. І питалася, скільки тая полонина вартує, бо вона хоче собі восени нову кримку справити та й на м'ясиці у Варшаву поїхати. Учитель упевнював їмості, що тая полонина стане їм на кримку, і на золоту ляму, і на Варшаву. Їмості сплеснули в долоні і просили учителя, щоби шукав їм купця на Орфенюкову полонину.

А злісний вхопив їмості за праву ручку і питав, скільки хочуть за ту полонину, бо він вже купця має. Їмості заправили по тисяч доларів, а злісний приплеснув рукою і казав вчителеві перетяти руки. Їмості підтанцювували із радості.

Сумерк намагався разом з лиликами через вікна влетіти досередини вілли, але зеленюки метнулися і в одну мить розсипали снопи світла через усі вікна та й паням личка закарсили, груди підіймили, ніжки відслонили, ніздря розтворили, очі запалили.

Музика розігралася.

Зала розхвилювалася і розтанцювалася. Радість розсміялася. Ліси розспівалися, верхи у верховині розхиталися, ріками зорі розморгалися, долами роси розперлилися, норами звір розбудилася, дуплами птаха розшепотілася, хатами люди розстогналися...

Дід обійшов коні, повечеряв і через вікно з воза придивлявся танцям, а коли не міг розпізнати своїх їмостей серед кружляючих гологрудих пар, — закурив люльку і проганяв з очей дрімоту аж геть-геть поза північ. Коли коні полягали, приступили до воза три зеленюки і розпитували діда, чому не спить і скільки років мають його коні, а дід оправдувався, що через музику

не може спати, а його коні ще молоденькі, лиш по одному зубкові поклали. Зеленюки хотіли почастувати діда горівкою, але дід їм подякував, а тоді вони вийняли дідові з уст люльку і подали папіроску, та ще й самі її дідові запалили і радили йому, щоби за віз і коні не боявся і спав собі, як дома, бо тут злісних, та зеленюків, та шандарів кожний боїться і ніхто дідові нічого не нарушить, а їмості і так будуть гуляти до схід сонця, а відтак ще будуть спати і найдід собі дурно не збавляє ночі.

Роздякувався дід із зеленюками та й докурював папіроску. Та чув дід, що сон його ломить, до сіна його голову нахилив і притискає, із рота папіроску витручує, очі йому заклеює, силу з рук і з ніг відбирає, соколом над ним літає. Дід підіймає голову і сміється із сокола, що над ним, як над курятком, кружляє, а сокіл застидався та й відлетів. Полетів далеко-далеко облаками та й за хвилику вертає і на круг воза коло діда сідає. Дивиться дід і своїм очам не вірить: то не сокіл, то його син Микола.

- Ей, дедю мій рідний, а ви що дієте?
- То таки ти сам чи лишень душа твоя, синку?
- Я сам, дедику, хочу на вас подивитися.
- А ти де лежиш, синку?
- Під Львовом, дедику!
- Та де тебе там шукати маю?

— Із самого Львова підете на полудне та й минете один ліс, а відтак хрести за лісом, а відтак другий ліс та й знов хрести, а відтак третій ліс та й хрести самі березові, а на самій середині лиш мій хрест яловий. Та й там я лежу вже на осьмий рік!

- А газдиню свою не хочеш видіти, синку?
- Ой ні, дедику, не хочу.
- Ба через що, синку?
- Сеї ночі вона мене ізрадила.
- Та з ким тебе сука ізрадила?
- Із шандарем чорнобривим.
- А ти, синку, там чуєш, як я за тоб'ю тужу та баную?
- Чую, дедику, але тільки нічма, як роса паде.
- А як же ти, синку, віднайшов мене тут коло цього псярства?
- Зорі мене до вас справили.
- А за діти не питаєш?
- Я тепер їх видів.

- Файні хлопці?
- Буде їх вітчим збиткувати.
- Я не дам, не бійся!
- Дедику мій добрий!
- Синку мій загніваний!
- Підіт, дедику, у місто до потаря і скасуйте тот тестамент та здійміт ґрунт із невістки та й переписіть землю на хлопців!

- Так кажеш, синку?
- Так кажу, дедику, бо ваша свічка догоряє!
- А не буде гріху за невістку?
- Ні, бо вона не неня своїм дітям.
- Мику'!
- ?
- А де ти, Мику'?

Дід протирав очі і допитувався, де подівся його Микола, але син не відзивався. Крізь сосни світало напротив діда небо, а на ліщині рипів деркач і будив діда із усієї сили. Дід розглядається, а він лежить на сіні на помостині, а воза та й коней нема! Встає та й перешукує подвір'я, а коней та й воза нема! Йде в зали мельдувати їмостям, а розтанцьована зала у сміх.

- А ви чого заснули, діду? — дорікає злісний.
- А ви не знали, що за рікою волоскі злодії гуляють? — протинає учитель.

Вибігають розпалені їмості й сварять діда та й посилають зеленюків над ріку дідової шкоди шукати.

Зеленюки вертають голіруч і розповідають, що слід веде на саму ріку до броду, та й божаться, що віз і коні вже на Волощині, вже навіки пропали.

Дід сплюнув і згійкав, а відтак посмотрив рукою в ремені і врадувався, що злодії не забрали йому грошей з ременя.

— Танцюйте собі, їмостечки, здоровенькі, а я мандрую долів у місто.

- Та чому не додому?
- Бо так.
- Та чому, прецінь?
- Бо маю ґрунт переписати на внуків.
- А то через що, діду?
- Пропали коні з возом, пропала невістка, то найхоть божьа земля не пропадає.
- А невістка що винна, що вас обікрали?

— Бо чужу віру на приймака взяти хоче.

— А вам то що шкодить?

— Мені то вадить, бо увес талан на пусте піде.

Дід офукнувся, перекинув бисаги на плечі і, гійкаючи, справився долів у місто.

Імості подивилися на себе і дивувалися, звідки дід Зельманові тайни знає.

А відтак сердилися і голі ручки собі ломили та нарікали, що пропаде їх полонинка, скоро дід на внуків землю перепише. Та й Зельмана за неосторожність кляли, та й дідові наглої смерті желали, та й із злості аж поплакували. Шпотаючись, вийшов до них злісний і за голову взявся.

— Яке ж то нещастя вас зустрінуло, любки дороженькі?

— Старий Орфенюк пішов у місто ґрунта свої на внуків переписувати, бодай голову вломив по дорозі!

— Та й із-за того ви, дітоньки, плачете?

— Бо наша полонина пропала!

— Ні, не пропала!

Імості ахнули із радості, а злісний закликав набік дрімаючого на крісі зеленюка і щось пошепотав із ним, та й зеленюк вхопив кріс у руки і скочив долів, гей вовк за вівцею.

Злісний голубив імості і просив, аби за полонину не журилися анітрішки, бо дід вже не зайде у місто і ґрунтів не перепише, а його, старого, не треба жалувати, бо вже досить на світі нажився.

Імості догадувалися, куди побіг зеленюк, і казали, що боються тільки, щоби дід довго не мучився.

Злісний сміявся із них і безпечив їх, що той зеленюк над водою так вивчився стріляти, що птаху-рибалку б'є у лету одним стрілом.

Імості вихвалювали того зеленюка й успокоювалися та обіймали злісного і дякували йому, що висупив їм на личку слюзи.

В лісі луснув стріл і розшумівся понад Красноліссям та й шумом ударив у вікна вілли.

Біленька зізіда на небі закрутилася, та й поточилася, та й упала на дорогу і в порохах згасла.

Птаха з ґруня на ґрунь перелітала, а ворони на дзвіницю сіли і закрякали.

Заяці і сарнюки поховалися у темних ярах, а медведі у своїх леговищах тільки очі розжмурили і позівали.

П'яна зала упрівала і реготалася, а учитель вийшов до імостей і, вимахуючи руками, заспівав в їх честь п'яним голосом:

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе тут мило!
Як ігри вод, пліне тут час
Свобідно, шумно, весело!

Імості гладили учителя по голові і вторували:

Свобідно, шумно, весело!

А верхи гір переспівували:

Свобідно, шумно, весело!

ПИСАНКИ

Роман Мокан з верхів, голова читальні у Рогізні, виходив у живний четвер із судової зали розправ дуже приголомшений і розболений.

Найдужче топили його шандарі, а за шандарями злісний, а за злісним війт, а за війтом таки його свідки.

— То ці вороги тановлять мене у бульбону, а мого адвоката занімило!

Свідки обступили і потішають його, що рік не вік, перейде йому в криміналі скоріше, ніж на війні, а жінкою і дітьми не має журитися, бо люди будуть їм помагати.

Ця розрада тільки ще більше лютила Мокана.

«Аби-сте по тій правді здорові були, по якій говорите, — думав він собі. — Ой, люди допоможут! Таке допоможут, як ці свідки помогли. Питає суд: «Чи чув ти, бадіку, як Мокан говорив на-вашім вічу проти панів та й проти паничів?» А такий баран каже один за другим: «Не чув». Питає адвокат: «А може, ти, бадіку, чув все, що Мокан говорив, і, може, чув-се, що він не говорив нічого лихого на панів і паничів?» А свідок знов своєї: «Не чув!» А шандарі все чули! А я цих глухманів три дні з гір до міста звозив і три дні годую тут, гей волів! А він мені тепер каже, що люди моїй газдині та й моїм дітям допоможут. Не питают мого криміналу, але заговорюют мене, аби ж їх

вів до Муська на горівку та на буженицю. Кров пили би собі із-за нігтів оці облесники ненаїсні!»

Високий, гей бузьок, свідок з бесагами на плечах спльовує з-під чорних вусів і шепче йому до вуха:

— Романку, братчику, ми в жмені тепер, їх право, а наш кримінар!

Сухотварий, маленький свідок засвітив з-під великої барабанної шапки зеленими очима і, накривши долонею уста від сторони патрулюючих жовнірів, кляв зичливо:

— Най таке право шляк трафіт, що христининові дихати не дає!..

Лицатий і кушкатий свідок штовхає Романа збоку і безпечить:

— Спаде і на них смуча година.

Кругленький, як булочка, свідок поправляє собі шовкову шириньку на кругленькій шії, а другою рукою обіймає Романів стан і дивується:

— А я, хло', заложився з Митром Попенюковим, що ти виштрикнеш, та й що з того, програв заліжку!

А тоті свідки, що йшли подалеки, вгадували, що Мокана зженуть вороги із світа у криміналі, аби більше не вступався за селом. З-поміж цих свідків оброслий чорнолиций Оласій наближується також до Мокана і хвалить його:

— Панцький маєш розум, що-с упросився на місяць весну звеснувати, а відтак вже панцька воля!

Ще даліше позаду йшли свідки боязливі, котрі зо-страхи перед злісним свідчили на два боки і потакували так прокураторові, як також оборонцеві, а приперті до чола, толкувалися, що стояли оподалік і добре не чули, що Мокан говорив, але божилися, що він не мовчав. Вони й тепер глипають то наперед себе на Мокана, то обзираються за жандармами, наче хотіли б впевнитись, хто їх заведе до шинку на полуденок.

А Мокан кається гірко думками:

«Коби я тоту катушку ще пересидів, то абих видів, що хлопа ріжут, як вепря, то не обізвуся, бігме, ні, ще буду кричати: келюхи з него сотайте, посічіт'го на дрібні кусні, бо правду каже злісний, що хлоп добрий лиш печений і солений!.. Таким папам треба України? Смоли їм у горло, ще й обухом у голову! Ти смроти за него жінку та й діти, а він з тебе кров хоче пити. То нарід? То гаде сорокاته!»

Ті Романові кудлаті думки поплескав разом з головою його сивенький довгоносий адвокат, що подогонив його, протиснувся проміж свідків і вмовляв в нього, що має велике щастя, що дістав тільки рік криміналу, бо за таку провину параграф пише найменше п'ять літ тюрми.

Коли Роман на це нічого не відповідав, адвокат був певний, що він вірить тому своєму щастю і, кладучи йому руку під паху, допоминався:

— Треба буде мені ще соточку доплатити, бо самі видите, що я собі коло вас три дні збавив, а кара маленька!

Свідки посміхнулися з маленької кари, а адвокат відповів усмішкою і подався убік.

Моканові гадки що раз, то більше студеніли і корчилися під хмарою чорного жалю.

Виглядав, як підшилений ясін.

Його подовгаста твар викривилася під надстриженим вусом, а сині очі потали в долину, гейби не хотіли дивитися на тоті сірі мурі, на тоту узброєну варту, на тих облесних і ненаситних свідків.

Вийшов з брами і оглянувся, як пострілена птаха оглядається в сторону свого вбивця.

Такий великий, камінний цес мур, що очі його не завтякають обіздріти. Сам камінь і глина, самі роззявлені гаврі, саме руде залізо. Сонце тут не нашпарить, не дотиснетесь, хіба зеленим мохом крадьки підкрадеться. Студінь відти норами позиває.

Щось Мокан забагато у цей мур дивиться, щось він очима шукає. Щось він собі думає, щось собі нагадує.

Свідки глипнули у того місце, куди він вдивлюється, а там на мурі тремтять маленькі оченята, як два метелики синьокрілі.

А личко, як біла платинка, на мурі від вітру хитається, а дрібні пальчики кошелик тримають і червоніють.

Тоті жалісні оченята глянули на Мокана і на бадіків-свідків і чогось зраділи.

— Ти чия, небого?

— Івана Паладюкового.

— Того, що у ліщинах сидів над Прутцем?

— Того самого.

— Того, що його вояки убили?

— Того самого.

— Шо його звали радикалом та й йому хату спалили?

— Того самого.

— А ти що тут у таким місті робиш?

— Я тут у панів служу та й прийшла ненью відознати.

— То неня тут у припоні?

— Вже рік у катуші, вуєчки файні та пишні!

— Та за що, хло', єї катують?

— За це саме, за що дедю убили.

— Варє?

— Кажут, що, адіт, за тоту Україну.

— Ото їх у горлі давить!

На Мокановій тварі запалився черлений вогник.

— Ба шо ти, душко, принесла своїй нені?

— Аді: писаночки красні.

Дівчина відкрила кошелик, а зсередини, як зірочки, усміхнулися до бадіків писаночки писані, такі, гей живі очі...

— Йй-га, то ти, казати, таки увесь великдень нені справила?

— Буде й нені, буде й багнетникам простибі за того, що передадуть нені.

— Та й така мала удавш писати?

— Я і вам по кошеликові повиписую, вуєчки добрі та пишні, лиш аби-сте хоть сьогодні увечір, хоть завтра запалили у ліщинах над Прутцем вогонь за дедєву душу.

Бадіки прирікали, що з радної душі запалять вогонь за її дедю зараз, як лиш разом придуть, аби усі гори знали, що Паладюкова пам'ять сяє.

Дівчина цілувала бадікам руки і божилася, що їх нагилів її біг. А ще не досяпила до Мокана, як він уже гладив її біляву головку і весь палав із радості:

— Рости велика, зозулько маленька!

— Рости велика,—повторили бадіки-свідки і забували за полуденок.

— Аби-сте тривали, вуєчки срібні!

Так, наче б дивився Мокан, як його темні гадки сідали воронам на крила і утікали від нього та й пропадали десь межі мурами та коминами, а на їх місці мерехтіли усміхнені писаночки із кошелика доньки Паладюкової і на кримінальному мурі зоряними пальчиками виписували Паладюкову Україну...

— Адіт, таке воно мале та невидне, а стариню завстидала!

— Аби тебе, писарочько, ручьки не зболіли!..

ЛАСКА

На темнім коридорі судовім збився, як вівці, гурток мужиків, обтерханих бисагами, і нараджувався, що їм діяти.

Одні піддавали гадку, чи не піти їм поскаржитися до судового старости, а другі зараз відганяли ту гадку, бо знали, що староста має люту кров і як уздрить у дверях своєї канцелярії мужика, то у тім моменті гукає на возних, а тоді возні кидаються на чоловіка, як вовки, і виводять його надвір, але при тім виводі сягають під кийтар і під байбарак та й рахують йому ребра, аби більше не вертався та й аби усьому хрещеному мирові відраджував такої докучливості.

Були газди, що радили піти до ключника до хати й там розложитися табором та й нікого не просити, ані перед ніким не жалітися, але й ця рада швидко гиньла, бо практиковані бадіки махали на неї руками і доказували надопевне, що така робота нічого не варта і ніде не пишеться.

Ще одні радили піти ще раз до директора Ржондзіцького і просити його ще раз, аби мав над людьми обачіння, аби не збавляв їх весни божої та й великоднє.

Але і сю раду заплювали мужики слиною.

Низенький і, як скіпка, сухенький бадіка з твар'ю, як камінна жовтава плитка, тручає шапку назад і, б'ючи-

ся кулаком по чолі, заявляє, що мужик є завше дурний і тому мусить радитися мудрішого, і тому повинні вони всі піти до адвоката та й покласти, що заправить, і запитати його, що мають робити.

Та як він це сказав і ударив палицею по долівці — то всі бадіки йому притакнули і справилися за ним до канцелярії адвоката.

Надворі грає марець.

Звівається вітрець і то заслонює, то відслонює сонечко. Бадіки чаляпають своїми корзаками по грузькій улиці і радіють, що із зими робиться каша, а в їх надією помальовані очі зазирають руді та лисі, гей обголені, хребти гір і пригадують їм, що десть за третіми горами йде в цей край весна, яка потребує їх сили і роботи.

Гірськими засколобинами біліють ще сніги, але вже запорошені, вже не такі студені, вже від погляду сонця гинуть, вже не будуть морозити дітей у колисці, маржицу в колешні, рубачів бутинами, газдів у дорозі, птаху на смереці, кленів у воді.

Тоті розварені сніги леда день спливуть у бистрець і втечуть у море, а на їх місці зазеленіють левади і луки та й прикличуть зазулю, аби бадіків щастям дурила.

Але ще не знати, де тота зазуля бадіків застане, звідки вона їх буде закликати, аби йшли весну веснувати.

Цим бадіки найдужче зажурені.

Адвокат добре обдивився, розпитав бадіків, якої ради шукають, розперся у кріслі і сховав свою платню до шухляди.

— Ви, — каже, — газди, такі дурні, як оті вівці ваші, що ви їх дойте і вовну з них собі обстригаєте, а вони голі і голодні бігають за вами услід і ще бляють за вами.

— Ми люди робітні, пане, ми весни шкодуємо.

— Що вам весна принесе, коли у вас землі обмаль?

— Станемо десть у дворі на роботу, але весни не змарнуємо.

— Двори мають своїх, вами не потребують.

— То будемо у долівських газдів спілки брати.

— То такі самі голаки, як-ви.

— То підемо на трачки робити.

— А як і там не приймуть?

— Буде, як біг дасть, але не в неволи.

— А ваші бесаги від чого так попухнули?

— То ми вовни набрали, бо хочемо там прясти, аби нам не навтямлювалося.

— Ей, хлопці, хлопці!..

Низенький бадіка звертає адвокатові увагу, аби залишив цю бесіду:

— Ми не тому до вас прийшли, аби ви нам покривлювалися, лиш аби-сте нас вислухали та й допомогли у нашій біді. Ви наш, а ми ваші. Ми прийшли до вас, аби від вас дізнатися, чи то є директорова повинність, чи його ласка, аби він нас сьогодні приймив.

Адвокат поклав жовте олівце на чоло і, подумавши, відкрік:

— То його ласка, бо таких, як ви, є багато!

Низенький бадіка кладе перед адвокатом друге питання:

— А як тото ласка, то по кілько то нас має коштувати?

Адвокат знов підпер чоло рукою і, нахмурений, надумався, а опісля вирішив:

— Дасте йому кождий по п'ятці!

Бадіки ойкнули.

Низенький бадіка кладе перед адвокатом третє питання:

— Але ви самі з ним поговорите?

— Та що маю з вами робити?

І бадіки обтулювали адвоката медовими словами, щоби лишень ішов з ними, щоби квапився.

— Та чого вам туди квапитися?

— Аби нам нинішній день рахувався.

— А гроші маєте?

— Щось маємо, а щось по дорозі у Майорка собі ухватимо.

Адвокат, неначе картаючи себе за те, що на хвильку забувся і сам собі відмовляв та знеохочував клієнтів, змінив швидко свій погляд і, плескаючи по плечу низенького бадіку, безпечив, що він з директором Ржондзіцьким добре собі заходить і хоть справа бадіків є тяжка, він її поведе так, аби було добре.

Бадіки ловили його за слово і підганяли:

— Веди, веди нас, любий панчіку, так, аби було добре, абих ті згадували, аби-сми других газдів до тебе справляли.

І пішли.

Пан директор Ржондзіцький колишеться, як бочівка, коридором, а коли заздрів адвоката з бадіками, швидко зайшов до своєї канцелярії і луснув за собою дверми так, аж весь суд здригнувся.

Бадіки вгадували, що директор тому такий лютий, що тепер адвокатові не зможе вже відмовитись і не посміє гаркати на нього так, як гаркнув був на них, коли за себе його покійно просили.

Лоскіт пішов темним коридором і заглушив поздоровлення, яке адвокат вислав за директором.

Бадіки лишилися під дверми, а їх заступець правний, усміхаючись, увійшов у директорську канцелярію.

Чути бесіду, чути сміх, а відтак хвилька тиші.

Адвокат виходить червоний, бере бадіків набік і пачає:

— Справа є дуже тяжка, бо є переповнення, бо таких, як ви, є багато, а всім не можна догодити, бо місця нема. Але я бачу, що директор рад би мені піти на руку і зробити тоту ласку, аби ви дурно домів не вертали — але сієї ночі такса пішла вгору, бо хлопів налізло, як трави та листу.

Бадіки споважніли.

— Ба, чи дуже підскочила?

— Вже удвоє!

— Преч би ся казало!

— І то ще не похочує!

— Варє?

— Кленусь на свої діти!

— Лишіт, ми вам віримо!

— Бо то, знаєте, кождий хоче жити...

— Знаємо, пане, ше й як знаємо!

— Та й знаєте, панове газди, що тото, властиво, не вільно...

— А ви до чого пан?

— Я до параграфів.

— Ей, говоріт свої, що нам не вольно, то вам таки вольно!

— Ні, і мені тото не вільно, бо я ваш чоловік... Але ви зложіть між собою по десяточці оцему низенькому газді до рук, а я зараз навчу, як він має ті гроші давати.

Бадіки обернулися набік і стали шпортати пальцями у своїх ременях, а їх заступник взяв низенького бадіку попід паху набік і пошепки учив його, що треба робити.

А як адвокат, оглядаючися назад себе, скінчив свою науку і прощався з бадіками, то у жмені низенького бадіки узбиралося дванадцять десятичок і всім бадікам за-світилися очі, коли за низеньким своїм товаришем вхо-дили у директорську канцелярію, а директор, похи-лений над столиком, щось собі писав і не виганяв їх з порога.

Низенький бадіка підійшов до директора і, кладучи зібрані гроші на стіл, повістував, що вони ті гроші на-йшли у суді на підлозі і їх підоймили та й віддають там, де вони належуть.

Директор не звертає на це уваги і пише дальше, а ба-діки почали покашлювати й підганяли очима свого ни-зенького товариша, щоби все сказав.

Низенький бадіка укладається, як до отченашу, і зачинає від самого початку.

— Будьте нам зобашні, директорю наш панський, презусе наш дороженький!

— Спадайте на рани і не збавляйте нас божої весни і прийміт нас до того смучого криміналу, най ми цими слотами та фуфелами своєю кару відбудемо, заки земля божа осушиться та й нагріється.

Директор наче прокинувся спросоння.

— Ах, то ви?

— Ми самі, панчіку пишний та й файпий!

— Ви до арешту, так?

— Ой так, так, комісарю наш годний!

— Ви ще за того віче, правда?

— За віче, за віче, любчіку наш любий!

— По кілько ви тоді зафасували?

— По місяцеві, добрітко наша добра!

— Та й вам доконче тепер?

— Якби ваша ласка, панчіку грешний!

— Кортить вас дома паску їсти?

— Святе ваше панське слово!

— Але я казав, вам, що там глітно, нема де шпильки опустити.

— Межи людьми і ми примістимося, як ваша ласка!

Директор впорядкував свої акти, понакривав їх дощечками, притиснув камінцями і, відхиливши двері, щось крикнув, а до канцелярії вбіг ключник, ключами подзенькуючи.

— Спиши мені їх і бери собі цю свіжу марффу!

Бадіки, відходячи в тюрму, топилися під директоро-вою ласкою, як той мартовий сніг на горах;

— Аби-сте, панчіку, прожили!

— Аби-сте тривали!

— Аби-сте нарік діждали!

— Аби вас, панчіку, госпідь милосердний укрит своєв небеснов ласков!..

НА КУПАЛА, НА ІВАНА

(НАРИС З ГУЦУЛЬСЬКОГО ЖИТТЯ)

I

Хоть Купало, хоть Лопушник, але це є справедливий Іван.

Відьми вночі на раду скликає, мушками світить перед русалками, рікою вінки долів пускає, лісами любові підкидає.

Та й полонинами 'д газдам присідається.

Нашіптує Іванові Шепитарюкові у стаї при ватрі на полонинці на волоським боці:

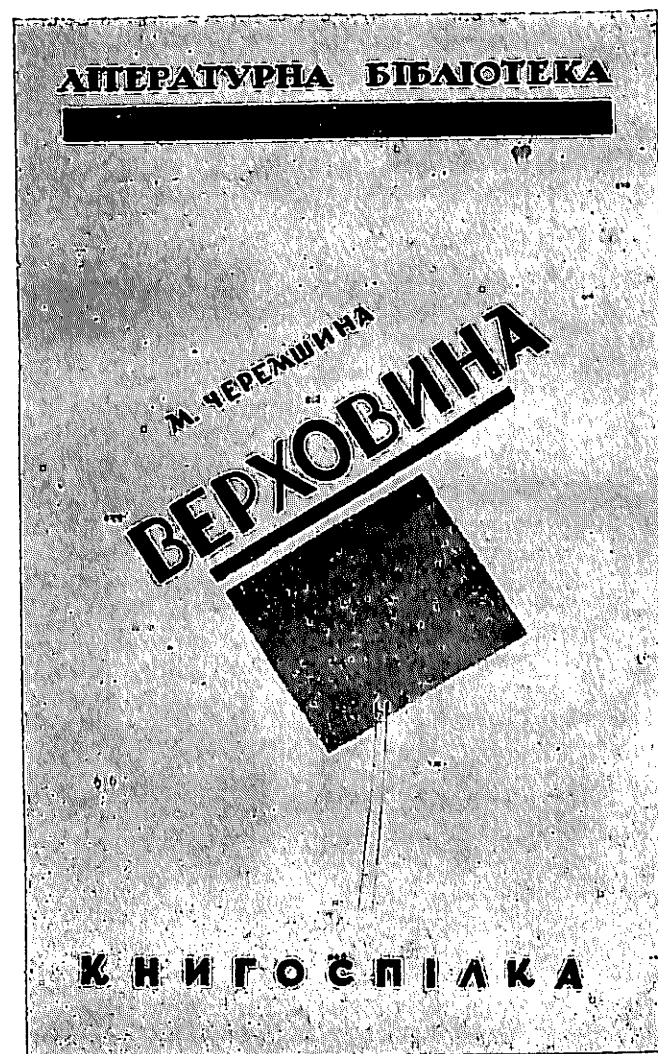
— Зійди-ко, тезку, на ляцкий бік у село ід своїй газдині, бо тот ревізор білявенький не годен через ню ні спати, ні їсти!

Шепитарюк не похочує маржину на наймита лишати:

— Як вона газдиня, то ревізорові хати не відтворит, а як вона ніхтолиця, то єї я не всокочу.

Але святий швидко перебиває:

— Не сокоти, брате, жінки та й збудешся єї, молодої. Пташка парує з пташків, мушка з мушків, рибка з рибків, самець у лісі з самичків, а ти слюбну жінку лишив саму на подушках під джергами та й лінуєшся єї у таке велике свято відознати? Спам'ятайся, тезку, і сидлай коня та перебіжи нічма Черемош, як ревізори муть спати, та й розвеселиш молоду жінку і мені завтра покладеш свічку на вівтарі!



Фотокопія обкладинки збірки «Верховина» (1929)

— А моя що йому відповіла?

— У личко червоніла і сміялася.

Десь та смучя мельничка серед села сидит та й усе чує, та й знає...»

Іванів вівчар Дмитро приніс овечий подій у стаю і бо- жився, що зараз дістане від свого газди тютюну повну люльку, бо має йому щось важне сказати.

Шепитарюк став його про тоту важність допитува- тись, але вівчар не пускав з себе пари, доки не учув у жмені маркотку. Тоді розповів він газді, що у явірнику здибав його тот низький кривоустий зеленюк-ревізор і казав газді переказати, що його газдиня робить завтра за його дедю обід і хоче, аби її газда сеї ночі збіг у село до хати. Та й казав, аби газда переходив хітар Копила- шевим плаєм, а він сам там буде на варті і газду миром перепустить через Черемош.

Шепитарюк ніби сварив вівчаря за того, що його зду- рив і задурно вигулив жменю тютюну, але всередині був вдоволений, бо під вагою тої новини рішився поїхати ко- нем до своєї газдині і відсвяткувати свого та й дедевого патрона обідом і поминками за дедеву душу, аби дедя і сього року знав на тім світі, що доброго сина та добру невістку лишив у своїм дворі, на талані своїм.

— Однак щось мене отік спирає, але я таки збіжу долів, а ти, Митрику, пантруй ватри і трембіти!

І Шепитарюк осідлав коня, натерхав скоромою у бе- сагах і пропав у Копиладевім плаю...

II

Ніч срібна, найсрібніша.

Місяць везе у срібній чайці голого Купала-Івана над горганами, а зорі прижмурились із стиду й у ліси пороз- бігалися боками.

Небо, гей на морі піна.

А з тої піни срібна роса паде на ліси, на гори.

А з того неба Купало любість по землі сіє...

А де тота любість упаде, там білий вогонь з землі ви- ростає.

А за тим білим вогнем темна хмарка тінь ровстелює. Бо любість одно крило біле, а друге темне має.

А як той вогонь забрів у Черемош, тоді чорна тінь із берега йому межі очі в дубельтівки плюнула.

Луснув стріл у зворі, погас вогонь у броді, розбігся смертельний гомін лісами...

Купало на небі обіздрівся і золотим пером записав кот- русь душу у свої книги...

Як оком кліпнути, нетлінні нявки урвали танець над рікою, а чугайстир шпурнув арідникові плитою у його чорні ребра.

Черемош ударив скоками у скали, а скали застог- нали...

Ліси похитали головами і згійкали на тоту чорну тінь, що з берега стрілом найсрібнішу ніч прострілила...

III

Хоть Купало, хоть Ло- пушник, але це є справедливий Іван.

Бере та й сонцем зарінки сушить. Лісами холоди ві- ником вимітає, у деревині соки переварює, запахами в перекотах дише.

Муху роями на сонце випускає, маржину у зелену лі- щину загонить, бджілку на солодкі меди веде.

Птахам яєчка у гніздах вигріває, дівчатам ягоди у кошелі мече, дітвору грибами в росу гулить, віллю силу дає, папоротин цвіт збирає.

Мисливцям звір множить, орлам зайчиків на коню- шинці показує, рибарикам рибку підкидає.

Полонинами молока в бербениці наливає, скором пря- че ід Петрі.

Скали розпікає, гаддя на камінню гріє.

Барабульку та й кукурудзку з землі за чівку на сонце витягає.

Вітри в печерах запирає, аби світ був тихий, та за- пашний, та ясний.

Бере та й дівчатам личко красить, молодіцям в очі принаду насипає, аби були гожі, як Шепитарюкова газдиня, — тота, що зеленого ревізора з розуму ізво- дить.

Тота, що очима потинає...

В церкві жінки Іванів вітвар зіллями убирають, гей до шлюбу:

— Гей, Іванчику божий, Іванчику чорнобривий, роздай діти межі молодиці, аби-с мав шо ерстити, аби-с мав де у кумах бувати!

Лиш Шепитарючки тут не видко. Віді, вона святим не потребує, бо пишна та красна над усю челядь.

Але перед Івановим вітварем горить Шепитарючина свічка, а вона сама ходить ід газдам і газдиням і шепотом запрошує їх чемними словами на обід за душу чоловічого деді. Навіть панотець прошений. Будуть газди і газдині харчувати, будуть за панотцем молитви відмовляти. Буде покійникова душа радуватися...

А святий Іван межі челяддю та межі свічками упріває.

А панотець, що приязно службу править, що красно говорить:

— Дивіться, — каже, — люди: сонечко пражить землю та й випражує з неї ягідку і рожу, а з тебе, хлопе, не годно випражити навіть вужевки. Але не тоту вужевку, що ліси і дараби в'яже, але тоту вужевку, що усіх хлопів у один нарід в'яже.

— Най же цес нарід каїться, най свою Україну шапує!

— Най хлоп хлопа тримається, най свою віру держить.

— Най молиться за всіх Іванів, що за цю землю зі світа пішли!

Нарід їсть панотцеві слова і росте високо.

Та лишень закінчив панотець божє слово, а церква заметушилася.

Став мир до дверей пхатися, стали люди виходити, бо пішла погана чутка, що до трупарні коло церкви привезли шандарі мерця пороти.

Нарід глотиться, а шандарі кольбами у груди.

— Ба кого ви, паничіки, в трупарні поклали?

Шандарі здигають плечима.

Але челядь прилипла до стін і через шпари розпізнала:

— Таже то тварь Шепитарюкова!

— Ба, варе, котрого?

— Івана Іванового.

— Цего, шо напротив Паладюкового груня.

— Того самого!

А Шепитарючка як того почула, та як не заверещить, аж трупарня здриглася:

— То його убив ревізор кривоустий!

— Брешеш, жінко, — боронили шандарі.

— Бігме, кривоустий газду мені стратив!

Та й скочила понад кольби до трупарні, як громом підкинена.

Трупарня із жалю тріскає. А нарід ломить собі голову і руки.

Вийшов панотець з церкви, а шандарі його хап попід пахи та й просто до міста.

— Та за шо нам панотця берете?

— За його казаннє!

— А того, шо газду убив, на суд не ведете?

— Вам засій від того, пся кров, собача!..

КОЛЯДА

Гейби не та сама ніч, тота різдвяна ніч, гейби вона ходила й говорила, гей тота церква у великий храм. Гейби то небо до села прихилилося, гейби до села щось шептало. Отік тоті морози кулаками лускають у газдівські хати, отік вони газдів чогось посварюють. Тоті далекі зорі щось нахилюються та й у газдівські вікна на стіл заглядають, отік вони перезнати хочуть, чи газди на столі пшеницю мають, чи вечерю поживають.

Тоті зорі щось міняться, щось вони поморгують, щось вони оповісти хочуть, лиш гляба їх розуміти.

Відай, вони тих сімох колядників по селу водять, відай, їх коляду леліють. Обвели їх посеред села та й завели до побережницького двору.

Ідуть колядники попід зорями, переходять всі три побережникові перелази та й заколядували під побережниковими віконцями:

«Зажурилися гори й долини, що не зродило жито-пшениця.

Зажурилися всі полонини, що гей великі зими упали.

Зажурилися та й господарі, що обмінилась наша земляця:

що нема правди на божім світі, що гине нарід у самім цвіті;

що царем стала темная тюрма, за добре слово в голову куля. За темне слово, чорную зраду кличут сидати, подають ручку. Бо темне слово — червак в яблочку, ржа в залізочку, пісок ше й в очку.

Гей, сидит зрада посеред села, її пізнати, гей трійлозела. Бо п'є горівку, їсть солонинку, а за то нічма на постерунку продає брата, продає неньку, продає челядь ще й шлюбну жінку.

Красно убраний та й ще веселий.

Дві порошниці йому верх грудей.

Полегки ходит, масно говорить, до свого брата зраду підводить, у чужу тюрму село загонит. Знати-пізнати, що криво робит.

Йому дай боже всю пімсту божу,
Газдам дай, боже, на хліб урожу,
Най зрада гине, най вірність росте,
Най нарід знає, де серце пусте.

Ще й вовкам, боже, болу на зуби, на очі більмо, кольку у клуби, вуха без слуху, носи без нюшку — доки муть їсти з народу юшку.

Аби їм ріки повимерзали, аби їм ліси повигорали, аби їм двори позапалились, аби їм лани перерубались, аби їм ключі розгубилися, аби їм пушки потопилися, аби їм гори порозсувались, аби їм тюрми порозтворялись».

Колядники співають під сліпими вікнами, бо побережник примкнув усі віконниці, заки сів із гостями по конець стола.

Однак через шпари продирається світло і ловить срібний віддих колядників та й грається з колядою, морозом посрібленою.

Хату розширає така тепліня, що шандарі порозпинали свої кабати, а вусатий побережник верг свій киптарик лиц наопаки та й хусточкою з червоного лица собі піт обтирає.

Побережничка порозкладала на дубовім столі усі страви та й усі пугарі поналивала. Але поклала під скатерть забагато сіна та й пугарі хитаються і розливаються, а шандарі віщують із того господарям щастя.

Побережник веселить своє лисяче лице і приповідає:

— Ще ця хата не гостила таких файних, та пишних, та путерних гостей. Ще ці миски і полумиски не тримали страву перед такими делікатними та черлененькими губ-

ками, а ці пугарі ще не дзоркалися в таких біленьких та пухленьких ручках панських.

— Ану-ко поживайте, ану-ко досягайте, мої дорогі та золоті гості, наставники годні!

Із страв б'є пара на шандарські точені лиця і заливає гостям очі та й заважає їм їсти й пити.

У віконниці ударили, як грудя, мужицькі голоси хропаві.

Здриглася у вуглах хата.

Як комендант зачув з-перед вікон коляду, обрушився дуже і кинувся до постерункового:

— А то по-якому? Таж я всему селу наказав колядувати, лиш одному Казикові Тшецецькому дав позвоління!

— Сповнився розказ пана коменданта,— каже постерунковий.

— А то що?

— То, що чуєте.

— То ж то не Казиків голос, та й коляда не наша!

— Є там і Казик межи ними, бо Іван Гавриш зробив з ним спілку. Я здивав їх уже у вїйта, що так само дивувався, як пан комендант. Я до них з карабіном, а Казик мені ваше позвоління перед очі тиць: не важся,— каже,— тих хлопів арештувати, бо то мої спільники,— я виставив позвоління, а вони мають колядувати, то буде і мені, і їм дикма. Читаю, його правда.

— А то раз гунцвот,— добріючи, дивується комендант. Побережник мішається несміло до тої бесіди:

— Бо то, прошу, пане коменданте, тот Казик Тшецецькі непривишний навіть до такої роботи, як коляда. Він таки ще за Австрії, єк був у нас шевцем, то робити анітрішки, ані не подивиться в той бік, де робота, лиш ціле літо лежить холодами та й лиш посвистує. Єму, бувало, аби так дес рибку у ріці зловити, заячика в лісі убити, курочку за простибі дістати, та й жив у селі коло-газдів — не до вашого гонору кажучи — такий собі бараба. А тепер він у селі великий, де би він сам пішов колядувати і коляду носити! Але я отут межи нами кажу вам вірну правду, що єму не варт поляком бути, бо то — шануючи образ і вас ірщених — таки пустий друк та й решта.

— А з ким же він став на спілку? — питає комендант.

— З ким, як не з кримінальниками,— відповідає побережник і вияснює:— Тої середі випустили з фурдиги

Івана Гавриша, того бунтаря, що у читальні був головою та й кооперативу провадив, а він почув, що Казик має на коляду позвоління, та й гайда до него. Робім,— каже,— малу кооперативу: ти дай-ста позвоління, а я зберу колядників, та й половина коляди буде тобі, а половина піде на нашу школу. А Казик лиш цього хоче. Та й вже тримають собі сервус.

— А хто ж ще до них пристав?

— Хто ж, єк не тоті стрільці, тоті опришки, що є їх лиш п'ять, а конірують цілим селом.

— Ті, що сиділи за вїйта Порембського?

— Ті самі.

— А може би, їх, прецінь, зараз замкнути?

— Зараз як зараз, але досвіта буде можна.

— Та чому так пізно?

— Бо як набудемоси, то пан комендант, як звикле, схочут дес попогратиси, а Гавришева Марічка над усі дівки найфайніша. То най старий удовець Гавриш колядує на школу, а ми підемо до єго доньки колядувати. Я підкину у хоромях стару рушницю, а як він прийде до хати, то пан постерунковий знає, що має робити: ланцюшок на руки та й навперед себе...

Цих слів не чула вже кругла побережничка, бо почула, що коляда скінчилася, і вона винесла коляду надвір, а комендант поплескав побережника по плечах та й хвалив собі його раду.

А постерунковий, врадуваний, вхопив револьвер і вибіг на подвір'я та й стрілив три рази, аби й село, і колядники знали, що шандарі не сплять, та й аби страх мали.

Гомін полетів понад колядниками та й понад селом, ударився об ледяні верхи гір та й розшумівся горганами і долинами та давав вовкам знати, що село їм нової коляди співає.

БО ЯК ДИМ ПІДОЙМАЄТЬСЯ

(ЗГАДКА)

Присвячую пам'яті деді

Десь зійшлося шість дедів у Кутіх і змовилися, що в середу вже відвозять своїх синів до шкіл в Коломию, хоть най нені плачуть, хоть най під колісе лягають.

Досвіта хлопця у віз та й холодом, холодом у пістинським лісі з'їдуться так, гейби не хотючи, гейби на попас під смеречиною. Та як хлопці з-поза смерік звідти не звідти здиблються і, як писанки, скачаються та й розпізнаються, то всю тугу з себе у росу поскидають, а коли ще й доля їх пальчиком закличе, то, як молоді голубці білі, у мури крильми летіти будуть. Не буде їм привиждуватися, що село їх здоганяє, навперед воза лягає і до міста не пускає. Не буде їх ніщо у грудях спирати, не буде їм дорога порохом в очі метати.

Буде їм сонечко цвітом личко малювати...

Так деді себе безпечили та й так зробили, бо дедева міць в хаті, а ненині сльози.

Ще заки село пробудилося, дедя заставили Іванчика поцілувати неню в руку та й на віз на сіно сідати.

— Таки везеш його ситити, — ломили собі руки неня.

Дедя містили на возі зелену скриньку та й квапилися, гей перед тучею.

Неня відкликали Іванчика до комори і шепотіли, що в гарчику на дні у молоці є три срібні леви. А відтак перешінкали Іванчика, а відтак переперезали, а відтак

червоне яблучко в писану торбину поклали, а відтак плакали.

А як гуси загегали, овечки заблеяли, коровки замукали, то Іванчик вже сидів в білій корушинці на возі коло деді і минав хату.

Вікна глипали за ним і хмурилися.

Двері запиралися і сердилися.

Плетені перелази руками махали.

На горбочку зелений ясінь підоймився і показував нені, куда її син їде.

Отави росу пили, ненин голос стелили: «Чи мені хбило ложки, чи миски, що я дитину від хати у світ пустила? Хто тепер буде мені косити, хто буде в бутин ходити, хто буде гонти робити?»

А як дедя на то розгнівалися, то ненині слова утекли вгору і в хмарах горіли, аби Іванчик ле банував за селом, аби вгору на небо дивився.

— Коби-с, хло', утік із цього смучого села від довбні та й барди, то би-с колись мені декував, старому!

Іванчик дивився на червоне небо і палав коло деді, гей той ранок коло сонця на сході.

Але то погані коні, їдуть, як змії!

Так як дві слові заговорити, а вони вже вуйків сад перебігли. Ото будуть вуйко неню сварити, що їм не скавали, коли Іванчик до школи їде. «Був бих йому грушок у торбину насипав, був бих кинув лева на скриптури, аби, гунцвот, книжки брався».

Та й були би казали: «Мой, хло', Йва', чітай, саняку, глибоко тоті коменяші, може би-с на злісного вивчився! Нема в селі понад него. Піп лишень на різдво та на великдень вепра ріжет, а він кожного місяця такого, як медведя, на ватрі шмалит! А які там набутки, гай-гай! П'ют, данцуют, з віри виходют. Гримни, кажет, Семене, з моєї дубелтівки зо три рази, най село знає, що злісний Шпаніло з молодицями п'є та й гуляє!»

А дедя зацятькували б вуйка: «Ану, заткайся, Семенку, братчику, таки що піп, то не злісному пара: скорнєси рано, відгалакає своє та й увес день може пупом догори лежати, а ти, злісний, чімхай плаями, та вертепами, та печерами, доки тебе звір не збавит або христини до вершка берези горі ногами не присилит!»

То вони собі перечуться, а Іванчик вже видить, як грубий злісний Шпаніло, прив'язаний ногами до вершка

берези, гойдається синіський у повітрі та й руками галуззя ловиться, а галуззя ломиться, і він усім тілом теліпається, як повішена ворона...

— Відрубайте, дедику, курмей, най злісний не мучиться!

— Ей-га, ти задрімав, хлопче, а попи, аді, вже службу правляють!

Іванчик стидався, а дедя погладили його по голові і показували батіжком попові гори, що ранісько рядом поставали і червоними кременними вершками молилися над селом, як три заживні попи над хлібом при парастасі.

— Буде, небоже, красна днинка, коби тобі така доля!

Дедева твар сяла, як гай до схід сонця. Такі добрі були дедя лиш тоді, коли з міста вертали, або десь котрої неділі, або коли у тетиної Маріки не весілля були, або як колядували. Бо дедя не мали коли веселитися і хату пестити. Як посиділи коли на стільчику коло печі і люльку закурили, то лиш доти, доки себе не вдарили по чолі і не сказали: «Ти сів, Юро, та й з тобов усе сіло!» Не раз Іванчик з братом і сестрою грався деді та й нені, та й тоді брат Сюта вуглем малював собі вуси, сидав коло печі, поправляв волосся так, аби напереді підоймався вихор і, пахкаючи люльку, удавав дедю: «Мой, хло', ану, барди в руки та й січіть ріще! Ану, маржині їсти дайте, ану, поліг обертайте, ану, хутко, живо, раз-два!»

На тото сестра Єлена убирала ненину хустку і боронила: «Мой, Ю', уступиси від дітей, най сили набирають!»

А на тото Сюта Іванчика за вухо хап та й крізь двері: «Ци тобі тото дедя говорить, ци хто?»

А сестра Сюту за зашінки та й у плач: «Мой, Ю', а ти нащо дитині відорвав вухо, ти остікси?»

— Най робит або най гине!

— То ти такий дедя?

— А ти така неня? Меш нужду їсти!

— А ти до чого газда?

— Я не газда?

І тоді Сюта біг за сестрою навкруг хати, питаючи, чи він не газда. А дедя і неня десь із-за вориння показувалися і казали дітям, що виріють, але їх твар сяла.

Нема в світі понад сестру і брата та й понад неню і дедю!

— Дедю, — питається Іванчик, — а ви де діли Сюту і Єлену?

— Вони сеї почі у діда та й баби ночували.

— А ви чому мене туди не пустили?

— Бо ти до книжки, а вони до роботи.

Іванчикові стало так банно за братом і за сестрою, що раптом заблаг скочити з воза і до них вернутися. Чому його з ними розлучили, чому його беруть геть від роботи, а їх лишают, чому його убрали по-великодньому, а на них руб на рубі? Він буде собі десь у хаті книжку читати та й блавучити, а Сюта буде гній з-під маржини тіскати, а Єлена буде на слоті маржину пасти! Будуть їх дедя та й неня щодня сварити, а його будуть хвалити!

— Дедю, вертаймоси 'д хаті, та й беріт ще Сюту і Єлену у школи!

Дедя посміхнулися та й сперли коня. «Тепер злази, небоже, з воза та бігай ід своїм камратям, бо це вже пістинський ліс над нами».

Лиш дедя то сказали, а з ліса: «Гоп, гоп!»

А дедя собі: «Гоп, гоп!»

А ліс собі: «Гоп, гоп!»

Та й з'їхалися фіри, як наймлені. Тоті карі коні — то вуйка Костина Будза, а тоті білі — то вуйка Мартинюка, а тоті гніді — то Кулешіреві, а сиві — то Лазорскові, а тоті черлені — то Дутскові. Та і дедя вхопили Іванчика за ручку і 'д вуйкам підвели:

— А шо, позагулювали-сте, братя, свої котста солімою так, як я своє?

— Аби-с здоров був, брачіку Ю'!

— Аби-сте здорові, побратими пишні!

— То цес зеленоокий не хотів робити на дедю та й неню?

— А це ваші паничі сардакові, аби здорові були?

— Най усі здорові будут, ні довбні, ні барди не знають!

— Най ростут великі та дужі!

— Най і мужик покушіє панства!

— Прости нам, боже!

Хлопці цілували вуйків в руки, а вуйки їх гладили і шустками обдаровували.

— Ану, бігайте у ліс, хлопці, та обнюхайтесь добре, аби-сте в приятельстві жили, як деді ваші!

Хлопці подалися набік у ліс і обнюхувалися очима. Перерахували себе та й начислили, що є їх чотири Івани, один Микола і один Михайло.

Івани будуть попами, Микола навчителем, а Михайло лісничим.

Попи будуть храми справляти, навчитель буде людські діти бити, а лісничий буде дівчатам кошелі з ягодами відбирати.

Але тоті чупри, тоті-лошачі гриви вже не довго будуть вітром буяти.

Але оці добрі, сонішні деді вже не довго будуть їх, гей курята, з руки годувати!

Але зелене село вже не буде їх своїм сонцем гріти, своїми водами купати, своїми лісами холодити, травами росити, садами веселити.

Гей, верше наш, верше,
Та зелений верше!
Вже нам так не буде,
Та як було перше!

Не злюбив собі тоту тугу злісний Михайло і вийняв з торбини пістоля та й хвалився, що сам його зробив і що воно мудро стріляє.

Ледви попи і учитель обізріли тоту збрую, а злісний вже набив капсю на коминок і стрілив в повітря.

Покотився лісом гомін і поніс хлоп'ячу тугу у дебри і скали.

Хлопці повеселіли.

Попи розспівалися, учитель вирубав собі ліщиновий прут і давав їм такт, а злісний набивав знов пістоль.

Шоби вдати заспівати, шоби до притоки
Та шоби нас не колола смеречина в боки.
Та ци ліпше свині пасти, ци кози доїти,
Та не буде від жентигі в череві боліти.

Рада в раду, та й деді закликали хлопців з ліса на трілічку, та й казали їм навперед себе стояти і слухати добре, що вуйко Мартинюк їх питати будуть.

Вуйко Мартинюк мали у тварі гейби п'ять лискучих ножів, бо гострий ніс — то один ніж, а спичасті уха — то два ножики, а довгі вуси — то два ножі напротив себе.

Вуйко Мартинюк мали тепер в чорних очах такий позір, що як глянули, то здавалося, що мають під сардаком прут і зараз будуть бити.

Цей вуйко говорили, гейби ковбки на гонти розколювали: «Мой, хлопці, мой, нас тут старих опришків є шість,

а вас є шість молодих опришків. Не шутка, що ви розпізналися і розіграли-сте-ся, але ви нас можете талану збавити, другі наші діти осиротити, з торбами пустити. Чи ви знаєте, що ви нас можете стросити на прах?

Вісім рік — то вік, то є коли на вас талан з хати виносити! А най котрий з вас відтак кине книжку та й раптом ні цап, ні баран, такий бараба вертає на нашу голову! Тогди хоть топися, хоть стріляйся, хоть пропадай у безвісті! Тогди вигинула би стариня ваша з самого сти́ду перед селом. Тогди і вам і нам смерть смертельна! Тепер ми кажемо вам нарозумне: хочете коло книжки степенити, то їдьте до шкіл, а ми послідну дранку з себе здохнемо і будемо вас бечувати, а як кібзуєте, що не маєте тої волі, то вертайте назад 'д хаті і не калічте ні нас, ні себе самих! Кажіт, чи їдете дальше, чи вертасте?»

Хлопці, неначе обзубелані тими словами, похнюпилися і питалися себе очима.

Деді натискали: «Кажіт, що вибираєте, чи каламар, чи мазницю?»

А вуйко Мартинюк додавали: «Чи колач, чи малай?»

Деді підганяли: «Чи постіл, чи черевик, чи нужду, чи гаразд, чи лиху, чи добру долю, чи м'уку, чи жите?»

Хлопці гризли пальці і дивилися на злісного Михайла, а вуйко Мартинюк ніби відгадував, що вони, видно, не хотять їхати до шкіл, коли так мовчать.

На то злісний Михайло вицідив крізь зуби, що хоче їхати до шкіл, а за ним то само повторили і попи, і учитель.

Вуйко Мартинюк говорив дальше: «Не штука, що ви хочете бути панами, але чи писано вам панство? Всі ми під сонцем живемо, всім нам писана доля. Нарубайте смеречини та й накладіт ватру. Як дим буде стелитися до землі, то видно ділу, що земляця — то доля ваша: а як дим підоймесь вгору — то писано вам панство!»

Хлопці розбіглися на всі боки і хутко поприносили галуззя та й розіклали ватру.

Деді вп'ялили очі у ватру.

Зелена смеречина тріскала, порскала, неначе лютілася, і раптом спалахнула.

Біленька хмарка диму, як колач, полетіла вгору понад голови дедів, понад ліщину, понад березину і присіла на дубині, а коли узріла, що деді поздіймали капелю-

хи та показують її руками хлопцям і радуються усім серцем, — то підлетіла вище і ще вище...

Вже деді посідали на вози, вже їхали з хлопцями до доброї долі, а та біла хмарка все вгорі перед ними та й все підіймається вище та вище...

Межи землею та сонцем розколядувалася нова радість.

Бо як дим вгору підіймається, то отим хлоп'ячим голубим і зеленим оченятам в овечих корушинках писаний легкий хліб...

Такий легкий і білий, як пухкий колач...



ЛІТНІ МІСЯЦІ
ВІСНІ КІНЦІ

Там, де три плаї сходяться,
хатку поклала, вапном підбілила, аби бї здалека видко,
аби хата на газдів моргала.

Що воринка, то перелаз з усіх боків, аби газдам і ле-
гіням легко заходити та й виходити.

На перелазах днує, красно убрана, у лист піє, спі-
ванки співає, аж селом голос лігма стелиться. Регочеться
на все село, в долоні плеще, по литках б'ється, аж гора
дрожить.

Лице, як калина, малиною крашене, брови барвінкові,
очі, гей на царинці дві керничці, коси, гей головня, чорні,
аж блищуться, отік би їх віл пооблизував.

Коралями та сороківцями дзвонить, лиш груди підо-
йма. Шовковою хусткою з вітром грається.

Бо легонько живе, роботи не робить, за мершю дбає,
нешта ота безчесна!

Бо копила її хату поклало, її годує панськими грішми.
Щомісяця нові сороківці падуть з панської кишені, гей
вода з перевода.

Бо люба її вінок загрузила, стид деревцем спалився.

Тому вона не газдиня — тота Параска Саїнка, сойка
тота.

Тому дівки та й газдині міряють її згїрдним зором,
обминають і в селі, і в бабинці церковнім. Словом обі-

зватися не сміє, бо до челяді не пишеться, бо від челяді її засій.

Газдині на очі її видіти не хочуть, догану дають:

— Коби не людська праця, не парубоча охота, май стонкли би єї тоті руки точені, тоті бесаги на грудіх, тоті росохаті крижі.

— Не вбувала би тоті берівки в онучі крашені, постільці легонькі.

А то сорочічка чісанненька, гей біль, біла, плечіка на сухозолоті, киптаричок кучерявий, дзьобня через плечі, під ніздрем васильок.

— Бола би єї взяла, мерзу оту!

— Дес деді наші з газдинями собі заходили, суку кілєм з села гнали. Та й не нашим газдам пара. А нашим дес дорога через Саїнчин плай. Агій!

— Ёго на царинці спрага пече: «Скочу,— каже,— до Саїнки за збанком на воду!» А пив би-с кров з-за нігтів, таже жолобец генде!

— Най дощ на сіножіть крапне, вже цес лишьє сіно недокидане, вже він у Саїнки. А зимарка таки гезде!

— Йде з кіньми в полонинку на ніч, то лиш коні спутає, вже скік до Саїнки, копила колише, дойни волоскої співає. «Вона, сарака,— каже,— сама, газди не має».

— А твоє дитина най трісне, най плаче!

— Легіні на подри переверци йдуть.

— От пометінне.

— Проси віта, аби не пускав погань в село, аби 'д газдам клокічкові зуби не шкірила, а він плечі докупити та й насмішкуєси. «Тільки хлопської скороми в селі!» — каже.

— А вітував би ти в очереті!

— А єї скрізь право, і в селі, і в суді. Не вільно бабам таку даму омражати, суд каже.

— Ми хочемо за ню розповісти, вона... а ключьник повх ключьми по плечіх: «Поцулуйте в руку даму та й пана сендзього, що вас лагодют».

— Ану, позвольте слово заговорити, мете видіти, що вона за одна...

«Заткайси, бабо, роби токму або шуруй до арешту!»

— А очима креше, ногами тупає: «Запріт хавки, баби! Підпишітси, ало, ловіт за пюро!»

— А до неї так файно, так м'єко говорить, попідбодь бере, а вона все: проше, проше!

— Ого, це не наше право. Підписуємоси на того, що газдів наших лишит, ні вона до нас, ні ми до неї, що вона така, єк доси була, а ми газдині.

— Та й вже по тім праві.

— Але світила би си оця война, що тій мерзі суд заперла.

II

Впало до села віданнячко, що котра газдиня свого газду відознати хоче, най іде на третє село, там на долині стоїть військо і форшпани. Газдиням це два рази не казати, бо газда — то талан коло хати. Най буде п'янюга, най жінці ребра місить, най тіски до лавиці в'яже, — то він однако газда, всему ред дає. Пішов газда на войну, та й пішов гаразд з хати. Аді, маржинка риче, овечки отік плачут, кіт зажмурився, цес у днину вис. То все за газдов банує.

Йкас тота хата отік темніша, отік сумніша, йкіс тоті світлі на образах отік зболені.

Така глуша, який туск коло тої хати. Ні страви не доїш, ні молитвів до кінця не договориш.

Йдуть газдині пишні на третє село, три втерхані коні за собою ведуть. На однім коні то страви для газдів, на другім коні то газдівське плаття, на хромім коні сам тюн та люлька, зілля й сопівка.

— Кобих його хоть уздріла!

— Ой, то бих його обіручь обіймила!

— Кобих єго ручку ймила!

— Кобих си до него притулила!

— Перезула бих ті.

— Обхаїла бих ті.

— Аби-с не збанував на мене!

— Аби-с чув пораду від мене!

— Любчік мій любий.

— Сокіл мій красний.

— Йкий ти струджений!

— Йкий запорошений!

— Йкий ти збіджений!

— Питай, що дома, що село діє?

— Питай, чого-сми змарніла?

— Кажки ми: душко-засулько.

— Ци ті ручьки не зболіли, ніжки не пов'єли?

— Господарю мій файний та чесний!

Уже другі церкви газдині минають, уже третьої гори ловлються. Уже бесіду урвали, хустки на головах поправляють, гerdани і пацьорки на грудях порядкують. Верхів доганяють, очима шукають.

— Аді, гонде долина, восько розтаборилоси. Ій-га! Ёк трави та листу. Сила-силенна. Йкий там клекіт, чуєте?

— Адіт, кабатів не злічив би.

— А коней, а возів тільки!

— Адіт, рушниці штормом у миглах.

— Ей, брє...

Варта говкає на газдині, пашпортів питає. Війтівські квитки позліплювались і позатирались газдиням у па-
зухах.

— Це пусті пашпорти, бо печітки не пізнашні!

Молодиці показують варті, де печатки прибиті:

— Гезде очі, ніс, брови, гезде чупер, гезде вуси, а озде смушкова шепка. А зверхи писано, шо своїх газдів відознати йдемо.

Варта подобріла.

— Йдіт, молодичьки на оту ватру, там, де тот стіг диму, там мужжя з вашого села.

— Дековать вам файно, летимо, не йдемо.

III

Веде вулиця молодиці на толоку, трохи в долоні не плеще. Уже їм дим очі їсть отік навкірки. З-поза диму, гей з-поза оденка, чують сопівку та й розгойдані співанки сільські і розпізнають голос газдів своїх.

— Сарачетка, боле, шо годні співати!

Гей діти, перекрадаються через дим, аби газдам несподіванку зробити.

Нараз зойкнули, гейби їх гадина вкусила. Аж лица кривлять, так вдивлюються, очам своїм не вірять. Гейби перед ними грім упав.

— То тут такий данець?

— Ти онь, суко, аж тут газдів наших завітрила?

— Ти гадала, шо ми вигибли?

— А то раз, гей шнирька шниріє!

— То вона борше від нас тутки?

— Вона до чужих газдів перша!

— Лайдацько, гукле, омразо, лєцта!..

Отік медведиці на злодія своїх дітей, кинулися молодиці на Парасочку. Вояки відскочили від неї, гей коні з чужої отави, і терхівку розтерхували, убік дивилися та данець закашлювали, привітатися зі своїми газдинями відваги не мали.

Молодиці пальці закутали, всім горлом кричали і Саїнку скубли, гей курку.

— Аді, розпатрошимо ті, грузь з тебе зробимо...

Але грузі не зробили, лишень гонор з неї здохмили. Одежину і сорочину подерли на шкамутки і на ватру вергли.

— Ёк ті мати народила, так через села на паду йди!

Та й тіски смикали, гей вовну з куделі, мальовані квітки і гerdани погами доптали, гейби навкруг неї танцювали.

Чужі вояки, як журавлі, рядом поставали і газдині вихвалювали, а з Саїнки реготалися, аж лускіт ішов.

— Коли-сте єї асентерували, то давайте-ста до абрихтунку, — насмішувались вояки.

Лиш старший військовий не злюбив собі тоті зойки і голосно загрожував молодицям:

— Гальт, баби, нащо дівку мальтретуете?

Молодиці старшому поклонилися, уста запишнили і оправдувались:

— Це, проше ласки пана капітана, це не дівка, — це, вибачьте, лєрва.

IV

Сиділа на стільчику на квартирі капітана, лиш у зелену мантію вбрана, і плакала, гейби дзвінком видзенькувала.

Капітан чорнобривий гладив її косиці і перебирав її люті з серця. Відкривав мантію і дув на її синці на грудях, як на мохнаті гусятка.

Убирав її в білий рантук, обвивав її рушниками.

Розпадався над нею, гей дедя рідний, гей братчик старший, гей любчик любий.

Трепетався, як павич коло пави.

Голубив її словами, як медівниками.

Аби личка слізьми не точила, аби ручок собі не ломала, аби свого цвіту не обпоршила.

— Парасочка пишна, дитина гречна, ягода в лісі, квітка на скелі, пташка у гаю.

— Парасочка мила, Парасочка-чічка, днинка проти сонця, веселичка в хмарах, зоря із моря.

— Парасочка барвінкоза, Парасочка любка гожа. А вона клала голову у його ручки і личком, гейби до сонця, оберталася.

Як листок, розвивалася, як ластівочка після бурі, радувалася, щебетала.

Аби пімстився, аби роззлився за її нечесть, за біле тіло, за синці сині, поругу чорну, сором глибокий.

На землю припадала, ніжки йому цілувала, очима просила:

— Старшино військова, наставнику тісарский, керманичу годний, начальнику красний, побий тоті нересниці за мене, молоду!

— Скарай тоті мідичі за мою кривду, за мої сльози! — Вгати своєв силов у їх подуфальність, у їх богацку гордість!

— Бо я не впала їм в провину, я їм долі не забрала. Шо-сми Василя полюбила, я тому не винна. Але смуча богачка мені його відобрала. А єї рід єв гавкати на мене, єв мене осоружити. А єк ти мене вінка збавила та й селу під ноги кинула, то я тобі твою долю потолочила та й твоєму родови корила. Аби село знало, що може дівка лишена, що зведениця уміє. А єк село на мене свистало, то я йому навкірки співала, молоденьких газдів принаджувала. Най богацкі молодичі мене знають, най на мене банують, єк я на них банувала. Тоті юди, тоті осуди, тоті вуводи гонорні. Тоті хавки капанисті, тоті рібі капавки прижмурені!

— То мені засій від Василя, засій від його кабату, засій від його шабельки!

— То моя убера пріч з мене, най гину гола із стиду!

— Най Василь видить, най харькає. Ото вам радість, ото вам душа на місци!

— А я остатна, дівка прокуратна!

— Капітане делікатний, вірле-ясновиде, скажи, що я їм винна?

— Скажи, шо покладеш на їх плечі свій гарапничок дротяний!

Капітан відривав її від ніг і здіймав на руки та й клав на постелі.

Свідчився своєю нагайкою, що пімста буде білої днинки у самім селі.

І гасив світло і закривав себе темною нічкою.

V

Ранніми зорями вертали молодичі від своїх газдів, злегонька йдучи.

Росу з ліщини стрясали, білі личка умивали, сині круги під очима затирали.

Бо нічку не спали, бо газди їх пригостили.

Шлюбні газди, та й газдині шлюбні, та й пан біг гріху не пише.

З блага говорили і речі не договорювали, лиш підсміхалися.

Одна одну відгадувала, одна одній не завидувала.

Ситні і вдоволені вертали молодичі.

Коли-тоді по слові до себе кидали, коли-тоді серед дороги ставали і припочивали та радувалися Парасичній пригоді.

— Але-сми єї на сміх обернули, але-сми єї догараздили!

— Тепер, може, біда утре голову, може, в землю пропадає, з села потечеси!

— Та літавиця масногуба!

— Дість наробила нам шкоди, дість нам напакостила!

— Ой, вже нехарь не буде черевичками порипувати.

— Не ме запасочки підтягати!

Сонечко сходило на ліси, на гори і чирчиком їх багарило.

Пташки понад дорогу в крильця дзвеніли.

Рибка водами срібло підкидала.

Дорога виляла 'д горі, як кедрина.

Молодичі молодніли, у село входячи.

Але женуть за ними два повні вози.

Не першим возі отік капітан чорнобривий, а поруч него жовнір молоденький.

На другім возі жовнірні набитісько.

Зговкали вози і заgrimіли, аби молодичі ставали, крока не ступили.

Станули газдині до чола воякам.

А вояки їх обступили, рушницями нагрозили і навмісць коней у вози запрягали.

Що газдині відпрошуються, то капітан вогню креше, нагайкою потріскує.

Вояки вже коні ведуть, а газдині вози тягнуть.

А молоденький жовнярочок бере від капітана нагайку і газдині підганяє:

— Вйю, каправки, вйю, гадечки, смага би вас втєла!

А на заднім возі жовнірня цівками в газдині ціляє:

— Котра ускочит, хоть ув'яне, зараз кулю має, навіки поляже!

А воячок молоденький накликає:

— Гойса, кара! Чала, зіздохочола!

Щось студене повіяло, щось під серцем закололо.

Обзираються молодичі, а їх личка полотніють:

— Таже то вона поруч з капітаном!

— Саманає, що вона!

— Вона саміська за жовніра убрана!

. Село улицями цапки ставало і ззиралось то на молодичин страждунок, то на погонича молодого.

Пізнавало Парасочку на возі і здвигало плечима:

— То, мой брє, світ обмінивси: газдині всподі, а нешта високо!

— То раз нешта, вибачте за слово!

КОЗАК

По знесінню дав біг красну днинку. Замикаю я шалас, беру діти навперед себе та й гайда на царинку кукурудзки підсапувати. Лиш я воринне минаю, а тут за мною хтось, гей з трембіти: «Хазяю, хазяю, а йди суда!»

Я глип назад себе, а то на моїм подвір'ю вже козак на коні брикає. А брикає би тобі топір по голові! Але вертаюся. Овва! що мені зробит? Жінка та й Анничька не дома. Птаху у піддашу, а маржинку і коні у дебрах я спрятав, лиш бербеничка бринзи, та й око горівки, та й кашпук тютюну в потайнику постивають. Як найде, пропало.

Але то хлоп, май-май! Шапка набакир, пушка через плечі, шабля закривлена, а на коні такого терху, як сіна на возі.

Щось він отік смішком в мене очима стріляє. Щось йому під чорним вусом білієся. Це вже добре.

— Дедю,— каже мій Василько,— я побіжу на Бистрець, д нені та дам знати, що у нас є кучмар.

А моя Калинка попісніла та й за Васильком шворк, і обоє пронирли в осіці.

Нічо я дітям не кажу, бо мені встид і перед ними, і перед козаком. А в голові собі міркую, що діти добре

вгадали, що моїй перекажуть, бо Гафія це у мене друга жона, май примолода, для козака не дуже безпечна. Та й ще моя Анничька, від першої небіжки, десь там обі перуть на Бистреці та най знають, най сокотяться якої придибашки.

Я на подвір'є, а карий кінь мені до чола зубами.

— Ти хазяй?

— Хазяй.

— Є де у тебе коня примістити?

— Або я знаю, чи ваш кінь увійдеся в мою стайню?

— Відчиняй!

Я отворив стайню, а козак лиш глип та й каже: «Добре!..»

— Будемо товаришами,— каже та й мене по потилиці лус!

— Дай госпідку спасувати та не хорувати,— кажу. А він дає конині їсти та й до мене:

— Ти у лісі сховав хазяйку і доньку свою?

— Жінка, вибачте за слово, сама не своя та пішла з старшенькою донькою трохи до своєї нені у гості.

— Кілько дітей у тебе?

— Старшенька Анничька та й тих двійко, що в осік скочили.

— Ти чого такий марний та чорний?

— Та бо вижу, що і ви не біленькі.

— Я три годи війну веду, а ти біля молодої жени лежиш і вигріваєшся, як кіт на печі!

— Правда ваша, золотий мій пане!

— Уб'ю тебе, як собаку,— та й хап за шаблю.

Я зумівся.

— Уб'ю тебе зараз, коли будеш мене паном звати.

— Про це ми будемо жити,— кажу та й расту.

А він здіймає з терху фляшку та й потягнув сам гарзд, а відтак частує мене.

Я відпрошуюся, а він знов до мене: «Пий!»

Поскоромився і я, а він як не стане то колачі, то м'яса відобувати, як не стане мене гостити, аж мені сором стало. Таки так мені сором стало, що аж... Несу я дар божий до рота, але так, як крадене, як би воно мене удавити мало. Пек йому осина,— думаю,— чи видів хто таке, аби гість приймав газду в його хаті, а газда аби все поховав та й аби не віддавав честі? Посяг я за раквою, поклав масло, приніс з потайника бринзи, лиш не крою

хліба, бо мій гей чорний та й не ялося йому стояти коло білого колача.

Частуємося і гостимося, яку храм на зимного Николи. Як тоті побратими, що на одній полонинці вирости.

— Як маю вас звати? — питаюся грішно.

— Петро Михайлович,— каже та й очима мене питається.

— Я також Петро,— відповідаю, а він зараз за покійника дедю.

— Дедя — Василь, царство їм небесне!

— Здоров будь, Петре Василевичу,— каже.

— Аби й ви здорові, Петре Михайловичу.

Гей згуста наглить мене пити, а я чую, що то не добре та й не кваплюся. Прийде жінка та й донька, а козак горівчений в хаті, це не мудро.

Він признаєся, що він також газда, має п'ятнайцять десятин землі, має жінку Химу, має тройко діточок, — але однако горівці нема що довіряти.

Най-ко буду видіти, чи буде за дітьми та жінков банувати. Бо чоловік не світець, все до чужої запаски ласий. Та я це собі погадав, а козак вже плаче. Видко, що ретельну правду каже.

— Не плач,— кажу,— добрішко моя не плач, чий госпідь сітенький даст, що ти вернеш до своєї газдині на своє кресло та й діти подружиш.

А він добуває з терху шовкову шириньку та й дає мені на пам'ятку.

— Вижу,— каже,— що серце маєш добре, то зноси здоров!

Штрикнув я у піддаше, ймив курку та й гострю ніж, аби гостеві на пожиток дати. А він цапнув курочку та й пустив на царинку.

— Облиши,— каже,— нехай журиться замість тебе!

А з терху добуває м'яса вуджені, гуски печені, колачі плетені та й на стіл мече.

— Прийде,— каже,— твоя хазяйка та й донька старша та муть вечеряти.

А мені гейби окропом лице обілляв, що я тоту дарівчину приймаю.

А кітка скакід на стіл, а я єї долонев.

А він до мене: «Пустити, нехай їсть, вона тобі уночі служить».

Але зигарок на стіні став викукувати свої години, та й кітка втекла.

А він дивиться на зигарок та й питаєся мене: «Вони ходять?»

— Ходит, але не рядом,— кажу, а сам собі думаю: «Ангіль це, не чоловік, зигаркові викає!»

Та лиш я це подумав, а він зірвався, як буря. Одну рушницю собі, а другу мені через плечі та й «Ходім!» каже.

— Йду, братчику, лиш най знаю, куда!

А він мене в цотилицю!

— Ти не знаєш куда?

Може, я вгадаю, а може, дурниці гадаю, але ще нічого не кажу. Бо як ти свої постелі не маєш, а верхом ідеш та й красно харчуєш і горівку заживаєш, то тобі ще лишень хибує, най не кажу що. Але веду я його сутками та рагашами до яворівської Захарини. Вона на образ як мальована, борше на жидівку саманає та й красно убирася. Запаски сухозолотом сиплють іскри під саму душу. Пацьорки запрошують хоть би і присліпе око, а під біленькою сорочкою мечуться груди, як два клені у ятірі. Як говорить, то барвінком стелить, як подивиться, то в п'яти скобоче. У кругленькій ручці запашна квітка, а в другій писаний гарчик на водицю із керниці в гаю. Як іде, то ліси їй низько кланяються, гори за нею обзираються. Або сяде на коника вороного у ремнях штабових та й очі селу зриває. Вона прийшла в село із злісним та й живко собі під лісом побоїк поклала. Та й таки хоть що казати, ця челядина варта свій двір мати. Хочу я козака до її хати увести, а він сіпнув рукавом та й каже!

— У ліс йдемо!

— Ану, зайдім на часок, не буде жалю!

— У ліс йдемо!

— Та бо це мудра челядина!

— У ліс йдемо!

— Вона всячину знає!

— Ні та й ні!

Твоє «ні» не дуже мене радує, бо якби ти набувся у Захарини, тогди надовпевне дав би-с спокій моїй газдині та й доньці моїй, а без Захарини ти, небоже, варівкий межі челядинами!

— Над Бистрець підемо,— каже.

Коли ти Бистрець знаєш, то, віді, ти й Захарину знаєш, думаю собі та й покидаю пусту журу.

Входимо в ліс, а він ступає, як куна, легонько.

Е! це стрілець, бачу.

Йду і я злегонька, так злегонька, що чую, як дуплами потята у мамі їсти правлють.

Вже ми на Бистреці, вже пушки в руках.

А він пливе, як хмарка, а мені каже станути.

Я стою, а то: грим — раз, грим — другий раз, а з гори гей би колода покотилася. Як би ліс прірвався і гатив просто на мене. Скоком прилітає 'д мені козак і грим — третій раз.

Я дивлюся, а то медвідь коло мене перевернувся. Гадала погань, що то я його скалічив, і біг на мене. Але козак знав, що робить.

— Врубай гілля та накрій його, а завтра возом забереш собі,— каже.

А я думаю собі: ще сеї ночі заберу.

Заміли ми вуйка та й ідемо понад Бистрець 'д гори. А сарнюк від води штрикає. А козак йому у саму грудницю: бевх! Сарнюк підштрик та й покотився на зелену траву.

— І його накрій,— каже.

Та лиш він це каже, а заяць скакіц через воду. А козак пушкою, гейби батоном, як трісне его в чоло!

— Підойми та й біля сарнюка поклади,— каже.

— Ану, даймося на млаковинку, там заяці на квасок виходять.

Підходимо збоку, а заяці не танцюють, ні. Міркую я, як ставати, але він ліпше знає. Кладе мене до першого стрілу, а сам стає на мисливській прогалині, на заячій дорозі! Чую, як лист паде. Гепнув я у отару, а заяці йому під рушницю, а він лиш: бевх та бевх!..

Буду я мати, що збирати. Та ще звір тепла, а орел вже вгорі кружляє — назирає. Ех, як не стрілить козак вгору і дивися: орла як би рукою зосягнув. Надслухаю, а орел замовк. Я глип угору, а орел бебевх на дубину, а з дубини навперед мене.

Як ти орла зосягнув у небесах, то ти маєш бути стрілець-напередовець.

А він бере орла напротив себе і говорить, як до чоловіка:

— Було, орле, козакові не довіряти, було свою орлицю на скелі крильми накривати!

«Оце має бути своїй газдині вірний-превірний газда», — гадаю собі.

А він заяця на плечі та й смієся:

— Цего, — каже, — понесу Захарині, а орла молодій дівчині.

І справивси до Захарини, а я кинувся сам звір збирати. Зробиласи мигла — треба вночі кованим возом два рази обертати.

Аби козакова ручка святилася, аби йому легонько ходилося, аби його ніколи головка не зболіла!

Так я йому сприяю, а ніч за очі хап. Повертаю я у ділок за кіньми та й наворачтаю 'д хаті. Дивлюся, а в хаті ніч, світла даст біг. Кличу я своєю газдиню, кличу доньку, а хата мовчить. Я в двері, а з комори виходить моя газдиня та й мені долоню на губи. «Тихо, — шепче, — козак коло хати!» — «А де ж він?» — питаю. — «Кінь у стайні, а він, либонь, у селі». Це добре, гадаю собі, що челядь пужлива, най боїтсья. «А ви вечеряли?» — питаю.

— Ми хлиснули по лижці молока та й поховалися про всяке.

— Та де будете спати?

— У коморі під замком.

— Спіть здорові, а я їду у ліс возом.

— Та тепер, коли козак коло хати?

— Він у Захарини набуваєсья, то дома буде хиріти, лиш ви обі лягайте!

— Най від нас щезає!

«Про мене», — собі думаю та й коні запрягаю.

— Ночую миром, Гафійко-душко!

— Гости миром, Петрику любий!

Та й гайда за стрілецькою марфою.

А пес мені на груди, не проситсья, ні!

— Ходи, опришку, — кажу, — меш вуйка сокотити.

Газдині з дітьми та богом у кліті почувати, а газді лісами ляшувати.

То направиці лиш три перестріли на Бистрець, а возом їхати навкруги, то улицями, то потоком, то май-май забавніше. Заки я марфу позбирав, заки вуйка розгорнув і шкіру здоймив, то й нічка пробігла.

Світає динька лісами, а я вертаю у село.

Лиш хочу я Захарину минути, а вона коні за зубела та й 'д мені:

— Як почували, Петрику?

— Миром, Захаринко, — кажу.

— А відки пан біг провадить?

— З млина, — кажу.

— А дома миром?

— Миром, — кажу.

— А ви, Петрику, знаєте, що сеї ночі козаки здурікалися долів?

— Та неволя їх знає.

— То маєте це знати!

— Тепер буду знати.

— Віді, не все мете знати!

— Таке то, що чую!

— Гай-гай! — каже.

А мене щось тєкло. Зарвав я кіньми та й прилітаю 'д хаті.

— Гафіє, гив, а виходи з кліті!

— Анничько, гив, допоможи дєдєві фіру розборсати!

Тихо, як у печері.

Йду я до комори, а двері не замкнені. Я всередину, а тут на лудинню спить Василько й Калинка, а газдині та й Анничьки даст біг! Ій-га! Це вже щось буде. Гадки б'ють голову, як гаджюги. Пек йому осина, де жінка й донька попропадали? Може, досвіта маржинку напоюють? Ей де! Може, пішли трави коровам до придою. Ой ні! Може, пішли під фігуру оченаші заговорити за тото, що неприятіть уступивсья? Ага, уночі зостраху утекли до свахи? Ану, я зараз відознаю. Вихожу на цісарську дорогу, а війт на мості.

— Ти повдовів, саняку Петре?..

— Ага, — кажу, — дєсь ця пішла з доньков, віді, до мамі!

— А що ми даш, що не до мамі?

— Та куда ж би інде?

— Либонь їм, братчіку, на Кути доріженька, на Кути!

— Ей спасуєте, війточку!

— Ба що ми даш?

— Кажіть, війточку, а «дєсковать» буде.

— То аби-с знав, що твоя Гафія та й твоя Анничька поїхали долів з козаком чорним!

— Хто аби так здоров, війте?

— Аби я так здоров, — каже війт.

- А вам хто це казав?
- Мої очі мені казали: Гафія сиділа ззаду, а Анничька спереду, а козак всередині.
- Моя Гафія та й моя Анничька?
- Твоя Гафія та й твоя Анничька!
- Мньоця, і сина, і духа світого!
- Хоть і ще раз хрестися!..

Ну, міркуйте собі, добрі люди, що то є: К о з а к!..

ІНВАЛІДКА

ІІ'ятого року по шлюбі молоді інвалідка Петриха стала юшитися, як левця. Покинули то дівки та й молодіці в селі і ще дужче її підпалювали.

— Гей, любко пишна, солоденька, на кого ти робиш, свої білі пушки випрідаєш? Де ти свою молодість кладеш, кудя свій цвіт губиш?

Дійшло до того, що з Петрового груня кожного вечора було чути голосну сварку. Її голос дзвенів верхами, як голос криці. Здавалося, що той голос шукав великої згуби, а не могучи її віднайти, бив собою о скали верхів і вибігав у село на скаргу.

Ні вдень, ні вночі нема припочивку; бо дорадниці-молодиці тоту ватру ще дужче роздувають.

А в зелений понеділок станула Петриха на терміть у громадським суді.

Стояла перед громадою, як молода смерічка перед старим дубовим лісом.

Стрункі її, гей з кедрини тесані, ніжки під білою сорочкою дрижали, а широкі бедра з-під запасок кидалися, гей живі сарнята.

Ясне волосся, як папороть з-під моху, виривалося з-під цвітистої хустки і закривало тоті молоденькі морщинки, що бігали на молоденькому чолі над чорними

очима, як мурашочки на біленькому розпаленому камені. З вікон досягало її світло раннього сонця і позолочувало її личко кругле, гей ясна рожа, і її круглі ручки під синьо-червоними плечиками, і її живі груди, що металися у пазусі за кожним її словом, як дикі голуби спіймані.

Як говорила, то хиталася в сонячнім сяєві, гей золота хмарка від вітру:

— Дес верствачки мої колишут вже по третій дитині, а я водно коло того каліки дівую!

— Таж я не з глини, та й не з кременя. А ніби й глина не родит, а кремень не поростає зеленим мохом? Але як ти вернув з війни каліков та й ніг у тебе даст біг, то не посилай людей до дівки. А як ти прем забаг оженитися, то признайся хоть через людей, хоть перед попом, що як тобі ноги рубали, то тебе, вибачте, так шкрабнули, що ти вже дедом не будеш, хоть би-с тріс! А він мені свої лази показує та й шкіритси, як парубок до дівки!

— Мой, таже, аді, сказав бих: ти сяка-така дівко чи гукле, аби-с знала, що тобі світ зав'язую, бо мене докторі, вибачте, збавили, то я тобі це нерозумне кажу!

— А він, шіную вас всіх ірщених, хап мене за сорочку, хап за приділок.

— А я дурна собі гадаю: хоть він інваліда, то зато діти, як колісе, розкотються горами та полонинами.

— Не смійтеся, судці та й газди файні, бо я свій встид вже загубила з тим клеветуном брехливим.

Радні сміялися стонка півусміхом і на Петришину увагу закривали собі лица долонями та чинилися, що їм та скарга не в голові, а війт підкрутив вуси й погладив бачки та й вирішив:

— Пуста твоя скарга, молодице, ми вас не вінчали та й не біруємо розлучити, але ти за того діло, любко, не журиси: ти молода, та й дужя, та й, казати, таки файна, а село велике!

Петриха спалала грудьми та й очима. Вся полумінь з неї вибухла, і вона закрутилася, як перестрілена птаха. Але молодість її силу живо направила, і вона стала судцям нахивувати ручками:

— Коли ви так судите, то аби-сте були зобашні, як копилюки відтак того каліцуна в бердо скинут та й село зосоружут.

Судці здвигали плечима:

— Петришко-любко, село велике!..

Луснула дверми і вийшла, гей би летіла на крилах нічної пімсти...

Ще того самого дня танцювала в коршмі з легінями і сама собі приспівувала:

А кози по залазах, вівці долинками,
Сором дівці на горівці межі парубкам.

Та й горівкою легінів частувала та й скрипників сріблом сріблила. А надвечір додому вертала. Але не йшла своєю волею, лиш легіням на шиї повисла і виспівувала:

Болять мене головонька та межі плечима,
Треба мені докторика з чорними очима.
Та не того докторика, що він докторує,
Але того докторика, що файно цулує.

Плескала в долоні і підоймала запаску, начеб ріку брела, і п'яним голосом викрикувала:

— Мой, хло', каже війт, село велике!

Її голос летів, гей крилатий ніж, через село і сідав на верху на хаті, з якої виглядав її із лавиці не то півчоловік, не то півгазда, не то півстовпчик із восковим лицем та шкляними очима: інвалід Петро.

ЗА МАЧУХУ МОЛОДЕНЬКУ...

I
М

лаво іде Іван Мотрюк до шлюбу, так млаво, гейби потич.

Весільні його гості більше говорять, як співають весільної. Одні кажуть, що сего старого князя шпотає його довгий вік, а другі показують на пальцях, який він був перед війною простий, як дуб, а як сильно тепер війна скривила і його круглу твар, і його високі, мисливські ноги. Ще доки не впала у село чутка, що його Штефана убила куля, доти він бодай перед людьми напростовувався, а відтоді став подаватися та й геть-геть поникати.

Бо Штефан то одинак у нього, то права рука, то дедева одна надія. Але однако ще дід дужий, що тото витримав, а баба ні. Рано вчула, а вобіда законилася, а з сонечком пішла на тот світ до сина у гості. А дід каже: «Аби-сте свідомі, люди, що впаду в лежу та й черваки будут мене точити».

А з неділі каже: «Я вмерлих, братчики, не підведу, хоть най рую як ніч, так день».

А по говінню від челяді обмахується, гей від мух.

А челядь каже: «Ви, бадічку, межі нами, як тот кукуруз, що запряв повісом межі червоними фасульками».

А відтак від кукуруза до сивого сокола, а від фасульки до зазульки, та й ще село не наговорилося, не насудилося, а дід вже на заповіді несе.

А селу кривда: «А ми того старигана в його душу, — борше ялоси єму таку доньку мати, ніж молодій Єленці світ в'язати!»

Старости погані слова направляють: «Таки Мотрюкова хата була Єлені в зорях писана, хоть за Штефаном, хоть за його дедом».

А Єленин дедя собі думас: «Най талан не розходиться, бо йому не довгі гони, а Єленка весь маєток присяде!»

Та бо ж і Мотрюк таку думку напереді має: «Не судив біг Штефанові, то судив біг мені увесь Мочернаків маєток почерез оту одиначку!»

Князь убраний, гей на великдень, підпирається паличкою та й понурив набрескле лице в долину, отік би села встидався.

Газдині зізрили на другім ґруні дідову княгиню з дружками у золоті та й стали співати про тоту дівчиноньку, що йшла доріжечкою, обсадженою виноградом, і заснула, а за нею йшли і рідний дедя, і рідна мати, і рідні браття, але ніхто не важився вломити винограду і її збудити, лиш один її милий вломив китицю винограду і збудив її зі сну.

Мотрюк приступив під гору, щоб віддихатися, і посміхнувся до газдинь: «Не багато я наломлю того винограду!»

Газдині перечили і віщували дідові ще стільки винограду, що гаджючок в осіці, а газди підкліпували против себе і махали руками так, гей на тую лунчину, що змервіла на мерву.

А на против них із-за зеленої смеречини на кременю пласві вийшла, гей зоря білявиночка, Єленка, струнка та висока, у святочних запасках та мережаній чурканці, на білім личку засмучена, голубими вічми розжалена.

Скрипки зойкнули, газдині вівкнули, а газди метали князеві під ноги свій голос, гей сплетений барвінок.

З-помежи дружок поклонилася молода княгиня своєму князеві, до шлюбу ідучи...

II

Наприкінці весілля, коли гості стали з Мотрюкового двору розходитися, а скрипки та співи притихати, Єленка сховалася в колешні і тут

доночувала нічку. Коли рано паймити дали дідові до постелі знати, що молода вуйна в ясліх коло маржини, дід, втішний, вийшов до вуйни: «Видко, що ти, небого, господарська дитина, що талану меш сокотити, коли ти першої ночі до маржинки прилипла!»

Єленка обмотала личко білим рантухом і не відзивалася на дідову хвальбу.

— Але ти вже мені жінка вінчєна, та й тобі в ясліх не ночувати.

Наймити бадьорили молоду газдиню: «Йдіт, вуйночкє, до газди свого в хату, а ми маргу обкутаємо, ми про то слуги».

Дід погладив студеними пальцями Єленку по головці, а наймити підводили її попід руки з колєшні до хати.

Газда наказав наймитам коні у крашений віз запрягати та й ще два осідлані коні до воза присилити.

— А ти, Єленко-душкє, не затинайся та й не норови-ся, бо ти тепер газдиня понад усе село. Грядки повні, скрині ковані, кліть порожного клинка не має, миски в полицях не містяться, кафлева піч всякої страви знає, лиш жити, лиш газдувати.

Дід поклав руку на Єленине плече і безпечився.

Єленка відвернулася і сперлася коло полиці та й личкє жменями закрила.

Чогось дідова рука її давить, гей гралі, чогось дідові слова її морозом потинають. Чогось її банно робиться, але її думки ще з весільного деревця не позлітали, ще на своє місце не повертали. За ким її банно? Таке за нєнєю та й дєдем, ще й як банно! Але вона відбєзнала гадками і дєдєю, і нєнєю, а бана з серця не відступав. Та не тота тотє бана, що дєдєю та й нєнєю голубить, але тота тотє бана, що за милим тужить. Най би Штефан до неї так заговорив, най би ручку поклав поза шию! Най би так вони обєє вінки з голов поскидали!..

— Не бануй, Єленко, ні за своїм домом, ні за своїм родом, бо ти в гаразди прийшла, на талані сидиш!

— А най я допрошуся тебе, аби ти до мене слово заговорила, аби ти мене за газду мала!

Дід вибирав з грядок найкращу одежину, запаски найчерленіші, хустки шовкові, чобітки жовтенські та й коралі з талярами золотими та й перстінці золотєнькі.

— Уберу ті, як паву, як голубку пишну, як леваду в маю. Посаджу тебе на кованім возі поруч себе, як свою

весну, як свою буйність, як свою пам'ятку. Та й поїдемо через село до дєдї й до нєнї з колачачами.

Вийшов у кліть, аби не полошити дівочої соромливості присними очима.

Не похочувала Єленка, а відтак таки поглянула. Коли до шлюбу допустила, то не гїя дідові противитися, не гїя дідовим словом помітати. Але бо ж і ті запаски за очі ловлють, ті хустки міняться, гей цвіт напротив сонця! Що уберя пишна, що чобітки мудрі, що плєчки, як дуги, що коралі палають, що гєрдани моргають!

Вєргла з себе білу одїж і заціпила на заціпку дєвері. Узріла в стїні круглє дєзеркальцє і спробувала коралі.

Запалала, як тоті дукати на шиї, і на млі ока скпнула з себе запаски та й сорочку і перебиралася поквапно.

Дід слїдив за нею з кліті через потайну шибку під грядками і не зводив з неї ока.

Таке молодєнькє, як то гусяткє, що мохом поростає. Ще груди наверх добре не повибїгали, ще клуби на боки не розкололися. Ще біляві косиці заплітків не замагають. Ще отїк і пахи без моху!

«Мой, старєску порохнавий, як же ж тобі до такої ярочки дотулитися?»

У неї ще лишєнь цвіт зав'єзуєси, а в тобі старість хрупає!

Єї личкє то пупіночкє під мохом дрібнєньким, а твої хавки, гей пєнь стрєпїхатий.

Єї ручки то білі крильця голубки.

Єї нїжки то дві рибці срібнолускі.

Се на молоці піна, на сонці лєлія!

А ти мершя проти цвіту!

Коби Штефан не покійник, то було би кому на цю піну дуги, цю лєлію лєліяти!»

Єленка перебєралася і у вікна поглянула:

«Коби мене тепер мій Штефан видів, гай-гай!

— Ото раз файну Штефаниху маю;— сказав би на-рєтєльнєю.

Або вхопив би на руки та й колисав би, єк малу дитину.

Або до серця притулив би.

Або танцював би, мене обєртаючи.

Або на долоні носив би.

Або... ей, де ж я годна того відгадати, як мій Штефан мене по шлюбi гостив би?..»

Наймити приспособили фіру так, аби газда з газдинею сиділи насередині, як на подушках м'ягоньких.

Дід обіздрів віз і коні та й крикнув на наймитів, аби з комори колачі повиносили.

Наймити повні бесаги колачів на возі примістили, а дід поправив собі шовкову хусточку на шиї і відчинив хатні двері та й на порозі радувався і проповідав: «Ой що ж бо це за молодичка, що за горличка? Я цю горличку піймаю та й у пазуху сховаю. Але ще заки що буде, поїдемо, Єленко, до деді, до нені подякувати за весілечко, за годованечко, за вихованечко із маленької лялечки до білявенької ярочки, а від ярочки до молодички».

Єленка вийшла за дідом, а наймити усадили їх на красних ліжниках серед воза, як лебедів на високому гнізді. Віз полетів дорогою через село, а дід обіймив Єленку попід пахи, отік аби не впала з ліжників, та й аби село виділо, що газда молоду газдиню шанує і обедує, та й аби ніхто другий не оббирався її за приятеля та й йому життя не пересобачував.

Березинами та толоками овечки ставали і дивилися на багацький віз, на багацьку пару, на багацькі коні.

Дівчата лишали маржину і бігли ід дорозі та й, наживуючи пальчиками, покривлювалися дідові й співали:

А хотів-ес, старий діду, любити Єлену,
Було собі посадити в городочку, лєну.

Вівчарики штрикали через купиння і співали проти гордовитої Єленки:

Чорти тебе сотали би з твоєв одиницєв,
Не городи перєлази яловов дралицєв.
А я скочу, перєскочу, та й не докинуся,
На богацьку, одиницу, та й не подивлюся.

Гримнули кіньми під Мочернаковими стіньми. Вийшли дедя та й неня від доньки та й від зятя колачі відбрати, молоденьку молодичку пообзирати, зятя похвалити.

Фуркнула з воза Єленка і дзоркнула чобітками на грегитному подвір'ю та й, не зволяючи себе оглядати, побігла в хату.

Мотрюк передавав колачі і дякував грешними словами дєдєві та й нені за подругу годну, за красу із роду, за невидану вроду, за біляве личко і медіну нічку.

В хаті столи вгинаються.

Мочернаків рід не міститься в хаті. Танцює коло Мотрюка та заговорює його облесними словами, але ніхто не вакається йому тикати, як сватам звичай. Мочернаки, звертаючись до нього, кличуть його хоть: бадічку Йване, хоть: зятю наш дорогенький!

Посадили його під образи перед повними мисками та й просили харчувати красними словами.

Але Мотрюк не докипався ні м'ясів, ні начинок, ні масних борщів, бо знав свій порядок і ждав на Єленку.

Мочернаки відгадали його волю й увели в хату Єленку та посадили її за стіл ліворуч коло газди свого.

Єленка зумівалася, чого її межі гістьми сидати, коли вона у себе дома.

— Бо бадічка Йван без тебе лижки не підоймуть, — казали газди.

— Бо любість у парі ходит, у парі пропочиває та й у парі харчує, — казали газдині.

Єленка, опинившись коло свого газди, розбезпечилася серед великого свого роду і, забуваючи на всі ненині науки, промовила перший раз до газди свого: «Харчуйте, дєдику, як дома!»

Гості видивилися, а Мочерначка поправляла доньку: — Лиши дєдика, молодице, ти тепер пантруй газду свого, а твого дєдика я сама собі упрошу, бо я йому газдиня.

Але Єленка не подавалася:

— Ви, нєнє, гадаєте, що я нашого дєдєю прошу, а я упрошу Штефанового дєдєю, ану, харчуйте, дєдєю, як дома!

Гості вмишались:

— Бадічка Йван, молодичко, це тобі газда приходить, не дєдєя, коби здорові були!

Мочерначка упевнювала гостей, що її донька за своїм дєдєм пропадає та й тому кличе дєдєм бадічку Йвана, бо і за ним пропадає.

Мочернак нахмурился під сивим волосом і посміхнувся та й лагодив доньчину ошібку.

— Не перечте, любі гості, челідині, бо вона найборше знає, хто буде дедом!

— Таки так, газдиня має зараз знати, чи єї газда буде дедом,— potwierдили гості.

Мотрюк чув, що очі всіх гостей на його тварі шукають стиду, як бджілки цвіту, але знав, що його червонаве лице більше не почервоніє, і, сятаючи за начинкою, розповідав, як жінка злісного по весіллю кликала свого мужа татком та й добре вгадала, бо за півроку справляв хрестини.

Челядь дивувалася злісній, а газди її хвалили.

Єленка скористала з того, що весь стіл зайнявся злісною, схилилася і низом попід стіл висовгалася, як ласичка, та й вибігла з хати.

Мочернаки сердилися, але всередині, а до гостей горіли:

— Отік забагла чогось наша молодичка та й скочила у комору.

Газдині притакували сему здогадові й шепотом собі дошпигували, що Єленка дуже бліда, а під очима сині круги має.

То порушило присадкуватого та плечистого і на грудях щетиною порослого Лєся, з роду Мочернаків, якого в селі звали з діда-прадіда Полонинським через то, що жив у верхах під полониною, а може, через то, що на полонинах пускав кров маржині, а поза очі звали Смажником, мабуть, через то, що також з діда-прадіда смажив ліки із зілля та смоли і воску і дуже помагав маржині, а може, й через то, що в будень ходив у чорній сорочці, пересмажений у маслі і на сонці. Полонинами привик він просто і голосно говорити та й головою так потрясати, що весь сивий волос закривав йому чоло й очі. Він зацікавився дуже, чи Мотрюк від нього старший, чи молодший та й чому ще не посивів.

Мотрюк обминув те запитання усмішкою та й увагою, що най би вороги їх старілися та й сивіли, а вони ще мають час.

Газдині поясняли, що бадічка Іван, коби здорові, б білявенькі з роду та й тому не посивіють, а Лєсь Полонинський не сховає з дива.

— Мой, брє, білаку, таже ти верствак мені! Та я сивий, як голубець, а ти темніш у волос, лиш очі сиві!

— Не були ми собі на хрестинах,— боронився Мотрюк,— та й не гія нам собі рочки рахувати, от паперед би більше!

Лєсь Полонинський вирахував всі свої дружені доньки і сини та й дорахувався, що Єленка є верствачкою його внучки від найстаршої доньки. Лускав пальцями, наче обертав веретено, і дивувався такому нерівному одруженню.

— Братчику Іванічку, таже вона тобі могла би бути за внуку, таже ти стара ломага проти такої чічки!

Гості виправдували Івана, що він повдовів, а талан не обійдеться без газдині, як вулій бджіл без матки.

Іван дякував гостям своїми сивими очима, а від Лєся обгонився, як від вразливого овада.

— Шо чотири оці, то не двоє, шо дві голови, то не одна, шо чотири руці, то не дві,— може, не так, братчику Лє?

Лєсь бив кулаком у свою сиву щетину на грудях і закликався, що кождий багач ожениється і з сліпою та й з глухою, лише коби за нею загорнув мастки.

— А наша Єленка то у нас сама найбільший масток,— обізвалися Мочернаки, щоби перетяти бесіду про мастки.

Лєсь зареготався, а відтак витягнув з-за ремня жировану флююру, напоїв її пугарем вина і заграв весільної.

Деякі гості, які знали, що на колачинах не буде скрипки, і позабирали з собою сопілки, стали за Лєсем сопілками дзвонити, і в хату відразу увійшла охота, а за нею появилася Єленка. Одним скоком газди станули наперед молодіць та й вся хата відразу розтанцювалася. Навкірки Іванові взяв Лєсь Єленку в танець і приспівував, покліпуючи на Івана:

Ой біда мні, хло', побила; ой біда мні шкребче,
Ой молоде жінче маю,— з парубками шепче.

А газдині то підхопили та й собі стали Іванові співати:

Гаю, каже, гаю, файну жінку маю,
Через тоту парубію в скриню замикаю.
А вона пішла, молодонька, у гай по телета,
Один стрілив з дубельтівки, другий з пістолета.

III

З полудня став рід розходитися, а Іван запросив Мочернака, аби сідав на його коня та й аби об'їхав з ним усю землю, яку помінив Єлені у віні.

Мочернак вимовлявся золотником, але Іван через те натискав ще дужче.

Посідали на сідлані Мотрюкові коні і трапом побігли на лази та луки, як два купці-хитрівці.

Мочернак приоставав ззаду і пускав зятя навперед себе, щоби видіти, чи ще держиться у сідлі та й у стременах.

«Хороба його може зміркувати: волосся, як повісмо, лице, як тот малай, що загнітився, а на коні сидить, як має бути, хоть вино пив до кожного гостя. Коби ще не попацяти таке, як Лесь Срібнарюк, що віддав доньку за богача-діда, а дід поховав і його, і доньку та й тепер сидить на мастках та й у подушках румигає! Але Срібнарюк з'ївся бутинами, а Срібнарюкова донька впала із стога,— то нема що їх тут класти. Єленка уважлива, а Мочернаки силку не пропили. Правда, що Мотрюк виріс на бануші, та на скоромі, та на м'ясах та приправах, але, як якийсь сказав: і тобі не було хиби, й у тебе дома не бідомо. Ей, про мене, най живе ще й десять років, я не жду його смерті, надопевне, що ні! Най Єленка тіла та й розуму набирає, най у талані розглянеся, най Штефана забуде. А як неприємком станесе божо воля та й Мотрюк замкнет очі, то най село каже, що собі хоче, а таки продам його хати та й усі побої та й заберу доньку 'д собі, бо то у мене одиначка, то мій живний корінь. Тоді Мокренчуків флетев мене цмок в одну руку, цмок в другу руку. А я йому скажу: «Мой, хло', маєш щастє, це тобі госпідь нагилів Єленку, а мені зятя. Та ще я у тих таланах добре не розмістився, а баба з поду здіймає коліску. Діду, гив, ану-ста! Ба чого ж? Онук, як сернюк! Йй-га, нівроку, нівроку! Ба яке ім'я дати? А яке ж, як не дідове?..»

Підглядає Мотрюк жіночого дєдю, чи бірує ще верхом їхати та чи від золотника не ув'яває.

«Цей сивак гадав, що я йому голу дівку укрию, та й, віді, тому не похочував віно віддавати. Йди, покажи

дільниці, покажи вориня, обведи межами, аби мій косар знав, як ручку брати, аби мій ботей знав, куди овечки пускати.

Твій золотник мене не поведе твоїми лазами! А най ти ляжеш у деревище, та й що я варт? Сусіди дільниці поперековують, межі попереіначують, а ти, Мотрюку, ані слова. Ти тут отік приймак, чужий-чужениця! Ой, так не буде. Як не мій Штефан, то я тут газда, я побережник на Мочернакових лазах. Йдуть люди з далеких сіл, йдуть полєниці, йдуть підгіряни і женуть марги в полонини та й питають бовгарів, чи вільно станути на попас на тих зелених луках, у тих темних затінках та холодах, а бовгарі не зволяють, бо то Мотрюкова земля.

«Ба чи цего багатирия Івана?» — питають сторонські люди.

«Єго самого», — відповідають бовгарі.

«А цес дукач відки тут розлягся?»

«Повдовів і засватав Мочернакову одиницу та й увес масток посів!»

«А Мочернак виступив із свого талану?»

«У рік по весілю умер покійник!»

«А богач кому гадає лишити такі мастки?»

«Є кому, брачіки, бо молода газдиня вчинила йому такого хлопця, гей гусака біленького».

Люди дивуються багачевому щастю і зострахи минають багацькі лази та попасають на пісній громадській толоці, на купинах голого моху. Десь з лісів грає конем газда та й, їдучи толокою, здоровкає людей сторонських, а вони здійсмають кресані і напошепки вихваляють його, що такий великий багач на всі гори, а такий грешний та чемний...

Потопаючи у своїх мріях, оба багачі лиш коли-тогда кидали до себе по слові і дальше снували собі свою долю такою ясною основою, як сонечко вліті обсновує гори і долини, левади і полонини.

А над їх головами кружляли, як китиці цвіту, жовтокрилі метелики і гралися у вечірнім сонці, як багацькі думки легонькі.

Черевата гора станула перед їздцями і з-помежи лісів, як молодиця свої груди, відкрила свою зелену обіч, пережолоблену срібним потоком.

Коні приклякли передніми ногами до потоку і пили воду.

- Це Єленина полонинка Погар, бадічку Йва'!
- Полонинка аби світилася, а ви, дедику, аби-сте прожили!
- То сам молодший горішок межи братчиками, бадічку Йва'!
- Аби-сте діждали ще внуків вінувати, годний та любий господарю, дедю наш добрий!

Тоді, коли дедя Мочернак опроваджував зятя лазами і передавав йому дончине віно, неня в хаті учила доньку супружних обичаїв.

— Ти не питай, що він Штефанів дедя, але що його маєткам нема міри!

- Або ж я бідна бідолашка?
- Але чи є другий такий, аби був нам рівня?
- Таки що син, то не дедя!
- А може, дедя ліпший, як син!
- Ба чому, нене?
- Бо дедик буде тебе у красну уберю убирати, буженицькою та й колачами годувати, твої ручки, та й твою силку, та й твої ніжки шанувати. Буде тебе на руках носити, буде ті в колисочці колисати.

— Або ж я калічка?

— Хоть ти не калічка, але ти богацка одиначка, тобі не гарувати, не крїввати з молодюками.

— То я лишуся дома з нашим дедем, а ви, нене, йдіть навмість мене колисатися до Штефанового деді.

— Заткайся, донько, аби я цього більше не чула. То я чи ти йому жінка вінчєна? То я чи ти йому в церкві присягала? То хто тебе навчив так до нені говорити? Фе... устидайся, ти вже не дівка, ти молодиця!

Єленка в личко черленіла.

— Спам'ятайся, донько, та й слухай нені, не будь самовільна. Не тікай від свого газди нічма, не валяйся колєшнями, лиш ночуй з газдов на постелі, як газдиня, як слюбна жінка!

Єленка закрила личко білими ручками.

— А як газда не при охоті, то ти його злегонька, гей стебельцем сіна, заскобоч хоть у нозі, хоть під пахою та й личком 'д нему обернися. То най вся хата трясєся, то ти лишень свого газду кличеш: любчіку Йванку!

Єленка хитала головою і перечила нені.

— Не переч, не кори мені, донько, бо збудешся непі. Нам треба онука, а твоєму газді сина. Ти не гадай собі, що то марне діло. То два талаши великі, а хто їх присяде?..

І ще поучувала неня доньку, як має чорногірську підойму варити і газді до вина досипати, щоби був веселіший та й путерніший та й до газдині прудкіший...

IV

Таки діправди веселіший вертав вечером Мотрюк повним возом з Єлєнкою до свого двору. Метався на ліжниках і тупотів ногами. Поза шию тримаючи свою газдиню, розповідав він їй про свою колишню парубоцьку силу так голосно, що гомін біг лісами, а притискаючи молодицю до грудей, виспівував над її головою:

Заплакала дівчинонька в перший понеділок,
Як здіймала з головочки хрещатий барвінчик.
Заплакала дівчинонька раненько в вівторок,
Як стало їй у головці я гадочок сорок.
Заплакала дівчинонька раненько в середу,
Як вдарила лиха доля і в личко спереду.
Заплакала дівчинонька раненько у четвер,
Бо що ж буду та й робити, бідненька, я тепер?
Заплакала дівчинонька раненько в п'ятницю,
Не можу я викликати із корчми п'яницю.
Заплакала дівчинонька раненько в суботу,
Не можу я викликати біду на роботу.
Заплакала дівчинонька раненько в неділю,
Ой уже я, моя мамко, з бідов нич не вдію!

Питався Єленки, чи хотіла б такого чоловіка мати, як тота дівчинонька у співанці, а коли Єленка не відповідала, він хвалив її за соромливість і приближував її голову до своєї вином загри́тої тварі. Забував на то, що давніше був у селі війтом і привик був поважно говорити та кожне слово неначе печаткою відтискати. Натомість пригадав собі тогу співанку, яку колись виспівував лісами, вертаючи з своєю першою газдинею з міста до дому, і за яку покійничка його обіймала і голубила та нашіптувала, що з такою, як він, бідною нічого не вдіє. Плєскав Єленку по круглому плечу і питав крізь сміх, що вона з ним подіє? Його голос ірзав верхами і долинами, та біг лісами у село, та давав знати, що старий війт при молодій газдині охотою палає.

— Ти моя бідашечко, ти моя горличько, ти моя ярочько біла! Задушу ті, моя пташечко, роздавлю ті, моя малиночко, вип'ю тебе, моя керничко у білім камені!

Ліси дивувалися старому голосові, а село підбігало під дорогу і покривлювалося.

Бленка не протривалася газдівській охоті, бо неня її вже наперед упевнила, що бадіка сам буде підсипатися і її примилуватися. Не відзивалася ані словом і не примилувалася бадіці, бо не могла себе переломити і не нину раду сповнити.

Вечірній запашний вітрець хапав бадіків подих з її білого личка і відкидав у темні яри, а вечірнє небо дивилося на ню всіма дівочими очима і разом з нею сміялося з бадікових обіймів та й любистків.

А срібна роса сідала на Блениних бровах і ще дужче лоскотала бадікову охоту.

А я тебе, пишна любко, люблю та й цулую,
Чому ми си не зуритиш, сам ти си дивую.

Бленка чула, що робиться важною челядиною, коло якої бадіка колінкує і з розуму сходить, чула, що її дівочий барвінок облітає з її плетеної коси і паде бадіці під ноги, прочувала, що бадікова охота поломить її дівочу твердість, однак про все те упередила її неня, і вона, погодившись з тою неминучістю, що після весілля має над нею зв'язатись буря і перемінити її на молодицю, піддавалася мовчки вибухові бадікової охоти.

«Коби не неня та коби не село, то ж я тобі, бадічку, лишила б запасочку в руках та й штрикла би лісами і темними бердами та й не ймив би-с мене більше!

Коби не дєдева жура, коби не ті талани смучі!

Та коби Штефанові очі не погасли від кулі!»

Люди збиралися коло Мотрюкової брами, аби побачити його веселість коло молодиці. А коли він не зачув здоровкання і не заздрів людей, але, співаючи над Бленкою, заїхав до свого двору, люди з докором вгадували: «Аді, який старий, а зараз розідре на ній ту рантухову сорочку...»

V

Тої ночі над Мотрюковим двором падали зорі.
Ліси заперли в собі дух і надслухали.

Сади у вікна зазирали.
Води, як лебеді, тихонько довкруги двору линули.
Камінні гори свої книги розтворили, чиясь життя записали...

А як сонечко нічку розігнало, ліси зашуміли, сади защебетали, води заіграли, гори почервоніли, то до Мотрюкового двору сорокаті сороки гостя привели.

Березина перед брамою задрожала.

— Ба чи дома газди?

Наймити не пускають, бо газда з газдинею нічку собі приточили.

А гість, легінь молоденький, очима палає.

Наймити пісніють, голови вдолину схиляють,

А гість двері виважує, зубами скрегоче.

Наймити легіня пізнають та й за газду потерпають.

Хата упріває.

Легінь до постелі ручки підоймас:

— Чи то ви, дєдо, чи мій воріг темний?

— Ій-га, ти жиєш, Штефа'?!..

Бадікові очі поховалися на саме дно перед гнівом сина.

З-під ліжників фуркнула біла челядина.

Хата застогнала.

А гість з-під кабата збрую добуває і бадікові до грудей прикладає:

Грим раз, грим еще раз, грим по третьому разі:

— За обручку золотеньку!

— За нічку солоденьку!

— За мачуху молоденьку!

ЗАРІКАЙСЯ МІД- ГОРІВКУ ПИТИ!..

Так голосила на похороні свого газди, що селу серце тріскало.

І приповідала, і заводила, і заклиналася. Не то що плакала, а розливом розливалася, як біла мрака травами.

Опадала і поникала, як скошена квітка, сльозами життя своє скапувала.

Билася в груди і божилася, що до схід сонця піде за ним до гробу, свою душу з його душею спарує.

Зарікалася жити, зарікалася веселити, зарікалася другого любити.

На деревище падала, з жалю умирала. Старі газдині такому жалеві не могли надивуватися, не могли найти міри.

— Шо-сь ми газдів наховалися, але такої великої любви видом не видали!

— Отік єї цей світ зуритивси, отік єї душа з єго душев споєна, отік тота любовість вічна.

— Таке молоде, гей весна яра, а таке жалісливе, таке переболене та перебановане! Дес у тій днинці, гей тінь, пропадає, з цвинтаря вертаючи.

— Аді, вже ті так, як нема, Калинко-душко, газдине вірна!

— Але єк ти його відвела до гробу, то най він з богом спочиває, а ти, небого, туском не коротай собі життя.

— Ой лишіт мене, вуйночки та вусчки годні, най би я свого Петра подогонила.

— Ей, не гніви, молодиче, бога, коли тобі смерть ще не писана.

— Ой, не буду я, газдики, без него жити, не буду цим світом трабувати.

— Ей, молода молодиче, не трійся та й не топись, бо тобі треба жити та й розживатися.

— Пішло моє життя у могилу, газдині срібненькі!

— Пуста твоя робота, Калино, покинь тоту гадку та й життям не помітуй, бо буде тобі його треба, аді, Иван, коби здоров...

— Ей, лишіт гет, вуйночки добрі, най я йду зі світа, най не заважаю.

— То не наша сила, не наш провід, та й ми цього не зіпремо, а воно так саманає, що Иван най би був...

— Хоть най мене грім уб'є, хоть най мене бола утне, хоть най мене викришит до пня, хоть най мене тут смерть найде, то я вам кажу та й на чім світ стоїт закликаюси, шо за ніким не бажаю і з ніким я жити не буду.

— Най тот заклін йде на сигли та в шкрепіття, та на скали, та на усі штири вітри, а ти, молоденька удовице, не зарікайся...

Калина билася в груди і ще раз заклиналася і зарікалася.

— Коби-сь була хоть дітна, то най би-с ждала рік-два, але ти ще й раз сама не собов не була!

Калина хрестилася і третій раз тяжко заклиналася та й зарікалася.

Її сині очі позападалися, її біле личко потемніло, а понад брови хмари назлягали раз коло разу.

Така тото велика любовість була...

А при обіді за покійника Иван понакроював хлібів, приніс води, поналивав гладуни, понакривав джергами ослони, на вікні свічки позасвічував. Такі, як мід, солодкі слова в хаті порозсипував. Петрову стрільбу показував, його приятельство високо підоймав.

Гості харчували за Петрову душу та й Петрову пам'ять славили.

Хата була повна Петра, хоть лишень свічка горіла на тім місці, де він лежав.

Калина топилася з жалю і роздавала гостям поли-
вані гладуні та й книші за Петрову душу — а Йвана об-
минула.

Газдині ворожили, що то добрий знак, а газди їм
притажували і додавали, що Йван своє простибі сам собі
возьме.

— Такому побратимові падеся покійника рушниця, —
набилювали газдині.

— Та й порошниця, — докинула Калина.

— Та й, відів, і молодиця, — довершили газди.

Калина горіла, як царівник над рікою. Та й лиш опу-
стила миски з начинкою та й горілиць на землю впала.

Що прибагали, що примовляли, що відтирали, все не
помагало, удовиця як завмерла.

Отік її Петро з того світа викривив її черлені губки,
аби нікого не чарували, та й перевернув її голубі очі,
аби на нікого не моргали, та й її личко заморозив, аби
нікого вогнем не потинало.

Таке воно молоденьке, а таке, гей гусятко, повним во-
зом переїхане!

— Ця, любки пишні, вже свої бани не вибанує та
й свої любки ріками не затопит!

— Вічна удовиця...

Але на Юра пукла над ріками лоза, а лісами заку-
вала зазуля.

А Калина пасе маржину на полонинці.

Та одна красуня дуже вритна і як покмітить своїми
великими очима, що газдиня ширинку вишиває, то зараз
пронирає в ліщині і дубиною та крушинами крадьки
перехоплюється на Йванову царинку, на молоду та зе-
лену конюшинку.

А Йван гладить красуню та й приповідає:

— А де ж твій газда, ти краса-красуне?

— А хто ж тебе доїтиме, ти ласа ласунко?

— А хто ж тобі придій принесе, приятелько пишна?

А відтак бере та й кличе Калину. Але не кличе її на-
правці, лиш насамперед у гай співає:

Ой чітько солоденька, забув бих ті швидко,
Аби з мого подвір'єчка на твое не видко.
Бодай тото подвір'єчко вогнем ізгоріло,
Шоби мене, файна любко, 'д тобі не кортіло.

А відтак грає у вербову тилинку, а відтак кує, як за-
зуля, а відтак клекотить, як готур. Та й на тото прихо-
дить Калина.

— А йкий же мені, Калинко, буде приємець?

Калина очі успід та й паленіс, а ширинка з рук на
конюшинку.

А Йван хап ширинку та й за ремінь.

А до Калини око в око:

— Калинко-душко!

— Йванчіку-братчіку!..

А зазуля не кує, ні — аж гай розвивається.

А річка срібним поясом тат гай то вперізує, то
розперізує.

А Калинина маржина гейби до півусміху роти відтво-
рила і надслухує, то зазирає та й помалу-помалу ступ-
ступ з полонинки на Йванову конюшинку.

А господь понад гори походжає і сонечком дихає на
весь світ, на гори й долини та й на полонини.

Та й на Калинину любість золотом мече.

Радуться на ріллі скиба, у ріці риба, царинками
зело.

Палають цвіти попід лісами, над берегами, над вули-
цями, над керницями.

Розщебеталася німа діброва, порозліталася медова
бджілка, порозлягалися запашні вітри.

Прото весна яра...

А любистки з челядинських городчиків підоймаються
та й весні приспівують:

Зарікайся, файна любко, мід-горівку пити,
Та лишень ся не зарікай Івана любити.

МАРІЧКУ ГОЛОВКА БОЛИТЬ

*Товаришеві Іванові Будзові
Костиновому присвячую*

Чи найдеся, пане-брате,
така жінка друга,
Щоб вивела чоловіка й ворожку
з розума?
(Народна пісня — Яблониця)

Кажуть, що нема над побратимство та над приятельство, а то однако невгадно. Я з Дуцем Никифоровим таки так, як на однім ґруні виріс, на одній луці пастушив, на однім данці парубочив та й одних м'ясниць брав слюб, а відтак тими самими бутинами гримав. Одну ватру ми клали, одну кулешину та й банушину їли, одну воду пили, ба ще й один капшук викурювали. Вже коли ми на тютюні один одному вірили, то можна знати, яке тото межи нами приятельство було.

Що значуть два близнюки напроти нас, коли ми, як тоті дві звізди на небі, собі товаришуємо та й один за одним пропадаємо?

Бувало, чи у ріці бовтатися, чи птаху з дупла дерти, чи ховзатися, чи grindжолами спускатися — все ми разом, все ми у приятельстві.

Питаються люди збоку:

«Ба чиї, варе, тоті два повішеники, що так у парі вулицями грають?» — «То оба з Джемигівського ґруня; цей русявий — то Никифорів, а той чорнявий — то Петрів, обом на ім'я Федір, а нені кличуть їх Дуцями», — пояснюють газдам вуйни говірливі.

Бувало, кладу я ватру, а мій Дуця вхопить дубелтівку та й скочить у ліс, аби щось смашне убити. Лиш

він пронир у лісі, а до мене щось гейби говорило: «Мой, брє, ти грієшся коло ватри, а його пустив-єс самого на медведя, та на вовка, та на злісного?» Іду я за ним на-вирцем, як сарнюк за близнюком від одного дійка. Находжу я його посеред скали кремінної: лежить, на краєчку плити та й у готура мірить. А під плитою медвідь в дучці лаби собі обтирає. Най мій тезко спустить ноги, най гримне з цівки, най слово писне, та й зараз йому аминь. Лізу я, гей кіт, на дуба та й з верха кричу щомога, аби мій тезко не стріляв у готура, аби не сходив удолину, лиш аби драпався угору, бо під плитою медвідь розлягся. Лиш я це ізрік, а медвідь вже під моім дубом, вже береся 'д мені лізти. А мій тезко запер в собі дух та й плюнув з цівки у медведя. Медвідь повалився на землю, а з него кров почюріла.

— А поцілив, брате? — питається Дуця Никифорів.

— Вже так, як нема вуйка, — кажу та й постиваю, чи знов біда не підойметься, і накликаю на тезка, аби утікав 'д горі та й аби виліз на дерево, бо ще всяко може бути.

— А де ж би я тебе самого лишив? — каже і вже збігає надолину, вже станув за дуба.

Я крізь плач його молю, аби штрикав на дуба, а він гримнув ще раз з дубелтівки і скочив на долішну галузку та й кличе мене 'д собі.

— Тепер собі закуримо, братчіку, та й будемо з вуйка шкіру здіймати.

— Ти, нівроку, стрілець! — кажу.

— Оба ми однакі, — каже.

Але женемо ми раз з-під Чивчина дараби. Щоправда, бідуємо тими мівкими бродами, але за Путилівкою доганяє нас гать. Тепер ми собі пануємо, тепер кштарики наопашки накидаємо, люльки собі куримо, а кермами лиш ледь-ледь повертаємо та на волоских і ляцких гранічерів покрикуємо, аби не дрімали, аби кріси на поготівлю тримали.

Аж тут раптом від Копиляша надлетіли хмари і сонце закрили та скудовчилися, як вівці кудлаті. Розкресав ґрім вогню над нами та й збудив блискавицю, аби по-жакій хмари на дрібні нивки перекроїла. Ймилися строминами перекроєні хмари, ударили з неба плови, падають води цебрами, човгалами-потоками. Плюта плюзенна. Зігралися усі води, отік у загибіль світа. Потужили ми

цвайки на дарабі та й кермами, як грудьми, боремося із габами. Повінь як має бути. Вже летимо ми на грегитні шпиці — на варівке місце. Ще я добре не поглянув, а навперед нас вже турлаш ковбків. Ударилася наша дараба у той турлаш та й здудурилася. Тарах — ей, падочку ж мій нещасливий — дараба здіймилася вгору сторцом, а мене вергла у воду у той клекіт. Тепер я надопевне осиротив жінку і дитину. Нема мене...

Вчинився я десь конем та й хочу бігти, а тут ноги спутані, і то не передні, лиш задні. Під черевом звідкись взялася терлиця. Я беруся її перескочити, а вона росте під само черевом. Лишаю я задні ноги та й біжу передними. Здибав мене моя покійниця неня та й веде до церкви. Перебігають нас покійник дедя і висаджують мене на віз та й везуть у місто. Над нами стадо голубів летить. Дедя купують мені жовту сопівку та й грають. Збігаються дівчата, а межи ними Плаюкова Марічка: «Дуцю, — каже, — лови мене!» Я біжу за нею, а вона десь щезає, а намість неї стає переді мною навчитель в огороді і б'є мене прутом за то, що я йому трутив у школі вазонки. Я хочу плакати, а тут вже звідкись надходить процесія, і панотець беруть з хати неню. А дедя мене хап за потилицю та й ногою у поперек, аж я опинився на полонині коло овець. Та лиш я розіслав ватру — дедя приїжджають з боярами і з музиками і кажуть їхати до свата за молодого, за Бленою. Я боком, боком та й до Плаюкової Марічки, а тут за столом Дуця Никифорів і Марічка у вінках золочених під убраним деревцем зеленим. «А честь де?» — насмішкуються з мене весільні гості. Розбиваю я скрипки та й цимбали, а весільні гості миглою на мене та все кулаками: гуп та гуп!

Легко їм зробити мазь з мене, але я чую, що я вже вчинився дзвоном! Що вони мене гупнуть, то я дзвеню: тень-телен, тень-телен! Гості жажнулися та й відступили, а я розсміявся. Та як я так посміхаюся, дивлюся, дивлюся і ще раз дивлюся, а я на зарінку лежу. Наді мною мій побратим любий, мій орел сизий, мій тезко дороженький, а над ним голубе небо. Б'юся з гадками, чи це сон, чи мара, чи я горячку маю? А побратим каже: «Щастє твоє, брате, що-с не пожив смерті!» А я усе розумію, лиш ще говорити не можу. Розглядаюся, а просто мене грегитна скала у височінь рівно з хмаркою.

— То Сокільський, — приятель каже.

Веду оком у другий бік, а там сонечко на хрест сідає.

— То церква у Підзахарчу, — каже.

Дивлюся я на себе, а я голий-голіський!

— Таже ти, братчику, топився, як має бути, а я тебе габам з рук видрав, — пояснює побратим рідний.

Ще шукаю очима дараби, а він то пізнав та й каже: «Дараба то така, брате, челядина, що у неї зрада не новина!»

Я заплакав із утіхи, що такого годного, та вірного, та щирого, та красного побратима маю. А він мене підоймає та й на м'ягоньку мураву кладе.

Поклав би тобі господь добро у хату, у тоці — стирти пшениці, у стайнях — стадо, ріллю — на плиттю, у вікнах — сонце, вірність — в постелі!

Хоть би я світ перейшов, то такого приятеля я собі не найду, не приєднаю, не вазнаю. То на це я можу закластися на свою дитину, та й на свою газдиню, та й на худібку, та й на усі гори.

Та й тому мені соромно дальше говорити та й розповідати. Таки варта, аби земля піді мною розкололася та й аби мене на сам спід вергла і вогнем іспалила. Таке файне «дякувать» приніс я у хату своєму побратимови та й поклав на його постіль, на подушки м'ягонькі, на джерги та ліжники крашені.

Як витить гріх на чоловіка, то приготує собі весь матеріал так, як той майстер, що кладе хату.

Насамперед умер старий панотець, а владику прислав у село молодого духовника-парубка. Править він відправу приязно і красно, бо сам високий і голос високий. Запровадив нові установи і нові оченші та й на-вернув до божого дому всю челядь. Всі дівки та й молодичі то сповідаються, то закопляються до полудня, як черниці, чорними хустками голови собі накривають, в долину дивлються і побожніють, гей тоті ластівки, що на церкві собі гніздечка поробили.

А мене у бутині постигла така причка, що зломив я собі ребро у грудях і блавучу селом, гей який інваліда. На Прокіп'я забаг панотець на попівській Зарці поліг згромадити і в копиці скласти та й скликав толоку. Чезлядь всю Зарку укрила. Три головні скрипишники дзвенють на струнах смичками, аж поліг підштрикає, аж злетілася птаха, аж село розохотилося. Щось отік, мене кличе на ту смучу толоку. Це такий піп, що його не

треба стидатися. Говори до него посороми, які хочеш, а він лиш посміхасться, але тебе ні раз не зганьбить, хоть би ти при нім обіймав челядину, хоть би-с її виціловував, як голубець свою пару. То людяний чоловік, не горний, їсть бануш хрестинами, п'є порцію горівки на весіллях і не противиться народові, але завше треба йому щось дати. Коли не бірую тяжку роботу робити, то йду і я на ту толоку межі люди душу розвеселити.

Днинка горить, мушка бренить, пташка щечече, а челядь покидала киптарики і запасочки на миглу під смерекою і в сорочках увихаєся, на личку палає, очима грає, пашницю в перекоти мече.

Звітався я з легінями, та й з дівчатами, та й з молодичцями і беру легонькі грабельки в руки та й стаю в ряд межі молодичцями.

Тота челядь на косовиці така гожа, гей маків цвіт у городі.

Тоті сорочечки білі, гей сліди сонця на сні.

Тоті бедра різьблені здіймаються, гей лебедині крила.

Тоті срібні ніжки погинаються, гей під россою лелії.

Задивився я, як на дугу, на високу молодичцю, а вопа лус мене по плечу:

— Ба що дієш, Дуцю?

— Гаразд. Що ти, Марічко-душко?

— Ст отік удовиця на попівській толоці, — а твоя що діє?

— Миром, дякувати богу, що май твій діє?

— Пішов з терхом у долішні села та й там прилип до котроїсь опиночки молоді!

— Варє?

— Абих так, най не кажу!

— Алє, що так?

— То, що чуєш!

— Діправди, Марічко?

— А ти ще питаєш?

Луснула мене знов у плече та й кинула на мене пласт сина.

Стільки разів ходив я до свого побратима, стільки вечорів я там пересидів та переговорив, а її ще такою не бачив. Така тепер весела, гей зазуля у гаю, така вона мила, гей весна у маю, така розпалена, як любовіть увесні. Сіла знов у її очі тота голуба блискавиця, що дівчиною ще потинала мене, коли ми разом пастушили та й через ріку брили.

Дунув знов у її личко той легонький вітрець, що на молоці робить піну та й малиною її закрашує.

Розцвілися її білі зубки у солоденькій бесіді, гей дрібненький цвіт на калині.

Як дівчила, то парубки божилися, що нема' краси понад Плаюкову Марічку.

А тепер лиш по толоці оком повести, — то, бігме, — нема понад газдиню Дуці Никифорового.

Так мене до неї тепер щось кличе, як тоту спрагу до тої водиці, що нагорі з каменя на сонце перлами розливаєсь.

Так дивлюся на її стан, як готур на свою любку, та й свої гадки заговорюю:

— Ба коли ж, любко люба, вертає мій приятель, мій орел сизий?

— А тобі нащо знати?

— Бо знов гадаю іти з ним у бутин.

— Та тепер уліті, Дуцю?

— Будемо ризи робити.

— Хто би так здоров, Дуцю?

Я подивився її в очі та й застидавсь своїх гадок і замість відповіді ударився в груди, а вона подає мені білу ручку і посміхаючись питає:

— У котрий то бутин стелиться доріжка?

— Розповім я тобі, чічко, сьогодні увечір, — кажу.

— Діправди, Дуцю?

— Борше ще одно ребро собі зломлю, а слова не зломлю.

Війт Юзик розставив у холодах двох шандарів і вияснює панотцеві, що толока — то є сільські збори і він має з шандарями порядку сокотити. Його надали до села десь здалека, і він не раз у коршмі розповідає, що чує такий туск за своїм краєм та за своїми людьми, що якби не вино та горівка, то він би стратився у цій чужині далекій.

Панотець бере попід руку молодого війта, і оба ходять собі під парасолькою та й вихваляють челядь за її роботу, за розпаленє личко черлене, за різьблені груди, що, гей мохнаті гусятка, проколюються крізь тоненькі білі сорочки, та за тоненький голос, що стелиться на запашне сіно разом із сонячним промінням і легоньким леготом підоймаєся над толокою та й лине понад лісами ід тим білим голубам, що забирають на крила дівочі та молодичині співанки і несуть їх у голубе небо.

Співають панотцеві, щоби його коровки та й овечки зелене сінце їли, та й правилися, та й повні бербениці молока давали, аби панотець повну комору банушів напратили та й аби тоті бануші і бербениці разом з колачми дівчатам на весіле роздарували.

Співають війтові, що усім молодицям варт любитися також із війтом, бо на війта також складається громада, і він купує молодицям солодкого меду і дає їм сороківців біленьких, як леду, і хоть молодиці ходять босі, то війт із присяжним ходять у чоботіх блискучих, як зеркало.

Легіні покривлюються молодицям, що перед вінчаннем хвалилися, що в них полотен бочка, а як прийшло їм віддаватися — то тільки по пояс їх сорочка.

Відгризаються легіням молодиці, до панотця кукаючи:

Та й кувала зазулиця, та й казала: куку,
Бо вломила дівчинонька парубкові руку.
Йде парубок додомочку, там ватерка горить:
Ой щось мене, моя мамко, права ручка болить!
Та най болить, най лупає та най невтаває —
Та най тота права ручка нігде не сягає!

Панотець радується челядинній і парубоцькій охоті і підходить до Марічки та цікавиться, де той легінь працюючи ручкою сягав, а Марічка вгадує, що, либонь тота ручка хотіла урвати китицю винограду, якого стерегла пишна та відважна дівчина. Війт не хоче вірити, що той виноград такий неприступний, а панотець вірить і дякує Марічці, що прийшла до нього на толоку та й звеселила всю косовицю, і обіцяє віддячитись їй на хрестинах сина.

Війт моргає чогось на мене, а в тій хвилі на покоси заїжджає панотцева кухарка на повнім возі та й кличе толоку до полуденку. Я дивлюся, а сіно вже у копицях, вже лиш загромаджується копиці, та й робота скінчена.

Молодиці скося поглядають на кухарку і питаються панотця, чому приймив собі таку вісповату мазурку, а не якусь красну та делікатну паню, а панотець оправдується, що і над ним є пастир і що той його пастир не зволяє йому красну челядину в себе тримати, аби менша покуса була, бо його ручки мають пильнувати церковного винограду..

Я зажартував, що той пастир добре робить, бо Дуцева Марічка забагла би ще попадею стати, а Марічка долонею рот мені замкнула.

Після полуденку та почастунку скрипники розігралися, а челядь з легінями розтанцювалася, і вся Зарка розспівалася та й розвеселилася ще дужче.

Та й вчинився вечір. Такий запашний, та рошений, та зорями вишиваний, що навіть дрібному червачкові душа радується, і він собі викрісує вогник та й крильцями обносить тогу іскру, аби йому світила, аби люди виділи, який він цему вечорові радий.

Серед танцю десь пропала Марічка — лиш її образ переді мною лишився.

«Мой, мой, — думаю собі, — чи не звела вона тебе із розуму, чи не розлюбила тебе ота запашна лелія?»

Та не ялося мені ломити слово, і я йду плаєм та й, гей хлопець, ловлю у долоні оті летучі вогники, ті світки божі і надслухаю, як птаха тьохкає дуплами і як потік йде переверці з каменя на камінь та й везе за собою зорі.

Щось нема світла у моєї Марічки!

Але grimнув я у вугол, а вона по третім разі виходить та й кличе до хати.

Та й за нами двері на засуву засуває...

Став день світати, став нашу любість із постелі злегонька проганяти...

Став хтось у двері до хати добуватися та й Марічку викликати.

Наслухаю, а то мій побратим, — аби здоров був.

Скочив я, гей опарений, і сховався під постіль, а Марічка живо рушником головку зав'язала та й іде двері відчинити, кужівкою підпираючись і йойкаючись, гейби у горячці.

Прискіпався до мене такий жаль і сором, що зараз побив би я себе на винне яблуко. Ти, пустий рингачу, ти варт йому побратимом бути? Він поїхав хліба приставати, а ти йому поганим газдиню? То ти не міг собі деінде найти любаску, а лиш таки у хаті побратима? Освітатна була би тобі година!... Вижу, що упав я у велику провину, але де ж її причина? Чи, може, красна динька? Ні! Може, толока попава? Ні! Може, скрипки з співан-

ками? Також ні... Ага! Вже знаю: то моє ребро випно. Якби воно не вломилося, я би дві неділі не блавучив, а якби я не блавучив, то мені і на гадку не прийшло би пусте діло...

Входить мій побратим та й просить Марічку, щоби йому допомогла коня розтерхати і розсідлати, а Марічка паде на постіль і йойкаєся та й постогнує:

— Не в голові мені, любчику, твій терх, бо я умираю.

— Ба що ж тобі, моя душко?

— Головка мене болить, розпукаєся.

— Та відколи ти, зазулько, розболілася?

— Від учера.

— Та що тобі до головки прикладати маю?

— Біжи чимдух до ворожки, най промовить, най я така молода не гину.

Бере побратим мірку зерна та й дві курці і йде до ворожки, а голоден кінь у вікно заглядає.

Виляжу я з-під постелі і стискаю ручку.

Побратимів кінь знов у вікно заглядає.

А Марічка поклала пальчик на малинові губки, а другим на мене покивала.

Йду я з хати та й стидаюсь перед конем: аді, така німина божа, а вона вірніша, ніж я своєму побратимові.

Кінь зарзав та й питається:

— Чи правда, що газдиню головка болить?

Загегали білі гуси на подвір'ю та й питаються:

— Чи правда то, що газдиню головка болить?

Вихожу на вулицю, а вулиця питається:

— Чи правда то, що Марічку головка болить?..

Ранок почервонів, як шкільник, а на мене паде світ.

ПАРУБОЦЬКА СПРАВА

I

Такий, гей ясінь, високий та кучерявий.

А бгачкий, гей жереповий прут.

Лице, гей зарькою мальоване, на бачках обертається, під шовковим вусом замикається, як братчиків цвіт.

Бровами плете дрібні віночки над голубим морем.

Як моргне, то динка сміється.

Як гляне, то душа потопас.

Як заговорить, то сріблом розкидає.

Кресає у павах набакир, ремінь цвіткований, сардак наопашки, нагавиці чирчикові, а в білій ручці сонівочка писана.

Відмахне головою вліво, а кучері русяві вже у праве личко плещуть, вже кров у личку грає.

Чиниться, що нікого не видить.

Йде, ніби прихмарений, чобітками порипує, а сонівкою по нагавиці лус-лус.

Пави 'д ньому сонце прикликають, бовтиці дорогу розвеселяють, прошивка з-під тварі весну розмітує.

Йде парубок над парубками.

Через плечі дві рушніці навхрест, а за ременем хусточка з васильком.

Вся дорога пахне.

Що молодий, що запашний, що красно убраний!

Рве очі старим газдам та й газдиням.

— То наші сини впали від кулі, а він собі, гей готур, помагає!

— То на наших синів була війна, а на него ні, на Федуся пустого!

— То він невісточки наші з віри ізводить!

— Вийде ще й на него змора, чей утруть йому чемері, чабанови тому!

А молодиці та й дівчата десь з-поза воринки, з-поза смерічки та й напротив нього:

— Як днував, Федусю-душко?

— Що дієш, Федусику-любчику?

— Аби-с потривав, Федусику золотенький!

А він ніби не чує, ніби десь далеко гадками мандрує.

А по чобітках паличкою: стук-стук.

А молодиці і дівчата очима: глип-глип та й очі в долину.

А він убік помежи ліщину та й вже пропав, вже над рікою поїть олені під скалами.

Та ще він добре не розглянувся, а на широкій плиті серед рибниці горять мідяні гроші.

Він підходить, гей до пташки, а то циганочка Ція гола рибу ловить.

Зойкнула і саком накрила тесані бедра.

На устах сама вишня, з-під вишні білий цвіт акації сонце кличе.

Очі, гей оті краснокрилі метелики, що з мідяної лелії мід співають і дрижать перед бурею.

З мармурової шиї вибігають срібні таляри і корали та й накривають на грудях оті рожеві пупінки винограду.

Тоті пупінки весь рай у цю долину кличуть.

Задрожала, спаленіла і, гей сполошена русалка, ріку перебрела, у зілля пропала.

Скочив раз, скочив другий, а за третім скоком досягнув її на березі серед зілля. А на тім місці, де він її спіймав, стадо сивих голубів крильцями злопотіло...

Гей, не дивуйтеся, запашні зела, голуба кедріно, у ріці піно!

Прижмуріть очі, зелені гори-рокити, сизії орли.

Ей, ба чого ж ти, ріко, той красний вогонь так швидко ізгасила?

А поконець пляя гонтові побої крізь смеречину сонцем сяють. Чередарюків двір межі оборогами, межі стодами та межі колешнями із верха аж над село вихилився, бо Федусь іде...

— Ба кого ж ти, Чередарючко, з села виглядаєш, чи свого Чередарюка, чи отого Федуся мальованого?

— Твій Чередарюк, небого, уже ледви з землі встане, либонь не здвигнесь із тої могили під Раранчем з-помежи тисячі камратів.

— Твій Чередарюк най з богом спочиває, а ти покладай високий хрест дубовий на отім роздорожжю, на котрім ти його на війну виряжала, йому вірність присягала.

— Та хоть ти його при новім газді забудеш, то люди не забудуть, будуть його перед хрестом поминати.

— А за тебе муть казати, що молода удовичка сім літ банувала, а як перебанувала, то весілля зробила, вес двір звеселила, приймака собі приймила!

— Лиш то не такий приймак, що у колешни з маржиною ночує, але то такий приймак, що у подушках личком пронирас...

— Чередарюк ізріс на талані, а Федуся челядина у двір посадила.

— Бо такого легіника таки варт у хату пустити, бо згонить жаль із серця.

— Варт йому в очі подивитися, так як меду напиться.

— Такому парубкові варт гаєм плай прорубати, чічок під ноги настелити, пташки співати заставити.

— Тоту зелену дубину, та й кленину, та й смеречину варт навкруг двора сонцем позолотити, як цей любчик у молодої удовиці на кріселце сяде.

— А як він заспіває, то хата сріблом дзвонить, а його герданові ручки засвічують зорі.

— Лиш йому не перебивайте ви, братчики милі!

— Лиш за ним назирцем не слідкуйте ви, любки молоденькі!

— Та й ти, циганочко Цію, не збануй на него!

— Най він молодій Чередарючці неба прихилиє.

— Най на Чередарюків талан цей файний приймак сідає.

— Проступіться, зорі!

— Поклоніться, гори, най Федусь іде, най Чередарючку сватає...

- Ба хто ж йому доріжку перебігає?
- Ба хто ж його чорними очима потинає?
- Ба хто ж навперед него ледом кидає?
- Чи не тота чорноока Ція білявенькій Чередарючці долю відбирає?
- Лиш не ломи собі свою красну головку, молоденька Чередарючко голя!
- Не хмарся, файна любко, най Федусь іде, най друга весна твоя розцвітаєся...

II

Пішли в церкві заповіді, пішла селом догана:

- А він знає розлюбити та й знає здурити.
- Йому перли під ногами, а він їх толочить.
- Він із цвіту лиш мід іспиває.
- Його голос: чорна зрада.
- Його серце: писаний камінь.
- Його віра: буйним вітрам міра.
- Аби йому послідна година була!
- Аби його шибеничка не минула!
- Аби його всі громи убили!
- Аби його води утопили!
- Аби його вогні іспалили!
- А як його бола возьме, то най бере і тоту, що його на світ породила.
- Тоту порохню жовту, що ззамолоду навіть циганові голову крутила.
- Тоту старицю послідну, що на багацький талай зуби закусила.
- Тоту зведеницю громадську.
- Та й Чередарючку най грім не минає.
- За того, що як свого Чередарюка на войну виряжала, то йому віру присягала і тоту віру ізломила.
- За того, що свою білу лілею запорошила.
- За того, що Федуся полюбила...

III

Розбіглися дівчата ліса-ми-ізворами, темними ярами.

А всі до Федуся на побережниківку.
А всі із розвіяними вінками.

- Де ж ти, парубче над парубками?
- Де ж ти, любосте над любостями?
- Де ж ти, вірносте над вірностями?
- Побережниківка не відчиняється і завертає дізочі голоси на ліси, на трави.
- Лишень Ція мовчить, не голосить.
- Але дівчата ще домів не вернули, а їх деді вже все Perezнали.
- А дедю болить серце за свою дитину.
- Зібралися всі сімнадцять та й Федуся до суду за-вдали.
- Най знає, як людям шкоду робити.
- Най платить за вінок, за пєславу.
- У нас діти чемні!
- Нам люди лучалися!
- Ми гадали, що він годний парубок, а він громадський любас!
- Беруть деді доньок навперед себе і ведуть до міста до суду.
- Буде він знати, як нам діти калічити!
- Буде він рідну пеньку проклинати, що його на світ породила!
- Буде він пам'ятати, кому дитину кабзувати!
- То раз обмінник!
- То раз кулешінник!
- Смага би його втяла!
- Понад дорогою птаха летить, а все у парі.
- Полянками звір брикає, а все у парі.
- Навіть ота бідна мурашечка буде купину у парі.
- А він збавив сімнайцятєро та й забав Чередарючки, тої тополі високої, тої гуски білої!..
- Деді межі собою вихвалювали свої доньки попід небеса, а цигана випитували, чого його Ція все усміхнена.
- Циган спершу здвигнув раменами і відповів, що кожда циганка приходить на світ вже усміхнена, а відтак ударився в чоло і пригадав собі докладно, що перед семи роками був з Цією на храму у Путилові, а як вернув, то застав жінку та й любаса у хаті. Ція розсміялася була, а він вхопив клевець та й ударив жінку в голову коло вуха. Любас утік, а жінка йойкнула та й душу віддала. Та й відтоді Ція все усміхнена, але зато все мовчить і дуже мало говорить. Треба їй великої

музики, аби вона охоту дістала. Але як розохотиться, то черевики зараз горять, гет їх перетанцювус.

— То у мене така дівчина, гей буря: доки верем'є, то вона тихо, а як зляже негура, то не попадайся їй в руки!

Дівчата подалися наперед і, вдоволені з того, що їх деді перебрали їх журу на себе, перекидалися жартами або співали дівочі співанки.

Ція, сяючи жемчужним чільцем та згардами, співала весільної й біленькими зубками метала цвіт на оливне личко, коли понад дорогу голуби перелітали.

— Ба чому ти, срібна Ціє, весільної завела?

— Бо йду на весіллячко, зазульки мої пишні, сестрички найсрібніші.

— Один князь нам усім, Цієчко пишненька!

— Князь один, та княгинь забагато...

У суді застали вже Федуся розпертого на лавці, але стерпіли, аж увійшов суддя із писарем.

Суд засів під стіною під білим орлом, повів оком і питає:

— То ти, Федьку, такий майстер?

Дівчата помаркотніли і похилили голови в землю, а деді сердились:

— Що ти, хло', ще не признаєшся?

Суд дальше питає:

— Признаєшся чи перечиш?

— А ти мав би сумління перечити, Федоре?

Дівчата підоймають головки і краєчками очей шлють йому свою погорду.

Суд свого допитус:

— Ну, був чи не був — прирікав женитися чи ні?

Деді впадають:

— Де ж би цей не був? Він ціле село перебушував, у него жила живо грає, ой, ще й як грає!

Дівчата червоніють і соромляться.

Федусь зазирає кожній дівчині в очі і посміхається.

Дівчата м'якнуть, як повісмо, лиш Ція згорда поглядає.

Суд хоче писати, що Федусь перечить свою провину, а деді кидаються, як скажені:

— Пани преславні, світлі свічки, най дівчата присягають, най цей друк перед судом не бреше!

Суддя уговкує дедів доганою:

— Ціхо, бадіки, він нічого страшного не зробив, державі акуратне таких треба, аби держава росла, аби множилася!

Деді одержнулися:

— Як державі таких треба, то ми не боронимо, але нам такі потрібники лишень шкоду роблють.

Суддя лускає кулаком у стіл і кричить, що якраз бадіки брешуть, бо дівчата за такими пропадають і тої шкоди не бояться.

Дівчата накрили очі рукавами, лиш Ція дивиться краєчком ока на Федуся, який по словах судді випрямився і зареготався, начеб глумився над дівчатами і їх дедями.

Бадіки відпалюють судді, що, може, чийсь доньки раді такій шкоді, але не газдівські та й не їх доньки, а суддя поправляється, що їх донькам гонору не відбирає, але най бадіки знають, що за таке діло нікого не віщають, бо то парубоцька справа! Відтак ще раз питає Федуся, чи признає свою провину та чи залагодить маством оскорблені дівчата.

Федусь гладить вусок і підсміхається до дівчат, а по хвилі, червоніючись, відрікає:

— Преславний суде! Признаюся до провини з усіма цими дівчатами і всім їм по моргови землі перекидаю, лиш за одну Цію не маю провини ні за макове зерно та її не залагоджу, бо вона тогди була... вибачте... гола...

Вся судова кімната порснула сміхом, а Ція як на-протів Федора стояла, так з-під запаски грудях утопила: добула і в одип мах його у Федусевих грудях утопила:

— На, маєш голий ніж у серце за мою любу голу, за твою наругу безчесну!...

Федусь захитався та й горілиць на землю повалився, а з-під його серця кровця дівчатам під ноги почюріла...

Дівчата йойкнули, бадіки остовпіли, а суд побілів, як стіна.

А коли відтак шандарі прискочили і виводили надвір усміхнену Цію, то бадіки били кулаками в чоло і нарозумлювалися:

— Святе ваше, пан судійо, слово, що це парубоцька справа!

І примітки

Перший друкований твір Марка Черемшини — оповідання «Керманч» — з'явився у квітні 1896 р. в чернівецькій газеті «Буковина», яку редагував Осип Маковей. У 1897—1898 рр. письменник надрукував кілька невеличких творів для дітей у журналі «Дзвінок» («Райська птиця», «Незабудька», «Муха», «Сльоза» і «Рожі») і дві рецензії під псевдонімом «Василь Заренко» в журналі «Зоря» — на збірку оповідань В. Будзиновського «Стрімголов» і книжку М. Пачовського «Дещо про руські биллини і думи». Якийсь час молодий письменник був під впливом модерністських течій. У 1898 р. він друкує в «Буковині» низку поезій у прозі, які об'єднує в цикл «Листки». Проте успіху вони не мали. За дружньою порадою І. Франка і О. Маковей Марко Черемшина почав писати твори на теми з селянського життя. 1899 р. у журналі «Літературно-науковий вісник» (далі ЛНВ) з'явився його оповідання «Святий Николой у гарті» і «Хіба даруймо воду!», які одразу висунули молодого письменника на одне з чільних місць в українській новелістиці. Новели Марка Черемшини, надруковані протягом 1899—1901 рр. у ЛНВ, «Буковині» і «Громадянському голосі», склали першу його книжку: І в а н С е м а н ю к (М а р к о Ч е р е м ш и н а). Карби. Новели із гуцульського життя. Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Руської Ради», під надзором В. Секерського, 143 стор. Вийшла книжка заходами чернівецького студентського товариства «Молода Україна».

Після збірки «Карби» Марко Черемшина тривалий час не друкував жодного нового твору. 1902 р. в антології «Вік» (т. III, стор. 495—507) вміщено два його оповідання із збірки «Карби» — «Святий Николой у гарті» і «Хіба даруймо воду!». Далі оповідання Марка Черемшини передруковуються в окремих книжках разом з творами Василя Стефаника і Леся Мартовича (В. Стефаник, І. Семанюк і Л. Мартович. Вибір нарисів і новел. Коло-

мня, 1910; Хлопська доля. Коломня, 1910). Тільки через 18 років після видання збірки «Карби», в 1919 р., у ставіславському журналі «Пролом» (1919, № 1, стор. 15—17) з'явився друком новий твір Марка Черемшини — оповідання «Йордан».

Після закінчення першої світової війни письменник друкується в різних західноукраїнських періодичних виданнях — у журналах ЛНВ, «Світ», газетах «Український голос» і «Громадський голос», календарях. Його творчість поступово виходить за межі західноукраїнських земель, прокладає шлях на Радянську Україну.

1925 р. виходить друга збірка творів письменника: *Марко Черемшина. Село вигибає*. Новели з гуцульського життя. Редакція та вступна стаття М. Зерова, «Книгоспілка», 1925, 206 стор. До цього першого радянського видання увійшли такі твори: новели «Святий Николай у гарті», «Хіба даруймо воду!», «Зведення», «Грушка» (з книги «Карби»), «Село потерпає», «Село вигибає», «Перші стріли», «Бодай їм путь пропала!», «Парасочка», «За мачуху молоденьку», «Зарікайся мід-горівку пити», «Козак», «Колядникам науки» (нові оповідання) та переклади з Кальмана Міксата — «Багівецьке чудо», «Поганин Фільчук», «Ягничка». Книжку супроводжували вступний нарис «Марко Черемшина і галицька проза», замітка про мову Черемшини і словник малозрозумілих слів.

Починаючи з 1925 р., оповідання Марка Черемшини систематично публікуються в періодичній пресі Радянської України, переважно в журналах «Червоний шлях» і «Життя й революція». Тут були надруковані оповідання: «Писанки», «Туга», «Верховина», «Марічку головка болить», «Моя біографія», «На Купала, на Івана», «Парубоцька справа».

Найповніше посмертне видання творів Марка Черемшини на Радянській Україні вийшло в серії «Літературна бібліотека» у 1929 р. («Село вигибає. Вибрані оповідання. Книжка перша». XL + 196 стор.; «Верховина. Вибрані оповідання. Книжка друга», 204 стор. За редакцією М. Зерова, «Книгоспілка» [1929]). До цих двох книжок увійшли кращі твори з доробку письменника — 31 оригінальне оповідання, 5 перекладів, а в додатку — «Моя біографія» і «Фрагмент моїх споминів про Івана Франка. Першу книжку супроводжували вступна стаття «Марко Черемшина, його життя й творчість» та замітка про особливості мови письменника, написані редактором, а також бібліографія критичної літератури про Черемшину. Видання було підготовлене на основі першодруків і авторських машинописних копій.

Через рік, у 1930 р., вийшло ще одне видання: *Марко Черемшина (Іван Семанюк). Вибрані твори*. Редакція і вступна стаття М. Зерова, «Книгоспілка», Харків — Київ, 1930, 263 стор. («Літературна бібліотека»), до якого увійшло 24 оповідання, поділені на три цикли: «Карби», «Село вигибає» і «Верховина».

До десятиліття з часу смерті Марка Черемшини, у 1937 р., львівське видавництво «Ізмарад» підготувало і видало зібрання творів письменника у трьох томах. Однак з текстологічного боку це видання було недосконале. Редактор досить вільно редагував текст: в мові автора дотримувалася норм літературної мови, а мову персонажів, незважаючи на авторське написання, приводив до одних діалектичних форм.

Текстологічні помилки зустрічаються і в післявоєнних радянських виданнях («Вибрані оповідання». К. — Х., Укрдержвидав, 1945; «Вибрані твори». К., Держлітвидав України, 1949; «Вибрані твори». Ужгород, Книжково-журнальне видавництво, 1952), підготовлених за збірками «Карби», «Село вигибає» і «Верховина» (1929).

Найкраще упорядкованим і найповнішим з усіх післявоєнних видань творів Марка Черемшини є видання в серії «Систематизоване видання кращих творів української довоєнної літератури»: *Марко Черемшина, Твори*, К., Держлітвидав, 1960, 458 стор. Упорядкування О. С. Романця та Н. В. Семанюк. Вступна стаття та примітки О. С. Романця. Упорядники підготували тексти за першодруками, звірили їх з автографами, у мовно-правописному оформленні текстів дотримувалися правил, визначених ще при підготовці збірки «Село вигибає» (1925) і доповнених у післявоєнних виданнях. Проте і в цьому виданні трапляються неправильно прочитані слова: «просто» замість «прото» (стор. 46), «потребні» замість «треби» (68), «розумієш» замість «розумно» (80), «смага» — «смола» (103), «премолода» — «примолода», «засмалене» — «засмолене» (243), «скалевими» — «сталевими» (132), «петлі» — «нетлі» (146), «цупко» — «ціпка» (153), «ласиця» — «ласиця» (161), «задавили» — «завадили» (172), «зори» — «зворі» (268), «терепи» — «терми» (283), «нашої» — «навої» (283), «сповнила» — «сповенила» (284), «заскочила» — «закосичила» (285) та ін. Іноді в мові персонажів зустрічаються виправлення у бік діалекту (як — ек, що — шо, її — єї, ся — си).

Важливе значення для встановлення основного тексту творів Марка Черемшини мають автографи. Архів письменника зберігся порівняно добре, не розшукані, а може, й загинули лише автографи ранніх творів Марка Черемшини — поезій в прозі, літературно-критичних виступів, частини оповідань із збірки «Карби», турботи ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі ІЛ) збереглося кілька автографів оповідань збірки «Карби», надісланих до редакції ЛНВ, «Святий Николай у гарті» (уривки), «Грушка», «Лік», «Основини», «Більмо», «На боже». Незначні мовні правки, зроблені тут І. Франком, Марко Черемшина прийняв беззапастережно.

Автографи творів 1914—1927 рр. збереглися майже всі. Писав свої оповідання Марко Черемшина, як правило, на стандартних аркушах паперу великого формату 34 × 21 см. Почерк черпачок іноді дуже перозбірливий, є численні виправлення, вставки. Потім готовий твір переписувався начисто — акуратним почерком із дуже незначними правками супроти чернетки. З чистовика робилися дві машинописні копії. У машинописних копіях рукою автора виправлені друкарські помилки. Своє літературне ім'я «Марко Черемшина» письменник на таких копіях вписував від руки на першій сторінці. До редакцій журналів він подавав або чистовий автограф, або одну з авторських машинописних копій.

Після смерті Марка Черемшини частина його архіву перейшла до Василя Стефаника. 4 травня 1927 р. Василь Стефаник склав список рукописів, переданих йому дружиною Марка Черемшини Наталією Семанюк. Цей документ зберігається зараз в ІЛ (ф. XII, 22). Коли видавництво «Ізмарад» розпочало підготовку зібрання творів Марка Черемшини, син Василя Стефаника Семен Стефаник

так само часом після шиплячих пишеться і замість *а* (*шпнувати* замість *шанувати*).

3. Приголосний *ч* і взагалі шиплячі мають тенденцію пом'якшуватись: *Анничка, віночок, чюла, Чюрей, дуця*.

4. Звуки *ц* і *с* часто звучать твердо. Звідси такі написання, як *данец* (танець), *палец, мужицький, руский*.

Морфологічні: 1. В іменниках і займенниках замість відмінкових закінчень *-ою, -єю* даються *-ов, -ев: за нею* (за нею), *з тобов* (з тобою), *газдинев* (газдинею), *ногов* (ногою), *шаблев* (шаблею).

2. Дуже часто зустрічаються скорочення: *де'* (дедю), *Васи'* (Василію), *Іва'* (Іване), *Ю'* (Юро), *Іла'* (Ілашу), *Дзе'* (Дзельмане), *хло'* (хлопче), *'д* (ід).

3. Прикметники, що належать до м'яких груп, у гуцульському говорі мають тверді закінчення: *синий, сина, сине* (синій, синя, сине). Те саме стосується й числівника *третій*, наприклад: *за третьою горою гримлять гармати*.

4. Поряд з вказівними займенниками *цей, ця, це, той, та, те* вживаються ще й форми *цес, цеся, цесе і тот, тота, тоте* (тото).

5. Широко вживаються скорочені форми в деяких відмінках займенників: *ми* (мені), *мні, мнов; ти, тля, тьи* (ті), *тобов; єго, йго, йму, му; єї, і*.

6. В дієсловах у дійсному способі третьої особи теперішнього і майбутнього часу, а також у наказовому способі другої особи множини маємо тверде *т* замість м'якого: *сидит, говорить, робит, погніють, заирають; сидіт, говоріт, робіт*.

7. Деякі дієслова в третій особі множини замість *-ать, -ять* мають закінчення *-ут* (*дрожут, лижут, лежут*).

8. В майбутньому часі дієслівні закінчення *-му, -ме, -меш* і под. дуже часто ставляться перед дієсловом: *не ме йому казати, ме співати, мемо робити, не ме ходити*.

9. У дієсловах минулого часу часто маємо старовинні форми: *сми, смо* — для першої особи; *єс* (*с*), *сте* — для другої (від стародавніх форм допоміжного дієслова «бути»): *пригнала-сми тобі волів, поцумував-сми, ув'яв-єс, бодай же-сте поломили, чули-сми*.

10. В умовному способі поряд із часткою *би* зустрічаються архаїчні форми *би-м і бих*: *купила би-м корову, воліла бих тля утопити, презула бих ті*.

11. В дієсловах наказового способу вживається частка *ко*: *спіши-ко си, подиви-ко си*.

У авторській мові зроблено окремі виправлення в бік літературної мови, які стосуються правопису і ні в якій мірі не порушують структури мови письменника:

1. При пом'якшенні всередині слів після *с* і в кінці слів після *р*: *світ* — *світ*, *свѣто* — *світло*, *уємішка* — *усмішка*, *сѣпіванка* — *співанка*, *тварь* — *твар*, *трембітарь* — *трембітар*.

2. При чергуванні приголосних: *в'яска* — *в'язка*, *саджа* — *сажа*, *дужше* — *дужче*, *блиаше* — *ближче*.

3. У відмінкових закінченнях іменників другої і третьої відмін: *злості* — *злості*, *чоловікові* — *чоловікові*, *в печі* — *в печі*, *ночі* — *ночі*, *грудий* — *грудей*, *сіний* — *сіней*, *дитий* — *дітей*, *жите* — *життя*, *життям*.

4. В написанні прикметників м'якої групи і вищого ступеня:

осінний — *осінній*, *сусідний* — *сусідній*, *прудкийший* — *прудкіший*, *скорійший* — *скоріший*.

5. В написанні займенників *єї, єго, єму, него, єсьо* — *її, його, йому, нього, єсе*.

6. В дієсловах першої дієвідміни у третій особі однини: *підоймаєся* — *підоймається*, *обмахуєся* — *обмахується*, *минаєся* — *минається*.

7. У написанні окремих слів: *фіртка* — *хвіртка*, *філя* — *хвиля*, *пєвностію* — *пєвністю*, *влостію* — *влістю*, *ратівник* — *ратіник*, *замісць* — *замість*, *слюб* — *шлюб*, *мрака* — *мряка*, *сонішний* — *сонячний*, *шугляда* — *шухляда* та под.

Лексика письменника залишилась недоторканою. Пунктуація подається за нормами сучасної літературної мови.

Тексти підготовлено за авторитетними прижиттєвими виданнями, звірено з чистовими й чорновими автографами, а також авторськими машинописними копіями. Слова, окремі букви, заголовки, взяті в квадратні дужки, належать редактору.

КАРБИ

Збірка оповідань Марка Черемшини «Карби. Новели з гуцульського життя» вийшла 1901 р. в Чернівцях. Всі 15 оповідань, з яких складалася книжка, вже раніше друкувались в періодичній пресі — складалася книжка, вже раніше друкувались в періодичній пресі — ЛНВ, «Буковині» і «Громадському голосі». Протягом першої половини 1901 р. газета «Буковина» ще раз вмістила на своїх сторінках майже всі тексти збірки, і книжка вийшла відбиткою з «Буковини».

КАРБИ

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 20 квітня (3 травня); 22 квітня (5 травня) із застереженням «Не вільно перепдруковувати».

Подається за збіркою «Карби», стор. 1—15.

ДІД

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 2(15) травня. Подається за збіркою «Карби», стор. 16—2^а.

РАЗ МАТИ РОДИЛА

Вперше без підпису автора надруковано в ЛНВ, 1900, кн. 2, стор. 126—137, під загальним заголовком «Образки з гуцульського життя». Під цією загальною назвою в ЛНВ друкувались всі оповідання Марка Черемшини. Автор названий лише у вмісті. Подається за збіркою «Карби», стор. 21—37.

11 М. Черемшина, т. 1

СВЯТИЙ НИКОЛАЙ У ГАРТІ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1899, кн. 5, стор. 172—176, під загальною назвою «Образки з гудульського життя Марка Черемшини». Одне з найпопулярніших оповідань Марка Черемшини, багато разів передруковувалося за життя письменника без жодних змін.

В архіві Івана Франка (ІЛ, ф. 3, № 764, № 772) збереглися уривки автографа оповідання — 5 аркушів. І. Франко перерізував надвое великі аркуші рукопису і використав чисті зворотні сторінки для своїх рецензій. На перших двох сторінках (№ 764) зберігся початок оповідання до слів «привали каменем дошку!» і далі від слів «купили-сми скромно» до «прилагоди́жував посторонки на новий пакунок». Наступні три сторінки (№ 772) містять текст від «... в один, другий і третій кут. Він бачив, що йому нема що звідси взяти» до «шишвся на тому місці, де стояв образ» і від «—Присяжні! До Гриця Сайна!» до «Вже все, Васильку? — питає батько сивка».

Авторська назва оповідання була: «Святий Николай у гарті. (Образок з гудульського життя) Марка Черемшини». І. Франко виправив на «Образки з гудульського життя Марка Черемшини. Святий Николай у гарті».

І. Франко відредагував оповідання. У реченні «Двері заскрипіли (начеб жалувалися на немилосердність гостя) і відхилилися» Франко викреслив ваяту в дужки фразу; зняв слово «світа» у реченні «—Ні, проше пана, то не світа Палагна...»; слово «остався» у фразі «спростокутник остався на тому місці, де стояв образ» змінив на «лишився»; виправив «як» на «коли» у фразі «Надворі вже добре вечоріло, як Курилиха...». Марко Черемшина послідовно писав «екзекутор», а Франко виправив на «екзекутор». Франкові належить також зміна імені головного героя: у автографі було «Юрко Сівчук», «Юриха», Франко змінив на «Курило Сівчук».

Марко Черемшина прийняв Франкові правки, і оповідання у всіх наступних виданнях друкувалося з урахуванням редакційних поправок І. Франка. Залишилося не виправленим лише ім'я головного героя наприкінці оповідання у фразі «Важко вчинилось Юркові». Виправляємо його тут на «Курилові».

До заголовка «Святий Николай у гарті» в першому друку додано пояснення: «В гарті — на складі фантів, т. е. в громадській канцелярії», а в 86. «Карби» додано ще: «іронічна назва».

Подається за збіркою «Карби», стор. 38—44.

ХІБА ДАРУЙМО ВОДУ!

Вперше надруковано в ЛНБ, 1899, кн. 5, стор. 176—183. Подається за збіркою «Карби», стор. 45—55.

«ГРУШКА»

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 23 травня (5 червня); 25 травня (7 червня) із застереженням «Не вільно передруковувати».

В архіві ЛНБ (ІЛ, ф. 78, № 621) зберігається чистовий автограф оповідання — 6 арк. Деякі незначні правки правописного характеру зроблені іншою рукою синім олівцем. Цією ж рукою написано примітку до назви: «Грушка», декуди «лубок» або «лопатка» — забава, що її устроює молодіж в тій хаті, в якій лучиться смерть старшої особи, у вечір напередодні похоронів». На першій сторінці зверху у правому кутку запис теж іншою рукою, але чорнилом: «Не вільно передруковувати Мол. Україні. Середа».

У збірці «Карби» примітка має трохи іншу редакцію: «Грушка», декуди «лубок» або «лопатка» — забава, що її устроює у вечір напередодні похоронів молодіж в тій хаті, в якій лучиться смерть старшої особи».

Подається за збіркою «Карби», стор. 56—63. Текст звірено з автографом.

ЗЛОДІЯ ЗЛОВИЛИ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1900, кн. 2, стор. 121—126. Подається за збіркою «Карби», стор. 64—72.

ЛІК

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 25 травня (7 червня); 27 травня (9 червня).

В архіві ЛНБ (ІЛ, ф. 78, № 623) зберігається чистовий автограф оповідання — 6 арк.

Подається за збіркою «Карби», стор. 73—80. Текст звірено з автографом. Розходжень між першодруком і автографом не виявлено.

БАБИН ХІД

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 27 травня (9 червня).

Подається за збіркою «Карби», стор. 81—84.

ЗВЕДЕНИЦЯ

Вперше надруковано у львівській газ. «Громадський голос», 1900, 15 квітня.

Подається за збіркою «Карби», стор. 85—88.

ОСНОВИНИ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1900, кн. 7, стор. 36—45, під загальною назвою «Образки з гудульського життя Марка Черемшини».

В архіві Івана Франка (ІЛ, ф. 3, № 218, арк. 68—79) зберігається чистовий автограф оповідання — 12 арк. великого формату, писаних чорним чорнилом, без дати. У заголовку рукою І. Франка написано: «Образки з гудульського життя Марка Черемшини».

і посилання вишу, на попередню публікацію «Злодія зловили» і «Раз мати родила».

Подається за збіркою «Карби», стор. 89—104. Текст звірено в автографом.

Asil — Василь — гра слів, Asil (нім.) — притулок. У листі до редакції ЛНВ з Відня від 13 липня 1899 р. Марко Черемшина просить пояснити це слово: «Василь — асиль — asil».

БІЛЬМО

Вперше надруковано в ЛНВ, 1901, кп. 1, стор. 52—64.

Подається за збіркою «Карби», стор. 105—124. Текст звірено з автографом і першодруком.

В архіві І. Франка (ІЛ, ф. 3, № 218, арк. 54—67) зберігся чистовий автограф оповідання — 14 арк. великого формату, писаних чорним чорнилом, без дати, з правками І. Франка. Готуючи оповідання до друку в ЛНВ, І. Франко дав йому підзаголовок «Образок з гуцульського життя Марка Черемшини» і відредагував текст, змінивши: *ві на її, тогди на тоді, лишень на лише, куди на куди, пращати на прощати, ід тому стовпови на до того стовпа, себто на буцім, спрямував на впер, дьидьо на дядьо, знатока на знавця, висказу на вислову, прозиваються ві на улици на прозивали її на вулиці, викаа на осуд, Параска черев губи на Параска криє губи, висказ на згоду, ігнорувала чоловіка на збула чоловіка, соромієсь на соромиться, безвинно на безупинно.*

У тексті збірки «Карби» і в подальших виданнях друкувалося: *туда йде вона впорожні, а відси вернесь вповні*. У цьому виданні *відси* виправлено на *відти*, що впливає ві змісту.

ГОРНЕЦЬ

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1900, 7(20) квітня. Подається за збіркою «Карби», стор. 125—127.

ЧІЧКА

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1900, 9(22) квітня з підзаголовком «Образок з гуцульського життя».

Подається за збіркою «Карби», стор. 128—136.

НА БОЖЕ

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 22 червня (5 липня).

В архіві ЛНВ (ІЛ, ф. 78, № 625) зберігається чистовий автограф оповідання — 4 арк. великого формату, списані чорним чорнилом, без дати.

Подається за збіркою «Карби», стор. 137—141. Текст звірено в автографом. Істотних різночитань не виявлено.

СЕЛО ЗА ВІЙНИ

Друга прижиттєва збірка оповідань Марка Черемшини «Село вигибає. Новели з гуцульського життя» вийшла 1925 р. у Києві у видавництві «Книгоспілка». Автор бажав, щоб ця збірка була якнайповнішою, радив редакторові назвати її «Туга» або «Село потерпає». Проте до книжки ввійшли лише вибрані післявоєнні твори і переклади, названо її «Село вигибає» — за однойменним оповіданням.

Одним з перших творів Марка Черемшини про війну було написане вже у вересні 1914 р. оповідання «Помешник». На чорновому автографі оповідання рукою автора позначено, що воно із циклу «Село за війни». Отже, письменник задумав створити такий цикл і реалізував свій задум, написавши на тему війни 9 оповідань. Вони були надруковані в західноукраїнській періодичній пресі на початку 20-х років. За основу київського видання 1925 р. взято ці галицькі першодруки. У виданні 1937 р. (т. II) назву циклу змінено на «Село потерпає». Первісну авторську назву «Село за війни» йому повернуто лише в київському виданні 1949 р. Під цією назвою цикл друкується і в нашому виданні. Саме ця, визначена письменником з самого початку назва, якнайкраще відбиває авторський задум — змалювати страхіття, які несла галицькому селу грабівська імперіалістична війна.

В той час, як буржуазія воюючих країн прикривала свої грабівські інтереси «національними» гаслами «захисту вітчизни», В. І. Ленін вказував на справжні її цілі: «Насправді ж це є війна між двома групами розбійницьких великих держав за ділбу колоній, за поневолення інших націй, за вигоди та привілеї на світовому ринку. Це — найреакційніша війна, війна сучасних рабовласників за збереження і зміцнення капіталістичного рабства» (В. І. Ленін. Відозва про війну. — Повне зібрання творів, т. 27, стор. 1). Одночасно В. І. Ленін підкреслював, що «війна, безперечно, породила найрізкішу кризу і загострила бідкування мас неймовірно» (В. І. Ленін. Соціалізм і війна. — Повне зібрання творів, т. 26, стор. 306). Тільки враховуючи ці ленінські характеристики, можна глибше зрозуміти і оцінити твори Марка Черемшини про село за війни. Письменник-реаліст, Марко Черемшина з великою художньою силою і правдою змалював страхіття, які несла війна селянам. Він не захоплювався перемогами супротивних армій, а показав, що обидві вони несли простим людям лише смерть, злидні, розорення, страждання. Треба відзначити, що письменник з цікавістю приглядався до солдатів російської армії, у багатьох випадках виявляв до них симпатії як до представників братнього народу, пов'язував з Росією надії на визволення Галичини і возз'єднання в усім українським народом.

Через кілька оповідань проходить один і той же персонаж — сільський лихвар Дзельман. Марко Черемшина спочатку задумав написати окреме оповідання про цього кровопивцю, який наживається на людському горі. Задум залишився невдійсненим. В архіві письменника збереглися чорнові нотатки до оповідання про Дзельмана (ІЛ, ф. XII, № 156).

Тут же (ІЛ, ф. XII, № 116) зберігається чорновий план чотирьох оповідань — «Бранка (тайна)», «Підвода», «Війт», «Бранці (головосіки). Каліцтво» — на тему війни.

Важко сказати, як Марко Черемшина опрацював би ті нотатки — у написаних оповіданнях він їх не використав. Очевидно, схоплені в них зовнішні події не задовольняли вимогливого митця. На війну письменник дивився очима трудяшого селянина, якому війна завдала нестерпних мук. Новели Марка Черемшини про село за часів війни належать до кращих творів української літератури на цю тему.

СЕЛО ПОТЕРПАЄ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1922, кн. 2, стор. 98—100.

В архіві ЛНВ (ІЛ, ф. 78, № 628) зберігається перший примірник машинописної копії оповідання з авторськими правками — 3 арк. великого формату, без дати. В архіві письменника (ІЛ, ф. XII) зберігається другий примірник машинописної копії (№ 24) і чорновий автограф (№ 136) — два склеєні аркуші, списані олівцем. Перша назва оповідання у чорновому автографі — «Село постиває».

Подається за першодруком, звіренням з авторською машинописною копією і чорновим автографом. Істотних різниць немає.

ПЕРШІ СТРИЛИ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1922, кн. 1, стор. 11—17.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються два автографи: чистовий — № 44-а, 16 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати — і чорновий — № 132, 14 арк. великого формату, списаних чорнилом і олівцем, без дати і без назви. Тут же зберігається перший примірник машинописної копії з правками автора — 10 арк. великого формату, без дати. Другий примірник машинописної копії зберігається в архіві ЛНВ (ІЛ, № 78, № 626).

Подається за першодруком, звіренням з автографами і машинописними копіями.

У тексті оповідання є окремі різницитання:

стор. 124, рядок 7 — *і добровільців* — у першодруку, пропущено; стор. 127, рядок 6 — *за невісткою* — у чистовому автографі було: *по невістці*. Виправлено в машинописі рукою автора.

стор. 127, рядок 14 — *стратити* — у чист. автографі було: *тратити*. Виправлено в машинописі рукою автора.

стор. 127, рядок 21 — *в самі мати* — у першодруку, було: *давати*. Виправлено за автографами і машинописними копіями.

стор. 128, рядок 32 — *в долі у гори* — у машинописних копіях помилково: *в дому в гори*.

ПОМЕННИК

Вперше надруковано уривок в «Ілюстрованому селянському календарі «Громада» на звичайний рік 1923», Львів, 1923, стор. 117—125. Того ж року твір надруковано повністю в журналі «Нова Україна», № 11, стор. 1—16.

В ІЛ, ф. XII, № 115 і 134, зберігається чорновий автограф оповідання — два зошити, відповідно 12 і 13 арк., списані олівцем.

У першому зошиті текст кінчається словами: «Жінки сплеснули в долоні». Другий зошит починається словами: «Вадь там і наші будуть?» і до кінця. Останньої фрази «Знає го біс?» в автографі нема.

Назва оповідання в автографі така: «(Із циклу: Село за війни). Б'є смуча година (Сільські образки з часів війни)». Написано у вересні 1914 року. На першій сторінці першого зошита зверху, у ліворуч, кутку, дата «6/9», а на першій сторінці другого зошита на тому ж місці — «23/9 1914».

Подається за першодруком, звіренням з чорновим автографом.

БОДАЙ ІМ ПУТЬ ПРОПАЛА!

Вперше надруковано в ЛНВ, 1923, кн. 1, стор. 3—19.

В ІЛ, ф. XII, зберігається чистовий автограф оповідання (№ 24) — 35 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати. Тут же (№ 10) зберігається другий примірник машинописної копії — 22 арк. великого формату з авторськими правками. Перший примірник машинописної копії з авторськими правками зберігається там же, в архіві ЛНВ (ф. 78, № 620).

Подається за першодруком, звіренням з автографом і машинописними копіями.

ЗРАДНИК

Вперше надруковано у виданні «Письмо в «Просвіті», Львів, 1922, № 17-18, стор. 137—138.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються незакінчений чорновий автограф № 121, 4 арк. великого формату, списані фіолетовим чорнилом, (без IV розділу) і чистовий автограф (№ 34, 10 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати). Тут же (№ 131) зберігається машинописна копія оповідання (6 арк. великого формату).

Подається за першодруком, звіренням з автографами і машинописною копією.

ПІСЛЯ БОЮ (Фрагмент)

Вперше надруковано в «Ілюстрованому народному календарі на звичайний рік 1923», Станіслав — Коломия, «Бистриця», 1922, стор. 66—68.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються чорновий (№ 133, 4 арк. великого формату, без дати) і чистовий (№ 46, 5 арк. великого формату, без дати) автографи, а також перший примірник машинописної копії (№ 19, три аркуші великого формату) з правками рукою автора.

Подається за першодруком, звіренням з автографами і машинописною копією.

У чернетці є два варіанти назви: «Після битви» і «Мужицька кров».

СЕЛО ВИГИБАЄ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1922, кн. 2, стор. 100—112. В ІЛ, ф. XII, збереглися чистовий (№ 47, 27 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати) і чорновий (№ 136, 21 арк. великого формату, списаний олівцем і фіолетовим чорнилом, без дати) автографи, а також другий примірник машинописної копії — 16 арк. великого формату, з правками рукою автора, без дати. Перший примірник машинописної копії так само з авторськими правками зберігся в архіві ЛНБ (ІЛ, ф. 78, № 627). Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописними копіями.

Різничання:

стор. 183, рядок 15 — у машинописній копії і першодруку слів *моя любов* нема. Виправлено за чистовим автографом.

стор. 184, рядок 13 — у першодруку, автографах і машинописних копіях всюди помилково стояло: *стид голій перед Прокопом*. Виправлено на *Петром*, оскільки це ім'я називається послідовно.

Під Раранчем (тепер с. Рідківці Новоселицького району Чернівецької області) — у цій місцевості у червні 1916 р. відбулися кровопролитні бої між російською царською та австрійською пісарською арміями. Австрійська армія, в якій служили і українці-галичани, зазнала тут великих втрат.

Талергоф — концентраційний табір у Штірії (Австрія) для українського населення Галичини, яке зазіждрювалося у шпигунстві на користь царської Росії.

ВЕРХОВИНА

Збірка Марка Черемшини «Верховина. Вибрані оповідання. Книжка друга» вийшла у видавництві «Книгоспілка» в Києві 1929 р. Тут вміщено післявоєнні оригінальні твори і переклади — 13 оповідань, 5 перекладів, а в додатку — біографія і спогади про Івана Франка. Розташовано оповідання так: 1. «Верховина», 2. «Писанки», 3. «Ласка», 4. «На Купала, на Івана», 5. «Коляда», 6. «Парасочка», 7. «За мачуху молоденьку», 8. «Зарікайся мідгорівку пити», 9. «Марічка занедужала», 10. «Парубоцька справа», 11. «Бо як дим підіймається», 12. «Його кров» і 13. «Колядникам науки». У пізніших виданнях оповідання цієї книжки було розбито на два цикли: «Верховина» — цикл про післявоєнне село — і «Парасочка» — оповідання на морально-етичні теми.

ВЕРХОВИНА

Вперше надруковано в ж. «Життя й революція», 1926, кн. 5, стор. 16—31.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються автографи: чорновий (№ 27, 24 арк. великого формату, писані фіолетовим чорнилом, без дати) і чистовий (№ 26, 33 арк. великого формату, списані фіолетовим чорнилом, без дати). Тут же (№ 28) зберігається машинописна копія,

підписана автором, — 29 стор. великого формату, з правками редактора видання 1937 р. Є також кілька правок автора.

У чорновому автографі оповідання має кілька варіантів назви: «Верховина танцює», «Верхи Верховини», «Аби пани жили», «Верховинські верхи», «Нові їмості», «Дві їмості», «Свобідно, шумно, весело», «Через крижму», «Розтанцювалася Верховина», «Шумить Верховина», «Гомонить Верховина».

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописною копією.

Різничання:

стор. 209, рядки 3—4 — у першодруку було: *арештантів, тих ріжних істів*. Виправлено за чистовим автографом.

ПИСАНКИ

Вперше надруковано в ж. «Червоний шлях», 1925, № 6-7, стор. 64—66.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються автографи: чорновий — № 45, 7 арк. великого формату, писаних чорним чорнилом, без дати — і чистовий — № 4, 6 арк. великого формату, писаних чорним чорнилом, без дати. Первісна назва у чорновому автографі «Рости велика».

Подається за першодруком, звіреним з автографами.

У першодруку репліка головного героя на стор. 224 була іншою: «Най їм твій кримінар відпаде на їх талані!» Виправлено за чистовим автографом.

У чорновому автографі читаємо такий варіант тексту, що йде на стор. 226—227:

«— То ти цего Паладюка, радикала?

— Еге, радикала, але деді вже даст-біг.

— А неня чого тебе у місто післала?

— Я сама прийшла, неню відозвати.

— То неня тут у припові?

— Тут, вуечки файні.

— Та за що мучуть єї саняку?

— Аді за Україну.

— А ти що принесла нені?

— Писаночки красні.

— Красов, дупко, неня не ме жити...

— Але неня казали, що від писанок м'якнуть багнети.

— Е, як так, то аби тебе, небого, ручки не зболіли.

— Тіму я повен кошелник написала та й доти писати буду.

доки не випустять нені.

— Та й така мала удаеш писати?»

Інші різничання чорнового автографа:

стор. 216, рядок 5 — п'ять літ *в'язниці*

стор. 216, рядок 35 — глянули в темного муру на Мокана...

стор. 217, рядок 5 — та пишні, та срібні!

ЛАСКА

Вперше надруковано в «Календарі «Громада» на рік 1926», Львів, 1925, стор. 15—19, під назвою «Хочуть жити».

В ІЛ, ф. XII, зберігаються автографи оповідання: чорновий —

№ 3, 8 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати; первісна назва: «Хочуть жити» — і чистовий — № 126, 8 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати. Подається за першодруком, звірення з автографами.

НА КУПАЛА, НА ІВАНА

(Нарис в гуцульського життя)

Вперше надруковано в «Народному ілюстрованому календарі товариства «Просвіта» на звичайний рік 1926», Львів, 1925, стор. 125—127.

В ІЛ, ф. XII, № 129, зберігається чорновий автограф оповідання — 8 арк. великого формату, списаних чорнилом і олівцем, без дати.

Подається за першодруком, звірення з чорновим автографом.

КОЛЯДА

Вперше надруковано в «Громадському голосі», 1926, 2 січня.

В ІЛ, ф. XII, № 38 зберігається чорновий автограф оповідання — 5 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати.

Подається за першодруком, звірення з автографом.

БО ЯК ДИМ ПІДОЙМАЄТЬСЯ

(Згадка)

Вперше надруковано в ЛНБ, 1925, кн. 4, стор. 289—294.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються два автографи оповідання. Чорновий автограф: № 50 — 12 арк. великого формату, списаних червоним чорнилом, без дати, не закінчений; № 25 — частина чорнового автографа, 1 арк., кінець оповідання від слів «Зелена смеречина тріскала» і до кінця; № 139 — частина чорнового автографа, 6 арк. великого формату без дати, списаних фіолетовим чорнилом і олівцем. Чистовий автограф: № 25 — 12 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати. Первісні назви у чорновому автографі № 50: «Докір», «З гнізда вилітаючи», «Покидаючи село», «До школи. Спомин», «Як Іванчик не схотів робити».

Подається за першодруком, звірення з чистовим автографом.

ПАРАСОЧКА

Цикл оповідань на родинно-побутові теми під назвою «Парасочка» вперше було виділено у виданні творів Марка Черемшини 1937 р., т. III. Раніше вони входили до збірок «Село вигибає» і «Верховина». У примітках до видання 1960 р. наводиться свідчення Наталії Семанюк, що сам Марко Черемшина «бажав виділити новели на родинно-побутові теми, написані після першої світової війни, в окремий цикл і назвати його «Парасочка». У нашому виданні дотримано цього, вже традиційного розподілу творів письменника, і цикл «Парасочка» подається окремо.

ПАРАСОЧКА

Вперше надруковано в ЛНБ, 1922, кн. 5, стор. 97—103. В ІЛ, ф. XII, зберігаються уривки чорнового автографа оповідання (№ 127, 4 арк., списані олівцем, без дати) під назвою «Лерва» і перший примірник машинописної копії (№ 17, 9 арк. великого формату, з авторськими правками).
Подається за першодруком, звірення з чорновим автографом і машинописною копією.

КОЗАК

Вперше надруковано в «Календарі-альманасі «Дніпро» на переступний рік 1924», Львів, 1923, стор. 64—70. В ІЛ (ф. XII, № 36) зберігається неповний автограф оповідання — 8 арк. різного формату, списаних чорнилом і олівцем. Текст у цьому автографі — від початку до слів: «...має п'ятнайцять десятин землі, має жінку, Химу, має тройко діточок, — але одна, ко горівці нема що довіряти», і далі, від слів: «...а ніч за оні хан. Повертаю я у ділок за кінцями...» і до кінця. В першодруку в кінці оповідання подано «Пояснення менше зрозумілих гуцульських слів».

Подається за першодруком, звірення з чорновим автографом. Різноманітність чорнового автографа:
стор. 251, рядок 8 — *Ну та й що?* замість «Ова! що мені зробить?»
стор. 251, рядок 9 — *і коні* — нема
стор. 252, рядок 9 — *у тебе* — нема
стор. 252, рядок 26 — *після веду йде: поміжи кдлами літаю*
стор. 256, рядок 28 — *Най щезне від нас!*
стор. 256, рядок 29 — *Най здоров буде, собі думаю...*
стор. 256, рядок 30 — *газдине замість Гафійко-душка!*
стор. 256, рядок 31 — *мій газдо замість Петрику*
стор. 256, рядок 40 — *минула замість пробігла*
стор. 257, рядок 1 — *Петрику* — нема
стор. 257, рядок 2 — *Затаринко* — нема
стор. 257, рядок 9 — *То де знаю?* замість *неволя їх знає*
стор. 257, рядок 18 — *...агу, ану встань та й допоможи*
стор. 257, рядок 22 — *доньки замість Аннички*
стор. 257, рядок 27 — *Ага, самої такої! А може, жінка в донь-*

ков...
стор. 257, рядок 28 — *теці замість сваги*
стор. 257, рядок 30 — *саняку* — нема
стор. 257, рядок 35 — *либонь замість віді*
стор. 257, рядок 35 — *доріжечка на Куту*
стор. 257, рядок 41 — *поїхали в коваком додла*
стор. 258, рядок 2 — *Анця*
стор. 258, рядок 6 — *Вомньоця*
стор. 258, рядок 8 — 9 — *Мені в очат потемніло.*
Ну і гадайте собі, що значить один ковал!

ІНВАЛІДКА

Вперше надруковано в «Календарі «Інвалід» на 1924 рік», Львів, 1923, стор. 61—63, під назвою «Село велике! (Уривок з новели «Інвалід»)».

В ІЛ, ф. XII, зберігаються два автографи: чорновий (№ 122) неповністю — 1 арк., від слів «Стояла перед громадою» до «гей волога хмарка від вітру» — і чистовий (№ 35) — 4 арк. великого формату, списані чорним чорнилом, без дати. Тут же (№ 14) зберігається машинописна копія оповідання (другий примірник, 3 арк. великого формату). Перший примірник машинописної копії з правками автора знаходиться в ЦНБ АН УРСР, І, 2368.

Подається за чистовим автографом.

Текст першодруку відрізняється від чистового автографа. На початку відсутній абзац — «Гей, любко пишна...». Далі абзац «Ні вдень ні вночі...» має таку редакцію: «Але дорадниці-молодиці, аби здорові, рада в раду, та й в зелений понеділок...». Зміщено ряд абзаців, у фразах змінено порядок слів, багато різночитань:

- стор. 259, рядок 19 — Струнки високі ніжки
- стор. 259, рядок 23 — цвітистої хустки
- стор. 260, рядок 5 — спіймани голубці
- стор. 260, рядок 13 — забаг дівки
- стор. 260, рядок 16 — хоть би-с тріс — нема
- стор. 260, рядок 16 — лази в ґруня
- стор. 260, рядок 20 — схараціли та й дітей нам дасть біз
- стор. 260, рядок 24 — по полонинах
- стор. 260, рядок 27 — стонка — нема
- стор. 260, рядок 29 — що їм що іншого в голові
- стор. 260, рядок 33 — таки гожа
- стор. 260, рядок 39 — аби-сте відтак були
- стор. 260, рядок 42 — Судці вдвигали плечима — нема
- стор. 261, рядок 1 — Луснула дверми — нема
- стор. 261, рядок 6 — Сором жінці
- стор. 261, рядок 9 — своєю волею не йшла
- стор. 261, рядок 11 — головочка
- стор. 261, рядок 17 — війт — нема

Очевидно, такі зміни в тексті зроблено редакцією календаря, бо ні чистовий автограф, ні машинописні копії їх не мають, тим більше, що одну з них автор посилав до Києва і, певно, вважав цей текст викінченим. Тому є всі підстави за основний текст оповідання «Інвалідка» вважати чистовий автограф, а не першодрук. У виданні 1960 р. текст оповідання відтворено теж за автографом, хоч і зазначено, що він подається за першодруком.

ЗА МАЧУХУ МОЛОДЕНЬКУ...

Вперше надруковано в ЛНВ, 1923, кн. 5, стор. 6—18.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються чорновий (№ 29, 22 арк. великого формату, без дати) і чистовий (№ 30, 24 арк. великого формату, списаних синім чорнилом, без дати) автографи, а також другий примірник машинописної копії (№ 11, 16 арк. великого формату

з авторськими правками, без дати). Перший примірник машинописної копії зберігся в архіві ЛНВ (ІЛ, ф. 78, № 622). У чорновому автографі оповідання має кілька варіантів заголовка — «За Бленку молоденьку», «Гріх», «Бленка», «Молода молодому». Вгорі на першій сторінці є короткий план оповідання: «Дід жениться, приходить син Штефан, і починається боротьба Бленки з вітцем. а відтак Бленка убиває старого».

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописними копіями.

ЗАРІКАЙСЯ МІД-ГОРІВКУ ПИТИ!..

Вперше надруковано в «Календарі «Громада» на рік 1924», Львів, 1923, стор. 83—86.

В ІЛ, ф. XII, зберігається чорновий автограф (№ 119, 5 арк. великого формату, списаних з обох боків синім і фіолетовим чорнилом) та перший (№ 32) і другий (№ 12) примірники машинописної копії (4 арк. великого формату, без дати).

У чорновому автографі є понад десять варіантів назв оповідання: «Зарікайся їсти й пити», «Удовичка молоденька», «Удовиччин заклин», «Як удовичка нічку зночувала», «Семой нічки», «Першої нічки», «Голос життя», «Вдовичине бануванечко», «Вдовичин смуток», «Любисть», «Доки банувала», «Не зарікайся любити другого». У чернетці є також присвята Миколі Кошаківі — приятелеві письменника.

Подається за першодруком, звіреним з чорновим автографом і машинописними копіями.

МАРІЧКУ ГОЛОВКА БОЛИТЬ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1926, кн. 4, стор. 290—297.

В ІЛ зберігаються автографи оповідання: чорновий (ф. XII, № 40, 13 арк. великого формату) і чистовий (ф. 78, № 624; 15 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати). Збереглися також дві машинописні копії оповідання: перший примірник (ІЛ, ф. XII, № 16; 12 арк. великого формату, без дати, з правками автора) і другий примірник (ЦНБ АН УРСР, І, 2369), за яким оповідання було надруковане ще раз після смерті автора в журналі «Життя й революція», 1927, № 7-8, стор. 75—80. У першому друку і автографах оповідання має присвяту «Товаришови Іванови Будзови Костиному присвячую». У другому примірнику машинописної копії присвяти нема. У другому примірнику машинописної копії автор закреслив назву і власноручно написав нову: «Марічка занедужала». У чорновому автографі первісний варіант назви «З розуму ізвела». На першій сторінці зверху у лівому кутку запис: «Зобразити, як боровся, заки дався покусити. Описати Дудиху, яка файна».

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописними копіями.

Різничатання:
 стор. 280, рядок 22 — чи еринджолами спускатися — у першодруку нема.
 стор. 282, рядок 19 — прутом — у першодруку і «Житті й революції» нема.
 стор. 282, рядок 37 — мій побратим любий — у першодруку і «Житті й революції» нема.
 стор. 283, рядок 17 — на свою дитину та й на свою — у машинописних копіях нема.
 стор. 284, рядок 19 — клуби замість бедра — тільки у першодруку.

ПАРУБОЦЬКА СПРАВА

Вперше надруковано в ЛНБ, 1925, кн. 9, стор. 1—6.
 В ІЛ, ф. ХІІ, зберігаються два автографи: чорновий (№ 131, 21 арк. різного формату, писаний олівцем і чорнилом, без дати) і чистовий (№ 43, 12 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати), а також неповний другий примірник машинописної копії (№ 44, з третього по дев'ятий аркуш, сторінки великого формату).

У чорновому автографі є варіанти пазв: «Федусь (Любас)», «Любасова любість». У лівому кутку на першій сторінці незакінчений запис: «Циганка ловить рибу гола і зрубає его і бесіда за Чер...»

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописною копією.

Абрихтунк — військова
 вправа, муштра
 автодидакт — самоук
 авус — цілком, кінець, тут:
 смерть (Ч.)¹
 адіт — дивіться
 алірім — тривога
 аранжер — упорядник
 арідник — злий дух (Ч.)
 аркан — рід танцю (Ч.)
 арнарія — пожива й при-
 бори (Ч.); знаряддя, харчі,
 жіночі статки
 асекुरація — страху-
 вання
 асентерувати — взяти до
 війська
 аєиль — притулок
 афини — чорниці
 Багати — звернути увагу,
 мати на думці, хотіти
 багна — сіно, скошене на бо-
 лоті, багні
 багнетник — вартовий
 багрії — від сіро-бурої масті

¹ Позначкою (Ч.) супроводяться пояснення, що належать самому Черемшині, або ті, що подавалися в першодруку і за тра-
 дицією вважаються також авторськими.

ПОЯСНЕННЯ НЕЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ ТА ВИРАЗІВ

бадіка — голова сім'ї (Ч.);
 дядько, вуйко
 бадьб — старий мужик (Ч.)
 байбарак — короткий сіряк
 (Ч.)
 баня — туга, журба, жаль,
 нарікання
 бангоф — залізнична станція
 банно — тужно, жалко, смутно
 банувати — жалувати, ту-
 жити (Ч.); нарікати
 бануш — мамалига, зварена
 на сметані або на коров'ячо-
 му маслі
 бараба — сурдутовий гли-
 тай (Ч.); гульвіса, пустий
 чоловік
 барда — сокира
 баталія — війна
 батько — хрещений батько
 (Ч.)
 бачки — в'язи
 бачкйй — гнучкий, швид-
 кий, верткий
 безпечити — запевняти, обі-
 цяти

бék сати — кричати, голосно плакати
 бeрбeнiчкa — дiжечка
 бeрвeнo — колода
 бeрдo — провалля; ще вживається як оклик вартового
 бeрiвкa — барило, барилка
 бeчувати — підпомагати
 бeфeль — наказ
 бeштифрaнт — хитрун, майстер (Ч.)
 бiндa — стрічка
 бисaги, бeсaги, бисажки — вовняні дві торби злучені (Ч.); сакви
 бiзiвнo — напівне
 бiривлiвий, бiровий — могутий (Ч.); спроможний, сильний, багатий
 бiрувати — могли; не бiрує — не може (Ч.)
 блaвyчити — дармувати (Ч.); байдикувати
 ббвгaр — пастух рогатої худоби, чередник
 ббвтицi — китицi (Ч.)
 бoгoрoдичкa мaлa — релігійне свято, припадає на 21 вересня
 ббйкi — етнографічна група українського населення в Карпатах (частково сучасні Львівська, Івано-Франківська і Закарпатська області)
 бблa — хвороба
 бoтeй — чабан, вівчар
 брaгa — горівка (Ч.); хмільний квас
 брaнкa — призов до війська, мобілізація на війну
 брe — вигук при звертанні, подібний до «гей!»
 брiч — брита (Ч.)
 брбцкiй — крам, купований у м. Бродях
 брулiбн — чернетка
 бужeнiця, бужeвичкa — копчене м'ясо
 букaтa, букaткa — частина, шматок
 булббнa — глибоке місце в річці

бyндa — кожух
 бурдeй — убога хата, землянка
 бyтнн — вируб лісу (Ч.)
 бyтop — харч
 Вaдитися — сперечатися про щось
 вaкaтiся — насмілюватися (Ч.); відважитися, наважитися; не ввакайси — не повадся (Ч.)
 вaрe — вигук здивування, подібний до «а чи?», «чи справді?»
 вaрiвкiй — небезпечний, непевний (Ч.)
 вaрiнник — горщик (Ч.)
 вартувати — бути вартим, гідним
 вaрyвати — берегти (Ч.); пильнувати
 вaтeркa — здрібніла форма від ватра
 вaтpa — вогнище
 вaхмiщ — вахмістр
 вбeзсeбитиси — розлютитися, влоститися (Ч.); розсердитися
 вгiднiй — працьовитий (Ч.); тямущий, поважний, шановний
 вeрeгчiй — кинути (Ч.)
 вeрeм'я — погода (Ч.)
 вeрeтa, вeрeткa, вeрiткa — ряднина, ряденце
 вeрствaк — ровесник, одноліток
 вiвiркa — білка
 вiглодaпiй — використаний, зношений (предмет)
 вiгулiти — видурити, виманити
 вiдудyрyвати — випинати
 вiпpaвa — посаг
 вiрiти — пустувати; здурити
 вiрoкyвати — вийти, зійти
 вiстpaвнiй — вибагливий у стравах (Ч.)
 вистрiляю щo дo лaби — вибю до ноги
 вiтaти — перемогати (Ч.)
 вiтiти — впасти, звалитися
 вiфaсувати — отримати з державної каси чи складу

вiхiритися — виспатися (зневажливо)
 вiцoфaтися — вийти, вибратися
 вiдaнeчкo — повідомлення, звістка
 вiдгaлaкaти — виголосити (зневажливо), відтарабанити
 вiдi, вiдaй — мабуть, може (Ч.); очевидно
 вiдмблювaтися — відпрошуватися
 вiдoзнaти — відвідати
 вiдopщi — те ж, що й водохреща, йордан — релігійне свято (19 січня)
 вiдтaпoвлeтиси — відгодуватися, товстіти (Ч.); поправитися
 вiдyмeрщнa — спадщина по вмерлому
 вiншувати — вітати, поздоровляти
 вiснiй нiж — теслярський інструмент; струг
 вiт — вийт, сільський староста
 вкociчувати — закосичувати, прибирати квітами
 вoлoвiд — палигач, товстий мотуз
 вoлбкa — мотузка від постолів
 вoрiнa, вoрiнкa — жердина з огорожі
 вoрiння — огорожа з довгих жердин
 вцeлeскaтися — вкрутитися
 вpйтнiй — спритний, справжній
 вcокoтiти — вберегти, доглянути
 втeрти чeмeрi — дати потиличника, потягнути за вухо
 втeрxaнiй — навантажений
 втeмити — опам'ятатися, заспокоїтись
 вyвoд — одуд
 вyйна, вyйкo — дячина, дядько, взагалі старші віком люди; інколи ведмідь

Гaбa — скоки хвилі (Ч.); грива хвилі
 гaбyчiтп — непокоїти
 гaвpa — дірка, яма; зневажливо — рот
 гaджyгa — молода смерічка (Ч.); також молодий смерековий ліс
 гaздa, гaздiнa — господар, господиня
 гaздiвкa — господарство
 гaйдyк — рід танцю (Ч.)
 гaльмaн — юрба, натовп, тиск
 гaльт — стій; нема гальту — нема зупини
 гaмaрнa — майстерня, де обробляють шкіру
 гaптaх — струнко
 гaрaк — ром
 гaрбaтa — чай
 гaрeн, нe гaрeн — не годе (Ч.); незугарний, слабосильний, хирлявий
 гaрyвати — бідувати
 гaрчик — дерев'яна посудина на молоку, глечик
 гaть — загачена, а опісля випущена в ріку, вода, повинь із спущеної клявзи (Ч.); клявза — загата
 гвeр — гвинтівка
 гeвкнyти — міцно кинути (Ч.); жбурнути
 гeздe — отут
 гeй — наче
 гeлeткa — чверть корця (Ч.); міра силучих тил, 25 кг
 гeлi — ями, видолінки, вибоїни (на дорозі)
 гeндe — ось де
 гepдaн — прикраса: мережка з бісеру
 гepлaнкa, гopлaнкa, гopлo — горлянка, горло
 гиб гoвopити — смертельно хотів говорити (Ч.)
 гив (вигук) — гов (Ч.)
 гилiти — райти (Ч.); радити
 гир — тут
 гipшнiй — такий самий
 гipшкaтиси — дратуватися, оваритися
 гipя — чуприна, чубата голова (жартівливо)

г а́чка — чупер (Ч.); чуприна
г а́йкати — вигукувати «агі»;
ди́вуватися, обурюва́тися
г а́йя — слід, тоже; не́гія — не
слід, не гоже
г ла́дун — глечик
г лй́ця — хвоя; також кіл у
плоті
г лй́г — терня
г лй́д — ряд, стрій
г лй́тно — тісно
г лот́а — натовп, юрба
г лй́ба — годі (Ч.); дарма
го — його
го́бзи — лісові ягоди
го́голі — коліна (Ч.)
го́дбана́ець — прийомна ди-
тина, утриманець
го́ловосі́ки — релігійне
свято, припадає на 11 вересня
го́лубець — голуб
го́нвѣди — угорські солдати
го́ндечки — ось там (Ч.)
го́ргани — довгасті хребти
гір (Ч.); завали кам'яних брил
на верхів'ях гір
го́рі — горою
го́рівчаний — п'яний
го́ри — комиш
го́стйнець — шлях
го́тур — тетерев
го́рлі — залізні вила
го́раничар — гранична сто-
рожа (Ч.); прикордонник
го́рань — жар
го́рбти гли́ну — копати
моги́лу
го́ргіт — скелі; го́ргітні
шпи́ці — скелясті верхівки
го́ргітний — кремінний (Ч.)
го́рейці́р — крейцер — дрібна
монета за часів Австро-Угор-
щини
го́рйжа — турбота, турбота,
горе, біда
го́рйжити — мати клопіт; кло-
потатися, гризтися чимось
го́рзна — грона (черешень,
винограду)
го́рузь — гушавінь, також за-
сохле болото
го́рунь — гірський шпиль (Ч.)
го́рйдка — жердка для одягу,
го́рля — плащ (Ч.); накидка

го́укля — повія
го́улити — дурити
го́упцвот — лайка; собачий
син
го́уска солі — грудка (пуч-
ка) солі
го́услінка — ряжакка, за-
рене і заквашене молоко
го́уцукла — гудульський та-
нок

Д а́нцува́ти — танцювати
да́раба — сплав (Ч.); пліт
де́ба — ледве
де́у́нки — окопи, схованки,
траншеї
де́нці́вка — мала сопівка
з денцем (Ч.)
де́реві́ще — домовина (Ч.)
де́ржек — держак (сапи, ло-
пати та ін.)
де́ — скорочене замість де́дю-
тату (Ч.)
де́дя, де́ндя — тато (Ч.)
де́рга, де́рга, де́ре-
га — вовняна верета (рядно)
на прядівній основі (Ч.)
де́зма, де́зма — юшка (Ч.)
де́бркнути — брязнути,
стукнути
де́зб́ня — вовняна торбин-
ка
де́йма — прибуток
диспо́нува́ти — розмішува-
ти; розподіляти; розпоря-
джатись
ді́сть — досить
до́знаки — достоту (Ч.)
допа́нтрува́ти — догляну-
ти
до́пєвнюва́ти — порекову-
вати, запевняти
дра́гані́стий — високий,
здоровий
дра́нка — сорочка (Ч.)
дра́ча — здирство
дри́вітня — місце біля ха-
ти, де рубають дрова
дри́б — птиця
ду́бельті́вка — двостволь-
на рушниця
ду́до́чка — назва старої
дрібно́ї монети
ду́жий, ду́жа, ду́жі

приві́тання у гуцу́лів, на зра-
зок «здорів був»
ду́рйлі́ця — горілка
ду́чка — діра, яма,нора, бар-
ліг

Ексце́рпт — вислів, цитата
е́рсті́ти — хрестити (Ч.)

Ев — почав, заходився
е́гбмо́сть — священник
е́рче́та — ягнята

Жа́сний — жахливий, страш-
ний, також полохливий, бо-
язкий
жа́бухпу́ти — вибухнути
жа́вті́ця — сироватка
жа́роп — вид гірської сосни,
також ялівець
жа́вний че́твер — стра-
сний четвер
жа́йгало — розпечене залізо
жа́впі́р — солдат австро-угор-
ської армії
жо́лобе́ць — криниця

За́бефельова́ти — наказа-
ти, повідомити
за́вляка́ти — захопити, до-
сягнути
за́жй́ти — спожити, також
випити
за́здрити — побачити
за́зубелі́ти — загнуждати
за́йде́й — зайда
за́каза́ти — заборонити
за́капра́влі — закислі
(очі)
за́ко́нятися — причащатися
(Ч.); висповідатися перед
смертю
за́контетува́ти — вдово-
лити, поладити, умовити
за́ліжка — заклад
за́мельдува́ти — заявити,
доповісти
за́півкати — засвистати
за́піворити — заверещати
за́пика́ти лю́льку — за-
палювати люльку, метале-
ву люльку з тютюном запі-
кати в жару

за́прости́бі — щоб бог
умершим простив гріхи (Ч.)
за́ріно́к — берег ріки, вкри-
тий дрібними камінцями,
річкою
за́ру́ти — заплакати, заре-
віти
за́сі́тити — занепасти, по-
стратити, знищити
за́сі́й — зась (до того)
за́ско́лб́ня — ущелина
за́то́рлі́гати — поплента-
тися
за́ті́лля — заплілля, також
передмістя
за́ті́чка — окраса на голові
(Ч.)
за́фа́нтува́ти — взяти за
борги
за́фе́ленок — накорінок
(Ч); поріддя
за́че́рати — зачерпати, на-
брати
за́шпінка — зав'язка (застіб-
ка) до сорочки
за́штри́кнути — ускочити
(Ч.)
за́бі́цкати́ся — сполошитися
за́ва́га — розсудливість
за́веде́нця — покриття
за́ві́р — глибокий яр
за́га́рди — намісто з срібних
або мідних монет
за́де́куці́ство — ексеку-
ція, кара за несплату подат-
ків, боргу
за́ди́ктор — ексектор, зби-
рач податків
за́ле́ню́к — сторож гранич-
ний (Ч.); прикордонник
за́а́годі — завчасу (Ч.)
за́ма́рка — хата на полови-
нах або сіножатях
за́ди́рува́ти — муштру-
вати
за́пе́рти, спє́рти — зупи-
нити, відвернути
за́ле́вєнти́рува́ти — зде-
зертирувати (Ч.)
за́лі́сна — дружина лісного
за́лі́сний — охоронець дер-
жавного лісу, лісничий
за́ма́гати — мотти, здужати
за́не́апа́д — знеацька

внєсіння — релігійне свято, припадає на 40-й день після великоддя
 зоб'яшній — вибачливий
 золіти — прати, ваварити в золі
 золотнік — недуга
 зрблений — спрацьований
 зубєли — вуздечка
 зуміватися — дивуватися (Ч.)
 зурітати — зненавидіти, розлюбити
 зурітитися — остогиднути, стати осоружним
 зцурікати — податися назад, відступити
 Ірщєний — хрещений (Ч.)
 Йти перєверці — крутитися, перевертатися
 Кабат — мундир, уніформа
 кабувати — знущатися, псувати
 каблук — дуга, вигнута з лози петля
 кавал, кавалок — шматок
 каліцтво — кровопролиття (Ч.)
 камар — цісарський ліс (Ч.)
 камара — державне майно, камеральний ліс — державний ліс
 камрат — товариш, побратим
 канапистий — капанистий — вкритий ластовинням, конопатий
 кантїчка — збірник церковних пісень
 карабушка — коробка
 карнувати — мучити (Ч.)
 касарня — казарма
 катуша — в'язниця, катівня
 кафїзма — розділ псалтиря
 кашєрний — добірний
 кашкетники — солдати в кашкетах
 кварівлий — недужий (Ч.)

кєлюхи — кишки, пугроші
 кєрва — кров
 кивати — чіпати, займати
 кіндіти — скупитися
 кінїти — зачепити, взяти
 киптар, кєптир — ко- жух без рукавів (Ч.)
 кирїня — безладдя
 кїцка — грудка землі, дернина
 кїчера — гостра гора (Ч.)
 кїбувати — міркувати, знати (Ч.)
 кїшній — косовиця
 кїяня — кирка, мотика, довбня
 кланцатий — зубатий, дзобатий, сварливий
 клєвєць — молоток
 клєвцїн — низький на зрісті, присадкуватий, незграба
 клєн — риба
 клінок — кілок, малий клин
 кліть — комора (Ч.)
 клокічки — намісто
 клотїчка — рослина
 клєкнїти — стати на колїна
 кбвбок — кругла колода, деревина сплавового лісу
 кбвпїт — курява, порох
 кбвтати — стукати, штурхати
 «когут» — жандарм; австрійські жандарми носили на капелюсі оздобу з півнячих (когутячих) пер
 когутї — сережки
 колєшня — повітка
 колот — колотнеча
 колєба — приклад гвинтівки, рушницї
 комєніуш — шкільний підручник
 комїсьний — військовий
 комїтат — адміністративна одиниця в Угорщині
 конєтний — задоволенний
 контнєвати — продовжувати
 конципїєнт — помічник
 копіл, копілюк — байстрюк (Ч.); нешлюбна дитина
 коркбші — плечі; на коркші — брати на плечі

корнєтїся — повертатися, будитися зі сну
 корнїти — порушувати (Ч.)
 корушіна, корушін- ка — кожущина
 крєпїр — смерть (Ч.)
 крєпнїти — агинутися
 крєсєня, крїсєня — бриль, капелюх
 крєсло — майно, господарство (Ч.)
 крїжма — полотно до хресту дитини (Ч.); подарунок кумів на хрестинах
 крїжувати — розпнати на хресті, мучити
 крїмка — хутро кримської вівці, хутряна шапка
 крїрвати — важко працювати
 крїс — гвинтівка
 кулєша — мамалига
 кулєшінник — горщик, в якому варять кулєшу — мамалигу
 кудумєнка — убога хата, хижка
 курмєй — воловід (Ч.); на- лигач, мотуз
 кутанїця — доглядачка
 кутати — піклувати (Ч.); до- глядати
 кучма — папаха (Ч.)
 кучмар — той, що ходить у кучмі
 кушкєтий — носатий
 Лєба — нога (зневажливо)
 лєгоїти — заспокоювати (Ч.)
 лєз — лука, сіножать
 лєя — зграя, тічня
 лєв — грошова одиниця
 лєгїнь — парубок
 лєгїт — вітер
 лєда — ось, зараз
 лєжа — хвороба
 лєник — з німецького Loh- lung (Ч.); плата
 лєнка — сурдудовець (Ч.); урядовець, пан; взагалі той, хто не носить народного одягу
 лєрва — овів
 лєцтїй — останній, найгір- ший (лайливо)

лїжка — ложка
 лїлік — кажан
 лїфа — відсоток, процент
 лїжник — гупульська вовня- на ковдра з візерунками
 лїса — тин, також хвїртка
 лїснїчка — дика яблуця, або груша
 лїтавїця — казкова жінка, що приналежить чоловіків
 лїтєпло — тепла вода (Ч.)
 лїцїтєця — продаж за бор- ги
 лбдєва — груба терпїця (Ч.); дошка
 ломєдє — сухостїй, ломач- чя
 лотбчїти — пропустити че- рез лоток; гризти, лаяти
 лудїнє — одяг (Ч.)
 лумєр — число, номер; номер будинку, взагалї хата
 луна — заграва, відблиск во- гню; також рїд недуги ока;
 лунєвий — підслїпуватий
 лунчїна — тогорїчна брин- за чи солонина
 лубє — любов, кохання, лю- боші
 лубєс — любовник (Ч.)
 лубєска — коханка (Ч.)
 лотруєтїся — булько- тїти
 люхт — повітря
 лїндштурмак — ланд- штурміст — солдат війська крайової (територїальної) обо- роны, територїальних час- тин
 лїндштурмаки — кїпнот- ники
 лїщувати — бушувати (Ч.)
 лєонт — безпритульний
 Магазин, до магази- ну — на той свїт (іронїчно) (Ч.)
 Магура — мала гора (Ч.)
 май — частка, яка вживається при утворенні вищого ступеня прикметника і прислівника (великий, май бїльший)
 май-май — багато (Ч.)
 малєй — кукурудзєвий хлїб

ма́лява — стіжковата гора (Ч.)
 ма́льтретува́ти — глумитися
 ма́нтар — обманщик, обдурювач
 ма́нтля — шицель, військовий плащ
 ма́рга, ма́ржя́нка — худоба, худібка (Ч.)
 ма́рбо́тка — махорка
 ма́рбо́тний — сумний, незадоволений
 ма́рнотра́тця — марнотравець, марнотратник (Ч.)
 ма́рфа — товар, крам (Ч.)
 ма́тура — атестат зрілості
 ма́чка — махорка, тютюн
 ма́шір — забирайся
 ме́дінйй — медяний
 ме́льдыва́ти — доповісти
 ме́рва — потерта солома
 ме́ршя — стерво (Ч.)
 ме́штер'я́тися — добре поступати, шануватись, заховуватись (sich verhalten) (Ч.)
 ми́гла — купа (Ч.)
 ми́ром — спокійно, мирно
 ми́диця — мідянка (миша)
 мла́во — мляво, повільно
 мла́ка — багніста сіножатя, трясовина
 мла́кові́нка — болотиста низина
 млі́віч, умлі́віч — вмиль, на млі́ока
 мб́вня — блискавка (Ч.)
 мозді́р — саморобний прилад для вибуху
 мо́цюва́ти — лагодити, скручувати
 мо́чуло — ставок до мочення конопель (Ч.)
 мб́шя — акушерка, баба (Ч.)
 мри́ч, мреч — мряка, дрібний дощ
 му́лити — замулювати
 му́харі́ця — мухомор
 На́білюва́ти — приговорювати, намовляти
 на́бі́к — дашок (Ч.)

нава́дитися — нагодитися, трапитися
 на́видіти — любити
 на́вірки — наперекір
 на́вперед — Дмитрі́й — перед Дмитром (релігійне свято св. Дмитра 8 листопада)
 на́врі́тися — надокучити, остогиднути
 на́га́бити — найти (Ч.); напасті, трапитися
 на́гилі́ти — надіслати
 на́да — принада
 на́діва́тися — мати надію, сподіватися
 на́дса́ді́тися — підірватися
 на́жй́ва — пожива, страва
 на́ка́рнува́ти — мучити
 на́крі́ти го́лову — ви́йти замі́ж; дівчина, ви́йшовши замі́ж, покривала голову очі́ском, хусткою
 на́лбо́м — над потребу, ба́гато, через верх (Ч.)
 на́млі́ока — вмиль
 на́пра́сно — несподівано, зухвало
 на́прета́ти — приготувати
 на́просто́вува́тися — випростовуватись
 на́ра́кві́ці — манжети
 на́ретельно́ — напевно
 на́те́рхати, на́терха́, ний — навантажити, на́в'ючити, навантажений
 на́торо́пом — приступом, раптово
 на́хар, на́хар — неохайна, гідка
 на́чинка — страва з кукурудзяного борошна
 на́гура — негода
 на́дале́кі го́ни — близька смерть
 на́допо́відже́ні — недо́мовлені
 на́консе́квентні́сть — непослідовність
 на́мкати — від часто вжива́ного угорськими жовнірами «нем» (ні)
 на́прі́чком — випадково
 на́труд́ний — чорт (Ч.)
 на́шта — повія

ни́ч — нічого
 ніхто́лця — повія
 ня́вка — лісова русалка (Ч.)
 Оба́рінок — бублик
 о́бедува́ти — пестити, любувати
 о́бу́беланий — загнущаний
 о́біч, о́бочі — узбіччя гори
 о́бу́тати — доглянути
 о́бмі́нник — зрадник
 о́борі́г — рухливий дашок над стіжком сіна
 о́бха́іти — обчистити (Ч.)
 о́гу́зок — нижня частина, інколи тягар
 о́де́нок — стіжок
 о́дерзну́тися — сердито відповісти
 о́длук — згідно; одлук пра́ва — згідно з законом
 о́ні́п — канава; ка́ме́ральний о́кіп — канава навколо державного лісу
 о́ко — міра рідини, близько 1 літра
 о́кя́н — бінокль
 о́мпи́ти — сумніватися
 о́мно — не по собі
 о́мра́жй́ти — знеславити, образити
 о́мра́за, о́мра́зний — гідота, гідкий
 о́нб́гди — нещодавно
 о́пінка — запаска
 о́пі́вок — наполовину, порізані ковбки (Ч.)
 о́пбо́ка — тверді грудки глини
 о́рді́р — нагрудний знак лісничого
 о́рі́к — лісок на окремій неприступній горі, воринем обведений; проріджений невеликий ліс (Ч.)
 о́ркі́чити — залишити
 о́рті́кситися — скавитися
 о́тров'а́ — дерев'яний стовбур з сучками, на якому сушать сіно
 о́тї́к — як-от, неначе, ніби, гей-бі (Ч.)
 о́фі́рівщина — пожертвування

Па́вн. ка́пелюх з па́ва́мп — капелюх, прикрашений пав'ячим пір'ям
 па́де́си — припадає, належиться
 па́д'я́кати́ся — побиватися, голосити
 па́зй́ти — пильнувати, стерегти, пважати
 па́нпч — жандарм (Ч.)
 па́нтрува́ти — берегти (Ч.); доглядати, пильнувати
 па́рма — борошно
 па́те́нта́р — пенсіонер; той, що має патент, посвідку на отримання місячної платні; урядовець
 па́тї́к, па́тй́че — ломка, ломачка
 па́тороч'ь — бійка, бйте (Ч.); патороч зробити — вбити; клопоти
 па́ці́ти — пережити, перетерпіти щось
 па́цьо́рки — намісто
 пе́ребанба́ний — той, що багато перетужив
 пе́ребаші́ні — вибачливі
 пе́ребі́йці — засік
 пе́ревер́ци — котитись перевертом (з гори)
 пе́редрегну́ти — перестудитись (Ч.); перемеранути
 пе́редто́гид — позаторік
 пе́реко́ти — з кількох ручок нагромаджене в один ряд сіно (Ч.)
 пе́рела́чкува́ти — пронести контрабандою
 пе́репу́дженйй — переляканий
 пе́рестрі́л — гоні; на три перестріли — трое гін (Ч.)
 пе́реші́нка́ти — перев'язати хустку на ший
 пе́ти́к — суковина верхня одіж (Ч.)
 пи́дува́ти — поспішати
 пі́вкавки — свистки
 пі́ворити — верещати
 пі́д — горище
 пі́дбечбу́вати — помагати тягнути (Ч.)
 пі́дкб́тина — підвалина

підплітний — нечистий (Ч.)
 підхлібний — улесливий
 підштрикнути — підско-
 чити
 пізвма — гнів, відроза
 пісніти — бліднути
 піхати — товкти, бити
 плай — гірська стежка
 плбва — злива (Ч.)
 плюнути з цівок — стрі-
 лити з кріса (Ч.)
 плюта — злива (Ч.)
 плівза — наклеп, дурниця
 пляц — місце, площа
 побезпечити — забезпе-
 чи, пообіцяти
 побережник — лісничий
 побій — дах
 поббик — дашок (Ч.)
 повага — авторитет
 пбвенити — заливати
 повидіти — побачити
 повилятися — нахилитись
 падаючи (Ч.)
 повх — вигук, що означає
 удар: «штурх», «туп» тощо
 погодіти — підождати
 пбдра — горіще
 подуфальність — пиха;
 подуфалий — думний
 (Ч.); пихатий, гордий
 пбдуші — давити по душі
 (вмерлий), по мерцеві
 позавуш — поза вуха
 позабк — наскільки, якщо
 пбзір давати — наглядати
 позлітка — старовинна гу-
 цульська прикраса шлюбного
 вінка
 покбвтувати — постукувати
 покбнече — кінець, край
 полйчман — ляпас
 полібічок — бочка (Ч.)
 поліг — скошена трава (Ч.)
 половік — шуліка
 половіна — гірський випас
 полотнянка — виношена
 сорочка, руб (Ч.)
 помана — пам'ятка, згадка
 пометінне — сміття, не-
 потріб
 помінати — пообіцяти
 помірок — нивка

помітувати — зневажати
 попацїти — потерпіти (Ч.);
 потрапити в біду, пережити
 якесь нещастя
 пбпів — попіл
 попід сїли — попід пахи
 попїснїти — збліднути (Ч.);
 посумніти
 попбвнїти — нагородити
 (Ч.); заплатити
 порекло — прїзвище, родовід,
 походження
 поріб'я — ребра
 порозштрикати — по-
 розскакуватись
 порунтати — зрушити
 пбрція — чарка горілки
 пбсоромі — сороміцькі сло-
 ва (Ч.)
 поставничбк — свічник
 постерунок — поліційна
 управа
 постивати — завмирати, хо-
 лонутися
 постів — постіл
 потавати — потопати
 потановїти — потрутити
 в долину (Ч.); втихомирити,
 спинити
 потермусїти — потрясти
 (Ч.)
 потерпати — боятися, дри-
 жати зі страху
 пбтич — сторч головою
 потбчина — потік, також
 русло потоку
 потужити — більше тугим
 учинити, зміцнити (Ч.)
 потята — пташенята (Ч.)
 пофолосїти — пошас-
 тити
 пощїк — слід
 право — суд, кара
 пражити — смажити, припі-
 кати
 прбзу — голова, президент
 прем — зовсім, на правду (Ч.)
 таки, справді
 пренумератор — перед-
 платник
 придибашка — пригода
 (Ч.)
 приділок — пола жіночої
 сорочки

прїколень — кілок
 припўка — приспівання
 приписбий — програмний;
 приписова наука —
 навчання згідно програми
 приповадїтисн — при-
 пізнитися (Ч.)
 приповідатисн — при-
 знаватися
 припбдрувати — прила-
 годжувати
 присилїти — прив'язати
 прискрббити — при-
 дбати
 прїсний — щирий
 прїсїжний — громадський
 поліційнт (Ч.)
 причікнути — припасти
 (Ч.)
 прїчка — пригода (Ч.); лиха
 пригода
 прббощ — парох, священник
 проклетїк — проклятий
 (Ч.); злий
 прокуратний — розпус-
 ний (Ч.)
 пропадбска — погибель
 пропїрнути — зникнути,
 пропасти (Ч.)
 пропускатисн — вибу-
 хати
 протїс — дерево, розрізане
 на дві половини
 профбцирка — професор-
 ка; професорами в Галичині
 та Буковині називали учите-
 лів
 прбшивка — вишивка на
 сорочці
 псбнка — багна, сіно, вібра-
 не на багні (Ч.)
 публіка — колотнеча, клопіт,
 сором, поговор, також горіл-
 чаний хміль
 публічити — соромити
 пугар — келих
 пуд — страх
 пўжитисн — лякатися
 пустїй — лихий, злий
 путерний, пугерні-
 ший — сильний, сильніший,
 дужий, дужий
 пугеря — сила (Ч.)
 пугувати — чистити

пўшка — рушниця
 пўшкар — стрілець, солдат
 пўшкї — пучки, пальці
 Рáгаш — доріжка, виточе-
 на ковбками (зрубаним дере-
 вом, спусканим по вирубанню
 згорн вділ) (Ч.)
 рáква — посудина на масло,
 «ящик» на Поділля (Ч.)
 раятўх — біле тонке полотно
 реєнтїй — дяк
 респектувати — шанува-
 ти, поважати
 ретельний — справжній,
 дійсний, совісний
 ретєнно — певно, ретельно
 ригорозальний — суво-
 рий, карний
 рїзи — жоліб до спускання
 дерева з гори (Ч.)
 рїнгач — бугай, бик
 рїнський — грошова одини-
 ця в Австро-Угорщині
 рїсак — грифель
 рїхтик — справді, дійсно
 рїпа — картопля
 рбвта — багато людей, тут:
 мисливська облава
 розбезпечуватисн —
 почувати себе вільно
 роздіїти — показати, від-
 крити
 роздобєнди, їти на роз-
 добєнди — по здобич, на роз-
 відини до дівчат
 роззубелїти — розгнуз-
 дати
 розїзнатисн — познайоми-
 тисн
 рбвказ — наказ
 розмїяцкати — розда-
 вати, роздушити
 розпукатїсн — тріска-
 тисн
 розшбнїти — розірвати
 розшїнканий — розхри-
 саний
 рокївшїна — плата за рік,
 громадою установа (Ч.)
 руб — рубець; руб на ру-
 бі — латка на латці
 рїнтати — рушати; чїпати
 рустї — плакати, рюмсати

Савті́ря, савти́р — псал-
тир (Ч.)
сала́ш — хата, двір
сальва́ — залп
са́ма — пошана; мати в са-
мі — в пошані (Ч.)
самана́ти — подобати, ски-
датися (Ч.)
саня́ка — син; сани́яку —
синку (Ч.)
сара́ка — бідний, бідолаха;
клична форма «сараче»
сарда́к — гуцульський верх-
ній одяг
сві́дім — відаю; не сві-
дім — не відаю
світлі́на — фотографія
світце́ — свято
се́ндзя — суддя
се́рвус — спілка, тримати собі
сервус — тримати спілку
сі́гли — молодий смерековий ліс
симбрі́ля — служба
сі́йти — занепасти
сіте́нький — святе́нький
скаву́лений — згорблений,
похилений
скаму́зь — дрібні шматки
чогось розтрощеного
екобо́тати — лоскотати
скори́тиси — збудитися,
ніднатися, повернутися
скбро́м — молоко
скрипту́ри — писання
скрудя́к — сплетенець із
хусток, скрути́нь (Ч.)
слава́йсусу — старовинне ві-
тання, скорочене від «Слава
Йсусу Христу»
слиж — риба
слуп — стовп
сма́га — нагла хвороба, удар,
біда
смоле́чка — тютюн
смучи́й — чортячий, анафем-
ський
снісько́ — точнісінько
сні́чі — учора вчора
сбду́хи ві́женут — душу
виженуть (від перших слів
похоронного співу «Со духи
праведних...»)
соко́тити — берегти, догля-
дати

соко́титися — стерегтися
(Ч.)
сорока́тий — рябий
спас — жарт
епасува́ти — жартувати
(Ч.)
сперечі́ти — заперечити
сперти́ — зупинити
сперхну́ти — стрепену-
тися, швидко повернутися
спира́ти — стримувати, зу-
пиняти
спі́р[а] — задуха, астма
сполока́ти — зчистити, все
забрати, пограбувати
спбрий — чималий
еправедли́вий — справ-
жній
спрі́тніший — спряточний,
зручний (Ч.); спритний
спудити́ся — перелякати-
ся
спу́ва — сажа, попіл
стари́ня — старі батьки, вза-
галі старші віком люди
ста́я — хата на полонині
сте́жа — розвідка, роз'їзд
стбкми́ти — [з]годитися
(Ч.); домовитися про плату,
сто́питися — згоріти (з со-
рому)
е́торонський — з іншої
сторони, з іншого села, чужий
стра́шків син — боягуз
стри́к[о] — батьків брат
стрі́л — постріл
стрі́льба — рушниця
стро́мий — крутий
етро́шений — зруйнований,
збіднілий
сукрі́тити — нарікати
сумарі́ суме́нні — вели-
кі багачі, ті, що мають великі
суми грошей
су́тки — вузенька, обгоро-
джена воринням вуличка
сцурі́кати́ся — відступити
(Ч.)
сві́тці — святі (Ч.)
Тала́н — маєток, іміне (Ч.),
майно
тала́йн — італієць, взагалі —
Італія

тані́стра — раноць
танові́ти — спихати
та́ца — піднос, таріль для по-
жертв
та́шка — калитка; портфель
твар — обличчя
теребі́лю́лка — непотріб
(зневажливе)
тере́ти — втрачати
те́рміне — тріски (Ч.)
те́рміття — останки вітер-
тих конопель (Ч.); костриця
те́рміть — термін в суді
те́ртиця — дошка
те́ртус — безладдя
терх, терхі́вка — ладунок
на коня; усі пакунки, що
на осідланого коня кладуть-
ся; набір, в'юк (Ч.); ван-
таж
тестаме́нт — заповіт
тегдо́ — в'ючна худоба, коні,
воли (Ч.)
те́кнути — щезнути; торкну-
ти (Ч.); на́сипте́кне —
нехай щезає
тилі́нка — сопілка з вербо-
вої кори
ті́рба — кров
ті́вна — тільна
ті́сар — цісар
ті́сарська доро́га —
брукована дорога, побудована
з наказу уряду
ті́ска — коса, кіска
тобі́вка — торбина
то́кма — згода (Ч.); угода
то́кмо — тільки
торбе́й — той, що ходить з
торбами, жебрак (Ч.)
то́ргатися — вириватися
трабува́ти — бажати чо-
гось
тратува́ти — частувати
тра́чка — тартак, лісопи́ль-
ний завод
трепе́та, трепе́товий —
осика, осиковий
трива́ти — бути здоровим,
довго жити
трі́йло́зела — бур'ян
тро́шійти — марнотравити
(Ч.); витрачати
троба́ — очерет

тру́мно, тру́ва — до-
мовина
ту́го — ціпко, міцно; раз коло
разу (Ч.)
ту́рля́ш — безладдя купа
ковбків (Ч.)
туск — туга, жаль
Убе́ря — одяг
ув'е́ти — ослабнути, зів'яти
угла́оїти — заспокоїти
укі́й — досвідчений, навче-
ний
ура́ (вурá) — злість
у́ртува́ти — прискорювати
у́рльо́п, у́рльо́пник —
відпустка, відпусник
Фай́ний — гарний
фа́кля — смолоскип
фа́на — прапор
фанте́рія — інфантерія —
піхота
фарту́шанка — міщанка
(Ч.)
фасува́ти — отримувати,
одержувати
фе́бр — фельдфебель, взагалі
командир
фе́рва́льтер — службо-
вець при державному лісі
фе́рії — перерва у навчанні,
канікули
фе́штир — лісник
фі́н, фі́на — похресник, по-
хресниця (Ч.)
фі́ра — підвода
фі́рлі́дунок — повістка,
завізане до суду (Ч.)
фі́ст — кінь (Ч.)
фле́тев, флетев, фле-
ке́в — парубок (Ч.)
флеті́вня — парубоцтво
флора́ — довга сопілка без
денця
фльо́нт — клейтух, пияк
фоло́ситися — щаститися
(Ч.)
фбр́шпан — повинність, від-
роблювана підводами й кінь-
ми; підвода
фба́ — хвоя, глиня, лист
фуду́лі́твися — хвалитися

ф у ж д е л и т и — заносити
снігом
ф у р д и г а — тюрма
ф у р т — раз у раз (Ч.)
ф у т р а ш — пожива (Ч.), харч
ф у ф е л а — метелиця

Х а в к а — рот (зневажливо)
х а в т у р — книш (Ч.); також
подачки
х а р ч у в а т и — їсти, гризти
х а р ч у н о к — їжа, страва, та-
кож частування
х и б и т и — бракувати
х и т а р — готар, кордон села
х о л о ш н і — штани
х о р б м и — сіни (Ч.); х о-
р і м н і — сінні
х р а б у с т — молоде листя ка-
пусти (Ч.)
х р и с т і н и н — мужик (Ч.)

Ц а р а — обора
ц а р и н к а — обгороджений
грунт недалеко оселі, найчас-
тіше сіножать
ц а р і в н и к — рослина
ц в а й к а — березова вужевка
(Ч.)
ц е с я — ця
ц е п а т и — дойти
ц и м б р і л я — служба
ц л б и в и й — митний
ц у р і к а т и — подавати назад
ц у р і к и — від zugük (нім.) —
назад; ті, що йдуть назад,
відступають
ц у р к а н к а — важка робота
кайлом

Ч а к о — військовий головний
убір
ч а п р а г а — застібка
ч е л я д і н а, ч і л і д и н а —
молодиця, жінчина (Ч.)
ч е м е р і ц я — горілка
ч е р л е н и й — червоний
ч е р т б і г и — скрині

ч и к о л о н к и — кістки на
руках (Ч.); ч и к о л о н к и
ї с т и — гризти пальці
ч и н и т и с и — удавати
ч и р ч и к — дуже низький
смушок
ч и р ч и к о в и й — червоний
(Ч.)
ч і в к а — чубчик
ч і л ь ц е — дівочі прикраси
ч і п і т и — стати неповорух-
но (Ч.)
ч і с а н е п о л о т н о — з тон-
ко прядених ниток, ліпше
біле полотно (Ч.)
ч і ч к а — квітка; ч і ч е н и й —
гарний, як квітка
ч б р г а л о — малий потік з
дощу (Ч.)
ч у г а й с т и р — веселий дух
(Ч.)
ч ю р і т и — дзюрчати, тексти
ч ю р к а л о — джерело

Ш а л а с — хата
ш а н е ц ь, ш а н ц — окіп
ш в а р м а — бойова лінія
ш в б р к — скиць! (Ч.); стриб!
ш и р і н к а — хусточка (Ч.)
ш к а м у т к и — трісочки, шма-
точки
ш к р е п і т т я — хачі
ш к у н ь г а т и — кульгати
ш н и р і т и — бігцем слідити
(Ч.); шукати
ш н и р ь к а — залізниця (Ч.)
ш п б т а т и с и — спотикатися
ш п у р е т и — кидати (Ч.)
ш т а й р а н т и — місцевий
уряд
ш т р и к а т и — скочити (Ч.)
ш т р о ф — кара, штраф (Ч.)
ш т у р к а т и — штовхати (Ч.)
ш у р у й — забирайся (Ч.)
ш у с т к и — дрібні монети
ш у х — стос

Щ о з н и к — чорт

Я т и с я — йтися, личити, аа-
лежати

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Марко Черемшина. *Фото 1925 р.*
Марко Черемшина. *Фото 1900 р.*
Хата в с. Кобаках, де народився
Марко Черемшина
Марко Черемшина. *Фото 1926 р.*
Фотокопія титульної сторінки
збірки «Карби»
Фотокопія обкладинки збірки
«Село вигибає» (1925)
Фотокопія обкладинки збірки
«Верховина» (1929)
Фотокопія першої сторінки
автографа оповідання «Бо як
дим підоймається»

ЗМІСТ

О. Є. Засенко Видатний письменник-демократ 5

КАРБИ

Карби	31
Дід	40
Раз мати родила	43
Святий Николай у гарті	53
Хіба даруймо воду!	58
«Грушка»	64
Злодія зловили	69
Лік	75
Бабин хід	80
Зведениця	83
Основини	85
Вільмо	95
Горнець	107
Чічка	109
На божє	115

СЕЛО ЗА ВІЙНИ

Село потерпає	121
Перші стріли	124
Поменник	132
Бодай їм путь пропала!	149
Зрадник	167
Після бою (фрагмент)	172
Село вигибає	175

ВЕРХОВИНА

Верховина	191
Писанки	214
Ласка	218
На Купала, на Івана (Нарис в гупульського життя)	224
Коляда	230
Бо як дим підоймається (Згадка)	234

ПАРАСОЧКА

Парасочка	243
Козак	251
Інвалідка	259
За мачуху, молоденьку...	262
Зарікайся мід-горівку пшти!.. . . .	276
Марічку, головка болить	280
Парубоцька справа	289

ПРИМІТКИ

Пояснення незрозумілих слів та виразів	297
Список ілюстрацій	319
	333

МАРКО. ЧЕРЕМШИНА

СОЧИНЕННЯ
В ДВУХ ТОМАХ

Том перший
(На українському мові)

Редактори
В. І. Горбик, В. І. Мазний

Художник
А. Ф. Пономаренко

Художній редактор
В. М. Тепляков

Технічний редактор
М. А. Притикіна

Коректор
А. І. Разбицька

Здано на виробництво 15.XI 1973 р.
Підписано до друку 3.IV 1974 р.
Зам. 3-391. Видавн. № 247.
Тираж 50 000. Папір № 1, 84 × 108¹/₃₂.
Друк. фіз. арк. 10,5+5 вкл.
Умовн. друк. арк. 18,18.
Обліково-видавн. арк. 17,11.
Ціна 1 крб. 30 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
Київ, Респіна, 3

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе
Республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР, Харків,
Доведь-Захаржевська, 6/8.



